

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

Факультет історії та географії

З Б І Р Н И К
матеріалів XXIV наукової
конференції здобувачів вищої освіти
факультету історії та географії

Березень 2021 року

Полтава
2021

УДК 93(063).378.123

Збірник матеріалів XXIV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії. Березень 2021 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2021. 312 с.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка від 25.03.2021 р. (протокол № 10).

Редколегія: Бабенко Л. Л., Головіна Н. І., Кравченко П. А., Лахно О. П. (голова), Тронько Т. В., Шуканова А. А.

Відповідальний за випуск: декан факультету історії та географії, доктор філософських наук, професор Кравченко П. А.

Збірник містить матеріали з проблем вітчизняної та всесвітньої історії, філософії, географії, історичного та географічного краєзнавства Полтавщини та методики викладання цих дисциплін.

Відповідальність за унікальність тексту, достовірність фактів, дат, імен несуть автори та їх наукові керівники.

Матеріали публікуються в авторській редакції.

© колектив авторів, 2021

© ПНПУ, 2021

ЗМІСТ

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

<i>Алексєєв Олег, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Борошенко О.А.)</i> ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ СЕРЕДИНИ ХІХ ст. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПАМ'ЯТНОЇ КНИГИ 1865 РОКУ	14
<i>Бредіхіна Єлизавета, здобувачка освіти комунального закладу «Полтавська ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області» (наукова керівниця – доц. Жалій Т. В.)</i> ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	17
<i>Воронкіна Дар'я, здобувачка першого (бакалаврського рівня) вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Жалій Т.В.)</i> УПОВНОВАЖЕНИЙ ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ	21
<i>Воронянська Єлизавета, здобувачка освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14 (наукова керівниця – учителька історії Авраменко Ж.М.)</i> ЗНАЧЕННЯ ПЕРІОДИКИ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ВИМІР ПОЛТАВЩИНИ)	24
<i>Гавриленко Богдана, здобувачка освіти комунального закладу «Полтавська ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області» (наукова керівниця – доц. Жалій Т.В.)</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ ПІД ЧАС ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	27
<i>Гордієнко Юлія, здобувачка освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14 (науковий керівник – учитель української мови та літератури Тарасевич А.С.)</i> ВИДАТНІ ДІЯЧІ ПОЛТАВЩИНИ: ШЛЯХ ВІД РЕПРЕСІЙ ДО РЕАБІЛІТАЦІЇ	30
<i>Городницький Богдан, здобувач третього освітньо-наукового рівня (доктор філософії) ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – проф. Волошин Ю.В.)</i> ПРИЧИНИ ПОЯВИ КОДЕКСУ «СУД І РОЗПРАВА У ПРАВАХ МАЛОРОСІЙСЬКИХ...» В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	33

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Дендеберя Дарина, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Шаповал Л.І.) ПОЛТАВСЬКИЙ ТИП ЖИТЛА В ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТЬ	36
Євтух Світлана, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Гура О.А.) СПЕЦИФІКА ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ...39	
Калініна Ярослава, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Діптан І.І.) ВАСИЛЬ БІЛОЗЕРСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТУ	42
Караулов Олександр, здобувач третього освітньо-наукового рівня (доктор філософії) за спеціальністю 032 Історія та археологія ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.) РАДЯНСЬКА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПРЕСИВНОЇ СКЛАДОВОЇ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1918 – 1927 рр.)	46
Коломісць Анастасія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта. Історія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Шаповал Л.І.) ОБРЯДОВО-ЗВИЧАЄВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ХУСТКИ У РОДИЛЬНІЙ ОБРЯДОВOSTІ	50
Кондра Вероніка, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Борошенко О.А.) СЕЛЯНСЬКІ РУХИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОТЕСТНИХ АКЦІЙ	53
Кочук Юлія, здобувачка третього освітньо-наукового рівня (доктор філософії) за освітньою програмою «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.) ДЕВІАНТНІ ГРУПИ У РАДЯНСЬКОМУ СОЦІУМІ В ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ	58
Крамаренко Владислава, здобувачка освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14 (наукова керівниця – учителька історії Авраменко Ж.М.) АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ ЛІВИЦЬКИЙ: ВІД СТУДЕНТА-АКТИВІСТА ДО ПРЕЗИДЕНТА ДИРЕКТОРІЇ	62

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Микитенко Олена, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта. Історія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Шаповал Л.І.) НАПРЯМКИ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕКСАНДРА АФНАСЬЄВА-ЧУЖБИНСЬКОГО	65
Михайлець Дарія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.) РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК ПОЛІТИКИ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ГОЛОКОСТУ ...	68
Молотковець Єва, здобувачка освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14 (науковий керівник – учитель української мови та літератури Тарасевич А.С.) ПОЧАТОК РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ПЕРЕГЛЯДУ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ РЕПРЕСОВАНИХ ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І НАУКИ НА ПОЛТАВЩИНІ	72
Нечипоренко Надія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Діптан І.І.) МИКОЛА КУЛЬЧИНСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ ПОБОРНИКА НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	77
Парнюк Лариса Вікторівна, учителька історії Хмельківської школи Хорольської міської ради Лубенського району Полтавської області ОРЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ	82
Партола Олексій, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Діптан І.І.) ЛУБЕНЩИНА В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ БАТЬКА І СИНА КОЗЮР	85
Пономаренко Вероніка, здобувачка освіти комунального закладу «Полтавська ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області» (наукова керівниця – доц. Жалій Т.В.) ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	88
Пробийголова Руслан, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.) ФОРМУВАННЯ НАСТРОЇВ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НАПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ	90

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Радченко Маргарита, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»

ПНПУ імені В.Г.Короленка

(наукова керівниця – доц. Бороденко О.А.)

ПОНЯТТЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ РОЗРІЗІ 94

Романенко Владислав, здобувач першого (бакалаврського) освітнього рівня вищої освіти освітньої програми 032 «Історія та археологія»

ПНПУ імені В.Г.Короленка

(науковий керівник – ас. Луговий р.С.)

ПНЦЕТ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ 97

Сухостат Валерія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка

(наукова керівниця – доц. Бороденко О.А.)

ОСМИСЛЕННЯ ОРІЄНТИРІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ 100

Сьомін Георгій, здобувач третього освітньо-наукового рівня

(доктор філософії) освітньої програми «Історія та археологія»

ПНПУ імені В.Г.Короленка

(наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.)

ТОВАРИСТВО «СОКІЛ»: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ З ВГО «СОКІЛ» 104

Удовиченко Катерина, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»

ПНПУ імені В.Г.Короленка

(наукова керівниця – доц. Бороденко О.А.)

ІСТОРИКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД:

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ

В ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ 108

Федорченко Артем, здобувач третього освітньо-наукового рівня

вищої освіти за спеціальністю 032 Історія та археологія

ПНПУ імені В.Г.Короленка

(науковий керівник – проф. Сітарчук р.А.)

АНТИРЕЛІГІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ РАДЯНСЬКОГО

КІНЕМАТОГРАФА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 113

Цирульник Михайло, здобувач освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14

(наукова керівниця – учителька історії Авраменко Ж.М.)

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС ПОЛТАВИ І КРАЮ

В ГАЗЕТНИХ РЕКЛАМНИХ ОГОЛОШЕННЯХ 116

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

Шамрай Марія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Шаповал Л.І.) ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ У РАДЯНСЬКУ ДОБУ (1920-1980 РР.)	119
---	-----

Шарапова Наталія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.) ПРОБЛЕМА РОЗГОРТАННЯ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	125
--	-----

Шахватова Анна, здобувачка освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14 (наукова керівниця – учителька історії Авраменко Ж.М.) СЕЛО МАЧУХИ В РЕТРОСПЕКТИВНОМУ ВИМІРІ: ЧЕРЕЗ МИНУЛЕ ДО МАЙБУТНЬОГО	127
---	-----

Шейко Денис, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Жалій Т.В.) АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТА КОНТРОЛЬ ЗА ЇЇ ДОТРИМАННЯМ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	131
--	-----

**КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА
МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ**

Богатирьова Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Бесєдіна Н.В.) КОНФУЦІАНСЬКА ТРАДИЦІЯ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ	134
--	-----

Гончаренко Олег, здобувач першого (бакалаврського) рівня освітньої програми “Середня освіта (Історія)” ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Рибачук В.О.) СУТНІСТЬ ВЧЕННЯ КАРЛА ЯСПЕРСА ПРО «ОСЬОВИЙ ЧАС» СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ	140
---	-----

Григорчук Анатолій, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.) КРАЇНИ БАЛТІЇ: ВІД СУВЕРЕНІТЕТУ ДО ЄС	142
--	-----

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

- Гупало Олександр, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Ляхно О.П.)
КУЛИКОВСЬКА БИТВА В ІСТОРІОГРАФІЇ:
ТРАДИЦІЙНИЙ І АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ПІДХОДИ 146
- Гуртова Олександра, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Год Н.В.)
ПРЕЗИДЕНТСТВО АВРААМА ЛІНКОЛЬНА 150
- Дарюга Едуард, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)
АНТИТОТАЛІТАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ
1980-Х – ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ ТА ЇХ ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ 153
- Зуй Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Тронько Т.В.)
ПОЛІТИКА ЛЮСТРАЦІЙ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 158
- Іванова Валерія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Бесєдіна Н.В.)
АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА МЕЙДЗІ В ЯПОНІЇ 163
- Козирка Лариса, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Бесєдіна Н.В.)
ТЕАТР КАБУКІ ТА ЙОГО ДРАМАТУРГІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ЯПОНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В ЕПОХУ КІОТО 167
- Колодій Олена, здобувачка вищої освіти факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Год Н.В.)
ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ
КОНЦЕПЦІЇ «ОСВІЧЕНОГО АБСОЛЮТИЗМУ»
У ТВОРЧОСТІ ВОЛЬТЕРА 171
- Конопльов Артем, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Рибачук В.О.)
МІСЦЕ І РОЛЬ АЛІМЕНТАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В СОЦІАЛЬНІЙ
ПОЛІТИЦІ РАННЬОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 176

<i>Збірник матеріалів XXIV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії</i>	
<i>Костичева Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)</i>	
НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ЯК ЧИННИКИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ СУЧАСНОСТІ	181
 <i>Ланін Всеволод, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми “Релігієзнавство” ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)</i>	
РЕЛІГІЙНИЙ СВІТОГЛЯД В ІНДІЇ: ІНДУЇЗМ ЯК СВІТОГЛЯДНА І ОБРЯДОВО-РЕЛІГІЙНА СИСТЕМА	186
 <i>Ляхно Дмитро, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка (науковий керівник – ас. Лобода Д.О.)</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ ХІ – ХІІІ СТОЛІТЬ	189
 <i>Мацюк Олександр, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г. Короленка (науковий керівник – доц. Ляхно О.П.)</i>	
ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ СЕРБЬСЬКОЇ ДЕСПОТОВИНИ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ СЕРБЬСЬКОГО НАРОДУ	192
 <i>Приюта Наталія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Бесєдіна Н.В.)</i>	
СИСТЕМА ІСЛАМСЬКОГО ПРАВЛІННЯ В ІРАНІ	196
 <i>Сергієнко Богдан, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)</i>	
«НОВИЙ КУРС» Ф.РУЗВЕЛЬТА: СУТЬ ТА НАСЛІДКИ	201
 <i>Сергієнко Вадим, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)</i>	
ПОЛІТИКА США НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА СПІВПРАЦЯ ІЗ СОЮЗНИКАМИ ПО НАТО ПІД ЧАС ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ ДЖ. БУША-МОЛОДШОГО	207
 <i>Сидоров Сергій, здобувач першого (бакалаврського) рівня освітньої програми “Середня освіта (Історія)” ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Бесєдіна Н.В.)</i>	
ПРИНЦИПИ ТРАДИЦІЙНОЇ КИТАЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ (ЗА ТРАКТАТОМ «ХАНЬ ФЕЙ ЦЗИ»)	215

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

<i>Сухостат Валерія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти заочної форми навчання освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Тронько Т.В.)</i>	
РІЗНОМАНІТНІСТЬ ШЛЯХІВ НАЦІЄТВОРЕННЯ	219

<i>Шматченко Василь, здобувач першого (бакалаврського) рівня освітньої програми “Середня освіта (Історія)” ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця — доц. Бесєдіна Н.В.)</i>	
ХРИСТІЯНСЬКЕ СТОРІЧЧЯ В ЯПОНІЇ	222

КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ

<i>Гончар Інна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукові керівниці – доц. Шуканова А.А., ст. викл. Дмитренко В.І.)</i>	
МУЗЕЇ ПОЛТАВЩИНИ У 2010-2020 РОКАХ: СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ	227

<i>Давиденко Олександр, здобувач другого рівня (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Науки про Землю» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Логвин М.М.)</i>	
АНАЛІЗ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ДОЛИННО-РІЧКОВИХ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ	229

<i>Козка Вікторія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Шуканова А.А.)</i>	
ОРГАНІЗАЦІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ АНІМАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ГОТЕЛІВ ТУРЕЧЧИНИ)	232

<i>Лахно Дмитро, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – ст. викл. Дмитренко В.І.)</i>	
МУЗЕЙНА АНІМАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ	235

<i>Неліна Валерія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Шевченко Б.О.)</i>	
ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ОРІЄНТИРІВ У ФОРМУВАННІ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА	237

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

*Орел Альона, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Непокупна Т.А.)*
СТАВЛЕННЯ СПОЖИВАЧІВ ВЕЛОПРОДУКТУ
ДО ІНФРАСТРУКТУРИ ВЕЛОТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ
(НА ОСНОВІ ПРОВЕДЕНОГО ОПИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛ.) 240

*Староста Марина, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Науки про Землю» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Єрмаков В.В.)*
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ МАЛИХ РІЧОК ПОЛТАВЩИНИ...243

*Хоменко Наталя, здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Федій О.А.)*
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 246

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

*Іванішин Дмитро, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Блоха Я.Є.)*
ПОЛІТИЧНА І ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ АНАРХІЗМУ 249

*Безруков Сергій, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)*
МІСЦЕ І РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ «ЛІБЕРТАРІАНСЬКОГО
ПАТЕРНАЛІЗМУ» В СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ 253

*Бєлишев Олексій, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Блоха Я.Є.)*
ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД (НА ПРИКЛАДІ США, НІМЕЧЧИНИ
ТА КИТАЮ) 257

*Білоус Марина, магістерка філософії, викладачка кафедри філософії
та суспільних наук Української медичної стоматологічної академії*
ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ СУСПІЛЬСТВА
СПОЖИВАННЯ 265

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

*Голіздра Олег, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Усанова Л.А.)*
ДУАЛІЗМ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 268

*Гуртова Олександра, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Усанова Л.А.)*
ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ 272

*Даций Ростислав, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – ст. викл. Штепа О.О.)*
КОНСЕРВАТИЗМ ЯК ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА ДОКТРИНА 275

*Євтух Світлана, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Головіна Н.І.)*
ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА
ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ 278

*Кісельова Тетяна, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)*
МОЖЛИВОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ЧИ ЗМОЖЕ
ТЕХНОЛОГІЯ ПЕРЕВЕРШИТИ ЛЮДСЬКИЙ РОЗУМ? 281

*Колеснікова Маргарита, здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»
ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Головіна Н.І.)*
ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ 284

*Костенко Мирослава, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)*
ФЕНОМЕН ГІДНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ
ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ 288

*Марочканич Михайло, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Усанова Л.А.)*
СОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ: СТАДІЇ ТА МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ 293

<i>Збірник матеріалів XXIV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії</i>	
<i>Новохатько Аліна, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)</i>	
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ЯВИЩА КСЕНОФОБІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	296
 <i>Остапенко Олег, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Блоха Я.Є.)</i>	
ЯВИЩЕ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ	299
 <i>Ревека Денис, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Штепа О.О.)</i>	
«ЧИННИЙ» НАЦІОНАЛІЗМ Д. ДОНЦОВА	302
 <i>Хрептак Наталія, здобувачка третього (доктор філософії) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Головіна Н.І.)</i>	
ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ» ТА «МУЛЬТИПЛІНГВІЗМ»	305
 <i>Шарапова Наталія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Головіна Н.І.)</i>	
ФІЛОСОФІЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ	308
 <i>Шаульський Ігор, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Штепа О.О.)</i>	
ФІЛОСОФІЯ ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	310

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*Алексєєв Олег, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Бороденко О.А.)*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ СЕРЕДИНИ XIX ст. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПАМ'ЯТНОЇ КНИГИ 1865 РОКУ

Актуальність. Сучасні демографічні процеси, які відбуваються в житті Полтавського краю сьогодні, неможливо досконали і об'єктивно вивчити без розкриття історико-демографічних коливань людності часів Полтавської губернії. Метою статті є спроба проведення комплексного аналізу загальної чисельності населення Полтавської губернії середини XIX ст. відповідно до відомостей Пам'ятної книги 1865 р. У розв'язанні поставленої мети спробуємо вирішити такі завдання: провести історико-порівняльний аналіз квантитативних показників загальної чисельності населення Полтавської губернії часів створення її як адміністративно-територіальної одиниці, порівняти з подібними даними інших губерній Російської імперії; визначити кількість повітів і міст у складі губернії, показати кількісне співвідношення населення у межах повітів, міст, сіл і хуторів.

На час утворення Полтавської губернії у 1802 р. в ній проживало 1,343 млн. жителів. Станом на 1860 р. чисельність населення губернії складала 1,863 млн. осіб, проте після відміни кріпосного права та реформи на селі, кількість населення Полтавщини зростала швидкими темпами. Наприклад, тільки у Полтавському повіті чисельність населення за тридцять років (1866-1897 рр.) зросла на 68 %. За даними перепису населення у 1897 р. у Полтавській губернії проживало 2,778 млн. осіб, у тому числі міського населення – 274 тис осіб. (Кушнір, Шевчук).

У Полтавській губернії 1862 р. нараховувалося 1891455 жителів. Щодо кількості жителів, між губерніями Російської імперії Полтавська займала 7 місце. Перші 6 належать губерніям: В'ятській з 2 млн. 124 тис. жителями, Пермській – 2 млн. 46 тис., Київській – 1 млн. 944 тис., Воронежській – 1 млн. 930 тис. і Тамбовській – 1 млн. 910 тис. жителів. Із сусідніх губерній вона за кількістю жителів поступалася лише Київській, інших же переважала, а саме: Курську – на 79 тис. жителів, Харківську – на 319 тис., Катеринославську – на 848 тис. і Херсонську на 864 тис. жителів.

Щодо відношення загальної кількості населення, у Полтавській губернії нараховувалося вдвічі більше жителів ніж у кожній з наступних губерній: Волинська, Ярославська, Могилевська, Земля Війська Донського, Лівонська, Віленська, Гродненська, Вітебська і Псковська; втричі більше ніж у Таврійській, Ставропольській і Курляндській; майже вчетверо більше ніж в Астраханській; у шість разів більше ніж в Естляндській та Одонській і в сім разів більше ніж у Архангельській (Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік, 1865, с.129).

У адміністративному відношенні губернія розподілялася на 15 повітів. За чисельністю повітів вона займала одне з перших місць між губерніями. Таку ж

кількість уїздів, окрім Полтавської, мали лише дві сусідні губернії: Курська та Чернігівська; решта сусідніх губерній були поділені на: Київська – 12, Харківська – 11, Катеринославська – 8 і Херсонська 6 повітів.

Серед 15 повітових міст (включаючи губернське) у Полтавській губернії були ще два заштатні: Градизьк Кременчуцького і Глинськ Роменського повітів.

Загальна кількість жителів: у містах 158740, у повітах – 1732715 осіб: відповідно сільське населення складало одинадцять дванадцятих, а міське – одну дванадцятую частину загального населення губернії або на 100 осіб загального населення припадало у містах 8,39, в уїздах – 91,61. Це співвідношення дорівнювало середньому співвідношенню міських жителів до повітових у всій імперії, яке, згідно зі «Статистичними таблицями Російської імперії за 1856 рік» було в містах 8,91, у повітах – 91,09 (Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік, 1865, с. 130).

Порівняно з сусідніми губерніями, за кількістю міських жителів, Полтавська, за даними, наведеними в Пам'ятній книзі Полтавської губернії за 1865 рік, займала передостаннє місце; міське населення відносно поступалося лише в Курській губернії, у якій на 100 жителів припадало 6,65 міських, в інших губерніях воно дещо переважало, ніж у Полтавській, а саме: на 100 чоловік населення припадало міських жителів у Чернігівській 8,47, Катеринославській – 9,49, Харківській – 10,78, Київській – 10,88, Херсонській – 21,35 (Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік, 1865, с.131).

За абсолютною кількістю жителів міста та уїзди губернії налічували таку кількість міських жителів:

Міста: Полтава – 29400 осіб, Кременчук – 27478, Прилуки – 10658, Переяслав – 10431, Миргород – 10196, Зінків – 9810, Кобеляки – 9478, Лохвиця – 7821, Гадяч – 7498, Градизьк – 7452, Золотоноша – 6902, Ромни – 5254, Пирятин – 4680, Глинськ – 3073, Хорол – 2856, Лубни – 2856, Костянтиноград – 2789. Усього: 158740 осіб (Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік, 1865, с.131).

Повіти: Золотоніський – 139199 осіб, Кобеляцький – 138639, Роменський – 130952, Прилуцький – 130472, Полтавський – 123972, Переяславський – 116961, Костянтиноградський – 115761, Кременчуцький – 112058, Хорольський – 109565, Лохвицький – 108282, Зінківський – 107773, Миргородський – 106982, Гадяцький – 102616, Пирятинський – 101319, Лубенський – 88164. Усього: 1732715 осіб (Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік, 1865, с. 132).

Середня кількість жителів на кожне місто Полтавської губернії – 9338. Максимальна кількість – в Полтаві (29500), мінімальна – в Костянтинограді (2789).

Між сусідніми губернськими містами Полтава за кількістю жителів займала четверте місце: перше належало Києву, в якому числився близько 61 тис. жителів; 2 місце займав Харків (45 тис), 3-є – Херсон (40 тис.), 5-е – Курськ (27 тис.), 6-е – Чернігів (13 тис.), 7-е – Катеринослав (13 тис.).

У повітах середня кількість жителів 115514 мешканців; найбільша кількість в Золотоніському (139199), найменша – в Лубенському повіті (88164) (Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік, 1865, с. 132).

Сільське населення Полтавській губернії розміщувалося у різноманітних

місцевостях, що мали особливі назви, а саме: містечках, селищах, селах, хуторах і слободах.

1. У 94 містечках нараховувалося 282 тис. мешканців; найбільша кількість містечок у Золотоніському (16), Кобеляцькому (12) та Миргородському (10) повітах. Найбільше мешканців нараховувалося у містечках Сміле Роменського повіту (понад 8 $\frac{1}{2}$ тис.), Сорочинці Миргородського уїзду (7 $\frac{1}{2}$ тис.), Грунь Зіньківського та Решетилівка Полтавського (6 $\frac{1}{2}$ тис.) уїздів.

2. У 708 селищах нараховувалося 952 тис. жителів. Найбільш чисельні за кількістю мешканців: Старовірівка (до 6 тис.) Костянтиноградського уїзду, Чернеча Слобода (до 5 $\frac{1}{2}$ тис.) та Хоружівка (більше 5 тис.) Роменського уїзду та Велика Павлівка (до 5 тис.) Зіньківського повіту (Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік, 1865, с. 133).

3. У 965 селах нараховувалося понад 239 тис. осіб. Найбільш чисельні села: Пищанка (2 $\frac{1}{2}$ тис.) Костянтиноградського, Кохнівка (більше 2 тис.) Кременчуцького, Климівка (більше 1 $\frac{1}{2}$ тис.) Костянтиноградського та Дуниківка (близького 1 $\frac{1}{2}$ тис.) Золотоніського повітів.

4. У 23 слободах понад 10 тис. жителів; найчисельніші слободи – Бирківка Пирятинського повіту, Червоне та Сакунівка Роменського уїзду, Лизогубівка Пирятинського повіту (понад 1200 жителів в кожній).

5. У 2665 хуторах 251 тис. жителів. Найбільш населені хутори: Кустоловськів (понад 5 тис. жителів), Ключівка (понад 4 тис.), Великокобеляцький (понад 3 $\frac{1}{2}$ тис.), Вовчевський (понад 3 тис.) Кобеляцького повіту (Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік, 1865, с. 133–134).

Відповідно у загальній кількості населення губернії жителі селищ складали половину загальної кількості, мешканці містечок – більше однієї сьомої, хуторів – більше однієї восьмої і жителі слобод – сто вісімдесят четверту частину. Загалом же сільські мешканці складають одинадцять дванадцятих від загальної кількості населення губернії.

Висновки. Отже, населення Полтавської губернії було багаточисленним порівняно з даними подібних адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії та проживало у межах повітів, міст, сіл, селищ, слобод і хуторів. Найбільша кількість населення зафіксована у селищах. Територія губернії розмежована у 15 повітів, де розташовувалося 17 міст.

Список використаних джерел

Кушнір Л.М., Шевчук С.М. Населення Полтавщини URL: <http://geo.pnpu.edu.ua/Naselenna.php>

Пам'ятна книга Полтавської губернії за 1865 рік / Укл. член-секретар комітету П. Бодяньскій. Полтава : Типографія Н. Пигуренко та губернського правління, 1865. 189 с.

* * *

ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Дистанційний та/або змішаний режими освітньої діяльності сьогодні стали нормою і для педагогічних колективів, і для здобувачів освіти. Таку діяльність регламентує важливий підзаконний акт «Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти», затверджене наказом МОН від 08 вересня 2020 №1115, яке визначає механізм забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти за дистанційною формою, а також використання технологій дистанційного навчання під час організації здобуття освіти за різними формами в закладах освіти, які забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти.

Запровадження дистанційного навчання в освітній процес стало реалією в умовах пандемії, а тому виникає нагальна потреба в забезпеченні саме здоров'язбережувальної діяльності учасників освітнього процесу. Закон України «Про вищу освіту» закріплює, що освітня діяльність – діяльність закладів вищої освіти, що провадиться з метою забезпечення здобуття вищої, післядипломної освіти і задоволення інших освітніх потреб здобувачів вищої освіти та інших осіб». То ж на заклад освіти покладається обов'язок організовувати освітню діяльність, що забезпечують науково-педагогічні та педагогічні працівники, однак пріоритетною, на нашу, думку, мають стати пріоритети щодо здоров'язбережувальної діяльності (Про вищу освіту: Закон України).

Мета статті – розкрити особливості формування цифрової грамотності учасників освітнього процесу в умовах дистанційного навчання.

Відповідно до цього Положення в рамках організації дистанційного навчання може здійснюватися: забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти за дистанційною формою (як окремою формою здобуття освіти); використання технологій дистанційного навчання під час організації здобуття повної загальної середньої освіти за різними формами (очною (денною, вечірньою), заочною, мережевою, екстернатною, сімейною (домашньою), педагогічним патронажем), у тому числі під час карантину та інших надзвичайних обставин (Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти,).

В умовах реформування системи освіти, що зумовлює використання нових підходів до розподілу повноважень між закладам освіти та їх засновниками, формування системи партнерських відносин учасників освітнього процесу, а також з урахуванням особливостей організації дистанційного навчання (в умовах віддаленості учасників освітнього процесу), важливо брати до уваги: можливість закладу освіти відповідно до частини третьої статті 2 Закону України «Про освіту» діяти у рамках власної автономії та приймати рішення з питань, не врегульованих законодавством (Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Положенням та іншими актами законодавства); визначені законодавством повноваження засновника і керівника закладу освіти; права та обов'язки всіх учасників освітнього процесу

(Про освіту: Закон України).

Заклад освіти в рамках власної автономії має можливість:

- визначати в освітній(их) програмі(ах) закладу освіти форми організації освітнього процесу для забезпечення дистанційного навчання (навчальні заняття, консультації, вебінари, онлайн форуми, віртуальні екскурсії тощо);

- обирати (схвалювати педагогічною радою закладу освіти) конкретні електронні освітні платформи, онлайн сервіси та інструменти, за допомогою яких організовується освітній процес під час дистанційного навчання (Moodle, Google Classroom, Zoom тощо). Такий вибір полегшує учасникам дистанційного навчання процес організації навчання та користування відповідними електронними ресурсами (перш за все, учнями). Водночас педагогічні працівники обирають форми, методи і засоби дистанційного навчання, а також визначають доцільність проведення конкретного навчального заняття в синхронному або асинхронному режимі. Такі дії педагогічних працівників не потребують погодження/схвалення;

- використовувати електронні освітні ресурси, створені педагогічними працівниками закладу освіти, а у разі використання інших електронних освітніх ресурсів – забезпечувати їх перевірку щодо відповідності державним стандартам освіти, типовим освітнім і модельним навчальним програмам, мові освіти, іншим вимогам законодавства у сфері загальної середньої освіти. Таку перевірку здійснюють педагогічні працівники, які добирають відповідні ресурси для використання в освітньому процесі. Також окремі електронні освітні ресурси, яким надано гриф МОН, включаються до Електронного реєстру щодо надання грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України, що доступний за посиланням: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/poslugi/grifi-ta-svidoctva/reystyr-grifiv-ta-svidoctv-mon>;

- використовувати електронний розклад занять, електронний класний журнал/щоденник;

- здійснювати моніторинг і контроль якості дистанційного навчання в закладі освіти (у тому числі застосовувати схвалений педагогічною радою спосіб здійснення керівником закладу контролю за виконанням освітніх програм).

Зауважуємо про необхідність налагодження та підтримання зворотного зв'язку та конструктивної комунікації між учасниками освітнього процесу, які спільними зусиллями забезпечують досягнення результатів навчання, визначених державними стандартами освіти.

Цифрова грамотність (ІКТ, технологічна грамотність) — здатність працювати індивідуально або колективно, використовуючи ресурси, інструменти, процеси і системи, які відповідають за оцінювання інформації, отриманої через медіа-ресурси, і використовувати таку інформацію для вирішення проблем, здобуття знань.

Ми переконані про необхідність здоров'язбережувальної діяльності як пріоритету учасників сучасного закладу освіти в умовах дистанційного навчання. Така активність повинна виявлятися у дозованому навантаженні на зір під час використання інформаційно-комунікаційних технологій, які часто відносять до інноваційних. Однак в умовах пандемії такі технології навчального процесу набувають рис традиційних, адже широко використовуються під час

здобуття всіх рівнів освіти.

У контексті освітньої діяльності (складовими якої є навчальна, наукова, інноваційна) ми визначаємо інноваційну форму як таку організацію змісту освітньої діяльності, яка найбільш ефективно сприятиме засвоєнню результатів навчання. Відповідно до чинного освітнього законодавства результатами навчання є знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів (Про вищу освіту: Закон України).

Найбільша проблема зараз полягає в необхідності забезпечення освітнього процесу в умовах дистанційного навчання. Так, сьогодні широко використовуються освітні онлайнплатформи, заохочуються синхронний та асинхронний режими навчального процесу з обов'язковим проведенням гімнастики для очей, фізкультхвилинок та ін. (Процай, 2019, с. 52–53.).

В умовах дистанційного навчання інноваційні форми поступово стають уже традиційними, адже в умовах сучасних ЗВО й перебуванням регіону в «червоній зоні» за рівнем епідемічної небезпеки учасники освітнього процесу використовують прийом навчання як в умовах синхронного, так і асинхронного режимів, доступності до освітніх онлайнплатформ, дозованого поєднання інформаційно-комунікаційних технологій та контрольованої організації самостійної роботи студентів.

Отже, здоров'язбережувальна діяльність учасників освітнього процесу як пріоритет дистанційного навчання є вимогою і потребою сьогодення, тому потребує методичного забезпечення, обґрунтування доцільності систематичного використання в освітньому процесі.

Сьогодні нові інформаційні технології суттєво змінюють спосіб життя людини та проникають в кожну сферу життя суспільства. Кількість доступних джерел інформації має не аби яке значення, що підтверджує вислів Н. Ротшільда «хто володіє інформацією, той володіє світом». Освіта має орієнтуватись на діяльнісні, розвиваючі технології, які формують у учнів уміння вчитися, оперувати і управляти інформацією, швидко приймати рішення, пристосовуватись до потреб ринку праці (формувати основні життєві компетенції). Школа має стати найважливішим фактором формування нових сучасних життєвих установок особистості. Це завдання під силу лише тим учителям, які здатні не тільки «завантажувати» пам'ять учнів, а й формувати їхні компетентності. Доступність і привабливість інформаційно-комунікаційних технологій, поява засобів мультимедійного спрямування призвело до суттєвого помолодшання аудиторії користувачів та споживачів інформаційно-комунікаційних технологій.

У Концепції нової української школи серед ключових компетентностей, які має формувати сучасна освіта, зазначено: “інформаційно-цифрова компетентність передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право,

інтелектуальна власність тощо).” Інформатизація освіти вимагає від вчителя високого рівня цифрової грамотності та інформаційної компетентності. Вчитель в умовах жорсткої конкуренції, завдяки засобам ІКТ повинен бути готовим повноцінно реалізувати нові ідеї, використовувати ІКТ з метою доступу до інформації, її визначення (ідентифікації), організації, обробки, оцінки, а також її створення і передачі, яка достатня для того, щоб успішно жити і працювати в умовах інформаційного суспільства, умовах економіки знань.

Інформаційно-цифрову компетентність вчителя слід розуміти як найважливішу компоненту, яка полягає в здатності педагога вирішувати професійні завдання з використанням засобів і методів інформатики та ІКТ, а саме:

- здійснювати інформаційну діяльність для обробки, передачі, збереження інформаційного ресурсу з метою автоматизації процесів інформаційно-методичного забезпечення;
- оцінювати і реалізовувати можливості електронних видань освітнього призначення в мережі Інтернет, інформаційного ресурсу освітнього призначення;
- організовувати інформаційну взаємодію між учасниками навчального процесу;
- здійснювати навчальну діяльність з використанням засобів ІКТ в аспектах, що відображають особливості конкретного навчального предмета (Цифрова адженда України, 2020).

Але для безпосереднього здійснення вчителем такого процесу необхідні вміння і навички, що дозволять йому знаходити інформацію, критично її оцінювати, вибирати необхідну інформацію, використовувати її, створювати нову та вміти обмінюватись нею. Цифрова грамотність – це вміння:

- визначати можливі джерела інформації і стратегію її пошуку, отримання;
- аналізувати отриману інформацію, використовуючи різного типу схеми, таблиці і т.д. для фіксації результатів;
- оцінювати інформацію з позиції достовірності, точності, достатності для вирішення проблеми (завдання);
- відчувати потребу в додатковій інформації, отримувати її, якщо є можливість;
- використовувати результати процесів пошуку, отримання, аналізу і оцінки інформації для прийняття рішень;
- створювати нові (для конкретного випадку) інформаційні моделі об’єктів і процесів, в тому числі з використанням схем, таблиць і т.ін.;
- накопичувати власний банк знань за рахунок особисто значимої інформації, необхідної в своїй діяльності;
- створювати свої джерела інформації;
- використовувати сучасні технології при роботі з інформацією Цифрова адженда України – 2020 (Цифрова грамотність – необхідна вимога сьогодення).

Отже, використання вчителем Нової української школи інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових освітніх ресурсів у професійній діяльності, оптимізує зміст навчання, модернізує методи та форми організації навчального процесу, забезпечує високий науковий і методичний рівень викладання, індивідуальний підхід у навчанні, підвищенні ефективності та

якості надання освітніх послуг, а тому високий рівень цифрової грамотності учасників освітнього процесу є вимогою й потребою сьогодення.

Список використаних джерел

Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затверджене наказом МОН від 08 вересня 2020 №1115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 12.12.2020).

Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення: 15.12.2020).

Про вищу освіту: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text=w1_1. (дата звернення: 15.12.2020).

Процай Л.П. Цифрове громадянство як педагогічна проблема. Проектування позитивного життєвого простору особистості : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Полтава, 18-19 квіт. 2019 р.) / упоряд. О. І. Березан ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Полтава, 2019. С. 52–53.

Цифрова адженда України – 2020 (Цифровий порядок денний – 2020). Концептуальні засади. Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року, 2016. URL: <https://ucco.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 15.12.2020).

Цифрова грамотність – необхідна вимога сьогодення // URL:<https://ukurier.gov.ua/uk/articles/cifrova-gramotnist-neodminna-vimoga-sogodennya/>. (дата звернення: 17.12.2020).

* * *

*Воронкіна Дар'я, здобувачка першого (бакалаврського рівня) вищої освіти
освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Жалій Т.В.)*

**УПОВНОВАЖЕНИЙ ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ:
ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ**

Для кожної нації важливою є власна ідентичність, а одним з пріоритетних напрямків розвитку є підтримка мови. Правовий інститут захисту державної мови в Україні розпочав своє становлення з 1996 року, коли норми ст. 10 Основного Закону зафіксували норму про те, що «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України». З того часу мова як консолідуючий чинник нації на державному рівні визнана об'єктом посиленого захисту (Конституція України).

У статті розкриємо особливості правового статусу Уповноваженого із захисту державної мови в Україні в руслі функціонування правового інституту захисту державної мови, проаналізувати правові підстави діяльності такої посадової особи та специфіку вивчення проблеми в умовах сучасних закладів вищої освіти. Адже незважаючи на майбутній фах, кожен громадянин України, представник національної меншини чи корінного народу має бути обізнаний з нормами мовного законодавства, розуміти сферу застосування державної мови, її важливість для державотворчих процесів, консолідації нації, утвердження

реальності норми про Україну як правову державу.

Нормами Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачено, що в Україні діє посадова особа – Уповноважений із захисту державної мови. Стаття 49 вказаного нормативно-правового акту закріплює ключовий пріоритет діяльності – «сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України» (Про забезпечення функціонування української мови як державної).

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 р. № 852-р на посаду уповноваженого із захисту державної мови призначено Тараса Дмитровича Кременя. Правовий статус такої особи визначено в спеціальному розділі профільного мовного закону (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 р. № 852-р «Про призначення Кременя Т.Д. Уповноваженим із захисту державної мови»).

Важливим є принцип незалежності в діяльності Уповноваженого, адже він здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб, призначається Кабінетом Міністрів за спеціальною процедурою строком на п'ять років. Діяльність Уповноваженого із захисту державної мови також регулюється іншими нормативно-правовими актами. Такими підзаконними актами є «Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування», затверджений постановою Кабінету Міністрів України, «Порядок здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України» (Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування; Порядок здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування).

З метою реалізації покладених на нього завдань Уповноважений здійснює такі повноваження:

1) подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо забезпечення ефективної реалізації державної політики, спрямованої на захист державної мови, всебічний розвиток і функціонування державної мови у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України, сприяння задоволенню мовних потреб українців, які проживають за межами України;

2) забезпечує моніторинг виконання законодавства про державну мову, державних цільових програм забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної;

3) розглядає скарги фізичних і юридичних осіб на дії та бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій всіх форм власності, інших юридичних і фізичних осіб щодо дотримання вимог законодавства про державну мову;

4) спрямовує до Комісії з питань вишого корпусу державної служби, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій подання про проведення службових розслідувань, а також притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб, винних у порушенні законодавства про державну мову, що є обов'язковими до розгляду;

5) складає протоколи та застосовує стягнення у випадках, встановлених законом;

6) здійснює контроль за виконанням повноважень його представниками відповідно до частини шостої цієї статті;

7) затверджує форму акта про результати здійснення контролю за застосуванням державної мови, а також форму протоколу та постанови (Порядок здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування).

На основі проведеного дослідження ми встановили, що важливим складником правового інституту захисту державної мови є діяльність Уповноваженого із захисту державної мови, який є незалежною від інших органів державної влади посадовою особою. До його компетенції належить широке коло повноважень щодо розгляду ймовірних фактів порушення норм мовного законодавства. На нашу думку, запровадження такого важливого правового інституту захисту державної мови є надзвичайно важливим в умовах низького рівня консолідованості української нації та суспільно-політичної нестабільності в державі.

Список використаних джерел

Конституція України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-Text>.

Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 819 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2019#n9>.

Порядок здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 817 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/817-2019-Text>.

Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

Про освіту: Закон України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
Про застосування державної мови в освітньому процесі: лист МОН № 1/9-581 від 17 вересня 2019 року // <http://ru.osvita.ua/legislation/other/65639/>.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 р. № 852-р «Про призначення Кременя Т.Д. Уповноваженим із захисту державної мови» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-2020-%D1%80#Text>.

ЗНАЧЕННЯ ПЕРІОДИКИ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ВИМІР ПОЛТАВЩИНИ)

Історія України налічує величезну кількість масштабних подій, що приносили зміни чи то в політичному устрої, чи в суспільстві, чи в свідомості людей. Історичне значення і масштабність Української революції 1917-1921 років вагомі й незаперечні, її варто назвати однією з найвизначніших подій новітньої доби вітчизняної історії. Полтавщина дала багато героїв того часу Україні, що й зараз є прикладами патріотизму, була однією з найактивніших губерній.

У 2017 році відповідно до Указу Президента України на державному рівні відзначалося 100-річчя від початку Української Національної революції 1917-1921 рр., що активізувало дослідницьку діяльність, з метою знайти відповіді на безліч неоднозначностей та суперечливостей. А періодика завжди слугувала для істориків як джерело. Також засоби масової інформації відіграють важливу роль у суспільному житті як зараз, так і в 1917-1921 роках. В умовах сучасної інформаційної війни вважаємо за потрібне проаналізувати здобутки та промахи української періодики доби Української революції на прикладі Полтавщини, щоб врахувати та, можливо, використати цей досвід в сучасних умовах.

Справжній ренесанс української періодики пов'язаний з Українською революцією 1917-1920 рр. та відновленням української державності. До 1917 р. в Україні більшість складали російськомовні видання. І лише з початком революції 1917 р. в Україні, особливо в період створення і становлення Центральної Ради, Української Народної Республіки, в руслі відродження української державності засновуються нові українські видання, відкриваються можливості для їх вільного розвитку (Рудий Г., 2000, с. 37).

Широкого розвитку в добу визвольних рухів набула преса та видавнича діяльність. Протягом 1917 р. виникло 78 видавництв, у 1918 р. їх налічувалося 104. Ініціативу створення видавництв брали на себе місцеві органи при «Просвітах» та громадських організаціях, а також кооперативи та приватні особи. Газети в Україні виходили не тільки в губернських, а й у багатьох повітових центрах. Усього в Україні в 1917 р. діяло 106 видавництв, а в 1918 р. – 212. Розвиток і популяризація вітчизняної освіти, науки і культури в 1917–1921 рр. належав періодичній пресі та спеціальним фундаментальним виданням наукового характеру, таким як «Книгарь», «Наше минуле», «Літературно-науковий вістник», «Записки Наукового товариства. Шевченка». Відразу після лютневої революції 1917 р. набувають великого поширення національні культурно-освітні організації «Просвіти», які створювали бібліотеки, різноманітні гуртки й курси, видавали українські книги та журнали (Білоусько, 2005, с. 149).

Центральні та місцеві органи всіх державних утворень випускали офіційні, як правило, інформаційні видання. Першими були «Вісти з Української Центральної Ради» (березень – грудень 1917 р.). Часопис подавав матеріали засідань Малої Ради. З огляду на недосконале діловодство та неповну збереженість протоколів «Вісти» є надзвичайно важливим джерелом

дослідження поточної діяльності УЦР. Нормативно-розпорядчі документи, хроніка роботи урядів УНР висвітлювалися у «Віснику Генерального секретаріату УНР» (листопад – грудень 1917 р.) та «Віснику Ради Народних Міністрів УНР» (січень – травень 1918 р.). Свої друковані органи мали й окремі міністерства (Пиріг, 2011, с. 135).

Для ознайомлення з діяльністю громадських організацій та поширення інформації на місцях про свою роботу Тимчасовий уряд делегував своїх представників до губерній. А.Єфимович на засіданні Полтавського губернського громадського комітету 10 квітня 1917 р. визначив три завдання, які постали перед громадськими комітетами: політичні, адміністративні та господарські.

Губернські органи влади також мали друковані видання. Здебільшого це було одне й те ж видання, яке при різних державних утвореннях змінювало назву. На території Полтавської губернії до 1919 року поширювалися «Полтавські Губернські Ведомости». Головним завданням цього видання була публікація офіційних документів місцевої адміністрації та урядових розпоряджень. Проте вони мали й постійні рубрики про економічне, культурне життя, події у світі, хроніку тощо.

На території Лубенського повіту щоденно виходив українською та російською мовами «Вісник Лубенського Громадського Комітету». На сторінках цього видання чітко простежується уся складність політичного життя країни часів Української революції. Як приклад, з одного боку, «Вісник» від 27 червня 1917 р. висвітлює роботу Тимчасового уряду, з іншого – опублікував Постанови Другого Всеукраїнського Військового З'їзду.

Найважливішими напрямками гуманітарного розвитку і національно-культурного життя України періоду Української революції, що відображалися пресою, є: розвиток української мови; активізація процесу створення державних структур освіти, науки, культури; розбудова національної початкової, середньої, вищої школи, заснування українських гімназій і ліцеїв, державних українських університетів, Академії наук України, Всеукраїнської бібліотеки АН України; розвиток національного мистецтва, утворення Української Академії мистецтв; шляхи активізації просвітницького руху, розвитку товариств «Просвіта»; становлення національної видавничої справи. Яскравими прикладами на підтвердження вищесказаного є публікації «Вісника Лубенського Громадського Комітету» (Українська революція. 1917-1921. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи., 2017, с. 301-304).

Досить велика частка періодичної преси 1917–1918 рр. становлять видання земських органів. Революційні події, демократизація і водночас політизація суспільного життя відбилася й на змістовно-тематичному характері цих видань. Піднесення їх припадає на 1917 р. В умовах наступу гетьманської адміністрації на органи місцевого самоврядування у 1918 р. кількість їх друкованих органів зменшилася, а зі встановленням радянської влади вони припинили вихід.

Найбільш інформативними є газети губернських земств. Як правило, це були видання з усталеними журналістськими колективами, традиціями і тематикою. Вони відображали події господарського, культурно-освітнього життя, діяльність органів самоврядування, їх відносини з представниками

державної влади, проблеми виборів до Установчих зборів, місцевих дум та управ. Здебільшого це тижневики, хоч й були щоденні видання.

У фондах Державного архіву Полтавської області збереглися видання повітових земств. Зокрема газета «Рідний край» Гадяцького земства. Вона виходила двічі на тиждень – у вівторок і в п'ятницю. Це надзвичайно цікаве та інформативне джерело історії не тільки політичного життя, але й повсякденного побуту населення української провінції.

У 1917 р. Полтавська губернська народна управа почала видавати «Педагогічний Журнал» для читачів початкових шкіл. Участь у цьому журналі взяли педагогічні та культурно-освітні діячі, з яких треба згадати С. Русову, В.Чередниченко, Ф. Чайківського, М. Рудинського та інших.

Активне партійне будівництво знайшло відображення у пресі численних політичних партій. Преса російських есерів (лівих, правих, максималістів) була найбільш поширеною в Україні у 1917–1918 рр. У різний час у Харкові виходили газети «Земля и воля», «Революционный народ»; в Києві – «Воля народа», «Социалист революционер», «Народное дело», «Новое народное дело», «Трудовая Советская Республика»; у Полтаві – «Максималист» (Піріг, 2011, с. 139).

Українська соціал-демократична робітничка партія (далі – УСДРП) належала до впливових партій національно-демократичного спрямування, фактично одна з правлячих сил УНР, значно поступалася есерам за кількістю друкованих органів. Фактичною трибуною партії був орган ЦК «Робітничка газета», яку редагували лідери УСДРП – В. Винниченко, М. Авдієнко, І. Мазепа. Часопис почав виходити вже у березні 1917 р. Влітку бюро ЦК почало видавати газету «Воля», Харківський комітет УСДРП випускав газету «Робітник» (1917 р.) та «Слово» (1918 р.). Розкол у лавах УСДРП призвів до проголошення «лівого крила» соціал-демократів (орієнтація на більшовицьку політику), які створили свої друковані органи – «Харьковский пролетарий» та кременчуцьку газету «Маяк» (Рудий, 2000, с. 169).

Дослідивши літературу з даного питання та опрацювавши відповідні джерела, можна констатувати, що періодика часів української революції 1917–1921 років відігравала надзвичайно важливу роль. Роль, яка залишається за періодикою актуальною і в наш час. Преса – багатовекторне й унікальне історичне джерело як за своїм змістом, так і за формою інтерпретації відомостей. Всі важливі питання політики, економіки, культури знайшли відбиття в тогочасній пресі. Проходять роки, змінюється формат преси, способи її створення та подання, якість але як і колись давно, періодика – це духовне сховище безлічі подій і фактів, – зосередження масиву матеріалів, що становлять безцінну джерельну базу для вивчення розвитку освіти, науки і культури періоду Української революції 1917–1920-х років.

Список використаних джерел

Білоусько О.А. Новітня історія Полтавщини (І половина XX століття). 10 клас : Підручник. Полтава : Оріяна, 2005. 312 с.

Піріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса. Архіви України : наук.-практ. журн. 2011. № 4. С.132–145.

Українська революція. 1917-1921. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи. Кн. 2: Документи. Матеріали. 1917-1918. Полтава: «Полтавський літератор», 2017. 520 с.

Рудий Г.Я. Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури, 1917–1920 рр. К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. 441 с.

* * *

*Гавриленко Богдана, здобувачка освіти комунального закладу «Полтавська
ЗОШ І-ІІІ ступенів №2 Полтавської міської ради Полтавської області»
(наукова керівниця – доц. Жалій Т.В.)*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ ПІД ЧАС ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Для повноцінної реалізації прав і свобод людини в освітній сфері важливими видаються нормативно-правові засади запровадження карантинних обмежень під час освітнього процесу в закладах освіти, тому логічно в цьому розділі ми висвітлимо особливості регулювання цього процесу згідно норм чинних Законів України. Тому проаналізуємо норми Конституції України як Основного закону України, Законів України «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту».

У статті проаналізуємо нормативно-правові засади запровадження карантинних обмежень під час освітнього процесу в закладах освіти. Основний Закон держави України закріплює обов'язок держави щодо розвитку фізичної культури та спорту, адже норми ч. 4 ст. 49 визначають: «Держава dbae про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя» (Конституція України). Сучасні реалії, на жаль, демонструють, важливість належного виконання обов'язку держави для забезпечення належної епідемічної ситуації в державі.

У ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» закріплені норми про основні терміни, які сьогодні увійшли до нашого вжитку, однак ми маємо ними послуговуватися, зважаючи на їхнє значення. Тому глосарій проблеми розпочнемо з таких: «дезінфекційні заходи (дезінфекція, дезінсекція, дератизація) – заходи щодо знищення у середовищі життєдіяльності людини збудників інфекційних хвороб; епідемічна ситуація – показник епідемічного благополуччя території (об'єкта) у певний час, що характеризується рівнем і динамікою захворювання людей на інфекційні хвороби, наявністю або відсутністю відповідних факторів передачі інфекції та іншими обставинами, що впливають на поширення інфекційних хвороб; благополучна епідемічна ситуація – інфекційні хвороби не реєструються або реєструються їх поодинокі випадки, відсутні сприятливі умови для поширення цих хвороб; самоізоляція – перебування особи, стосовно якої є обґрунтовані підстави щодо ризику інфікування або поширення нею інфекційної хвороби, у визначеному нею місці (приміщенні) з метою дотримання протиепідемічних заходів на основі зобов'язання особи; контактні особи – особи, які перебували в контакті з джерелом інфекції, внаслідок чого вони вважаються зараженими інфекційною хворобою; карантин – адміністративні та медико-санітарні заходи,

що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб» (Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України).

Відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту»: «учні – особи, зараховані до закладу загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, які здобувають у будь-якій формі початкову, базову середню чи профільну середню освіту» (Про повну загальну середню освіту: Закон України). Згідно зі ст. 52. Закону України «Про освіту» учасниками освітнього процесу є: здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти (Про освіту: Закон України).

Норми ст. 49. Закону України «Про вищу освіту» передбачають, що «дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» (Про вищу освіту: Закон України).

Отже, як бачимо закони України надають нам понятійний апарат проблеми для правильного використання термінів щодо організації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання, заклавши теоретичне підґрунтя для дослідження проблеми формування цифрової грамотності в умовах карантинних обмежень щодо здійснення освітнього процесу.

Для реалізації нормативних положень, визначених Законами України, в Україні діють підзаконні акти, як деталізують ці норми, визначені в постановах Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 22.07.2020 року в ред. від 22.12.2020 року №641, «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 09 грудня 2020 р. № 1236, постановах Головного державного санітарного лікаря України «Про затвердження Тимчасових рекомендацій щодо організації протиепідемічних заходів у гуртожитках на період карантину в зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 04.08.2020 року №48, «Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 22.08.2020 року №50, розпорядженнях керівника робіт з ліквідації наслідків медико-біологічної та надзвичайної ситуації природного характеру державного рівня, пов'язаної з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 на території Полтавської області.

Так, згідно з нормами вказаної постанови №50 «керівник закладу освіти розробляє маршрути руху здобувачів освіти (залучаються всі можливі входи в приміщення закладу) та складає графік, за яким відбувається допуск здобувачів освіти до закладу. Графік допуску повинен бути сформований таким чином,

щоб запобігати утворенню скупчення учасників освітнього процесу. Забороняється допуск до закладу освіти батьків або супроводжуючих осіб, крім осіб, які супроводжують осіб з інвалідністю» (Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти). Педагогічний склад закладу освіти повинен перед початком занять проводити опитування учасників освітнього процесу щодо їх самопочуття та наявності симптомів респіраторної хвороби. А в разі виявлення ознак гострої респіраторної хвороби, за відсутності батьків, здобувачі освіти одягають маску, тимчасово повинні бути ізольовані в спеціально відведеному приміщенні закладу, інформуються батьки (інші законні представники) та приймається узгоджене рішення щодо направлення до закладу охорони здоров'я. Після вилучення особи з симптомами інфекційної хвороби в приміщенні, де перебувала така особа, проводиться провітрювання поза графіком та дезінфекція висококонтактних поверхонь. Вхід до приміщень закладу дозволяється при наявності захисної маски або респілятора. Захисні маски можуть не використовуватися під час проведення занять у навчальних приміщеннях. Під час пересування приміщеннями закладу освіти використання захисних масок є обов'язковим.

Отже, як бачимо, підзаконні акти деталізують та конкретизують діяльність педагогічних колективів, адміністрації закладів освіти і в напрямку забезпечення організації освітнього процесу, й щодо проведення протиепідемічних заходів для забезпечення безпеки учасників освітнього процесу в умовах пандемії.

Список використаних джерел

Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-Text>. (дата звернення: 15.12.2020).

Про затвердження тимчасових рекомендацій щодо організації протиепідемічних заходів в гуртожитках в період карантину в зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): постанова Головного санітарного лікаря України від 04.08.2020 року №48. URL: <https://moz.gov.ua/2048.pdf>. (дата звернення: 15.12.2020).

Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): постанова Головного санітарного лікаря України від 22.08.2020 року №50. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor2050.pdf>. (дата звернення: 15.12.2020).

Про вищу освіту: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text=w1_1. (дата звернення: 15.12.2020).

Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>. (дата звернення: 11.12.2020).

Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення: 15.12.2020).

Про повну загальну середню освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>. (дата звернення: 10.12.2020).

* * *

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ПОЛТАВЩИНИ: ШЛЯХ ВІД РЕПРЕСІЙ ДО РЕАБІЛІТАЦІЇ

Протягом тривалого часу імена багатьох репресованих перебували під щільною завісою мовчання. «Небажаних осіб» викреслювали зі сторінок книг, вирізали з фото- і кінокадрів, робили все, щоб вирвати цих людей з нашої пам'яті (Репресоване краєзнавство, 1991, с. 3). Процес розкриття українськими науковцями численних «білих плям» триває.

У роки сталінського терору чимало громадських і культурних діячів України зникали без арешту і суду або навечно замовкали на енкаведистських допитах. Засуджені до вищої міри покарання вмирили без ознайомлення з вироком. Виданий у 1939 р. наказ № 00518 зобов'язував відповідати на запити родичів горезвісним формулюванням «10 років виправно-трудових таборів без права листування». Нарешті, починаючи з 1945 р., повідомлялося, що родич, засуджений до 10 років виправно-трудових таборів, помер в ув'язненні. Тільки під час реабілітації у 1989 р. радянські громадяни вперше дізналися дійсну причину та справжню дату смерті родичів та друзів. Місця страт та масових поховань були виявлені переважно також тільки у 1990-х рр. (Кокін, Юнге, 2010, с. 38).

Так, 29 червня 1989 р. під час розробки піщаного кар'єру було виявлено масові поховання людей в урочищі Триби, розташованому в 3-х кілометрах від с. Макухівка Полтавського району. Саме там у період 1937-1941 рр. було розстріляно частину мешканців області, притягнутих до кримінальної відповідальності за звинуваченням у контрреволюційній діяльності, за постановами несудових органів – «особливих трійок» і «особливих нарад». (Тронько, 1992, с. 416).

Професор Володимир Олександрович Щепотьєв – науковець-дослідник, педагог, організатор, який усе своє життя присвятив служінню українській науці й культурі. Він щирий патріот, знавець і пропагандист української культури (Бабенко, 2015, с. 18–20). Підтримував радянську політику українізації, навчав української мови службовців, освітян та працівників інших галузей, працював над термінологічними словниками, популяризував творчість класиків української дореволюційної літератури, писав передмови до видань творів Т. Шевченка, П. Куліша, Б. Грінченка, Панаса Мирного та інших письменників, був одним з фундаторів Українського наукового товариства. У березні 1928 р. його заарештували. Вирок – 3 роки заслання. У 1934 р. В.Щепотьєв повернувся з заслання, оселився у с. Веприк Гадяцького району. Згодом ученого звинуватили у «проведенні контрреволюційної націоналістичної агітації», а у листопаді 1937 р. розстріляли (Бабенко, 2015, с.21). Реабілітація прийшла в 50-х роках.

Михайло Якович Рудинський – учений, подвижник наукового вивчення та охорони історико-культурної спадщини (Нестуля, 1992, с. 83). У Полтаві він завідував педагогічним бюро Полтавського губернського земства, займався видавничою діяльністю, став членом наукових товариств, зблизився з відомими діячами української науки, головував у Губернському комітеті охорони

пам'яток старовини та мистецтва, створив картинну галерею, брав участь у формуванні Полтавського архіву, майбутньої обласної бібліотеки, до 1928 р. очолював наукову діяльність в галузі стародавньої історії та археології в республіці. У березні 1934 р. його звинувачено у контрреволюційній діяльності та арештовано, 2 квітня 1934 р. засуджено до трьох років заслання. Реабілітований лише у червні 1989 р.

Літературознавець, перекладач, людина енциклопедичних знань Григорій Йосипович Майфет володів основними європейськими мовами, а також древньогрецькою, латинською, староболгарською, санскритом. У грудні 1934 р. його заарештували за звинуваченням у «контрреволюційній» діяльності. Вирок – 10 років концтаборів. Покарання відбував у виправно-трудовах таборах Біломор – Балтійського комбінату. Після смерті Сталіна слідчим управлінням КДБ при РМ УРСР по справі Майфета було проведене додаткове розслідування і справу за відсутністю складу злочину припинено (Граб, 1992, с.139). Реабілітований 4 серпня 1956 р.

Нелегкою була доля директора Полтавського історичного архіву Блохи Федора Леонтійовича, який у 1934 р. очолив Полтавський історичний архів. Улітку 1935 р. його звинуватили в тому, що він – колишній торговець і заводчик, тривалий час вдало маскується в лавах партії. Ф. Блоха став «ворогом народу». 26 квітня 1937 р. його арештували. 25 жовтня 1937 р. засудили як «державного злочинця до розстрілу» (Тронецько, 1992, с.198). І тільки у серпні 1957 р. дружина Ф. Л. Блохи отримала копію постанови президії Полтавського обласного суду від 14 серпня 1957 р., де вказано, що «вирок... визнаний незаконним» (Тронецько, 1992, с.198).

Олександр Іванович Ковінька. Письменник, гуморист. Друкувався з 1926 р., виступав з фейлетонами і гуморесками в місцевій та республіканській пресі, зокрема, в «Більшовику Полтавщини», «Червоному перцеві». Перші збірки гуморесок «Індивідуальна техніка» (Харків, 1929 р.), «Колективом подолаємо» (Полтава, 1930 р.) своєю ідейно-художньою «фактурою» пов'язані з проблемами й турботами тогочасного села. 28 березня 1935 р. виїзною сесією Військової колегії Верховного Суду СРСР засуджений до 10 років таборів у Магадані. Звільнений 1947 р. без права повернення в Україну, жив у Якутії. У 1950 р. заарештований удруге і повернений у Нагаєво поблизу Магадана (Бажан). Лише через 21 рік від часу арешту Ковіньку було визнано невинним, 4 липня 1956 р. судово-слідчу справу його було припинено за відсутністю складу злочину (Минуле й теперішнє. Десталінізація).

Художник і народознавець Никанор Харитонович Онацький. Він працював викладачем у Лебединській чоловічій та жіночій гімназії, створював нелегальні політичні революційні гуртки, розповсюджував заборонену літературу. Вивчав побут і звичаї українського села. Згодом (1913 р.) викладав малювання і креслення в Сумському кадетському корпусі. Цікавився українською національною культурою. У листопаді 1933 р. переїхав у Полтаву, де організував і очолив відділ етнографії краєзнавчого музею. Н.Х.Онацький прагнув перетворити музей у центр по дослідженню історії та культури українського народу. Заарештували його у вересні 1937 р. і вже 23 листопада розстріляли. Всупереч усім слідчим матеріалам, в обвинувачувальному вирокі вказувалося, що він був завербований у контрреволюційну націоналістичну

організацію, яка готувала кадри для збройного повстання в країні» (Граб, 1992, с.92).

Василь Миколайович Верховинець (Костів) – композитор, диригент і хореограф, перший теоретик українського народного танцю, автор багатьох музикознавчих праць, етнограф, викладач хорових дисциплін, теорії музики та гармонії, хоровий диригент, співак, хормейстер і хореограф, музичний і громадський діяч. Викладав співи в народних школах м. Калуща, одночасно працював хормейстером у «Русько-народному театрі». У Києві, в театрі Садовського, Верховинець виступав на одній сцені із М.Заньковецькою, І.Мар'яненком. Під час гастролей по Україні вивчав побут і творчість українського народу, зібрав багатий етнографічний матеріал, науково опрацював його, зробивши основою при постановці українських народних танців. Написав книгу «Теорія українського народного танцю», видав збірку дитячих ігор з піснями «Весняночка». 23 грудня 1937 р. В.Верховинця арештували (Васильченко, 1992, с.160). Звинувачувальний вирок було затверджено 10.04.38 р., у ньому говорилося, що Василь Миколайович був активним членом військово-націоналістичної організації, метою якої було повалення Радянської влади в Україні, а також пред'явлено звинувачення у проведенні підривної роботи на культурному фронті. Вирок був лаконічним: «До розстрілу» (Васильченко, 1992, с.161). Розстріляли у Києві 11 квітня 1938 р. Реабілітований В. Верховинець 25 квітня 1958 р.

Отже, розглядаючи взаємовідносини творчої й наукової інтелігенції, зокрема, професора В. Щепотьєва, ученого М. Рудинського, літературознавця, перекладача Г. Майфета, директора Полтавського історичного архіву Ф. Блохи, письменника, гумориста О. Ковіньки, художника і народознавця Н. Онацького, композитора, диригента і хореографа, етнографа, музичного і громадського діяча В. Верховинця та партійно-радянської влади, можемо зробити висновок, що владою проводилася жорстка культурно-ідеологічна політика. Політичні репресії щодо діячів науки, культури, освіти завдавали великої шкоди українській культурі, гальмували національні традиції її розвитку. Незалежна українська держава повернула чесне ім'я сотням тисяч наших співвітчизників.

Список використаних джерел

Бабенко Л. «Я перш за все думав про українську культуру...» Володимир Олександрович Щепотьєв. Культурологія. 2015. №2. С. 16 – 23.

Бажан О.Г. Реабілітаційні процеси в Україні (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Reabilitatsiia>

Васильченко Т. Музика була його стихією і покликанням. Реабілітовані історією. (АН України, Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П.Т. Тронько (відп. ред.) та ін. Київ – Полтава: Рідний край, 1992. С.157 – 161.

Великий терор в Україні «Куркульська операція» 1937–1938 рр. / Упорядн. Сергій Кокін, Марк Юнге. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2010. 614 с.

Граб В. «У чужині на диких цвинтарях...». Реабілітовані історією. (АН України, Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – Київ – Полтава: Рідний край, 1992.– С. 89 – 93.

Граб В. Покликання служити людям / У кн.: Реабілітовані історією. (АН України, Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П.Т. Тронько (відп. ред.) та ін.

Київ – Полтава: Рідний край, 1992. С. 89 – 93.

Минуле й теперішнє. Десталінізація (Електронний ресурс) – Режим доступу: https://mtt.in.ua/slovnyk_destalinizatsiya/

Нестуля О. Широ закоханий в історію. Реабілітовані історією (АН України, Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П.Т.Тронько (відп. ред.) та ін. Київ – Полтава: Рідний край, 1992. С. 80 – 87.

Реабілітовані історією. (АН України, Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П.Т.Тронько (відп. ред.) та ін. Київ – Полтава: Рідний край. 1992. 401 с.

Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). К.: Рідний край, 1991. 478 с.

* * *

*Городницький Богдан, здобувач третього освітньо-наукового рівня
(доктор філософії) ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. Волошин Ю.В.)*

ПРИЧИНИ ПОЯВИ КОДЕКСУ «СУД І РОЗПРАВА У ПРАВАХ МАЛОРОСІЙСЬКИХ...» В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

«Суд і розправа у правах малоросійських...» була написана протягом 1750-1758 рр. бунчуковим товаришем Федором Чуйкевичем, вона безумовно є важливою пам'яткою правової думки Гетьманщини заключної частини її існування. Кодекс можна вважати своєрідною юридичною відповіддю на виклик для шляхти Гетьманщини, який полягав у багатьох суперечностях судової системи та особливостях суспільно-політичного життя.

Кодекс складається із дев'яти розділених за напрямками частин та присвяти гетьманові Кирилові Розумовському. Праця від початку містила лише шість частин, а решта дописувалася поступово: посвята була складена у 1752 р.; восьма частина завершена 24 липня 1754 р.; сьома частина 14 січня 1755 р.; дев'ята частина не раніше 1758 р.

Ф. Чуйкевич мав значний досвід роботи ресентом (помічником генерального писаря – прим. Городницький Б.) у Генеральному військовому суді, а також із 1752 р. був одним із помічників Якова Тарнавського, який за відсутності управителя гетьманського господарства Григорія Теплова виконував його функції; у даному контексті Ф. Чуйкевич повинен був керувати роботою канцелярських чиновників та за веденням діловодства (Путро, 2008, с. 52). Загалом же відомо, що Ф. Чуйкевич у силу професії добре розумівся на особливостях функціонування канцелярії та усвідомлював проблеми судової системи й орієнтувався в специфіці використання правових норм.

У своїй роботі він провів класифікацію дійсно діючих правових норм, вказав на своєрідні способи їх дії у судах Гетьманщини і переконливо довів, що існуюча на той момент судова система ні на що не здатна, завдає сторонам процесу суцільні збитки, а тому потребує змін. На думку юриста, ці зміни мали полягати у розмежуванні судової та адміністративної влад через створення судів за структурою, яка чітко прописана у Литовському Статуті та була гарантована місцевій шляхті московським царем та боярами згідно зі Статтями Богдана Хмельницького у 1654 р.

Якщо стосовно достовірності аргументації Ф. Чуйкевича, за винятком кількох тез, у дослідників питань не виникало, то єдності стосовно розуміння

завдань, які він перед собою ставив пишучи цей твір та його впливу на реформування судової системи гетьманом К. Розумовським, в історіописанні не спостерігається. У даній роботі, ми розглянемо характерні розбіжності підходів українських істориків та правознавців при оцінці та висвітленні кодексу «Суд і розправа у правах малоросійських...».

Отже, з якою метою писався кодекс? Видатний дослідник історії права, Олександр Кістяківський вважав, що твір було написано спеціально для гетьмана К. Розумовського, але крім цього, історик зацентрував увагу на частині назви, де йшлося, що кодекс створено «въ прекращеніе горькой въ судахъ волокиты» (Кістяківський, 1879, с. 88). З цього очевидно слідує, що автор пов'язував створення кодексу із метою надання рекомендацій по вдосконаленні судової системи. З думкою про призначення твору саме гетьману згоджувався й інший дослідник судової системи Дмитро Міллер, який водночас підтримував Ф. Чуйкевича пишучи, що «выработанный казачиной судебный порядокъ» є результатом невігластва, який можна було б виправити запровадженням статутних судів (Міллер, 1896, с. 91).

Професор Микола Василенко, який до сьогодні залишається автором найбільш ґрунтовної розвідки про «Суд і розправу», радикально не погоджувався із О. Кістяківським та Д. Міллером, пишучи, що вважати гетьмана єдиним адресатом Ф. Чуйкевича, це означає значно звузити значення кодексу у широкому контексті. М. Василенко припускав, що основною метою автора було «дати практикам доцільні систематичні вказівки» (Василенко, 1929, с. XXXII). З цієї точки зору, історик писав, що ««Суд і розправа» являє собою короткий, так-би мовити, підручник процесу взагалі й цивільного зокрема для юриста-практика Гетьманщини» (Василенко, 1929, с. XXXII).

Історик Андрій Яковлів був переконаний, що Ф. Чуйкевич ставив перед собою два завдання пишучи цей кодекс: «звернути увагу гетьмана на існуючий судовий устрій в Гетьманщині, вказати неправильності в його конструкції, в'яснити, якими мав бути судовий устрій в Україні на підставі Малоросійських прав і аргументувати потребу судової реформи; друге завдання – ознайомити громадянство з головними засадами судового процесу, пояснити основні норми діючих процесуальних законів і тим прислужитись до свідомого користування судовою охороною» (Яковлів, 1942, с. 413-414).

Український-радянський правник Аркадій Ткач, переконував читача у тому, що формат побудови кодексу свідчить про єдину мету автора: «забезпечити переваги шляхти, в першу чергу її права на земельні володіння, а звідси і на експлуатацію селянства» (Ткач, 1968, с. 109). Автор невпинно твердив, що «Ф. Чуйкевич виконував соціальне замовлення свого класу, якому були потрібні станові суди для класових переваг та привілеїв» (Ткач, 1968, с. 112). Між іншим, А. Ткач вважав, Ф. Чуйкевич «зводив все до відшукування і захисту права власності і, перш за все, права власності на земельні володіння» (Ткач, 1968, с.115). Щодо причин включення норм цивільного права щодо займанщини та права давності на землю, історик був переконаний, що було зроблено лише для обґрунтування права власності шляхти на земельні ділянки, які та нібито захопила. У тому ж числі, А. Ткач писав, що «зібрані і систематизовані в цій книзі правові норми були покликані зміцнювати феодално-кріпосницькі відносини у другій половині 18 ст.» (Ткач, 1968, с. 119).

Історик Олександр Гуржій писав, що у кодексі систематизовано саме ті норми Литовського Статуту, «які закріплювали права власності українських державців на землю і маєтки, залежність посполитих» (Гуржій, 1993, с. 26). Науковець вважав, що пропонуючи ідею статутових судів Ф. Чуйкевич захищав інтереси козацької старшини.

Одним із останніх, працю Ф. Чуйкевича аналізував історик права Кирило Вислобоков, який вбачав у тексті два задуми автора. Практичний задум полягав у вдосконаленні судового процесу; політичний задум полягав на думку історика у підкресленні правового імунітету Гетьманщини. Крім цього, дослідник пропонував розділити мету Ф. Чуйкевича на три складові: «юридико-технічну – упорядкування й удосконалення певного нормативного комплексу; 2) соціальну – «переформатування» суспільства Гетьманщини, закріплення нових відносин та цінностей, визначення й захист «загального блага»; 3) політичну – сприяння зміцненню гетьманської влади, збереження автономної правової системи як цілісного політичного засобу, як культурного символу в протистоянні із зовнішніми впливами та тиском» (Вислобоков, 2011, с. 440). Водночас, К. Вислобоков припускав, що появу кодексу тісно пов'язана із відновленням посади гетьмана. Історик також спробував підійти до вивчення кодексу у загальному контексті кодифікації права у Європі.

Дослідники спільні в думці, що кодекс Ф. Чуйкевича серйозно вплинув на судові реформи гетьмана К. Розумовського у 1760 і 1763 рр. Втім, поки що не написано дослідження у якому б було покроково порівняно пропоновану процедуру впровадження статутових судів Ф. Чуйкевича з особливостями їхнього впровадження у 1763-1764 рр.

Із вищесказаного, можемо зробити наступні висновки: єдиним, що єднає дослідників кодексу це думка, що він однозначно вплинув на реформування судової системи 1760-1763 рр. Різноманітні виникали у випадках пошуків прямого призначення твору: одні науковці розуміли слова автора буквально, не піддаючи критиці його сентенції, вважали що твір писався спеціально для чи на замовлення гетьмана К. Розумовського, інші ж відверто не погоджувалися та наголошували на широкому використанні кодексу у судах Гетьманщини в останній третині XVIII ст., що свідчило про його практичну цінність. У таку собі наукову школу можна виокремити хіба що праці українських радянських істориків, які позиціонували кодекс як один із методів поглиблення соціально-економічної «експлуатації» селянства та закріплення за старшиною/шляхтою майнових прав. Комплексні дослідження твору із застосуванням правових теорій почали з'являтися відносно нещодавно.

Список використаних джерел

Василенко М. Матеріали до історії українського права. Збірник соціально-економічного відділу ВУАН. №11. К., 1929.

Вислобоков К. А. "Суд і розправа в правах малоросійських" Федора Чуйкевича в контексті європейського кодифікаційного процесу XVII—XVIII ст. Правова держава, 2011. Вип. 22. С. 436-445.

Гуржій О. І. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII-XVIII ст.). Київ, 1993. 48 с.

Миллер Д. П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Сборник Харьковского историко-филологического общества, 1896. Т.8. С. 63-

243.

Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648-1782). Львів: Вид-во Львів. Ун-ту, 1967. 179 с.

Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Монографія: в 2-х частинах. Ч. 1. Київ: ДАКККиМ, 2008. 240 с.

Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К.: Видавництво Київського ун-ту, 1968. 328 с.

Яковлів А. Німецьке право в працях українських правників XVIII ст. Науковий збірник Українського університету в Празі. Т. 3. 1942. С. 404-433.

* * *

*Дендеберя Дарина, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Шаповал Л.І.)*

ПОЛТАВСЬКИЙ ТИП ЖИТЛА В ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТЬ

Полтавщина – це край мальовничих сіл у долинах річок Дніпра, Хорола, Псла, Ворскли, Сули. На півночі полтавського краю панівним був круговий тип поселень з вигоном або церквою і громадськими будівлями у центрі села. У Миргородському, Зіньківському районах поселення розташовувалися вздовж старих балок, а в Кременчуцькому і Кобеляцькому – мали лінійний характер. Як відомо, північна та центральна частина Полтавської області віддавна була багата на ліс, тому основним будівельним матеріалом було дерево, лише у південній смузі надавали перевагу хатам-мазанкам. Хата – це тип традиційного народного житла в Україні, який має багато спільних рис, особливо коли йдеться про організацію його інтер'єру, подібність планування, співвідношення архітектурних об'єктів. Всюди в українській хаті – житлі є однакове розміщення вікон, дверей на площі стін, схожість даху, видовжена форма житлового приміщення: хата – сіни, хата – сіни – комора, хата – сіни – хата.

Архітектурний характер житлових та господарських будівель визначається природними, кліматичними умовами місцевості і відповідно використовуваними будівельними матеріалами. У багатих лісом районах будівлі віддавна зводили з дерева, у степу – з глини, соломи і каменю, у зоні лісостепу – із глини, соломи, дерева. Але тип української хати є фактично єдиним на всіх територіях, заселених українцями лише в деталях існує ряд місцевих відмінностей. Приблизно з середини ХІХ століття найпоширенішим типом горизонтального планування традиційного житла українців стало житло трикамерного типу: хата+сіни+комора. Поява тих або інших типів планування житла, їх варіантів на теренах України не відбувалася синхронно. На їх поширення мали вплив різноманітні фактори: географічні та соціально-економічні умови. Зазначені три типи горизонтального планування народного житла слід розглядати як базові, на основі яких розвивалися їх варіанти, що нерідко мали локальний характер (Макарчук, 1994. с. 86). Відповідно класифікації типів народного житла українців за Адамом Фішером виділяється полтавський тип жила.

Типовим для полтавських садиб було розташування хати всередині чистого двору на значній відстані від вулиці, вікнами до сонця та відокремлення від хати господарських будівель. Архітектурно-композиційний устрій полтавського житла є одним з варіантів народної архітектури лівобережних лісостепових районів України. Основними ознаками його були: пропорційна рівнозначність співвідношення висоти стін і даху (висота стін дорівнювала висоті даху) і позбавлений пластичних елементів обтічний силует чотирисхилої солом'яної стріхи, сформованої укладкою розстеленої чи м'ятої соломи, іноді прилитої зверху рідкою глиною; асиметричне конструктивно-тональне вирішення окремих частин фасадної стіни, яке виявляло відповідні призначення різних приміщень житла (житлового – хати, вхідного – сіней та господарського – комори). Житло Полтавщини характеризувалося широкими «піддашками», виносом стріхи відносно стін. Декоративно-художні прийоми оформлення архітектурних елементів, які підтримували стріху, відзначалися різноманітністю різьблення орнаментальних мотивів. Специфічним архітектурним прийомом зовнішнього оформлення полтавського житла була галерея, якою оточували частину фасадної стіни (перед коморою чи входом у житло), чільний фасад, два, три, чотири фасади повністю (Данилюк, 1991. с. 67).

Використовуючи різноманітні прийоми різьблення (контурне, профільне, нігтьове, наскрізне), народні майстри надавали своїм витворам художньої довершеності. У назвах архітектурних елементів житла та в його прикрасах яскраво виявилось народне уявлення за яким житло об'єднувалось з іншими елементами народної матеріальної культури, народним костюмом зокрема. Нижній конструктивний елемент даху (поздовжня балка під виносом стріхи), як і низ сорочки дістав назву «лиштва», прикрашався орнаментальною смугою.

Етнографічно полтавське житло може бути віднесене до лісостепового (центрально-лівобережного) типу українського житла (Коваленко О.). За планувальною структурою на Полтавщині переважають трикамерні типи житла: “хата + сіни + комора”, “хата + сіни + хатина”, “хата на дві половини”, “дві хати підряд”, рідше зустрічаються двокамерний тип “хата + сіни” (у неможливих людей) та варіанти попередніх типів, ускладнені за рахунок перегородок. Розповсюджений тип житла в етнографічному районі – зрубний. Разом з тим на Полтавщині, переважно в бідних на ліс південних районах, будували каркасні (комбіновані) хати, стіни яких по вікна зводились на сохах (підсішках), об'єднаних вище зрубною обв'язкою. Каркасні стіни житла обмазувалися глиною і білилися. В рублених хатах часто обмазували і білили тільки приміщення власне “хати”, а комору і сіни залишали у відкритому дереві (зруб). Солом'яні покрівлі хат Полтавщини і Слобожанщини мали гладеньку поверхню без накладного гребеня і китиць, як на Наддніпрянщині. Висота стін і даху полтавської хати однакові (Данилюк, 1991, с.72).

Піддашша покрівлі підтримувалося вишуканої форми стовпчиками з кронштейнами (“кониками”), лиштви прикрашалося різьбленим геометричним орнаментом. На північному сході Полтавщини відомі “миті” хати, в яких стіни і стеля в інтер'єрі не обмазувалися і не білилися. Житло полтавців всередині прикрашалося декоративними тканинами, кахлями, полицями, в окремих випадках “миті” стіни і стеля оздоблювалися розписом (Павлюк, 1994, с. 102).

Інтер'єр полтавського житла був типовим для лівобережних районів

України. За українською традицією піч у полтавському житлі розміщувалась у кутку біля входних дверей, відкрита шапка для посуду (мисник) у протилежному кутку біля дверей. У найсвітлішому місці в хаті – попід вікнами чільної стіни проти печі – ставили широку масивну лаву. На лаві встановлювали кузіль з прядивом; жінки сидючи на лаві, шили та вишивали, а на свята садовили почесних гостей. Характерна особливість інтер'єру полтавської хати – поперечна балка («поперечний сволок») стелі, яка стягувала дві протилежні поздовжні стіни хати і конструктивно не була пов'язана із традиційним поздовжнім сволоком, який становив основу несучої конструкції стелі. Білена стеля хати наверх була переділена сволоками, які не білились, а прикрашались контурним або тригранним різьбленням. На сволоках вирізьблювали культові обереги (хрест, кружила, кола), іноді дату зведення хати та прізвище господаря. За народними уявленнями ці знаки охороняли родину від злих сил та сприяли її благополуччю. Про належність полтавського інтер'єру до житла лівобережних районів Дніпра свідчила форма комина печі. На відміну від правобережної полтавська піч мала закритий стінами комина припічок, тобто комин печі не нависав над припічком, а стояв на ньому (Ярошенко, 2007, с.194).

Типовими елементами декору в інтер'єрі полтавського житла були різноманітні декоровані профільним різьбленням кронштейни, які підтримували полицки, розташовані над дверима та над вікнами. За характерну форму завершення у вигляді кінської голови ці кронштейни мали назву «коників». Коники були кілками, на які вивішували ткані або вишиті тамбурним швом полтавські рушники – гордість господарині та її дочок. Декоративні святошні рушники, якими прикрашали у свята стіни в хаті називали в народі «кілкові», на відміну від ужиткових та ритуальних рушників (Макарчук, 1994, с. 87).

Друга половина XIX століття стала часом, коли у великих містах стало з'являтися дедалі більше кількоповерхових цегляних будинків. Проте у невеликих містах переважали одноповерхові дерев'яні оселі. Зовні стіни фарбувалися, прикрашалися різьбою, у вікна інколи вставляли кольорове скло. Всередині будинки заможних господарів були багатокімнатними, мали, за європейською модою, парадні зали, вітальні, кімнати для гостей і слуг, кухні та господарські приміщення. Обставлялися кімнати меблями, які, відповідно до побажань і фінансових можливостей господаря, завозилися з Європи або виготовлялися місцевими майстрами. Окрасою їх були дзеркала, годинники, картини, гобелени. Оселі ж міської бідноти нагадували селянські хати (Коваленко О.)

Приблизно з середини XIX століття найпоширенішим типом горизонтального планування традиційного житла українців стало житло трикамерного типу: хата+сіни+комора. Поява тих або інших типів планування житла, їх варіантів на різних теренах України не відбувалася синхронно. На їх поширення мали вплив різноманітні фактори: географічні та соціально-економічні умови. Зазначені три типи горизонтального планування народного житла слід розглядати як базові, на основі яких розвивалися їх варіанти, що нерідко мали локальний характер.

Отже, будівельні традиції Полтавщини мають багато спільного з традиціями Лівобережної Наддніпрянщини та лісостепової України. Серед особливостей

житлового будівництва на Полтавщині можна назвати будівництво двокамерного та трикамерного житла. Вигляд хати, з одного боку, підкреслював естетичні смаки господаря, його характер, індивідуальність, а з іншого – унікальність, неповторність на землі, де цей будинок розташований.

На початку ХХІ століття набуває поширення інтерес українців та іноземців до хат, які будувалися у період ХІХ – ХХ століття. Це відбувається з двох причин: по-перше, це екотуризм, українці все більше цікавляться своїм національним корінням; по-друге, людей приваблює будівництво українських хат, в яких жили їх пращури, тому що ці хати будувалися з екологічних матеріалів, нешкідливих для людини і природи та які не потребують утилізації. І хоча сьогодні наше життя не дозволяє нам відмовитись від переваг наукового та технічного прогресу, ми ще можемо зазирнути у ті старі українські хати, для того щоб краще осягнути світ наших предків, а отже і наше буття.

Список використаних джерел

- Данилюк А.Г. Українська хата. К.: Наукова думка, 1991. 112 с.
Коваленко О. Мандрівка вулицями Полтави
<http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/462-oksana-kovalenko-mandrivka-vulytsiamy-poltavy-khvi-khvi-stolit-chasty-na-ii>
Макарчук С.А. Етнографія України: навчальний посібник. Львів: Світ, 1994. 205 с.
Павлюк С.П. Українське народознавство: навчальний посібник. Л.: Фенікс, 1994. 288 с.
Ярошенко А.П. Під чаром рідної землі: посібник з українознавства. Х.: Прапор, 2007. 344 с.

* * *

*Євтух Світлана, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Гура О.А.)*

СПЕЦИФІКА ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Дерев'яна архітектура – один з найдавніших видів будівельної діяльності людини. Це надзвичайна своєрідна архітектурно-художня творчість, яка зумовлена особливим характером матеріалу та своєрідними будівельними прийомами, яка має свою специфіку.

Народні архітектурні та художні традиції є відображенням світогляду людей, носіями культурної спадщини певного етносу. Особливості менталітету, характеру різних етнічних груп, знаходять своє відображення в специфіці будівництва їх житла, в формоутворенні меблів, обробці і декоруванні інтер'єрів і архітектурних деталей. У ХVІІ-ХVІІІ ст. землі Полтавщини, Слобожанщини та частково Чернігівщини підсилюють своє значення в розвитку держави. На цих землях в результаті взаємодії кам'яного і дерев'яного зодчества на основі древніх прийомів будівництва і при близькому впливі російської архітектури зародилася нова школа дерев'яного зодчества України. Вона характеризується великим розміром будівлі, високим основним зрубом, новою формою багатоярусних церковних куполів, які виникли під впливом бароко.

Велике розмаїття дерев'яних церков фіксується вченими на Лівобережній Україні. Місцеві храми за розмірами та висотою перевищували вдвічі-втричі ті ж самі волинські та галицькі. Так, Павло Алеппський у 1654 році перебуваючи на території України в своєму «Описі подорожі антіохійського патріарха Макарія до Росії» згадує про дерев'яні церкви з особливим захопленням та називає їх чудовими і величними. Перші писані відомості про церкви Лівобережжя містяться у праці Шафонського «Топографическое описание Черниговского наместничества». Як зазначає П.Юрченко українське дерев'яне будівництво досліджували історики, етнографи і археологи. На думку вченого воно було поверхове без глибокого і всебічного аналізу.

Дерев'яна архітектура Лівобережної України представлена Наддніпрянською та Сіверською школами. Наддніпрянська школа була сформована в області Гетьманщини та Запоріжжя і відрізнялася своїми масштабами, розмірами та плануванням. Для даної дерев'яної школи була характерна велика кількість різьблених порталів, ярусів, куполів.

До визначних пам'яток архітектури Лівобережжя слід віднести Свято-Троїцький собор у Новомосковську або, як його ще називають «Троїцький козацький собор». Троїцький собор увінчаний дев'ятьма маківками та зрублений без єдиного цвяха. На той час, майстер, який запропонував проєкт, зводив храм не за кресленням, а за макетом заввишки чотири аршини. Споруджували із дубів вікових, використовували чотиригранні балки, які скріплювали дубовими тиблями. В той час не використовували цвяхи, і не тільки через релігійні мотиви, а тому, що залізо швидко піддається корозії.

Такі чотириярусні башти поставлені так, що утворюють трикутник. Головна башта являється найвищою. Башти, які знаходяться по боках, є нижчими. Таким чином, башти служать опорою одна одній. Світлі стіни храму заворожують будь кого. Храм збудований так, аби здаватися більшим та витонченим. Пірамідальний простір центральної башти відкритий до верхівки.

Варто зазначити, що Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури внесла Троїцький Собор у Новомосковську до світових пам'яток зодчества.

Не менш важливою пам'яткою дерев'яної архітектури є церква Параскеви П'ятниці. За даними істориків, її будівництво почалося в 1742 році. За своєю архітектурою, церква має типовий класичний стиль для Наддніпрянщини. Являє собою тридільну, з гранчастими зрубами та двозаломними верхами вівтаря та бабинця. Верхи є пропорційними із шатровими залами. Ліхтарі ж мають грушеподібну главку, що спираються на ковніри. Висота храму – 25 метрів.

Дерев'яні церкви Наддніпрянщини є близькими до храмів Східного Поділля. Тут з кінця XVIII ст. переважають тридільні триверхі та хрещаті п'ятиверхі церкви з гранчастими зрубами. До тридільних триверхих храмів відносимо церкву св. Параскеви 1762 р., яка розташована у с. Розсішках на Уманщині, а до типу хрещаті п'ятидільні п'ятибанні церкви є будівля у с. Велика Березанка, що мала гранчасті зруби й монументальний центральний верх. Одним із найрозвиненіших типів наддніпрянських храмів є хрещатий дев'ятидільний п'ятиверхий Миколаївський собор 1795 р. Медведівського монастиря на Чигиринщині.

Сіверська школа дерев'яного зодчества була поширена переважно в

Чернігівській і на півночі Сумської областей. Формування цієї школи припадає на кінець XVII – початок XVIII ст. Основними ознаками Сіверської школи були:

- домінування багатоярусної вежі, хрестоподібні вікна;
- зруби прямокутні, шести – і восьмикутні, стіни сягають половини загальної висоти церкви, в окремих випадках перевищують;
- висотне і глибинне розкриття внутрішнього простору, різноманіття форм просвітів між зрубам;

Як зазначав П.Юрченко : «У великих дерев'яних церквах Чернігівщини організація внутрішнього простору була складнішою, оскільки потрібно було п'ять приміщень з високими верхами просторою об'єднати в єдину композиційну систему. В кожній із чотирьох стін центрального зрубу були отвори, відкриті в бічні приміщення. Отвори робили у два-три яруси, причому нижній займав майже всю довжину стін середнього приміщення, а верхні були вужчі і мали вигляд фігурної вирізки в дерев'яній стіні».

До відомих церков Сіверської школи відносять – Церкву Миколи Чудотворця, що знаходиться в м. Новгород-Сіверський, що в Чернігівській області інша назва – Миколаївська церква , являє собою рідкісну пам'ятку XVIII століття. Виконана в стилі бароко, збереглася до сьогодні в первинному вигляді. Церква названа на честь Святого Миколая, що є покровителем подорожніх.

Характерна старовинна форма, яка має п'ять зрубів, багатоярусний дах. Ще на початку XVIII століття церква була притулком для німеччин та бідних.

Більше того, Георгіївська церква , що в м. Седнів також заслуговує на увагу, як та, що відноситься до Сіверської школи. Ця церква являє собою дерев'яний православний храм, що розташований у Чернігівському районі, та отримав деякі риси періоду бароко.

За деякими даними істориків, храм зведений близько 1747 року, проте інші вчені зазначають, що дата спорудження – 1715 рік. С. Таранушенко, у своїй праці «Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України», зазначає XVII століття, як період будівництва Георгіївської церкви.

Відомо також, що Георгіївська церква неодноразово відбудовувалася після набігів монголів та численних пожеж. Про існування такої церкви, згадує і Філарет Гумілевський. Відзначають, що Георгіївська церква старіша за Покровську церкву, що була збудована Петром Войцеховичем у 1915 році.

Традиційно, Георгіївська церква збудована без єдиного цвяха у стилі тодішньої дерев'яної сакральної архітектури. Являє собою тридільну церкву, з восьмигранною центральною вежею, одноверха з двома залами. Поблизу вівтаря знаходиться зруби різниці й паламарні, а біля чотирикутного бабинця – сходові клітки.

За дослідженнями істориків, церква спочатку була однокупольною, тризубною, з підвищеним центральним восьмигранним зрубом. Із соснового бруса збудовані стіни, вівтар та притвор. Хоча церква і має три об'єми, останню відносять до типу однокупольних церков-башт.

Однією з наймолодших регіональних архітектурних шкіл України є Слобожанська. Вона виникла у другій половині XVII ст. та увібрала в себе риси деяких інших регіональних шкіл, а саме Наддніпрянської та Подільської. Для Слобожанської школи були характерними особливі форми гранчастих зрубів, тобто чотиригранні призми зі зрізаними кутами. Внаслідок цього

баштоподібний багатозаломний верх сприймався краще окресленим, аніж при геометрично правильних восьмириках. Характерною особливістю була значна кількість заломів у церковних верхах.

Важливим моментом є проблема збереження архітектурної спадщини, де серед великої кількості думок виділяють два напрямки. Перший можна визначити як консервативний, його прихильники виступають за збереження об'єктів в їх первинному вигляді не тільки з точки зору архітектури, але і призначення. Другий напрямок можна назвати авангардним, тому що діячі надають перевагу не за консервацію об'єктів, а за можливу їх адаптацію до зміни умов життя, уявлень про комфорт, мінливості міського середовища, призначення того чи іншого району міста.

Тому збереження історичних об'єктів в їх зовнішньому вигляді і за їх призначенням можливо. І тут гострішою стає проблема фізичного збереження і реставрації. Адже більшість церков в кращому випадку перебудовуються громадами і священиками, а в гіршому масово гинуть.

Нині лише в музеях народної архітектури традиційне будівельне мистецтво представлено своїми вершинними досягненнями.

Список використаних джерел

Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. Київ: А.С.С., 2005. 586 с.

Вечерський В.В. Українські дерев'яні храми. Київ: Наш час, 2007. 272 с.

Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. М., 1967.

Юрченко П.Г. Дерев'яні храми України (XVIII – XIX ст.). Київ: Вид. Академії архіт. УРСР, 1949. 134 с.

* * *

Калініна Ярослава, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Діптан І.І.)

ВАСИЛЬ БІЛОЗЕРСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТУ

Визначний громадський, політичний і культурний діяч Василь Михайлович Білозерський народився 1 січня 1826 року в багатодітній дворянській родині на хуторі Мотронівка на Чернігівщині. Його батько – Михайло Йосипович – був борзнянським повітовим предводителем дворянства. Мати – Мотрона Пилипівна – походила зі старовинного козацько-старшинського роду і була освіченою й доброю жінкою. На її честь батько назвав свій хутір Мотронівкою, яким володів (Куліш, 1997, с. 10).

У 1843 році Василь Білозерський вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. З перших днів навчання він – член молодіжного гуртка, який згодом став студентською основою Кирило-Мефодіївського братства. На своїх зібраннях на квартирі Василя Білозерського студенти обговорювали становище селян, філософські, літературні, релігійні проблеми та мріяли про розвиток української мови, об'єднання слов'янських народів, про те, що український народ має зайняти місце серед найосвіченіших народів світу (Сергієнко, 1987, с. 53).

В університеті доля звела Василя Білозерського з Миколою Костомаровим і визначила його подальший шлях. Наприкінці 1845 р. М.Костомаров намагався влаштуватися викладачем Київського університету Св. Володимира і згодом рішенням вченої ради університету був обраний ад'юнктом-професором кафедри російської історії. Лекції молодого викладача набувають широкої популярності серед студентів. Він активно співпрацює зі студентськими науковими товариствами, закликає зосереджуватися на дослідженні суспільно-політичних проблем, становищі слов'янських народів, зокрема – українського. На засіданні одного зі студентських гуртків В.Білозерський познайомився з М. Костомаровим.

Микола Іванович звернув увагу на активного студента і вирішив залучити його до задуманої справи (Половець, 2016, с.196-197).

Захопившись історичним минулим, культурою та літературою України і прагнучи її національного відродження, він разом із губернським чиновником М. Гулаком, вирішив створити таємне товариство, яке мало називатися Кирило-Мефодіївським братством. Своїм задумом вони поділилися з О. Навроцьким, П.Кулішем, та іншими прихильниками захоплюючої та небезпечної. На пропозицію приєднатися студент В. Білозерський відгукнувся згодою (Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті, 2005, с. 191).

Програмні положення братства були викладені у «Статуті Слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія» та «Книгах буття українського народу», основним автором яких був М.Костомаров, та у написаній Василем Білозерським «Записці». В основу документів лягли ідеї українського національного відродження, романтика загальнослов'янської єдності, народовладдя та автономізму. «Книги буття...» називали «Законом Божим», який мав проповідувати український месіанізм і виконати волю Божу – врятувати слов'янство від занепаду. Як член таємної антиурядової організації Василь Білозерський поділяв думку про те, що найдоцільнішою формою державного устрою є федерація у поєднанні з республіканською формою правління. Очолювати кожну зі слов'янських республік та їхній союз мали виборні особи. Усі суб'єкти федерації повинні мати однакові основні закони, єдину грошову одиницю, центральну владу, якій належить управління збройними силами та зовнішніми зносинами, систему мір, свободу торгівлі та ліквідацію внутрішніх митниць – про що йшлося в «Записці» В. Білозерського (Половець, Мисюра, 2014, с. 43).

Привертає увагу розроблений студентами В. Білозерським та Г. Андрузьким документ товариства «Начерки Конституції Республіки» – модель Федеративної слов'янської республіки, яка мала поєднати в собі досвід традицій Російської імперії та Північноамериканських штатів. Вона передбачала створення автономних штатів, включаючи Україну з Галичиною, Чорномор'ям і Кримом, Болгарію, Сербію, Польщу і Бессарабію. Пізніше, перебуваючи на засланні, автори Конституції дійшли висновку – «щоб створити Україну, необхідно зруйнувати Росію, а вона зміцнювалася роками» (Петровський, Радченко, Семененко, 2007, с. 239). Діяльність членів товариства зводилася до зустрічей на квартирах В. Білозерського, М. Костомарова, М. Гулака, де обговорювалися програмні документи, велися наукові дискусії, бесіди зі

студентами, інтелігенцією та дрібними чиновниками.

Вели члени братства й активну громадсько-політичну діяльність, поширювали ідеї братства шляхом розповсюдження своїх програмних документів, прокламацій «До братів-великоросів і поляків», «До братів-українців», творів Т. Шевченка. Значну увагу члени братства звертали на виступи з лекціями, збирали кошти на відкриття народних шкіл та підготовку і видання наукової літератури, піклувалися про розвиток освіти (Петровський, Радченко, Семененко, 2007, с. 221).

У березні 1847 р. за доносом студента юридичного факультету університету Володимира Петрова діяльність братства була викрита, а члени його заарештовані. Слідство у справі кирило-мефодіївців тривало в Петербурзі з 18 березня до 30 травня 1847 р. Вислід – присуд, доведений до відома Миколи І, що «Українсько-Слов'янське товариство Св. Кирила і Мефодія було не більше як науковою маячною трьох молодих людей. Засновники його В. Білозерський, М. Костомаров та М. Гулак за своїм становищем учених людей, звичайно, були б неспроможні втягнути у своє Товариство народ чи військових, а також спричинитися до повстання» (Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах, 1990, с. 68).

Василь Білозерський був заарештований в Полтаві у 1847 р., де після закінчення в 1846 р. університету працював у Петровському кадетському корпусі викладачем історії і географії. Окрім викладацької роботи, якій він приділяв велику увагу, Василь Михайлович працював над «Проектом про створення в Україні ремісничих шкіл для юнаків козацького стану» і підтримував зв'язки з університетськими братчиками. Проект він задумав передати до палати державних маєтностей на розгляд з метою, щоб справа поліпшення народної освіти стала предметом уваги царських урядових установ (Шенрок, 1899, с. 357).

В. Білозерський, беручи активну участь в громадсько-політичному житті Полтави, влаштовував літературні вечори, на яких виступав з доповідями, читав твори П. Куліша, Т. Шевченка, М. Максимовича та ін. Залучений до наукової роботи зі студентських часів, він вивчав мови слов'янських народів, займався дослідженням проблем слов'янської філології і мав намір здійснювати наукові поїздки до Чехії, Польщі та інших слов'янських країн (Половець, 2016, с.198)

У січні 1847 р. В. Білозерський залишив службу в Полтаві і разом з П.Кулішем та його дружиною (сестрою В. Білозерського) відбув до Варшави. 2 квітня 1847 р. він уже повідомляв О. Марковича з Варшави про знайомство з філологом і цензором П. Дубровським, істориком літератури слов'янських народів В. Мацейовським та ін. (Спогади про Тараса Шевченка, 1992, с. 162).

Пантелеймон Куліш і Василь Білозерський були заарештовані у Варшаві 3 квітня 1847 р. і доставлені до Петербурга. При обшуку у В. Білозерського знайшли зошит з творами Т. Шевченка «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», копію «Книги буття українського народу», особистий перстень з написом: «Св. Кирил і Мефодій», його власні статті, присвячені історії національного розвитку слов'янських народів. На допиті В. Білозерський намагався применшити політичний вплив Т. Шевченка на братчиків, заявляв, що метою організації було об'єднання слов'ян у державу з єдиною пануючою релігією під сильною царською владою Російської імперії, підкреслював мирні

наміри товариства, сподіваючись пом'якшити ставлення слідчих до членів товариства.

Після нетривалого перебування в Петропавлівській фортеці під наглядом Василя Михайловича за зразкову поведінку призначили молодшим помічником у Петрозаводській канцелярії Олонецької губернії. У 1849 р. він став асесором Олонецького губернського управління, згодом – титулярним радником, а в 1853 р. був навіть представлений до нагороди. Після звільнення в 1856 р. оселився в Петербурзі, де був призначений радником Першого департаменту Управи благочиння. У цьому ж році в Києві були опубліковані «Літописи південно-руські, відкриті і видані В. Білозерським» (Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах, 1990, с. 419).

Після консультації з колишніми кирило-мефодіївцями і членами петербурзького гуртка українців В. Білозерський, порушив питання про заснування першого українського громадсько-політичного щомісячного журналу «Основа», до редакції якого увійшли В. Білозерський (редактор), П.Куліш, М. Костомаров, М. Щербак О. Кістяківський (секретар), та ін. У першому номері часопису зазначалося, що «редакція відкриває свій журнал для творів на обох родинних мовах», підкресливши, що «у наш час питання – чи можливо і чи слід писати українською, вирішене самою справою» (Миллер, 2013, с. 89).

Проіснувавши близько двох років журнал «Основа» зробив немало для розвитку української культури, мови та літератури. Після заборони виходу часопису «Основа» В. Білозерський виїхав до Варшави, де служив членом Варшавської судової палати. Вийшовши у відставку, він знову повернувся до Петербурга. Останні роки свого життя провів на хуторі Мотронівка, підтримуючи зв'язки з народовольськими виданнями в Галичині та написавши низку статей про поезію Т. Шевченка, стверджуючи, що творчість поета була присвячена національно-патріотичній тематиці.

Помер В. Білозерський 4 березня 1899 р. на 74 році життя. Похований на х.Мотронівка (Народжені Україною. Меморіальний альманах, 2002, с. 207).

Список використаних джерел

- Дорошкевич О. З Кулішового архіву. Україна. 1924. Кн. 4. С. 89.
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / Авт. упор. О. Матвійчик та ін. Київ : Світ Успіху, 2005. 464 с.
- Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах / Упорядники І.І. Глизь, М.І. Бутич, О.О. Франко. К.: Наукова думка, 1990. Т. 1. 476 с.
- Куліш П. Листи до М.Д. Білозерського. Львів, 1997. 223 с.
- Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи. Київ : Laurus, 2013. 416 с.
- Народжені Україною. Меморіальний альманах: У 2-х т. Київ : Євроімідж, 2002. Т. 1. 499 с.
- Половець В. Василь Михайлович Білозерський (до 190-х роковин від дня народження). Сіверянський літопис. 2016. № 4. С.196-202.
- Половець В.М., Мисюра О.О. Політологія. Курс лекцій. Чернігів, 2014. 212 с.
- Петровський В., Радченко П., Семененко В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. Харків: Школа, 2007. 356 с.

Сергієнко Г. Т.Г.Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. Київ : Наукова думка, 1983. 206 с.

Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М.М.Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. Київ : Дніпро, 1982. 547 с.

Шенрок Н. У могил П.А. Кулиша и В.М. Белозерского. Киевская старина. 1899. Сентябрь. С. 357.

* * *

*Караулов Олександр, здобувач третього освітньо-наукового рівня
(доктор філософії) за спеціальністю 032 Історія та археологія
ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.)*

РАДЯНСЬКА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПРЕСИВНОЇ СКЛАДОВОЇ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1918 – 1927 рр.)

На основі періодичних видань ранньої радянської доби проаналізовано відображення й трактування з класових позицій характеру, соціально-правової природи, спрямованості політичних репресій у радянській Україні. Досліджується науковий потенціал друкованої періодики як джерела висвітлення інформації щодо застосовуваних радянською владою каральних заходів та їх об'єктів.

Ключові слова: *періодична преса, радянська влада, репресії, червоний терор, більшовицька влада.*

Постановка проблеми. Історія СРСР та її окремих республік є унікальним явищем, адже саме в цій державі відбулися безпрецедентні за своїм часовим проміжком, змістом, територіальними масштабами репресії. Відомо, що жертвами репресій стали не тільки окремі громадяни, а й цілі народи. Факти репресій замовчувалися владою, яка цілком і повністю контролювала зміст поширюваної в країні інформації через друковані засоби масової інформації (ЗМІ) та фотографічні твори. Радянська влада розуміла ступінь впливу друкованих джерел за відсутності інших засобів комунікації як на громадську та масову свідомість, так і конкретно на особистість. Джерела інформації, альтернативні офіційним, знищувалися, а автори, що відмовлялись виконувати ідеологічні замовлення влади щодо формування суспільної свідомості, отримували несприятливу перспективу бути звинуваченим в контрреволюційній та антирадянській діяльності. Необ'єктивність та політична заангажованість друкованих ЗМІ радянської доби вкрай ускладнює опрацювання такого виду джерел у площині дослідження політичних репресій. Разом з тим, науковцям відкриваються можливості для осмислення політичного терору крізь призму аналізу маніпулятивних друкованих матеріалів радянських ЗМІ та загального історичного контексту.

Друкована періодика в доінформаційному суспільстві становила один з основних пластів інформації, дослідження якої може допомогти відтворити образ історичної дійсності у сфері політичних репресій, що обумовлює актуальність обраної теми.

Хронологічні межі. Для дослідження обрано період з 1918 по 1927 рік. Цей період можна характеризувати як становлення системних заходів боротьби більшовицької влади проти політичних опонентів і так званої контрреволюції. Також виявлені джерела охоплюють обраний у статті період.

Аналіз основних досліджень і публікацій з проблеми. Дослідженню матеріалів радянської періодичної преси як джерела вивчення політичних процесів присвячені роботи таких науковців як В. Гриневич, Ю. Колісник, С.Сегеда, В. Смірнова, М. Тимошук, Д. Стровський, Т. Хітрова, р. Пиріг, О.Вітринська та інші. Також слід відзначити ґрунтовні монографії М.Дмитрієнко, І. Копітенко, які досі не втратили свого значення. Але очевидно, що дослідження репресій комуністичного тоталітарного режиму крізь призму їх висвітлення у періодичних виданнях того часу є перспективними з огляду на невелику кількість наукових праць з цієї проблематики.

Результати досліджень. Комуністична ідеологія дозволила побудувати соціалістичну державу, далеку від загальних світових типологій політичного та економічного державного устрою, але, разом з тим, знехтувала правами та життям цілих народів. У засобах масової інформації 1920-х рр. замовчувалися факти неправомірного застосування засобів примусу до людей, а факти репресій трактувалися як правомірна реакція влади на дії «ворогів радянської влади». Жорстка цензура знівелювала поняття «свобода слова».

Прийшовши до влади в результаті Жовтневого перевороту більшовики почали активно використовувати періодичну пресу та літературу для поширення комуністичного світогляду (Вітринська, 2014, с. 3). Більшовицька періодика 1918-1920 рр. (перший період встановлення комуністичного режиму в Україні) свідчить про те, що друковані матеріали мали виконувати суто пропагандистську функцію, відігравати роль колективного агітатора, формувати певну модель поведінки. Наприклад, сторінки газет «Червоний стяг», «Киевский коммунист», «Борьба с контрреволюцией», «Червона правда», «Бюллетень Секретариата ЦК КП(б)У», «Більшовик» та інших лояльних до комуністів газет у схвальних тонах висвітлювали практику червоного терору у контексті диктатури пролетаріату. Газетні матеріали містили перекручення фактів, заклики до боротьби з контрреволюціонерами, ворогами більшовицької влади, організаторами антибільшовицьких повстань, публікацією списків розстріляних контрреволюціонерів, нав'язуванням правового та ідеологічного диктату. Фактично всі інакодумці були оголошені ворогами нової влади. Слід погодитися з Г. Рудим, який влучно відмітив, що різноманітний за складом матеріал був завжди очевидно підпорядкований у тій чи іншій газеті головному завданню ідеологічної роботи: піднімати політичну й економічну свідомість трудящих до рівня більшовицької доктрини, рости толерантність до більшовицької влади (Рудий, 2016, с. 232).

У перші роки радянської влади на противагу більшовицьким виданням існували й ті, що критикували більшовицький режим. Установлення більшовицької влади в Україні було пов'язане з переслідуванням радянськими каральними органами політичних опонентів, погромами, розстрілами, психологічним та фізичним тиском на громадян, рішеннями правлячої верхівки про розпуск та ліквідацію українських політичних партій, організацій. На шпальтах газети «Чорноморська хвиля» було зазначено наступне:

«...більшовизм є отрутою від якої гинуть лише народи, більшовизм – страшна пошесть, залишає після себе смерть і пустелю. Більшовизм – ворог України і йому не місце в Україні» (Чорноморська хвиля, 1918). В газеті «Рідний край» написано про те, що: «Більшовики розстрілювали інтелігенцію, робітників, убивали “оптом и в розницу” соціалістів тільки тих і за те, що розуміли соціалізм не по-більшовицьки. Нарешті розстрілювали тих, що закликали до повстання проти їхньої влади. В Києві розстріляно Митрополита Володимира ... Та годі – усіх не перелічиш!» (Рідний край, 1918). Періодичне видання «Шлях» опублікувало повідомлення про те, що армія Денікіна вчиняла єврейські погроми в Одесі, Кременчуці та на Харківщині (Шлях, 1919). «Переяславська газета» зверталася до влади, констатуючи невдоволеність діями більшовиків: «Не заважайте українському народу влаштовувати своє життя по-своєму, поважайте права української демократії і не посягайте на них». Але більшовицькі загони всюди, як у селах, так і в містах, вчиняли погроми проти мирного населення» (Переяславська газета, 1917).

П. Губа у своєму дослідженні проаналізував матеріали нелояльної до більшовиків періодики, де оприлюднювалися чисельні факти практики діяльності ВЧК, червоного терору більшовиків в Україні 1919 р., розстріли в Києві, Харкові, Вінниці, Житомирі та інших містах України, жертви «чрезвычайки», а також правильно зауважив, що погроми не були крайньою необхідністю завойовників, вони були явно навмисно спровоковані червоноармійцями, органами ВЧК, денікінцями (Губа, 2005, с. 31).

Після остаточного встановлення більшовицької влади, у 1920-1927 рр. в СРСР запроваджено ідеологію "революційної законності", зокрема, в 1927 р. ухвалено новий Кримінальний кодекс, який і став «кодексом» наступних репресій проти діячів науки, культури, діячів національно-визвольного руху, депортації, боротьба з внутрішньою опозицією, церковнослужителями та вірянами тощо. Радянські періодичні видання, що підпорядковувались партії, набули одновекторного змісту. Щодо оцінки внутрішньої політики більшовицької партії використовувалися стилістичні штампи на кшталт «вороги революції покарані», «під мудрим керівництвом вождя всіх народів товариша Сталіна», «під проводом Комуністичної партії і Радянського уряду», «радянський народ вийшов на нові рубежі комуністичного будівництва» тощо. Основною тезою, яку мали доносити друковані видання, було твердження, що ніде в світі людина не має такого щасливого життя як у «Країні Рад» (Романенко, 2013, с. 133).

Для створення у суспільній свідомості стереотипу «контрреволюційного шкідництва» радянські газети активно використовували категорію «революційна законність». Розраховані на масового читача, автори публікацій періодичних видань виправдовували репресії, боротьбу зі «злочинцями», «контрреволюціонерами», опозиціонерами, видворення людей за межі держави, масові ув'язнення, гоніння проти «ненадійних елементів», «соціально чужих елементів», розстріли та інше. При цьому публікаціям була притаманна нетолерантна риторика, образливі «ярлики» та характеристики. Наведемо декілька прикладів. У газеті Київського губкому КП(б)У, Губвиконкому і Губпрофради «Пролетарська правда» у номері № 262 (1273) від 15 листопада 1925 р. на сторінці 5 була опублікована доповідь тов. Зоріна на Пленумі

Виконавчого Комітету Київщини з назвою «Революційна законність». У ній зазначалося: «(Про боротьбу з бандитизмом)...» Ясно, що тут самими тільки судовими заходами боротися не можна. Ми добре розуміємо, що найкращим заходом були-б тут ліквідація безробіття та інші економічні заходи. Але не треба звідси робити висновку, що ми не будемо провадити боротьбу з бандитизмом, вперту, рішучу, нещадну боротьбу з бандитизмом. Тут перед нами повстає завдання збільшити судові репресії». Наприкінці тов. Зорін говорить, що боротьбу за встановлення революційної законності мусять провадити не тільки прокуратура та судові органи. Весь радянський апарат, вся наша громадськість мусять взяти в цій справі активну участь» (Пролетарська правда, 1925, с. 5). У газеті «Наш путь» № 62 від 18 березня 1925 р. опублікована стаття з назвою «Максимівські справи», де розглядалася криміногенна ситуація, що склалася у селі Максимівка Кременчуцького району. Даючи оцінку росту злочинності, автор пише, що: «Судовим органам слід подбати про збільшення репресій за злочини. Розгляд Максимовських злочинів слід улаштувати на місці, аби селянство бачило, як органи, що здійснюють революційну законність, суворо карають за її порушення (Наш путь, 1925, с. 6). В номері №225 від 3 жовтня 1925 р. щоденної робітничо-селянської газети «Червоний стяг» в опублікованій доповіді тов. Петровського на другій сесії ВУЦВК також йшлося про необхідність посилення репресій, причому з наведених слів чітко проглядається їх політична спрямованість і звинувачувальна тональність: «Сесія обговорюватиме також питання революційної законності. Окрім запобігливих заходів треба рішуче висловитись за найсуворіші репресії проти тих, хто порушує революційну законність, незалежно від його становища» (Червоний стяг, 1925, с. 1). Підтвердженням цього є публікація різкокритичних матеріалів у номері 141 від 30 грудня 1925 р. газети «Майбутня зміна». Жорсткій критиці піддавалася опозиція на чолі з Н. Крупською, Г. Зінов'євим, М. Каменєвим, яких називали безпринципними, безвідповідальними опозиціонерами з-за їх прагнення забезпечити амністію «старим опозиційним групам». ЦК ж розглядає репресії як дієвий спосіб боротьби з опозицією, яка хоче підірвати довіру до здійснюваної політики ЦК (Майбутня зміна, 1925, с. 1-2).

Прикметним є те, що поруч з поняттям «революційна законність» у риторичі більшовиків завжди поруч ішло поняття «репресії». Етимологія терміну «репресії» має латинське походження від *repressio* – придушення, насильницькі дії, здійснювані і застосовувані державою. У своєму дослідженні Б.Т. Елькєєва приходить до висновку, що репресії будь-якого періоду історії людства становлять собою інструмент політичного насильства (Елькєєва, 2020, с. 15). Отже, політичне насильство було покладено в основу радянської соціалістичної правосвідомості, де права, інтереси людей могли бути проігноровані з міркувань захисту інтересів та результатів революції. З утвердженням більшовицької влади для створення уніфікованого світогляду використовувалася більшовицька преса.

Висновки. Аналіз періодики 1920-х рр. засвідчує, що це джерело є важливим емпіричним матеріалом, який шляхом компаративного зіставлення з історичним контекстом дозволяє оцінити радянську пресу як інструмент творення уніфікованого світогляду радянського суспільства, виправдання

класової репресивної політики органів радянської влади, творення міфів про «загострення класової боротьби» і правомірність виходу правоохоронних, судових та інших органів за рамки закону, застосування аналогії закону або загальних революційних принципів так званої «революційної доцільності».

Список використаних джерел

Вітринська О.В. Радянська преса та література 1920–30-х рр. як інструмент впливу на релігійну свідомість євреїв України. Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми історії України. Харків : НТУ "ХПІ". 2014, № 25 (1068). С. 3-14.

Рудий Г. Формування інформаційно-пропагандистського потенціалу київської преси 1918–1920 років як чинник становлення більшовицького режиму в Україні. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2016. Вип. 21. С. 229-242.

Воскресіння України. Чорноморська хвиля (Одеса). 1918, 24 березня.

Рідний край (Гадяч). 1918. 29 березня.

Шлях. 1919, 17 жовтня.

Похід більшовиків проти українців. Переяславська газета. 1917, 9 грудня.

Губа П. Періодична преса про погроми в період української революції (1917–1920 рр.). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2005. Вип. 14. С. 24-32.

Романенко Т.В. Радянська преса в Українській РСР на початку Другої світової війни та в роки нацистської окупації (1939 – перша половина 1943 рр.). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. 2013. № 1(2). С. 133-143.

Пролетарська правда. 15.11.1925. Випуск № 262.

Наш путь (Кременчуг). 18.03.1925. Випуск № 62.

Червоний стяг (Чернігів). 03.10.1925. Випуск № 225.

Майбутня зміна. 30.12.1925. Випуск № 141.

Елькєєва Б.Т. Проблеми правового регулювання реабілітації жертв політичних репресій у республіці Казахстан : дис. канд. юр. наук: 6М030300. Косши, 2020. 101 с.

* * *

*Коломієць Анастасія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта. Історія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Шаповал Л.І.)*

ОБРЯДОВО-ЗВИЧАЄВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ХУСТКИ У РОДИЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ

Народний головний убір — одна з важливих складових частин українського костюма, що становить розвинутий складний комплекс традиційного вбрання, який включає велику кількість різноманітних компонентів та передбачає способи їх носити, поєднувати між собою, узгоджувати із зачіскою. Різновиди жіночих й чоловічих головних уборів виникали в залежності від соціально-економічних факторів, географічних, кліматичних умов, історичного розвитку суспільства, світоглядних уявлень, релігійних вірувань українців. Головні убори, які доповнювали комплекс народного вбрання українців виразно

відтворювали час, соціальний стан, стать, вік, вірування, уявлення, повір'я, естетичні смаки людей.

До жіночих головних уборів українок належать: намітка, убрус, очіпок, кибалка, хустка, які мають специфічні риси, сформовані в процесі постійного функціонального вдосконалення. В давнину вони виконували практичну функцію — захищали голову людини від холоду та спеки. Паралельно формувалося поняття про головний убір як символічний знак і оберег. Крім захисної, знакової та оберегової функцій головний убір виконував естетичну та функцію завершення, увінчування комплексу народного одягу. Сучасні етнодизайнери, компонуючи і моделюючи варіації та типи жіночих головних уборів, звертаються до класичного аналогу традиційного вбрання українців.

Питання обрядово-символічного значення хустки як невід'ємного компонента жіночого традиційного вбрання в Україні розглядалося у працях класиків української етнографії XIX – початку XX століть, зокрема: О.Шафонського, Є. Загоровського, М. Маркевича, В. Милорадовича, К.Зеленіна, Ф. Вовка, Г. Калиновського та вітчизняних дослідників: В.Борисенко, О. Воропай, Т. Ніколаєва, А. Пономарьова, Г. Стельмащук, К.Матейко, Т. Косміної, З. Васіної, К. Стамерова, Я. Прилипка, М. Білан, Є.Онацького.

Хустка як виразник національної самобутності українців та невід'ємний компонент жіночого традиційного вбрання в Україні у родильній обрядовості посідала чи не найважливіше місце у сімейній обрядовості українців. Хустку носили і носять донині по всій території України: влітку – полотняну, ситцеву, шовкову, мережану, а взимку – домоткану або вовняну. В історико – етнографічних регіонах України жінки вив'язували хустку по-різному. Особливо пишно вив'язувалась хустка жінками на Лемківщині, Гуцульщині, Рівненщині, Чернігівщині. Незаміжні дівчата вив'язували хустку віночком, а в свята її прикрашали квітами.

Хустка мала вагомий вплив не лише на життя новонародженої дитини, а й на доросле життя людини. За народною традицією, важливою була коштовність не речей, а слова, тому кожен мав своє примовляння до подарунку нареченим на весіллі. Наприклад: «Даруємо хустину, щоб закутали до року дитину» (Борисенко, 2016, с. 123). Її дарували бабі-повитусі після пологів під час обряду зливки та «бабиної каші».

Хрестини – значна подія в українській родині. Спочатку дитину охрещували в церкві, а потім влаштовували вдома гостину. Йшли на хрестини з «вузлами» – гостинцями (вареники, кисіль, пироги, налисники), які „несли в тканих лляних хустках» (Ткач, 2013, с. 195). «Вушка дитини прививали до голови хусткою, щоб не були «клапаті» (Керечанин, 2017, с. 851). «Коли баба-повитуха йшла до породіллі, то брала з собою, в залежності від місцевості, певні ритуальні предмети. Зокрема, на Чернігівському Поліссі баба-повитуха обов'язково несла до породіллі хліб, сіль, зілля, свячений ніж, прядиво, полотно на пелюшки, хустинку. Вважалось, що ці ритуальні предмети будуть заporукою легких родів» (Колодюк, с.78). «За допомогу віддачували бабі тим, що мали: “бабі давали гостинці: хустку, на плаття набирали, що в кого було, іменно так не вимагали”. (Зап. від Романенко Надії), а згодом “як вже жінка почує, вона й сама несе пироги, три пирожки, і беруть бабі вже гостінця, хустку чи кохту чи

матерію і йдуть до неї, несуть» (Колодюк, с.80).

Дівочий різновид пострижин — обряд заплітання (у Закарпатті він провадився через п'ять років після народження) — урочисте плетіння навхрест перших кісок. Для цього родильного обряду батьки новонародженої дитини запрошували хрещену мати, якій дарували калача та хустку» (Пономарьов, 1994, с.272), (Трумко, 2011, с.36).

Зацікавленість дітей до хустки з'являється дуже рано, адже її використовує сама дитина та найближчі їй рідні люди — мама, бабуся, сестра. Педагоги дошкільного закладу дають дітям знання про те, що хустка — елемент народного жіночого вбрання. Вона супроводжує людину впродовж всього життя. Діти з цікавістю сприймають розповіді про перші хустки в їхньому житті: хустку-льолю, хустку — запиначку для колиски. Хлопчики позитивно реагують на те, що в ранньому дитинстві хусткою обігрівають як дівчаток, так і хлопчиків, а носовою хустиною дорослі і діти користуються щоденно. Особливу цікавість викликають у дітей етнографічні екскурсії в минуле, де діти знайомляться з роллю хустки в українській обрядовості: хустка-оберіг дається чоловікам в далеку дорогу (чумаки), у військовий похід на захист Батьківщини (козаки, учасники АТО); у весільному обрядодійстві (під час сватання на знак згоди на одруження хустка клалась на хліб і передавалась сватам, під час весілля мати знімала з молодої вінок і вив'язувала на голову хустку); в хустку зав'язували різдв'яні калачі і хлопці розносили подарунки родичам і хрещеним» (Кузьмук, 2015). Наприклад, якщо жінка несла маленьку дитину, то закутувала і її, і себе (8). «Дмитро Зеленін описав обряд при важких пологах, коли чоловік роділлі одягав жінчину сорочку, спідницю, голову завивав хусткою і стогнав, імітуючи пологи» (Маєрчик, 2011, с. 210).

«Досить цікаво відбувався обряд очищення породіллі на Чернігівщині, що його детально описав 1854 р. відомий народознавець Опанас Маркович. Баба-повитуха брала великий горщик, клала туди гілки верби, зерно вівса і заливала водою. Породілля ставала правою ногою на сокиру, якщо був хлопчик, або на гребінь, якщо дівчинка. На долівці поряд клали голку. Баба-повитуха поливала на руки породіллі з горщика, а потім брала вербу і з усіх боків жінки обходила і цюкала навхрест сокирою по вербі. Витираючи руки молодій матері, баба примовляла: «Як верба росте швидко, щоб так і дитина росла швиденько! Як заліза ніхто не вкусить, щоб так і породіллі ніхто не спідкусив, і дитини — ні з вітру, ні з під зор, ні з приговору! Щоб не боялась ніякого пристріту! Не мій дух, Божий дух! Баба з річчю, Бог з поміччю». Після цього породілля давала бабі-повитусі чотири паляниці, хустку і гроші. Повитуха, прийнявши дари, пробігала хутенько з ними від стола до порога і назад, примовляючи: «Щоб мій онучок швиденько ходив і говорив». Такі самі дари від молодої мами отримували її мати і свекруха, тобто бабусі новонародженого. При цих родильних обрядодіях чоловіки не могли бути присутніми (Борисенко, 2016, с. 36). «Як колись віддячували повитуху хлібом і полотном або хусткою, рушником, так і тепер побутує традиція дякувати акушерам і тим, хто виносить дитя з пологового будинку — медичним працівникам. Раніше серед таких подарунків переважали цукерки, шампанське і квіти. Сьогодні переважно, окрім цукерок, винагороджують грішми» (Борисенко, 2016, с. 48).

Отже, український народ завжди високо поцінував свої автентичні

старовинні традиції. Можемо стверджувати, що хустка як складова частина традиційного жіночого вбрання, матеріалізувалася і практично закріпила досягнення багатовікового трудового колективного досвіду, зберегла податливий для ретроспективного відновлення історичний світогляд українського народу. Завдяки своєрідним функціям головного жіночого убору хустки в українському строї, вона яскраво проявила особливості народної етики й естетики та засади народного мистецтва. Хустка була і є нині важливим елементом традиційного вбрання та атрибутом української жінки. Хустка не тільки прикрашала і милувала око своїми яскравими кольорами і вишивкою, але й мала оберегову, магичну, спадкову силу для майбутніх поколінь українців.

Список використаних джерел

Борисенко В. Сімейна обрядовість українців XX – XXI століття. Київ, 2016. 256 с.

Ірина Колодюк. «Баба-повитуха» та її функції в народній медицині жителів Полісся наприкінці XIX – на початку XX століття (за експедиційними матеріалами). Етнічна історія народів Європи. Випуск №17.

Кузьмук Л.І. Хустка в житті дитини (Електронний ресурс): Режим доступу: <http://bookserver.net/index.php/category/дошкільна-освіта/розробки-занять/2175-хустка-в-житті-дитини>

Марія Маєрчик. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу: Монографія. К.: Критика, 2011. 327 с.

Пономарьов А.П. Українська етнографія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 1994. 316 с.

Ткач Х. Традиційні родильні звичаї та обряди Українського Полісся в другій половині XIX – на початку XX ст. Сіверянський літопис. №8 (108), 2013. С.46-58.

Трумко Дзвенислава. Роль кумів у родильній обрядовості. Народознавчі зошити. №2 (98), 2011.

Хустка як давній символ української жіночності (Електронний ресурс): Режим доступу: https://korali.info/krasa/hustka-yak-oberig_ukrainki-povertayutsya-do-pradavnih-trendiv.html

Черленяк (Керечанин) І. Пологи та звичаєво-обрядовий супровід народження дитини в українців Закарпаття кін. XIX – першої пол. XX ст. Народознавчі зошити. №4 (136), 2017.

* * *

Кондра Вероніка, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Борошенко О.А.)

СЕЛЯНСЬКІ РУХИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОТЕСТНИХ АКЦІЙ

Постановка проблеми. Україна в процесі історичного розвитку формувалася як аграрна держава і протягом століть її історія – це історія народу, стрижнем життєдіяльності якого було сільське господарство із землею як основоположним засобом виробництва та критерієм багатства, впливовим чинником ціннісних і світоглядних орієнтирів. Сучасні спроби реформування

аграрних відносин потребують об'єктивного вивчення історико-правових аспектів впливу держави на життя селянства України в різні періоди її історії. До кінця XVIII ст. у більшості країн Західної Європи відбулися буржуазні революції, результатом яких стала ліквідація феодальних відносин. Тільки Австро-Угорська та Російська імперії зберегли їх у політичній, соціально-економічній та правовій системах. Прийдешнє XIX ст. стало переломним у питанні вирішення земельної проблеми та вплинуло на формування селянських рухів як в Російській, так і в Австро-Угорській імперіях.

Новизна роботи полягає у спробі комплексного висвітлення в межах одного дослідження форм і методів селянських протестних акцій на українських землях підконтрольних Російській та Австро-Угорській імперіям.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні особливостей проявів селянських рухів на початку XIX ст., виділенні їх змістових мотивів та зреалізованих форм. Завдання дослідження включають в себе розкриття змісту селянських рухів, розгляду соціально-економічного підґрунтя причин виступів, виділення основних протестних форм і з'ясування їхньої ефективності у досягненні поставлених цілей.

Огляд літератури. Розглядаючи стан наукової розробленості проблематики нашого дослідження, варто наголосити на посиленні інтересу до соціально-економічної історії нашої держави та суспільно-політичних процесів, що відбувалися на її теренах. Серед провідних дослідників, праці яких ми використовували при написанні статті, можемо відзначити – І. Гуржія (загальні аспекти антикріпосницьких виступів селянства кінця XVIII–XIX ст.), Б.Лановика (ключові особливості соціально-економічної історії України та їх вплив на селянські рухи), Г. Марахова та О. Мельника (соціально-правові аспекти змісту та форми виступів), М. Сколуба і С. Шамрая (територіальні особливості виступів) (Гуржій, 1958; Лановик, 2004; Марахов, 1979; Сколуб, 2018).

Джерелом при підготовці та написанні наукової розвідки став збірник документів і матеріалів – «Селянський рух на Україні 1820–1861 роки», в якому компаративно аналізуються особливості змісту та різні вияви селянських виступів на українських землях.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. попри несприятливі обставини, насамперед через поділ України, на Наддніпрянщині та Надністрянщині розпочалися процеси, які сприяли зростанню національної свідомості, активізації національного руху. Криза феодально-кріпосницької системи в Україні, одним із проявів якої був потужний селянський рух, активізація національного руху, який поступово переходив від культурно-просвітніх форм у стадію політизації, поширення ідей Просвітництва і Романтизму, участь українців у чужонаціональних таємних організаціях зумовили значне піднесення суспільної думки та суспільно-політичного руху (Сколуб, 2018, с. 18).

У першій половині XIX ст. відбулися численні антикріпосницькі селянські повстання, які часто переростали в масові рухи. Вони відбувалися в 1820–1826, 1830–1831, 1847–1848, 1854–1856, 1859–1861 р. Більшість селянських повстань відбулися на Правобережній Україні. Основними мотивами виступів була боротьба проти збільшення панщини, введення додаткових повинностей,

грабунку та безземелля, примусового переселення, особистих тортур з боку поміщиків.

Також у першій половині XIX ст. хвиля селянських рухів була спричинена організацією військових поселень. Заворушення у військових поселеннях не припинялися до 1857 р. У 1835 р. був створений таємний комітет, в якому провідну роль відігравали М. Сперанський і П. Кисельов. Комітет висунув план повільної ліквідації кріпосного права, яка б не зачіпала інтересів поміщиків і держави. Для реалізації цього плану було створено спеціальний V-й відділ імператорської канцелярії на чолі з П. Кисельовим, а в 1837 р. – Міністерство державного майна, яке займалось селянським питанням (Шамрай, 1999, с. 51).

У 1839 р. був заснований ще один таємний комітет, який регулював відносини між поміщиками та селянами, а також займався розподілом наділів та визначенням повинностей селян. Однак ці заходи принципово не змінили становища селянина. Визвольний рух проти кріпацтва та царизму посилювався у другій чверті XIX ст. Окрім селянства, до боротьби була включена інтелігенція (Селянський рух, 1988, с. 17).

Активне проникнення товарно-грошових відносин у сільське середовище призвело до посилення економічної експлуатації селянства, що призвело до зростання невдоволення селян своїм становищем. На підйом селянського руху впливали правові, релігійні, етнічні та інші фактори. У самому селянському середовищі поглибилася майнова диференціація. На Правобережжі цей процес протікав повільніше, що пояснювалось переважанням панщини як гальма розвитку ринкових відносин. Майнова нерівність була більш вираженою серед оброчних державних селян Лівобережжя та Півдня.

Перша половина XIX ст. характеризується значною політичною нестабільністю в Російській імперії (через наполеонівські війни, виступ декабристів, російсько-турецьку війну, польське повстання тощо), що, безсумнівно, вплинуло на розвиток селянського руху. Поряд із соціально-економічними передумовами важливу роль у селянських рухах відігравали також етнонаціональні фактори: якщо українці були переважною частиною сільського населення, то поміщики та чиновники, як правило, були представниками польської чи російської національності. Ця обставина значно посилювала гостроту соціального антагонізму. Радикально налаштована частина селянства виступала проти кріпосницької системи та за здобуття особистої свободи. Інша частина селянства тікала до південних губерній в пошуках кращого життя.

Найчастіше протестний рух селянства проявлявся у поданні скарг до державних установ, масових втечах, фізичних репресіях проти землевласників або управителів їх маєтків, проявах колективної непокорності тощо. Як зазначає І. Гуржій, кріпосницькі повинності, жорстоке поводження з поміщиками, свавілля чиновників – все це з ряду причин зумовило численні заворушення, що регулярно відбувалися в українському селі протягом усієї першої половини XIX ст. (Гуржій, 1958, с. 52).

Селянські рухи характеризувалися найрізноманітнішими проявами. Найчастіше кріпаки підпалювали поміщицькі маєтки, псували інвентар, вбивали поміщиків, їхніх управителів або писарів, відмовлялись виконувати накази панів і поміщиків, часто чинили збройний опір адміністрації маєтків,

місцевим чиновникам і навіть урядовим військам. Всі ці форми боротьби проявлялись, як правило, у взаємозв'язку та комплексно.

Особливо поширеною формою селянського протесту було подання скарг. Хоча царський уряд під загрозою суворого покарання заборонив кріпакам скаржитися на поміщиків, вони все частіше зверталися до земських поліцейських, керівників дворян, губернаторів та інших царських чиновників з проханням захистити їх від утисків і тиранії. Враховуючи небезпеку збройних повстань селян, царські чиновники були змушені створити видимість об'єктивного розслідування скарг. Врешті за їхнє подання звинувачували самих селян. Переслідування за подання скарг поступово розвинуло серед селянства недовіру до «справедливості» різних адміністративних органів та жандармів. Поскаржившись царю, вони часто писали, що установи та чиновники, з якими вони раніше контактували, всіляко захищали своїх правопорушників. Ця наївна, але зрозуміла в тогочасних умовах віра селян у «доброго царя-батька» була досить сильною в суспільній свідомості селянства.

Характерною особливістю був процес, коли кріпосні селяни, подавши скаргу, чекали на її розгляд державними органами та не виконували панщину, а в результаті репресивних заходів влади та землевласників вдавалися до відкритих форм опору. Спалення поміщицьких маєтків та розправа над землевласниками часто супроводжувались втечами їх учасників. Рятуючись від суворого покарання, вони покидали свої оселі та втікали у віддалені та малонаселені райони.

Законно не задовольняючи свої вимоги, селяни переходили до більш рішучих і радикальних дій. У таких випадках вони особливо часто підпалювали поміщицькі маєтки. Підпали були безпосередньою реакцією кріпаків на навмисні дії та жорстокі катування поміщиків, які часто мотивувалися наївними сподіваннями ліквідації панщини і отримання свободи. Спалення поміщицьких маєтків значно зросло у 1830–1850 х р., коли боротьба селян набула особливо гострої форми. Так, лише в Подільській палаті кримінального суду з 1832 по 1860 р. розглянуто 53 справи кріпаків, яких звинувачували у підпалі поміщицьких будівель, промислових підприємств та посівів (Сарбей, 1999, с.160).

Пожежі в деяких садибах траплялися майже щороку, а то й кілька разів на рік. Адміністративні органи жорстоко переслідували селян за підпал чи знищення господарства поміщика. З метою запобігання селянським повстанням у майбутньому покарання «паліїв» здійснювали чиновники, як правило, у присутності всіх жителів села, яких вигнали на місце злочину. Щорічно органи царської адміністрації з українських губерній відправляли десятки, а то й сотні кріпаків, звинувачених у підпалах, під конвоєм на вигнання та каторгу. Як зазначає Б. Лановик – лише у 1822–1833 р. за неповними даними, 176 осіб було вислано до Сибіру за вчинення підпалів. Таких засланих селян шанували як жертв громадської справи і вважали героями (Лановик, 2004, с. 48).

У деяких випадках за домовленістю та за підтримки громади, а іноді за безпосередньої участі більшості жителів села здійснювалось фізичне насильство над найжорстокішими землевласниками. Тоді царський уряд та його місцеві органи жорстоко розправлялися із селянами, які наважилися підняти руку на представників «шляхетського» класу.

Посилення кріпосного права і жорстокі репресії з боку офіційної влади спричиняли масові втечі селян. Селяни рятувалися різними способами: поодинокі, окремими сім'ями, великими групами чи навіть цілими селами. Водночас кількість втікачів з року в рік зростала. Так, лише в Київській губернії в 1816 р. в реєстрі розшукуваних було до 25 тис. селян (Селянський рух, 1988, с. 55). Власники земельних ділянок звернулись до влади з проханням вжити рішучих заходів щодо пошуку та повернення втікачів. Таке антикріпосницьке явище, як втеча, набуло поширення у всіх українських губерніях, включаючи південні. Звідси втікачі йшли переважно на територію донських та чорноморських військ. Під час російсько-турецької війни 1806–1812 р. державні та поміщицькі селяни Подільської та Херсонської губерній втікали до Молдови, сподіваючись створити там козацьке військо Буджака. Поширення втечі призвело до того, що в деяких селах кількість кріпаків зменшилася вдвічі і більше. Царський уряд вживав заходів щодо розшуку втікачів і суворо карав їх. Ті, хто давав їм притулок, також переслідувалися. Як зазначає О. Мельник тільки протягом 1822–1833 р. заарештовано та відправлено до Сибіру 12428 осіб, у тому числі 1701 жінку (Мельник, 2018 с. 37).

Отже, будучи однією з широко розповсюджених форм селянської боротьби, втеча, з одного боку, завдавала певної шкоди господарству поміщицьких маєтків, позбавивши їх безоплатних робітників, а з іншого боку, активізувала селянські рухи в районах поселень втікачів, оскільки там часто створювалися загоны, які воювали проти власників.

Ще однією формою боротьби селянства були відкриті повстання проти поміщиків. Протягом першої чверті XIX ст. селянські рухи поширились на більшість кріпацького населення українських губерній. Під час деяких заворушень у боротьбу долучилися селяни з кількох сіл. Іноді селяни з тих самих сіл неодноразово виступали з промовами. Бували випадки, коли селяни відмовлялися підкорятися не лише своїм поміщикам, а й царським чиновникам, вимагаючи звільнення від кріпацтва. Часто владі доводилося застосовувати військову силу проти непокірливих. За дослідженням Г. Марахова протягом 1797–1825 р. відбулося 103 виступи кріпаків (Марахов, 1979, с. 48).

Висновки. Селянські рухи характеризувалися широким спектром різноманітних проявів і форм, серед яких були підпали, псування реманенту, вбивство поміщиків, збройний опір урядовцям та регулярним військам, масові втечі селян. Особливістю було те, що всі ці форми застосовувались комплексно, і кожна нова була наслідком відсутності реакції з-боку поміщика чи центральної влади. Проте для селянського руху були характерні – стихійність, локальність і розпорошеність.

Список використаних джерел

- Гуржій І. О. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (80-х років XVIII ст. до 1861 р.). Київ: Наука, 1958. 168 с.
- Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу. Київ: Грані, 2004. 189 с.
- Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине в 20–40-е годы XIX века. Киев: Наука, 1979. 188 с.
- Мельник О. О. Соціально-правове становище селянства Правобережної України першої половини XIX століття. Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання. 2018. № 5. С. 37–41

Селянський рух на Україні 1820–1861 роки: збірник документів і матеріалів. Київ: Джерело, 1988. 144 с.

Сколуб М. В. Боротьба проти кріпацтва на українських землях в середині XIX ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2018. Вип. 13. С. 18–22.

Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 9: Сарбей В. Г. Національне відродження України. За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с.

Шамрай С. Селянські рухи в Правобережній Україні в середині XIX ст. Київ: Наукова Думка, 1999. 167 с.

* * *

*Кочук Юлія, здобувачка третього освітньо-наукового рівня
(доктор філософії) за освітньою програмою «Історія та археологія»
ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.)*

ДЕВІАНТНІ ГРУПИ У РАДЯНСЬКОМУ СОЦІУМІ В ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

Стаття присвячена аналізу причин виникнення і проявів суспільних девіацій у повоєнне десятиліття в Україні. Авторка структурує девіантне середовище, виділяє групи за віковими, соціальними критеріями. На конкретних прикладах з'ясовуються форми поведінки, правопорушень та реагування органів влади на їх прояви.

Ключові слова: *девіація, девіантна поведінка, інваліди-фронтовики, злочинність, жебрацтво*

У сучасному суспільстві, на жаль, мусимо констатувати невпинне зростання різноманітних девіацій. Це – наслідок глибоких соціальних змін і тривалих кризових процесів у економічній, фінансовій, соціальній та політичній сферах. Організована злочинність, корупція, алкоголізм і наркоманія – це форми девіантності, підсилені кризою, що гальмують її подолання. Міжнародний історичний досвід засвідчує, що становлення і розвиток суспільства завжди супроводжувався існуванням різнотипної поведінки його громадян. Її наявність є демонстрацією незгоди, спротивом індивіда чи групи проти усталених у суспільстві, але неприйнятних для них норм чи правил, реакцією на порушення основоположних прав і свобод особистості, виявом самоідентифікації, оригінальною формою самореалізації чи самодемонстрації.

Радянська система була повною протилежністю до західних демократичних систем. У демократичних країнах соціально нормальною вважається поведінка, яка спрямована на повагу та захист основних невідчужуваних прав громадян, як-то: право на життя, свобода слова, совісті, пересування, таємниця приватного життя тощо. Радянський тоталітарний режим навпаки встановив таку систему відносин, за якої порушення цих основних прав стають нормою:

а) упродовж кількох десятиліть радянської влади проблеми соціальних девіацій – злочинність, наркоманія, самогубства, проституція тощо – ретельно замовчувалися. Офіційна інформація повідомляла, що злочинність постійно

скорочувалася, з пияцтвом боролись, а самогубства, наркоманія, проституція згідно зі звітами, були невластиві радянському народові і про них доволі рідко згадували;

б) ідеологічно допустимі офіційні пояснення девіантних виявів зводилися до пережитків капіталізму;

в) політика ізоляції в колишньому СРСР, залізна завіса, надзвичайно жорстка цензура, боротьба з ідеологією і «псевдонауками» призвели до ізоляції в науці, ігнорування міжнародних наукових зв'язків та можливостей доступу до зарубіжної літератури. Тогочасні суспільні науки, зокрема соціологія, кримінологія, наркологія, сексологія, суїцидологія фактично зникли з радянського наукового процесу; як наслідок, соціологія девіантності і соціального контролю, представлена незначною кількістю імен і праць порівняно з іншими країнами (Гарасимів, 2009, с.64).

Належність, формальне приписування певної особи до групи реальних девіантів автоматично робило її порушником суспільних норм, незважаючи на усвідомлення особою чи відсутність такого протиправності своєї поведінки, наявність чи відсутність певних дій з її боку. Належність до таких девіантних груп, виокремлення їх із соціального простору радянського соціуму часто носило декретивний характер, тобто встановлювалося і регулювалося державою. В досліджуваній у статті період другої половини 1940-х – початку 1950-х рр. ситуація в українському суспільстві характеризувалася соціально-економічною і політичною гостротою, що породжувало невлаштованість, злидні, житлову кризу. Тому до соціальних груп реальних девіантів у радянському суспільстві можемо віднести безпритульних, жебраків, засуджених до позбавлення волі, куркулів, дітей – сиріт тощо. Всі інші групи радянського соціуму можна трактувати як потенційних девіантів, адже протиправний вчинок міг зробити кожен громадянин.

Причинами, котрі сприяли протиправним діям з боку громадян, була побутова й матеріально-фінансова невлаштованість, що панувала у суспільстві, яке щойно вийшло з війни. Катастрофічно не вистачало найелементарніших речей – їжі, одягу, житла, ліків, – що для пересічної людини ставило передусім проблему виживання. Ситуацію рятували так звані американські й канадські «подарунки». Цю безоплатну допомогу країн-союзників розподіляли через соцзабези. Але, на жаль, на центральних міністерських та обласних рівнях починався процес ціннісного розкрадання якісного закордонного одягу та взуття людьми із місцевого партійного активу. Звичайно, не забували про свої потреби й деякі керівники районних та міських соцзабезів.

Однією з груп, яка належала до девіантних, слід назвати інвалідів-фронтовиків. Частина їх відправлялася на лікування до санаторіїв, де їх краще забезпечували харчами. Денна пайкова норма для них становила: 500 г хліба, 100 г крупи/макарони, 200 г м'ясо/риба, 35 г жири, 50 г цукор/кондитироби, 600 г картопля/овочі, 200 г молока, 1 яйце. Та для її отримання, інвалід зобов'язаний був здати керівнику закладу свою продовольчу картку (Гордієнко, 2012, с. 197). Наступним кроком із вдосконалення системи соціального захисту інвалідів було їх працевлаштування. Навчання, перекваліфікація та набуття ними нових спеціальностей здійснювалося в майстернях трудового навчання при шпиталях та лікарнях, у спеціальних професійних школах, на курсах масових професій

при госпіталях, на підприємствах і в навчальних закладах Міністерства соцзабезпечення (Гордієнко, 2010, с. 16).

Але невдовзі на вулицях міст, залізничних станціях та базарах знову з'являлися старці у військовій формі з орденами. Тому із жебрацтвом почали боротьбу, але долали наслідки, а не причини. Вже у другій половині 1945 року міліція почала проведення спеціальних рейдів базарами Києва та інших міст України для виявлення покалічених громадян, які жебрають. Далі їх забирали з ринків і відсилали до інтернатів для інвалідів Вітчизняної війни або до будинків інвалідів. Звідси й враження, що інваліди війни, котрі жебракували, зникли з вулиць в один момент.

Інвалідам держава надавала низку пільг, наприклад, на першочергове протезування рук, ніг, зубів, повинна була забезпечувати ортопедичним взуттям, корсетами. Інвалідам належало також забезпечення паливом на зиму. Втім, декларувалося це все лише на папері. Такі загострено екстремальні умови, в яких опинився повоєнний соціум, часто провокували нівелювання, розмивання соціальних норм, послаблений контроль за їх виконанням, що полегшувало у психологічному плані здійснення різноманітних порушень.

На практиці, згідно з точкою зору дослідників, окрім інвалідності, у радянському суспільстві був присутній широкий варіативний ряд девіацій, спонтанних, неформальних способів дії, які були незалежні від офіційної політики і, до певної міри, опозиційні їй. Їх поява зумовлювалася тим, що повний контроль над усім соціальним устроєм, попри намагання держави його встановити, неможливий.

Наявність різновидів статевих правопорушень, пиятики, їх динамічність впливали на рівень соціального спокою. Адже саме через ці утаємничені задоволення радянська людина могла вгамувати, задовольнити своє ego і не виносити в громадське життя свої природні руйнівні бажання.

Поряд з сексуальними девіаціями у повоєнному українському соціумі загострилися проблеми пияцтва, алкоголізму та пов'язаних з ними побутовим хуліганством і спекуляцією міцними напоями. Вживання алкоголю є традицією, притаманною багатьом світовим культурам. Проте існування цього ритуалу можна вважати допустимим і терпимим для соціуму, коли міра наслідків не викликає спротиву переважної більшості його громадян. На побутовому рівні міра терпимості була завжди відносною, і, навіть незважаючи на часті негативні наслідки, подібна народна традиція ніколи не зазнавала аж надто категоричного осуду з боку співгромадян. Проте зовсім в інший спосіб реагувала громада, керівні та партійні органи, коли в пиятиці або її наслідках звинувачували відповідальних працівників.

На мою думку, варто окремо означити групу таких ненасильницьких, пасивно-протестних форм як виказування, публічна демонстрація незадоволення громадянами тогочасним станом повсякдення. Тобто, такий девіаційний прояв виступає одним із виявів політичної свідомості. Особистісна поведінка, залежна окрім іншого й від політичної свідомості, тісно пов'язана з тогочасними політичними настроями. Оскільки саме поведінка як вид практичної діяльності індивіда відображає його істинні наміри. Будь-яка дія індивіда може бути легко зіставлена з його висловлюваннями і, таким чином, демонструватися.

Намагання держави партійно-правовими рішеннями покращити становище насправді виливалося у показушну активізацію роботи силових органів. На практиці це приводило не до реальної суспільної стабільності, а лише до досягнення прийнятої статистики. Підсилені неспівпадінням морально-етичних, культурно-історичних переконань, чужорідні керівники та місцеві жителі спричиняли значні багаторічні конфлікти та взаємні протидії.

Проаналізувавши порушену у статті проблему, можемо констатувати, що декласовані, соціально не розшировані, не адаптовані до нового, урбаністичного оточення, з відсутністю відповідних місту елементів культури, виховання і міжособистісного спілкування, інваліди-фронтовики, безпритульні, дітисироти або ж, так звані, «нові» жителі міст ставали реальним джерелом соціальних девіацій.

Список використаних джерел

Гарасимів Т.З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 524 с.

Гарасимів Т. З. Пооблема девіантної поведінки сучасних суспільних реаліях. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015. №4.

Гордієнко Г. М. Заходи радянської держави щодо соціального забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у 1942–1948 рр. Наука. Релігія. Суспільство. 2008. № 2. С. 26–32.

Гордієнко Г. М. Карткова система для інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у 1944–1947 рр. Менеджмент ХХІ століття: проблеми і перспективи: колективна монографія. Умань: Редакційно-видавничий відділ УНУС, 2012. С. 196–199.

Гордієнко Г. М. Соціальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1941–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2010. 16 с.

Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (2-га пол. 40-х – сер. 50-х рр.): кол. моногр.: у 3 ч. / відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. Ч. 3. 336 с.

Профілактика відхиленої поведінки у військовослужбовців: навчально-методичний посібник/ А.М. Романишин, Т.М. Мацевко та ін.– Львів: НАСВ, 2017. – 322 с

Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: історичні нариси. Кн. 2 / редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. К.: Наукова думка, 2011. 943 с.

Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность (1945–1953 гг.). М., 1999. С. 29–71.

* * *

АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ ЛІВИЦЬКИЙ:

ВІД СТУДЕНТА-АКТИВІСТА ДО ПРЕЗИДЕНТА ДИРЕКТОРІЇ

Жителі полтавського краю завжди активно реагували на виклики свого часу, не є виключенням і доба Української революції, що тривала впродовж 1917-1921 років. Нинішня гібридна війна, яку веде Росія, нагадує події столітньої давнини: тоді більшовицька Росія своєю зовнішньою агресією та провокуванням внутрішніх чвар також усе робила, аби не допустити створення незалежної та ефективної Української держави. Саме тому висвітлення життя та діяльності політичної інтелігенції, їх безцінний державотворчий досвід є надзвичайно актуальними.

У даному дослідженні нами було поставлено за мету висвітлення життєвого шляху і діяльності українського політичного та державного діяча Андрія Миколайовича Лівичького, що є прикладом справжнього патріотизму.

Народився Андрій Лівичький 12 квітня (31 березня) 1879 року на хуторі Красний Кут Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині – у складі села Ліпняве Канівського р-ну Черкаської обл.).

Рід Лівичьких мав козацько-старшинське походження, споріднений із нащадками гетьмана Павла Полуботка. Родинними реліквіями були старі папери, серед яких грамота часів гетьмана Богдана Хмельницького.

Ймовірно, саме козацька вільна вдача передалася і Андрію Миколайовичу. В 1896 році вступив до Київського університету Святого Володимира, де навчався на математичному і правничому факультетах. Під час навчання в університеті був активним членом української Студентської Громади, яку із часом очолив. За активну громадянську позицію переслідувався адміністрацією навчального закладу. Зокрема за участь в загальностудентському страйку 1899 року Андрія Лівичького на один рік виключили з університету й вислали «під гласний нагляд» на Полтавщину.

Від 1903 працював у Лубенському окружному суді, а з 1905 р. – присяжний повірений Харківської судової палати. Гострий розум, отримані знання під час навчання та досвід у галузі судочинства озброїли діяча та підштовхнули до лав творців перших українських політичних партій. Так А. Лівичький від 1901 р. став членом-співзасновником, а з 1903 р. – головою Лубенського осередку РУПу. Слідуючи політичним тенденціям свого часу, Лівичький А. у 1905 р. був одним із лідерів УСДРП (Верстюк, Осташко, 1998, с.116).

Під час революційних подій 1905 р. А. М. Лівичький обійняв посаду голови Коаліційного комітету української, російської і єврейської соціалістичних організацій у Лубнах та комісара місцевого загону громадянської самооборони. На початку січня був заарештований, але втік з-під варті, у жовтні 1907 р. заарештований удруге. У 1909 р. Київський військовий окружний суд ухвалив рішення, за яким Лівичького А. М. чекало тюремне ув'язнення, проте після розгляду апеляції звільнений.

Від 1913 р. Лівичький обіймав посаду мирового судді Золотоніського повіту, від березня 1917 р. Андрій Миколайович Золотоніський повітовий, а від серпня того ж року – Полтавський губерніяльний комісар. Обраний делегатом

Всеукраїнського селянського з'їзду від Золотоніського повіту та член УЦР від Селянської спілки. У серпні 1917 – травні 1918 рр. – гласний Золотоніського повітового і Полтавського губернського земств. Завдяки правовим знанням та, на той час, дипломатичній розсудливості Лівіцький А. М. входив до складу української делегації, яка 9 лютого 1918 підписала Брестський (Берестейський) мирний договір (Верстюк, Осташко, 1998, с.117).

За Гетьманату в травні 1918 р. звільнений із посади Полтавського губернського комісара, працював юрис-консультом Центрального українського кооперативного комітету. Не дивно, що згодом Андрій Миколайович приєднався до опозиційного Скоропадському Українському національному союзу, він також брав активну участь у підготовці антигетьманського повстання. Після приходу до влади Директорії УНР Лівіцький А. М. взяв участь в організації та роботі Трудового конгресу України. Вже від січня 1919 р. наш земляк став тимчасово керуючим Міністерства внутрішніх справ УНР і товаришем (тобто, заступником) Міністра юстиції УНР (Вишнівський, 2015, с.87).

Нам відома трагічна доля українського державотворення часів Української революції, тому не дивно, що посади А.М.Левіцького часто змінювалися. Зокрема, від квітня 1919 р. Андрій Левіцький перебував на посаді Міністра юстиції і заступника голови Ради народних міністрів УНР; водночас від червня 1919 р. – Міністр закордонних справ УНР. Лівіцький А. М., розуміючи всю серйозність ситуації та загрозу українській державності, виступав за необхідність створення Балто-Чорноморського союзу під егідою УНР. У цей час Уряд УНР активно намагався здобути визнання держав Антанти та заручитися їхньою підтримкою в боротьбі з більшовиками та білогвардійцями. Втім країни Антанти не готові були до визнання незалежності УНР, адже робили ставку на відновлення «великої Росії». За таких обставин одним з головних союзників для УНР могла стати Польща, тому у жовтні 1919 р. Андрій Лівіцький очолив Надзвичайну дипломатичну місію УНР, відряджену до Польщі для вироблення умов і підписання Варшавського договору Директорії УНР з Польщею.

4 січня 1920 року голова Директорії та Головний отаман військ УНР С. Петлюра підписав наказ про призначення А. Лівіцького заступником голови Ради Народних Міністрів УНР із дорученням виконувати обов'язки її голови. Як показує листування, польсько-українські переговори осені 1919 – весни 1920-го рр. відбувалися в надзвичайно напруженій атмосфері, під постійним диктатом польської сторони. Фактично про кожен свій крок голова Української дипломатичної місії в Польщі А. Лівіцький інформував прем'єр-міністра І. Мазепу, членів уряду, лідерів політичних сил, радився з ними, просив інструкцій щодо подальших дій. Врешті, договір таки було підписано 20 квітня 1920 р. дорогою ціною для України і обезцінено повністю початком переговорів між Польщею та РСФРР.

У відповідності з законом «Про Тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» від 12 листопада 1920 р. в Польщі почав діяти Державний Центр УНР в екзилі. Його виконавчим органом була Рада Народних Міністрів, а вже на початку 1921 р. створена Рада Республіки – передпарламент. В уряді В. Прокоповича Лівіцький обійняв посаду заступника голови та міністра юстиції. В цей час він вже був однією з

ключових фігур УНР. А відтак «об'єктом» для пильної уваги радянських спецслужб (Коротенко, 1993, с. 84).

У січні 1922 р. Андрій Лівницький очолив Уряд УНР. Одним із головних завдань, які покладалися на Андрія Лівницького було підвищення авторитету Уряду УНР, залучення до його діяльності низки діячів української діаспори.

Незважаючи на складне політичне й фінансове становище Уряд УНР продовжував роботу. 3–4 січня 1925 р., в Парижі відбувся перший український емігрантський з'їзд. Його учасниками стали ті ж громади, що були й на підготовчому з'їзді в Кнютанжі та декілька паризьких українських організацій. На з'їзді утворено «Союз українських емігрантських організацій у Франції», затверджено його статут та обрано першу Генеральну Раду, як верховний виконавчий орган Союзу (Файзуліна, 2019, с. 38).

Уряд УНР проводив активну інформаційну діяльність. Зокрема в жовтні 1925 року в Парижі було започатковано видання часопису «Тризуб», що виходив протягом 15 років – до 1940-го р. й був одним із найуспішніших інформаційних проєктів Уряду УНР. Впродовж всього періоду Андрій Лівницький підтримував часопис.

Після загибелі Симона Петлюри, згідно з «Законом про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» від 12 листопада 1920 року, його наступником був обраний Андрій Лівницький – офіційна посада – заступник Голови Директорії та Головний отаман військ УНР. «...прем'єр Андрій Лівницький скликав Державну Нараду... ухвалила, що згідно з конституцією УНР, Верховна Влада перейшла до рук Андрія Миколайовича Лівницького, який від тієї хвили являється Головою Держави...» (Файзуліна, 2019, с. 428).

Андрій Лівницький був одним з ініціаторів створення Українського наукового інституту у Варшаві, за його керівництва проводилися численні з'їзди представників української політичної еліти та діаспори, українські емігранти збирали інформацію про становище в Україні та намагалися винести на існуючі проблеми на рівень світової спільноти. Наприкінці Другої світової війни уряд в екзилі переїхав із Варшави до Німеччини. З метою активізації та консолідації українських політичних сил в еміграції у 1948 р. Андрій Лівницький ініціював скликання Української національної ради.

Важко переоцінити значення для збереження тягlosti і спадковості української державності постать Андрія Лівницького. Упродовж двадцяти восьми років, найдовше з усіх українських державних діячів, він очолював Державний Центр УНР в екзилі, був першим президентом Української Народної Республіки.

Список використаних джерел

Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. К., 1998. 254 с.

Вишнівський О. Спогади петлюрівського генерала. К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2015. 100 с.

Коротенко В. До біографії Андрія Лівницького (Маловідомі документи Державного архіву Полтавської області). Полтавська петлюріана. – Полтава, 1993. Ч. 1. С. 83 – 95.

Ливицький Андрій. Листування (1919–1953 роки). Упорядкув., вступ. ст., заг. ред. Я.Файзуліна. Український інститут національної пам'яті. Київ: Фенікс, 2019. 688 с.

* * *

*Микитенко Олена, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта. Історія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Шаповал Л.І.)*

НАПРЯМКИ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕКСАНДРА АФАНАСЬЄВА-ЧУЖБИНЬСЬКОГО

Для держави важливим аспектом її зміцнення та розбудови є віднайдення та популяризація національної пам'яті, духовно-культурних традицій народу. В епоху глобалізаційних змін, розмивання культурної ідентичності гостріше постає потреба у пошуках та збереженні історичного минулого. Особливої уваги в даному контексті заслуговує постать одного з відомих українських етнографів, літературознавців – Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського, який відіграв значну роль у віднайденні, систематизації, популяризації етнографічного матеріалу з традиційної культури українського народу. Своєю діяльністю він з'ясував та систематизував значний пласт національної пам'яті нашого народу, що є неоцінним вкладом в майбутні покоління та розбудову України. Тому тема даної наукової розвідки є досить актуальною.

Олександр Афанасьєв – Чужбинський, уродженець села Ісківці Лубенського району Полтавської області, з родини дрібного поміщика – етнограф, фольклорист, історик, мовознавець. Зробив блискучу військову кар'єру, але більшість життя присвятив етнографічній діяльності та літературознавству. Перебуваючи на військовій службі в Тифлісі (Грузія) Олександр Степанович зустрів німецького поета і фольклориста Боденштедта, який згодом видав його збірку українських народних пісень «Поетична Україна» (1845 р.) у німецькому перекладі. Це стало новим поштовхом у літературній творчості Афанасьєва – Чужбинського, яка розпочалася в 1838 р. Отримавши тривалу відпустку для вирішення своєї долі, він повертається до України і плідно займається творчістю. Військовий офіцер Олександр Степанович у 1843 р. звільняється зі служби у званні лейтенанта (Іваннікова Л., 2016, с. 27). Після чотирирічної перерви, в 1847 р. Афанасьєв – Чужбинський влаштовується на роботу в кабінет губернатора Воронежа. Цей крок був спричинений політичною ситуацією в Україні, яка склалася після закриття Кирило-Мефодіївського братства.

На початку 50-х років XIX століття Олександр Чужбинський переїхав до Петербурга, де активно займався журналістикою: заснував «Петербургський лист» (1864р.), створив відділ «Журналістика» в газеті «Неделя» (1867-1868), редагував «Іноземний вісник» (1864-1867), «Новий російський базар» (1867-1868), газети «Іскра» (1875), «Новости» (1875) (Горленко В., 2005, с. 100).

Творча спадщина Олександра Степановича велика – вірші, оповідання, романи, етнографічні, мовні твори, публіцистика, літературно-критичні статті та переклади. Він багато писав російською мовою, а в українській літературі став відомим як поет-романтик, автор зразків романтичної лірики. В 1850-х рр.

Олександр Афанасьєв-Чужбинський працює як фольклорист, етнограф. Перу письменника належать етнографічні нариси, записи народних дум, повір'їв, історичні нариси («О малорусских думах», «Быт малорусского крестьянина») (Горленко В., 2005, с. 199).

XIX століття було періодом зміцнення імперської влади на українських землях, що підкріплювалось науковими, історико – етнографічними дослідженнями територій Російської імперії. Історичні умови наклали свого відбитку на формування світогляду етнографа. Це сприяло залученню Олександра Афанасьєва – Чужбинського до роботи етнографічних експедицій, з метою збору даних та опису звичаїв, побуту, фольклору.

Важливою віхою етнографічної діяльності Афанасьєва – Чужбинського стала праця в Комісії для опису губерній Київського навчального округу. У 1854 р. в її складі відкрилося відділення етнографії, яке стало першим в Україні офіційним науковим осередком з етнографічного вивчення її народу (Іваннікова Л., 2016, с.28), що ознаменувало перехід до систематичного збору народознавчих матеріалів. Для розгортання цієї роботи Комісія розробила й видала першу в українській етнографії Інструкцію по збору етнографічного матеріалу. Основними результатами діяльності Олександра Степановича в Комісії стали праці народознавчого характеру, зокрема «Словарь малорусского наречия» 1855 р. Кожна з його статей мала енциклопедичний характер, була проілюстрована прислів'ями та приказками, уривками з народних пісень (Брега Г., 2003, с. 153). Праця «Быт малорусского крестьянина (описував переважно Полтавську губернію) – одна з небагатьох тогочасних спроб етнографічного опису українців, їхньої матеріальної та духовної культури. Висвітлення цих феноменів знаходимо і в нарисі «Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина» (Іваннікова Л., 2016, с.28). Автор подає спостереження над функціонуванням фольклору (пісень, народного епосу) в різних верствах населення та субкультурах, розмірковує над походженням народної творчості українців. Однією з провідних праць дослідника стала «Подорож у Південну Росію» (Афанасьєв-Чужбинський О., 1863). Матеріал для цієї книги етнограф зібрав у 1856 р. під час участі в етнографічній експедиції, організованій за державний кошт для вивчення побуту, звичаїв, промислів, занять населення Придніпров'я та прирічкових районів Дніпра і Дністра. Дослідник детально описав м. Катеринослав (Афанасьєв-Чужбинський О., 2016, с. 88). Після опису порожистої частини Дніпра, О.С.Афанасьєв-Чужбинський представив детальний опис Нижнього Подніпров'я – шостий розділ його книги, звертаючи увагу на населені пункти: Олександрівськ, Нікополь, Берислав, Херсон, села Вознесенське, Капулівка, острів Хортиця) (Афанасьєв-Чужбинський О., 2016, с.265). Досить цікавим з історико-етнографічної точки зору є опис повітового міста Олешки, залишків Олешківської Січі, поселень Нижнього Придніпров'я: Старих Кайдаків, Волоського, Микільського-на-Дніпрі, Нікополя, Капулівки, Покровського, Грушівки.

Особливо заслуговує на увагу зацікавленість етнографа топонімами досліджуваних територій, оскільки ці землі становили «ядро» українського козацтва. Олександр Степанович зафіксував назви 15 островів (Демський, Косулин, Пісковатий, Сурський, Куликів, Шулаєв, Козлів, Ткачів, Монастирско, Аврамів, Клобуківський, Кухарський, Гавин, Лантухівський, Кучугурський),

понад 20 каменів та кам'яних скель (Косуліні, Колесники, Будзиганові, Богатирі, Швайки, Розбійники, Стопи, Стрілецька скеля, камені Раків, Рваний, Зелений, Крутько, Хаявін, Бистрик, Корабель), понад 40 назв «лав» (Плоска, Гостренька, Вишнякова, Мишина, Чавунна, Бондарева, Черепашина, Чорна, Глуха, Кобилина, Рвана, Служба, Рогожина, Довгопола, Рогата, Близнюки, Гроза, Швайчина, Похла, Шинкарева) (Афанасьєв-Чужбинський, 1863, с.203).

Вагомим напрямком етнографічної діяльності ученого стала етнографічно-фольклорна співпраця з Тарасом Григоровичем Шевченком. Олександра Степановича Афанасьєва – Чужбинського доля звела з Кобзарем 29 червня 1843 р. в с. Мойсівці на балу у поміщиці Тетяни Волховської, а такі імпрези «були для Малоросії» своєрідним «Версалем». Знайомство відбулося завдяки письменнику Євгена Гребінки. Тарас Шевченко у цей час збирав матеріали для поеми «Кавказ», цікавився життям і побутом горян. На початку жовтня 1843 р. Тарас Шевченко в с. Ісківці відвідує Олександра Афанасьєва – Чужбинського, разом читають в оригіналі твори польського поета Адама Міцкевича. Тарас Григорович неодноразово гостював у маєтку Афанасьєва-Чужбинського на Полтавщині в 1845 та 1846 роках. За свого другого приїзду в Україну в 1845-1847 рр. Тарас Шевченко запросив Олександра Степановича до подорожі Лівобережжям (Афанасьєв-Чужбинський О., 1863, с. 153). Для Афанасьєва – Чужбинського це були роки духовного піднесення, які вплинули на формування, його як українського поета і народознавця. Подорожі з Кобзарем по Україні збагатили його духовно, наблизили до джерел історії і культури українського народу та підготували до того наукового подвигу, яким стала пізніше його двотомна праця. Опис вражень від мандрівки знаходимо в книзі «Поїздка на Дніпрові пороги й на Запорожжя» (Афанасьєв-Чужбинський О., 2016, с. 218). По смерті Тараса Шевченка Олександр Степанович пише вірші «Не в степу, не на могилі...», «Над гробом Т. Г. Шевченка», який був надрукований у журналі «Основа» за 1861 р. (Брега, 2003, с. 153).

Олександр Афанасьєв-Чужбинський започаткував літературну Шевченкіану своїми поезіями та книгою «Спогади про Т. Г. Шевченка» де написав найбільші за обсягом і глибоко емоційні спогади про перебування Кобзаря в Україні. У них є відомості, що стосуються творчої історії Шевченкових поезій і поем, літературних інтересів та суспільно-політичних поглядів поета. В спогадах Олександра Степановича знайшли яскраві відображення і епізоди, пов'язані з перебуванням Тараса Шевченка на Лубенщині, в с. Ісківцях, розповідь про «Тарасову криницю» в селі.

Наголосимо, що основними напрямками етнографічної діяльності Олександра Афанасьєва – Чужбинського були збір та систематизація фольклору, звичаїв, традицій українського народу, його літературної спадщини. Для Олександра Степановича важливим було занурення у глибини народного духу, доведення художньої повноцінності української мови. Він творчо опрацьовував фольклорні балади, використовував фольклорні сюжети у власній творчості. Для нього було притаманно – ідеалізація фольклору, пошук «духу народу» в усній традиції, творче переосмислення народних переказів у власній творчості. Особливим напрямком дослідження етнографічної спадщини українців для Афанасьєва-Чужбинського були козацькі старожитності, топоніміка. Даному аспекту своєї діяльності він присвятив наукові дослідження,

зібрав величезний пласт маловідомих і невідомих фактів, доніс до широкого загалу. Безперечними здобутками його стали – детальні описи народних традицій та побуту жителів Подніпров'я, Подністров'я, колишніх теренів козацької України.

Отже, багата жанрами спадщина Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського – проза і поезія, літературна критика, публіцистика, мовознавство, етнографія, і в кожній із них письменник сказав своє вагоме слово. Вклад Олександра Степановича Афанасьєва – Чужбинського у розвиток вітчизняної літературознавчої, етнографічної та народознавчої науки є досить вагомим та заслуговує на високу оцінку сучасників.

Список використаних джерел

Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию. СПб.: Типография Морского Министерства, 1863. 438 с.

Афанасьев-Чужбинский О. Нариси Дніпра. К.: Апріорі, 2016. 544 с.

Брега Г. С. Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович. Енциклопедія історії України. К. : Наук. думка, 2003. С. 153

Горленко В. Ф. Історія української етнографії. Київ : Поліграф Консалтинг, 2005. 396 с.

Іваннікова Л. Перша наукова експедиція на Дніпрові пороги Олександра Афанасьєва-Чужбинського. Народна творчість та етнологія. 2016. №1. С. 26-32.

* * *

*Михайлець Дарія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія) ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.)*

РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК ПОЛІТИКИ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ГОЛОКОСТУ

Голокост є одним з найбільших злочинів нацизму періоду Другої світової війни. З'ясування його масштабів, кількості жертв, місць масового знищення єврейського народу на окупованих землях залишається в центрі уваги не лише науковців, але й політичних і громадських організацій. З проголошенням незалежності України у суспільстві також зріс інтерес до цієї теми. Держава, визнавши Голокост злочином нацизму, чітко не визначила ставлення до форм меморіалізації й політики пам'яті щодо нього. В останні роки це відкрило шлях до маніпуляцій, втручання приватної ініціативи, створення проєктів за кошти приватного капіталу, зокрема російського, на території України. Передусім мова йде про Меморіал пам'яті «Бабин Яр» у Києві. Неоднозначна реакція на останні події актуалізує цю тему, особливо у контексті російсько-української війни та агресивної антиукраїнської пропаганди. Зараз деякі українські дослідники навіть проводять паралелі між Голокостом і ситуацією на сході України. Якщо в 1930-ті роки та в період окупації націонал-соціалісти використовували пропаганду проти євреїв як носіїв більшовицької ідеології, то зараз в умовах російсько-української війни теж активно використовується пропаганда, але вже російською стороною. Предметом дослідження є дискусії навколо меморіалізації Голокосту в Україні.

На сучасному етапі тривають різні дискусії щодо будівництва нового меморіального комплексу «Бабин Яр» у Києві. 29-30 вересня 1941 року в

Бабиному Яру було вбито 33 771 осіб. Впродовж періоду окупації Києва шовітворка і щоп'ятниці відбувалися масові розстріли. За ці роки в Бабиному Яру нацисти знищили 150 тис. осіб, з яких 100 тис. київських євреїв.

У 2016 році було створено приватний проєкт меморіалу жертвам Голокосту в Бабиному Яру, тривалість спорудження якого планувалася упродовж 3-4 років. До Наглядової ради фонду увійшли Натан Щаранський, Віктор Пінчук, Святослав Вакарчук, Володимир Кличко, Михайло Фрідман, Герман Хан, Павло Фукс та ін. Станом на 2020 рік організація мала 6 фінансових донорів: 2 з громадянством Російської Федерації, 1 – Ізраїлю, 3 – громадяни України. Діяльність фонду є непрозорою, невідомо хто зі спонсорів і в яких саме пропорціях фінансує його діяльність. Засоби масової інформації подають лише загальну інформацію про частки внесених коштів. Головними фінансистами приватного проєкту називають російських олігархів – партнерів у холдинговій компанії «Альфа-груп» Германа Хана та Михайла Фрідмана, сюди ж відносять і Павла Фукса (Вагнер).

Михайло Фрідман та Герман Хан входять до так званого «кремлівського списку». Це група високопоставлених чиновників і бізнесменів, яких Вашингтон вважає близькими до керівництва Росії. Він був складений у Міністерстві фінансів США відповідно до закону «Про протидію противникам Америки за допомогою санкцій». Метою документу є покарання Росії за втручання у вибори в США 2016 року, а також за порушення прав людини, окупацію Криму та військові операції на сході України. Перебування у цьому списку передбачає можливість уведення санкцій проти вказаних російських олігархів.

В українському суспільстві, серед науковців з часу оприлюднення окремих фрагментарних відомостей про особливості концепції проєкту виникли дискусії і заперечення окремих його змістових компонентів, особливо інтерпретацій подій. Критики запланованого меморіалу Голокосту звертали увагу на закритість проєкту і на те, що до нього практично ніякого відношення не має українська держава. Органи державної влади були позбавлені можливості контролювати як загальний вигляд меморіалу, так і наповнення музейної експозиції. Між тим, фонд проігнорував вирішення юридичних питань, а саме про виділення земельної ділянки під будівництво меморіалу, право власності на яку має Київська міська адміністрація.

Концепція меморіального комплексу, що фінансується російськими олігархами, передбачає зробити головний акцент на Голокості. Але в Бабиному Яру були розстріляні не тільки київські євреї. Там були винищені радянські військовополонені, роми, політичні дисиденти, люди з психічними та фізичними вадами. Українські історики цілком обґрунтовано висловлювали побоювання, яке місце займе в музеї тема колабораціонізму, в якому контексті буде вжито цей термін, наскільки коректно буде представлена проблематика діяльності українських націоналістичних формувань.

Противники цього проєкту думають, що він буде використовуватися російською пропагандою з метою дискредитації України у світі. Йосиф Зісельс вважає, що приватний проєкт – це «троянський кінь», що його Путін «дарує» Україні під час війни, яку він веде з Україною. На думку Й. Зісельса, Путін прагне таким чином довести, що українці антисеміти, націоналісти, фашисти

(Єрмоленко).

Громадські діячі вважають, що за умови втілення цього проєкту в життя буде продемонстровано іншим країнам, що Україна начебто нездатна достойно вшанувати пам'ять жертв Голокосту. А якщо ж ні – це може податися як доказ «антисемітизму» України, яка нібито не дозволила вшанувати пам'ять жертв Голокосту. Тому українські євреї виступають проти приватного проєкту.

У 2017 році Міністерство культури звернулося до Інституту історії України НАНУ з пропозицією створити українську концепцію меморіалізації Бабиного Яру. Була створена робоча група у складі 15 науковців – представників двох інститутів НАНУ, Музею історії Києва, Національного музею історії України у Другій світовій війні, Київського національного університету, Українського інституту національної пам'яті. Створення концепції Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру завершили на початку 2018 року. Її підтримала Музейна рада Міністерства культури і затвердила вчена рада Інституту історії України. Ця концепція передбачає створення меморіального парку, Меморіального музею «Бабин Яр» та Українського музею Голокосту. Український музей Голокосту покликаний інтегрувати Бабин Яр до іншого виміру – загальноєвропейської трагедії нацистського геноциду єврейського народу з акцентованою увагою до події на українських землях. Документ продемонстрував українське бачення Голокосту та українську історичну пам'ять про нього. Обидві споруди мають розташовуватись поза територією розстрілів та поховань, отже, за межами меморіального парку.

За словами науковців розроблена українська концепція ґрунтується на кількох ключових засадах. По-перше, контрольний пакет акцій на меморіалізацію Бабиного Яру має належати не громадським об'єднанням чи корпоративним гравцям і приватним проєктам, а державі України. По-друге, меморіалізація цього місця пам'яті повинна мати інклюзивний характер, сприяти припиненню війн пам'яті і консолідації української політичної нації, що зовсім не означає применшення трагедії Голокосту. По-третє – на території меморіалу не можуть будуватися капітальні споруди (Український кризовий медіацентр).

Також точаться дискусії щодо призначення російського режисера Іллі Хржановського на посаду художнього керівника Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр». Він працював над фільмом «Дау» і навколо цього фільму якраз і розгорівся скандал. У квітні 2020 року в мережу виклали відеофрагменти з фільму, і після цього було відкрито кримінальне провадження щодо використання дітей у зйомках і можливого знущання над ними (Укрінформ). Не лише історики, але й представники інших напрямків гуманітаристики висловили негативне ставлення до етичного змісту запропонованого натуралістичного «коридору тортур», його впливу на психічне здоров'я потенційних відвідувачів.

У запропонованому проєкті у квітні 2021 року в Бабиному Яру, на місці масових нацистських розстрілів євреїв під час Другої світової війни мали відкрити меморіальну синагогу. Артоб'єкт німецького архітектора Мануеля Герца повинен мати вигляд символічної синагоги, яка б відкривалася та закривалася за допомогою механізмів. Він мав бути розміщений позаду нинішнього пам'ятника «Менора». Але Український інститут національної

пам'яті підтвердив, що і сам цей пам'ятник, і територія позаду нього належать колишньому Кирилівському православному цвинтарю. А це означає, що за єврейськими релігійними законами, будівництво на такій місцевості є забороненим. Голосування за передачу земельних ділянок на території Бабиного Яру у Київській міськраді не відбулося. Відомі митці, науковці, публічні інтелектуали, громадські активісти звернулися до мера столиці та Київради з відкритим листом, у якому закликали не підтримувати російський проєкт меморіалу «Бабин Яр» та не передавати йому землю в користування. Також громадськість вимагає провести громадські слухання з цього питання. На тлі цих суперечок у Києві було зареєстровано проєкт рішення про заборону фінансування міських проєктів коштами, що мають російське походження (Щур).

Багато науковців і культурних діячів пропонують, щоб будівництво меморіалу повністю перебувало під контролем держави. Від самого початку приватний проєкт викликав суттєві заперечення представників української наукової спільноти та єврейської громади через накинуту спонсорами-замовниками неприйнятну ідеологію та обрану ділянку для будівництва, яка розташовується на території колишніх Єврейського, Кирилівського православного та Караїмського кладовищ (Часопис «Критика»).

У світі є багато прикладів меморіалів, збудованих на кошти приватних осіб, за мінімальної допомоги держави. Адже бюджет конкретного комплексу є доволі дороговартісним. Так, наприклад, приблизна вартість будівництва меморіалу складає більше 100 мільйонів доларів, а бюджет України не виділяє такі великі суми на будівництво меморіалу.

Отже, в політичних інтересах України необхідно долучитися хоча б частково до будівництва меморіалу. Без цього країна і громадськість не зможуть повністю контролювати прийняття важливих рішень стосовно реалізації цього плану. Якщо цей приватний проєкт буде повністю втілений у життя, то він використовуватиметься Росією як частина гібридної війни проти України. Разом з тим у вересні 2020 року, коли відзначалися дні пам'яті жертв Голокосту, відбулося відкриття першої черги меморіалу, яке відвідав президент України. Українські науковці вважають спорудження приватного меморіалу «Бабин Яр» у запропонованому варіанті «капітуляцією української політики пам'яті» (Український кризовий медіацентр).

Список використаних джерел

Вагнер А. "Сзади стоят Путин и Сурков". Кто финансирует мемориал в урочище Бабий Яр (Електронний ресурс). Радио Свобода. URL: <https://www.svoboda.org/a/30185426.html>

Владу просять взяти під контроль будівництво меморіалу в Бабиному Яру (Електронний ресурс): Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3024563-vladu-prosat-vzati-pid-kontrol-budivnictvo-memorialu-v-babinomu-aru.html>

Ермоленко В. Йосиф Зісельс про проєкт Бабиного Яру: Це "троянський кінь", якого Путін "дарує" Україні (Електронний ресурс): Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/ukr/articles/2020/05/14/7251525/index.amp>

Звернення української культурної та наукової спільноти щодо

меморіялізації Бабиного Яру (Електронний ресурс): Часопис «Критика». Режим доступу: <https://krytyka.com/ua>

Круглов О. Трагедія Бабиного Яру в німецьких документах. Дніпропетровськ: Центр «Ткума»; ПП «Ліра», 2011. 140 с. (Рос. м.)

Приватний меморіал “Бабин Яр” – це капітуляція української політики пам’яті, – науковці (Електронний ресурс): Український кризовий медіа-центр. Режим доступу: <https://uacrises.org/uk/kapitulyatsiya-ukrayinskoyi-politykyu-pamyati/amp>

Щур М. Меморіал у Бабиному Яру: з росіянами чи без? (Електронний ресурс): Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/amp/memorial-u-babynomu-yaru/31110674.html>

* * *

*Молотковець Єва, здобувачка освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14
(науковий керівник – учитель української мови
та літератури Тарасевич А.С.)*

ПОЧАТОК РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ПЕРЕГЛЯДУ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ РЕПРЕСОВАНИХ ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І НАУКИ НА ПОЛТАВЩИНІ

Реабілітація жертв політичних репресій в СРСР, у тому числі й Україні, розпочалася після смерті Й. Сталіна. Цю політику називали «десталанізацією». Попри те, що період «хрущовської відлиги» збурих суспільство, зробив поштовх до повернення з небуття імен репресованих діячів культури, науки, освіти, державних діячів, реабілітація, проходила обережно. За час «відлиги» на Полтавщині було розслідувано 11 політичних справ на 12 осіб, 5 із яких припадає на 1957 р., 2 – на 1954 р. і по одній – на 1956 р., 1959 і 1962 рр. (Граб, 1992, с.90). Як правило, переглядалися справи лише тих засуджених за політичні злочини, про долю яких надійшли скарги чи заяви від їхніх рідних, творчих спілок, громадських організацій. До того ж значна кількість засуджених не отримувала статусу реабілітованих, тому що за недоведеністю висунутих слідством звинувачень їх провадження просто припинялося.

Головні кроки в цьому напрямку було зроблено в 1988 р. Тоді у Полтавській області, як розповідає доктор історичних наук, член обласної редколегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» Л.Бабенко, завдання з перегляду і додаткового вивчення архівно-кримінальних справ репресованих було покладено на обласне управління КДБ в Полтавській області (Додаток). Його співробітники після вивчення справи готували заключний висновок з поданням у Полтавський обласний суд, який приймав рішення про реабілітацію. У цьому ж році було переглянуто і направлено до судових органів 90 справ, у 1989 р. – 4315 справ на 5125 громадян, репресованих у позасудовому порядку, а також 540 судових архівних справ на 714 громадян, серед них 58 відмовили в реабілітації. У 1990 р. було розглянуто 2332 справи на 2 886 громадян, засуджених позасудовими «двійками» і «трійками» і реабілітовано 804 особи, засуджених судами (Парамонов, Бабенко та ін., 2005, с.176). За сухими цифрами статистики стояла кропітка праця співробітників управління, архівістів, науковців ПНПУ імені В. Г. Короленка. Серед останніх до роботи з

вивчення архівно-кримінальних справ долучилися доценти кафедри історії України О. Єрмак та Л. Бабенко (Додаток).

Значним поштовхом до реабілітації було прийняття 17 квітня 1991 р. Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Важливо, що згаданий Закон Україна прийняла першою серед інших союзних республік. У преамбулі Закону обґрунтовувалася необхідність його ухвалення, зокрема, наголошувалося, що «мільйони безвинних людей на підставі антигуманих та антидемократичних законів та внаслідок прямого беззаконня і свавілля зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання» (Парамонов, Бабенко та ін., 2005, с. 176).

Велику роль у механізмі ідеологічного впливу на творчу й наукову інтелігенцію відігравала цензура. Суворий контроль здійснювали не лише органи державної безпеки, але й контрольовані ними з 1934 р. органи цензури. Дослідник О.С.Рубльов, який вивчав репресії серед західноукраїнської інтелігенції, наголошував, що ідеологічний вплив партійно-державних органів на інтелігенцію супроводжувався фізичним насильством і здійснювався в кількох напрямках: а) перевиховання (добровільне або з використанням примусу); б) ізоляція реальних і потенційних опонентів через арешти, депортації та заслання; в) уніфікація художніх підходів, розбудова спеціальних державних органів політичного контролю і політичного керівництва культурою; г) створення партійних осередків творчих організацій, контроль за професійною і громадською діяльністю інтелігенції через систему цензури тощо (Рубльов, Черченко, 1994, с. 254-255).

У Полтавському Управлінні СНБУ впродовж 1988–1990 рр. було завершено підготовку матеріалів на осіб, репресованих позасудовими органами, тобто «двійками» і «трійками», Особливими нарадами НКВС – МВС. На їх підставі прокуратура Полтавської області ухвалила рішення про реабілітацію 8 311 осіб. Також одночасно проводилося вивчення кримінальних справ на осіб, засуджених військовими трибуналами. Цю роботу проводила спеціальна група співробітників Управління, створена з найбільш досвідчених слідчих.

Загальна кількість реабілітованих жителів Полтавщини на 1991 р. становила 12 245 осіб. Але це був далеко не весь список репресованих. Окремо розглядалися обґрунтованість вироків стосовно тих, кого засудили за статтями за зраду Батьківщини, сприяння нацистським окупантам, шпигунство, шкідництво, саботаж, диверсії. Тоді ще ці статті трактувалися дуже обережно і здебільшого у радянському тлумаченні. Саме тому виправданим є прийняття вже згаданого Закону 2 травня 2018 р. і створення Національної комісії з реабілітації при Українському інституті національної пам'яті (УІНП) (Українське слово, 2018, с. 10-11). Ще наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. значно зросла кількість звернень громадян, які стосувалися питань реабілітації, встановлення долі репресованих, можливості ознайомлення з їхніми архівно-кримінальними справами, виплати компенсацій за конфісковане майно тощо. Так у 1988 р. надійшло упродовж року 279 заяв, 1989 р. – 618, 1990 р. – 2016, 1991 р. – 9989 (Парамонов, Бабенко, 2005, с. 177).

Особливо позитивний резонанс мали звернення в архівний підрозділ Управління науково-дослідних і музейних установ окремих учених, церковних ієрархів з питань надання їм допомоги у пошуку матеріалів, які становили

науково-історичну та джерельну цінність. Саме тоді науковці Інституту історії України та місцеві історики під керівництвом академіка П. Тронька почали написання першої книги про репресованих діячів науки і культури «Реабілітовані історією», яка була опублікована в 1992 р. «Відбувалося переосмислення історичного минулого», – так висловився про цей процес історик В. Литвин: (Литвин, 2000, с. 37-38).

На нашу з науковим керівником думку, найголовнішим поштовхом до відновлення справедливості щодо репресованих, початку системної роботи в областях України стало прийняття Верховною Радою України у квітні 1992 р. і Кабінетом міністрів у вересні цього ж року спеціальної постанови Верховної Ради про підготовку і випуск серії книг під назвою «Реабілітовані історією». В кожній області створювалися обласні редколегії і починалася підготовка до видання томів на основі вивчення архівних справ. Керівник цієї ідеї акад. П. Тронько детально роз'яснював напрями і зміст роботи, націлював на науковий підхід і критичний аналіз джерел (Тронько, 1998, с. 10).

Велику роль у донесенні до полтавців інформації про репресії культурних і наукових діячів Полтавщини відігравала преса. Газети «Зоря Полтавщини», «Полтавський вісник» публікували нариси про їх долю. Тоді ж, як розповідала Л.Бабенко (Додаток), сформувався великий суспільний запит на таку інформацію. Науковців запрошували з лекціями у школи, установи, військові частини. У нових мікрорайонах іменами репресованих називали вулиці. Так у мікрорайоні Огнівка з'явився бульвар імені професора В. Щепотьєва, а на фасаді Полтавського педагогічного університету – меморіальні дошки репресованим науковцям, педагогам В.Щепотьєву, В.Верховинцю, Ю.Кондратюку.

Отже, розпочата на рубежі 1980-1990-х рр. справа реабілітації з осмисленням її нового змісту і мети сприяла розвінчуванню не лише сталінізму, але й радянської системи в цілому. Розсекречення архівів дозволило отримати аргументовані докази злочинів проти суспільства. Важливим було те, що до реабілітаційних процесів та їх дослідження долучалися науковці.

Додаток

Інтерв'ю з Бабенко Людмилою Леонідівною, докторкою історичних наук, професоркою кафедри історії України, завідувачкою кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Сва. Людмило Леонідівно, розкажіть, будь ласка, про початок Вашої роботи над дослідженням історії політичних репресій за радянської доби.

Бабенко Л. Л. Початок моєї науково-дослідницької діяльності збігся з завершальним етапом перебудови, коли наприкінці 1980-х років відбулися серйозні зрушення у свідомості українського суспільства. Це був час розвитку політики гласності, «архівної революції» з відкриттям для дослідників засекречених архівних фондів, у тому числі й архівів радянських спецслужб. У 1989 р. Верховна рада СРСР зробила перший крок до початку перегляду справ репресованих та їх реабілітації. А 17 квітня 1991 р. в Україні прийняли закон про реабілітацію. Хоч цей ще радянський закон був половинчастим і залишав поза виправданням мільйони людей, він відіграв колосальну роль у переосмисленні радянського минулого. Найбільш резонансними темами, яких торкалися історики, були колективізація сільського господарства в Україні і

Голодомор 1932 – 1933 рр., політичні репресії 1920 – 1930-х рр., особливості радянського тоталітаризму, більшовицька національна політика та інші. Особливо вражали і дослідників, і суспільство масштаби репресій. Окремі публікації про репресованих діячів ще не мали системного характеру, але суспільний запит на оприлюднення історичної правди був дуже високий. Тема моєї кандидатської дисертації мала назву «Роль наукової інтелігенції у розвитку історичного краєзнавства в Україні у 1920-х – на початку 1930-х років». Аналізуючи діяльність наукових підрозділів Всеукраїнської академії наук, музейних установ, кафедр вищих навчальних закладів, я виявила, що майже всі організатори історико-краєзнавчих досліджень у центрі і на місцях були репресовані. Тоді вперше я почала працювати з архівно-кримінальними справами, які знаходилися на зберіганні в обласних управліннях КДБ. Лише з березня 1992 р. було створено Службу безпеки України і суттєво змінилися умови доступу до архівів.

Єва. Хто з українських істориків займався дослідженням причин, ходу репресій, їх наслідків?

Бабенко Л. Л. Інтерес істориків до цієї теми був дуже високим. Адже мова йшла про теми, які сім десятиліть перебували під забороною. Радянська влада всіляко обґрунтовувала доцільність репресій, пояснюючи, що ці люди були «ворогами народу», «шпигунами», «шкідниками», «контрреволюційними діячами», «українськими буржуазними націоналістами» та ін. Але з відкриттям доступу до архівів можливість маніпуляцій суспільною свідомістю зникла, натомість проступала жорстока правда про сутність радянської влади. Наукове підґрунтя для таких досліджень безумовно заклали відомі професійні історики, які володіли методами джерелознавчого аналізу, бачили не лише окремі аспекти репресивної політики, але й суть системи в цілому, пояснювали, що тоталітарні системи не можуть існувати без знищення інакомислячих, а то й знищуючи маси невинних людей, аби тримати в страхі і покорі все суспільство. Серед таких істориків були академік Петро Тимофійович Тронько, проф. Станіслав Владиславович Кульчицький, проф. Май Іванович Панчук, проф. Юрій Іванович Шаповал, Сергій Іванович Білокінь, Юрій Зіновійович Данилюк, Олексій Олексійович Нестуля, Віктор Анатолійович Войналович, Володимир Олександрович Пашенко, Сергій Анатолійович Кокін, Олександр Сергійович Рубльов та інші.

Мені пощастило бути здобувачем наукового ступеню у відділі регіональних проблем історії України Інституту історії України, яким керував П.Т. Тронько. Він був ініціатором розробки багатьох наукових тем і програм, з його ініціативи у 1992 р. було відроджено Спільку краєзнавців України, яка сьогодні має статус Національної спілки краєзнавців. Під його безпосереднім керівництвом я набувала досвіду дослідника, занурювалася у проблематику відділу. Пишаюся, що він був моїм наставником.

Єва. Як почалася робота над Державною програмою «Реабілітовані історією»? Чому була запропонована саме така її назва?

Бабенко Л. Л. Мені зараз приємно згадати, що витоки цього проєкту народилися у Полтаві із співдружності київських і полтавських науковців. У 1990 р. П. Т. Тронько і Ю. З. Данилюк приїхали до Полтави, аби розпочати пошуки матеріалів про військово-повітряну операцію «Френтік» часів Другої

світової війни. Після отримання дозволу працювати в архіві Полтавського управління КДБ вони побачили велику кількість архівно-кримінальних справ, заведених на відомих діячів Полтавщини, які вже були реабілітовані. Серед них історики В. Пархоменко і Н. Мірза-Авакянц, літературознавець і педагог В. Щепотьєв, поет М. Драй-Хмара та десятки інших. Про них нічого не знали полтавці. Виникла ідея написати біографічні нариси, але це потребувало часу і зусиль. Тоді Петро Тимофійович звернувся до педагогічного інституту, де працювали як відомі, так і молоді історики, які відгукнулися на пропозицію працювати над книгою біографічних нарисів. До цього колективу увійшли О.О. Нестуля, В. А. Войналович, О. П. Єрмак, В. О. Пашенко і я. Тоді вперше я ознайомилася зі справою професора полтавського педінституту 1920-х років, його ректора у 1919-1921 рр., голови Полтавського наукового товариства, музейника, архівіста Володимира Олександровича Щепотьєва, зібрала багато різноманітного матеріалу про нього, написала чимало публікацій про його життя і діяльність.

До книги, яка вийшла у світ в 1992 р. і стала однією з перших в Україні увійшли понад 50 статей, документи, фотоматеріали. Вона була не надто високої поліграфічної якості, але мала високу наукову і суспільну цінність, адже мова йшла про відновлення історичної справедливості, реабілітації доброго імені цих діячів. Назва книги була запропонована Ю.З. Данилюком саме у такому вигляді – «Реабілітовані історією».

Академік П. Т. Тронько переконав високопосадовців в українському уряді вже незалежної України, народних депутатів Верховної Ради України у необхідності видання в усіх областях України багатотомних видань про репресованих українців. Так у 1992 р. було прийнято постанови Верховної Ради і Кабінету міністрів про започаткування державної програми зі створення науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Можна сказати, що Полтава відіграла у цій важливій справі велику роль.

До обласної редколегії увійшли науковці, представники влади, а також автори окремих нарисів і статей. Всього видано 5 томів Полтавської області. 1-й том складається з великих розділів, у яких розкривається карально-репресивна політика держави від часу встановлення радянської влади до початку 1950-х рр., значної кількості архівних документів, які її ілюструють. 2–4-й томи складаються з коротких біографічних довідок про репресованих, яких увійшло кілька тисяч. Це вражаюча картина людських трагедій. У 5-й том увійшли біографічні нариси і статті багатьох авторів про репресованих та події у нашому краї. З виходом у світ кожного тому все більше утверджувалася впевненість у потрібності і значущості справи, якою ми займалися. По суті реабілітація виходила за рамки вузьких офіційних документів і ставала надбанням усього суспільства. І назва серії книг органічно відображала результат роботи науковців, архівістів, музейників, юристів, а головне – вселяла віру, що така трагедія більше не повториться.

Сва. Як результати вашої роботи та ваших колег доносилися до жителів міста і Полтавської області?

Бабенко Л. Л. Не лише про ці книги, але й про інші форми роботи науковці знайомили громадськість. Проводилися презентації книг у навчальних закладах, бібліотеках. Про вихід книг повідомлялося в пресі. Науковці

проводили лекції у різних колективах, школах, організовували наукові конференції тощо. Це була важлива частина роботи – ознайомлення наших земляків з історичним минулим, яке позначене великою травмою. Ми намагалися привернути увагу влади та ініціювали найменування вулиць іменами реабілітованих діячів. Наприклад у мікрорайоні Огнівка у Полтаві є бульвар В. Щепотьєва. На фасаді навчального корпусу № 1 педагогічного університету встановлені меморіальні дошки репресованим викладачам В. Щепотьєву, В. Верховинцю, Ю. Кондратюку. Робота з вивчення історії державного терору і політичних репресій за радянської доби в Україні продовжується з метою закріплення стійких принципів демократії, неможливості рецидивів тоталітаризму. Нашим сучасникам варто пам'ятати, що в процесі реабілітації ми маємо бачити відновлення і закріплення історичної справедливості.

Єва. Дякую за розмову, Людмило Леонідівно.

Інтерв'ю записано з диктофона авторкою

Список використаних джерел

Граб В. «У чужині на диких цвинтарях...». Реабілітовані історією. (АН України, Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. Київ – Полтава: Рідний край, 1992. С. 89 – 93.

Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть (1991 – 2000 рр.). К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2000. 360 с.

Органи державної безпеки на Полтавщині. 1919 – 1991). Авт. кол. Парамонов Ю.М., Бабенко Л.Л. та ін. Полтава: АСМІ, 2005. 205 с.

Реабілітація репресованих: чому і як це відбуватиметься. Українське слово. 2018, № 17-18, 25 квітня – 8 травня. С. 10 – 11.

Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.). К.: Наукова думка, 1994. 350 с.

Тронько П. Т. Реалізація державної програми з підготовки науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Збірник наукових праць / ред. кол. р.Я. Пиріг (голова) та ін. К., 1998. 161 с.

* * *

*Нечипоренко Надія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Діптан І.І.)*

МИКОЛА КУЛЬЧИНСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ ПОБОРНИКА НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Микола Георгійович Кульчинський – активний громадський та політичний діяч України, один із когорти «шістдесятників», фундатор двох Полтавських громадсько-політичних інституцій національно-державницького спрямування, один із організаторів численних масових заходів, спрямованих на корегування суспільної свідомості, її очищення від стереотипів.

Народився він 10 квітня 1947 року у місті Дубно Рівненської області. Багатодітна родина священика о. Юрія Кульчинського завжди шанувала Кобзареве слово, культуру, дотримувалася традицій і формувала у своїх дітей

почуття патріотизму, любові до власного, українського. І це закономірно, якщо звернутися до першовитоків Кульчинських. Цей рід знаний на Волині (а від середини 80-х років XX століття – і на Наддніпрянщині), корені цього прізвища походять із села Павловичі колишнього Володимир-Волинського повіту. Упродовж багатьох десятиліть представники цього роду: протоієрей Євген Юстинович Кульчинський (?-1951); о. Юрій Євгенович Кульчинський (1908-1996); о. Володимир Євгенович Кульчинський (?-1980); о. Сергій Євгенович Кульчинський; членкиня ОУН Ірина Євгеніївна Кульчинська (?-1941) – зробили вагомий внесок у культуру регіону, разом зі словом Господнім несли людям освіту, пробуджували їхню національну свідомість та самоповагу. (Пустовіт, 2017, с. 5)

Гадаємо, що вже родинна традиція Кульчинських несла в собі почуття патріотизму, прагнення боротьби за українське, те, що заборонялося віками.

Вихованням дітей тривалий час займалася мати Аполінарія Сергіївна, позаяк тато Миколи Георгійовича перебував під арештом. Батько, глибоко віруюча людина, був засуджений за зв'язки з українським національним підпіллям. Це було його четверте ув'язнення, бо до того свідомого українця кидали за ґрати полки (у Березу Каргузьку), перші «совіти», німці. Останнього разу одержав 10 років Воркути. (Дениско, 2007, с. 3-7)

Незважаючи на всі негаразди, діти росли свідомими, віруючими, що було недопустиме для тієї епохи. Микола Георгійович згадує, що в школі часто насміхалися з нього: «...Ми з братом ходили до церкви щонеділі. Начистимо ... білі парусинові черевики – можна було крейдою, можна білим зубним порошком – і йдемо вранці на службу Божу. То щопонеділка директорка школи виставляла нас на лінійці й ганьбила. Завжди говорила тільки російською мовою, відчувалося, що це її позиція. Приходжу з тих лінійок додому і розповідаю батькам. Але тато сказав: «Ходили і будете ходити!». Одного разу я таки не втримався. Пішов з лінійки, сів у класі та й розплакався. Пам'ятаю вчителька математики зайшла, притулила до себе й, нічого не кажучи, погладила по голівці. Може, й боялася щось сказати, але отаку сердечність виявила. І мені якось відразу відлягло від душі. Далі вдавалося вислуховувати все спокійно». (Корнева, 2017, с.13)

Українському хлопчині: з дитинства ворожа сила намагалася задушити ті щирі поривання, котрі щепили дітям батьки. Микола Кульчинський уже з ранніх років на прикладі своєї родини, а це і арешт батька, і власний досвід, ще тоді невеликий, усвідомив усі підступність та несправедливість «совітської» влади.

У 1957 році родина Кульчинських переїхала до міста Новомосковськ Дніпропетровської області, де Юрій Євгенович влаштувався служити регентом при славетному дев'ятибальному козацькому Свято-Троїцькому соборі. Попри те, що Дніпропетровщина була вкрай зросійщеною областю, в родині продовжували плекати українські традиції, послуговуватися винятково рідною мовою. (Пустовіт, 2017, с.5)

Микола Георгійович згадує: «Дома у нас зберігався культ музики. Батько знав тисячі пісень. Музика була його покликанням, і у нас у хаті вона звучала завжди. Батько грав на бандурі, баяні, на всьому. І багато цікавих людей до нас приходило в хату, де панувала національна аура. Політика, мистецтво, література, історія, релігія – це ті теми, які ми обговорювали у родинному колі

і які мені були близькі й зрозумілі з дитинства. У нашій родині завжди панував дух творчості, дискусій, українського слова, пісні, і у мене не було тоді страху. Тим більше, брат мені привозив самвидав з Києва, я читав Симоненка, Стуса, поетів і письменників «розстріляного відродження». Ці речі йшли з Польщі, Чехії в українське Поділля». (Шендрик, 2005, с. 5-7)

Отож, уже в шкільні роки Микола був більше обізнаним за інших однолітків: знав про національно-визвольний рух, про самвидав, про українських і російських дисидентів. «Ще в школі я читав різні закордонні журнали. Переповідав друзям, а то й усьому класу. І, на щастя, ніхто не здавав. Хоча один такий випадок у школі був. Наш директор і вчитель історії, Царство йому Небесне, слухаючи на уроці запитання учнів про бандита і грабіжника Махна, не стримався, щоб не розказати про всі ті події правду. Це ж край махновський. Хтось із учнів, напевно, розказав про незвичайний урок батькам, а хтось із батьків настукав у КДБ. Директора зняли з посади, виключили з партії і ніде не брали на роботу. Пам'ятаю, коли я вже вийшов з ув'язнення і зустрів його на вулиці – згорбленого, худенького, то в нього аж очі загорілися. Зрадів, потиснув мені руку, сказав: «Молодець Миколо!»». (Корнева, 2017, с.13)

Спочатку, за родинною традицією, Микола Кульчинський мріяв стати священиком, але згодом, відчувши у себе літературні здібності, – журналістом. Щоб зреалізувати свій задум, хлопець багато читав, самотужки редагував шкільну газету, пробував писати, але реальне життя корегувало плани.

Служба у радянській армії не зламала Миколу Георгійовича: він і там, у зрусіфікованому середовищі, продовжував зберігати свою національну ідентичність. А демобілізувавшись, почав шукати нових знайомств і контактів із близькими за поглядами людьми, представниками національної інтелігенції Дніпропетровщини. Незабаром заприятелював із родиною Кузьменків – Олександром та Оленою, з поетом Іваном Сокульським. І, не вагаючись, разом із побратимами став поширювати серед населення машинописний документ «Лист творчої молоді м. Дніпропетровська» за авторства Івана Сокульського, у якому порушувалися проблеми русифікації, руйнації українських архітектурних пам'яток і перелічувалися кримінальні злочини першого секретаря Дніпропетровського обкому Компартії України Ватченка. Небагато в українській модерній історії знайдеться документів, у яких би так відкрито і безоглядно демонструвалися неприйняття епохи «застою», бажання звільнитися від державної ідеології і прояв особистісної свободи, як це було зроблено у «Листі творчої молоді м. Дніпропетровська». Зрозуміло, що в умовах тотального контролю влади над усіма проявами вільнодумства, юнаків тоді вирахували досить швидко, оскільки друкарські машинки перебували на спеціальному обліку. А хлопці були, по суті, білими воронами, і особливого досвіду конспіративної та підпільної роботи не мали. 17 червня 1969 року дніпропетровські спецслужби під час рейсу Київ-Дніпропетровськ заарештували спочатку поета Івана Сокульського, а, згодом, і Миколу Кульчинського та Віктора Савченка. Відповідно до практики радянського судочинства засідання, що заслуховувало цю політичну справу, було закритим, обвинувачем виступав прокурор Т. П. Жупинський, суддею – О. К. Тубілець. (Пустовіт, 2017, с.5)

За вироком Дніпропетровського обласного суду Сокульського І. Г. засудили

на 4 роки і 6 місяців позбавлення волі в таборах суворого режиму, Кульчинського М. Г – на 2,5 роки в колонії загального режиму, Савченка В. В. – на 2 роки умовно за трірічним випробувальним терміном. «Спочатку, – згадував Микола Георгійович, – мені інкримінували антирадянську діяльність, потім переінакшили на наклеп на радянську дійсність. У мене були дуже сильні адвокати з Москви, які захищали російських письменників Синявського та Данієля. Вони вимагали, щоб і мене, і заарештованого Івана Сокульського звільнили за відсутністю складу злочину. Кадебісти ж думали, що вони всесильні, слідство велося, аби склепати справу та й усе. А московські адвокати втерли їм носа – тут не доведено і тут не доведено...Івану таки залишили антирадянську діяльність». (Корнєва, 2017, с.13)

З особистого архіву діяча ми можемо дізнатися про життя на «зоні», ті тяжкі моменти, які йому вдалося пережити. «У зоні, – переповідає Микола Кульчинський, – я був серед кримінальних злочинців і мав таке відчуття, що зовсім беззбройний знаходжусь у клітці з якимись звірами. В зоні мене двічі били. Один раз «путьові», щоб зробити мене своїм попихачем, а другий, я підозрюю, за завданням зонівського оперуповноваженого. Проте я витримав і зумів лишитися самим собою і навіть захити деякої поваги у «блатних» за свою позицію, знання, за свою статтю, бо вони всі люто ненавиділи радянську владу. От якби я перестав говорити українською мовою, то зовсім був би своїм пацаном. Приходилося і тут все пояснювати».

По звільненню, Микола Георгійович повернувся до активної діяльності. У 1972 році він із родиною переїжджає до Полтави, де влаштовується будівельником до комбінату «Полтавапромбуд». На новому місці роботи ділився самвидавом із небайдужими українцями. Та КГБ не дримало: вже у 1976 році «... мене, – пригадує Микола Георгійович, – знову хотіли заарештувати чи зробити доносом. Десь два місяці мене викликали на допити. Я і моя дружина були готові до арешту. Я ходив на роботу, завжди маючи при собі пачку цукру, теплі шкарпетки, білизну, сухарі». Та все ж, завдяки його умінню розпізнавати гідних людей, арешту вдалося уникнути. У цьому допоміг слідчий, який не згодився на фабрикацію справи: все обійшлося зачитуванням попередження.

Полтавці почали відкривати для себе Кульчинського як політика та громадського діяча вже у період горбачовської перебудови. У жовтні 1987 року у Полтаві було засновано клуб «Рідне слово», який став основою для створення НРУ та «Просвіти» в області. Правління клубу розуміло значення своєї діяльності для національного пробудження українців. Відтак згідно з прийнятим статутом, метою клубу були: дерусифікація мовного середовища у містах, вивчення та популяризація української культури, відродження національних традицій. (Пустовіт, 2017, с.5)

Першими акціями клубу «Рідне слово» стали відзначення 174-ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка, збір у 1989 році підписів за державний статус української мови, проведення вечорів пам'яті видатних українських письменників (В. Стуса, В. Симоненка, О. Теліги, О. Ольжича). Громадська діяльність поглинала весь час Миколу Георгійовича, а тому він був вимушений попрощатися з основною роботою, щоб вповні займатися просвітництвом. (Пустовіт, 2017, с.5)

Саме з «Рідного слова» почала свою розбудову крайова організація

Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, нині «Просвіта», звідти вийшла і Полтавська організація Народного Руху. В основі всього цього, лежала ідея культурницької діяльності, яка згодом мала перерости у національно-визвольний рух та політичну партію.

У 1990 році Миколу Георгійовича обрали депутатом Полтавської міської ради, а в 1991 він був реабілітований за своєю кримінальною справою. Власне саме на цьому етапі відбулося формування його як політика, борця за незалежну Україну. (Дениско, 1998, с.1-3) Він тривалий час очолював обласні організації НРУ та НСНУ – найпотужніших свого часу демократичних партій в Україні. Саме від демократичних партійних сил обирався депутатом ВР України 3-6 скликань (2000-2012 рр.), депутатом обласної та міської рад. (Пустовіт, 2017, с.5)

Масові заходи громадсько-політичних організацій державницького спрямування, активна позиція інтелігенції під час проведення референдумів та інших політичних акцій мали значний вплив на становлення незалежної України. І, я вважаю, демократичні інституції Полтавщини свою історичну місію у цей період виконали найкраще.

Для того, аби зрушити українську справу з мертвої точки, Микола Георгійович неодноразово вкладав в неї свої кошти, чим показував приклад для інших. Фінансування Всеукраїнських Петлюрівських наукових читань (проводилося у Полтаві від 1992 року), рок-фестивалів «Мазепа-фест» (від 2003 року), виготовлення та встановлення меморіальної дошки голові Директорії УНР, головному отаманові військ УНР Симону Петлюра (2006 рік), встановлення пам'ятника гетьманові України Івану Мазепі, участь у виготовленні проєкту реставрації Києво-Могилянської академії, випуск багатьох просвітницьких видань, видання та утримання обласної просвітницької газети «Наше слово» значною мірою лягало саме на його плечі. Також Микола Георгійович займається і благодійницькою діяльністю. (Пустовіт, 2017, с.5)

З такою активною позицією, важливо, аби поруч завжди був той, хто підтримає у часи скрути, дасть той вогник, який загасили прийдешні проблеми. Саме такою була дружина Миколи Кульчинського Раїса Максимівна, яка ділила зі своїм чоловіком усі невдачі та перемоги. А ще чудові діти, яких у Миколи Георгійовича двоє: це син Роман (відомий журналіст), та донька Леся (науковець-мистецтвознавець). Виховані в справжній українській родині, вони працюють задля омріяної батьком України.

Переконані, що жертвна громадсько-політична діяльність Миколи Кульчинського та його однодумців мала велике значення для України. Вона сприяла формуванню національної свідомості пересічних громадян, відродженню національно-релігійних традицій, створенню громадсько-політичних організацій, які стали рушійною силою у здобутті незалежності України. Очільник «Просвіти» і сьогодні відстоює свої ідеали. Товариство займається виданням суспільно важливої літератури, зорганізацією просвітницьких акцій – надважливих в умовах російсько-української війни. Ми ж бо лише побажасмо Миколі Георгійовичу здоров'я та наснаги для невтомної праці в ім'я ствердження вповні незалежної й демократичної України.

Список використаних джерел

Дениско Г. Від собору козацького до собору душі. Полтава-рухінформ. Інформаційний бюлетень. 1998. Ч. 1. Берез. С.1-3.

Дениско Г. Поезія мужності й ніжності. Загартоване світло. Полтава. 2007 рік. с. 3-6.

Корнева В. Микола Кульчинський: «Тільки розуміючи українську боротьбу від княжих часів до новітніх Героїв Небесної Сотні, можна відрізнити зерно від полови». Зоря Полтавщини. 2017. №51-52. с.13.

Кульчинський М. Про майбутні вибори, збір підписів та ще дещо. Полтавська думка. 1998. №2(166). с. 3

Кульчинський М. Г. Загартоване світло. Полтава: 2007. 136 с.

Ломикамін. Збірник. Статті, спогади, документи, інтерв'ю. Група авторів. Полтава, ТОВ «РІК». 2020. 208 с.

Полтава. Історичний нарис. Полтава: Полтавський літератор, 1999. 280 с.

Пустовіт Т. П. «Просвіта» Полтавщини: від клубу однодумців до політичної сили. «Просвіта»: історія та сучасність (1868-1998). Київ: вид-во «Веселка», 1998. с. 339-342.

Пустовіт Т. П. Політик, просвітянин, громадянин. Вечірня Полтава. 2017. №15. с. 5.

Шендрик Л. М. Життя, присвячене українському народу. Край. 2005. №10(16). с. 5-7.

* * *

*Парнюк Лариса Вікторівна, учителька історії Хмельківської школи
Хорольської міської ради Лубенського району Полтавської області*

**ОРЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Ім'я Ореста Івановича Левицького на сьогодні дещо призабуте і це несправедливо. Позаяк він був одним із фундаторів Української Академії наук, її третім президентом. З творчою діяльністю вченого пов'язані розвиток архівної і археографічної справи в Україні, дослідження історії українського народу XVI-XIX століття. Його наукова спадщина налічує понад 200 праць і базується переважно на архівних матеріалах. Орест Левицький брав активну участь в українському національному русі.

Діяльність О. І. Левицького в царині української історичної науки має свою історіографію, певні традиції, і, зрозуміло, стереотипи. Ґрунтовні праці про Левицького були створені ще його сучасниками (М. С. Грушевський, М. П. Василенко, П. Г. Житецький, В. Щурат, В. С. Іконніков, С. О. Єфремов, В. О. Біднов, Д. І. Багалій та ін.). Не оминали його увагою й радянські історики (М. Н. Петровський, М. І. Марченко, Я. І. Дзира). З початку 1990-х років увага до постаті О. І. Левицького зросла, (про це писали В. Г. Сарбей, Я. І. Дзира, Л. Г. Москвич) (Гирич, 2009, с.197).

Народився Орест Іванович Левицький 25 грудня 1848 року в родині священика у містечку Маячка Кобеляцького повіту на Полтавщині. Першим учителем майбутнього вченого був його батько. Початкову освіту Орест одержав у Полтавському духовному училищі, а згодом вступив до Полтавської

духовної семінарії, де захопився літературою та історією (Сарбей, 1988, с.14).

Його, як кращого учня закладу, рекомендували до Київської духовної академії. Однак, Левицький вирішив відмовитись від священницької кар'єри щоби продовжити навчання в університеті. Згодом він успішно склав вступні іспити до Київського університету. В одному з листів того часу вчений писав: «Людина з такими достатками, як я, обмежена – таки чимало у виборі факультетів ... На даний час я числюсь на юридичному, але, цілком ймовірно, перейду, на історико-філологічний. Цей факультет понад усе привертає до себе мою увагу...» (Віцєня, 2001, с.3).

Університетські роки збіглися з відродженням українського національного руху, одним із осередків якого був Київський університет та Південно-західне відділення Російського географічного товариства. Професори В. Антонович, М. Драгоманов, М. Зібер, О. Кістяківський, гуртували студентську молодь, формували її наукові інтереси і світогляд. «Український рух серед місцевої інтелігенції, – згадував О. Левицький, досяг тоді значних розмірів: він уже цілком вийшов за межі попередньої конспірації і одверто ступив на шлях утворення національно-політичної партії з ґрунтовно обробленою програмою бездоганно поступового напрямку» (Сарбей, 1998, с.16).

Важливу роль у розгортанні національно-культурного і національно-просвітницького руху відіграла в той час київська «Громада» та український осередок Географічного товариства. Середовище «Громади», активними членами якої були видатні наукові сили – Ф. Міщенко, П. Житецький, О. Русов, Ф. Вовк, В. Беренштам, В. Рубінштейн, П. Чубинський, вплинуло на формування громадської позиції О. Левицького.

За свідченням М. Грушевського, Орест Левицький став одним з найпильніших слухачів В. Б. Антоновича, дуже зблизився з ним особисто, перейнявся цінностями школи вченого. Тоді ж в університеті дослідник зробив і перші кроки в науковій діяльності. Дипломною роботою «Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII в.» заявив про себе як зрілий вчений. У праці розповідалося про складний період після смерті Богдана Хмельницького до обрання гетьманом І. Брюховецького в 1663 році на Лівобережжі та П. Дорошенка в 1665 році на Правобережжі.

Першою працею О. Левицького в Київській комісії, де він почав працювати секретарем – діловодом, було наукове видання «Літопису Самовидця». «Видання Літопису Самовидця, – відзначав академік М. П. Василенко, – свідчить, що в особі О. І. Левицького Комісія придбала собі видатного редактора і дослідника, який вмів критично, глибоко й обережно підійти до темних в історії питань і різноманітного матеріалу, зробити цінні наукові висновки і використовувати із джерел всі їх наукові вартості» (Сарбей, 1998, с.77).

Друга праця Левицького «Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII в.» присвячена історії звичаєвого права і судочинства Лівобережної України. Дослідник змістовно характеризує суд і судочинство в Україні до 1648 року і під час національно-визвольної війни середини XVII століття, коли на місці попередніх судових інституцій було створено нові козацькі: сотенні, полкові й генеральний (Москвич, 1998, с.79).

Як секретар Київської Археографічної комісії і член Товариства Нестора-

Літописця, (з 1878 року), О. Левицький майже щоліта приїздив на Волинь, Полтавщину, а також на Поділля та Холмщину. Разом з П. Косачем, батьком Л. Українки, О. Левицький був відряджений у Люблінську губернію для вивчення питання про виокремлення із Привіслинського краю Холмської Русі, населеної переважно українцями.

Однією з найвагоміших справ життя О. Левицького протягом усього 25-річного періоду був журнал «Киевская старина». Українська інтелігенція в умовах дії Емського указу вбачала в «Киевской старине» друкований орган, який мав служити інтересам українського самовизначення. На сторінках журналу О. Левицький публікував статті, присвячені різноманітним проблемам історії України. На творчий доробок О. Левицького в «Киевской старине» звернув свою увагу Іван Франко, поставивши його ім'я поряд із іншими істориками, праці яких були найфаховішими. (Сарбей, 1998, с.86).

Знайомство О. Левицького з величезною кількістю архівного матеріалу, глибоке знання джерел зробили його визначним знавцем історії України.

Українська революція 1917-1921 років відкрила нову перспективу науковій і громадській діяльності О. Левицького. Коли влітку 1918 року розпочалася робота по заснуванню Української академії наук, до цієї справи було залучено О. Левицького. Він разом з В. Вернадським, А. Кримським, Д. Багалієм став одним з її фундаторів. Перше спільне засідання Української академії наук відбулося в будинку «Українського наукового товариства в Києві» під головуванням новообраного академіка О. Левицького (Сарбей, 1998, с.91).

О. Левицького було обрано головою комісії по кафедрі українського звичаєвого права, котра входила до складу відділу соціальних наук. Працюючи в ній, О. Левицький готував до друку актові матеріали XVI-XVIII століття, водночас передаючи свій досвід молодим спеціалістам. Із Д. Багалієм працював у Комісії для видання творів Т. Шевченка, М. Драгоманова, В. Антоновича, І. Франка. Крім науково-дослідної роботи, О. Левицький багато сил і енергії віддавав організаційній роботі по налагодженню діяльності академічних установ. Восени 1919 року В. І. Вернадський виїхав з України; цього ж 19 грудня 1919 року О. Левицького було визначено заступником президента на спільному засіданні УАН. Обов'язки президента О. Левицький виконував два роки (Москвич, 1998, с.89).

У березні 1922 року О. Левицького обирають президентом УАН. Та 9 травня 1922 року, перебуваючи у науковому відрядженні на Драбівській дослідній станції Золотоніського повіту на Полтавщині, Орест Іванович Левицький помер. Поховано його в селі Митлашівка (нині Драбівського району Черкаської області).

Відтак, безапелюсними є висновки дослідників життя та діяльності академіка О. І. Левицького про те, що він «належав до того покоління українських істориків, яке відіграло вирішальну роль в утвердженні історії України як науки.

Список використаних джерел

Балушок В. Наукова спадщина Ореста Левицького в контексті етнологічної науки. Народна творчість та етнографія. 2009. №2. С.23-29.

Бобрищев К. Найголовніша справа його життя Вечірня Полтава. 2008. №36. С.9.

Вищена Л. Мусимо знати, чиїх батьків ми діти Зоря Полтавщини. 2001. №25. С.3.

Гирич І. Орест Левицький як суспільний діяч і науковець: До 160-річчя від дня народження Сучасність. 2009. №3-4. С.197-212.

Дзира Я. І. Вступ Літопис Самовидця / Видання підготував Я.І. Дзира. 2000. С. 3 -17.

Сарбей В. Г., Москвич Л. Г Академік Орест Левицький Київська старовина. 1998. №6. С.74-93.

Сарбей В. Г., Москвич Л.Г. Академік УАН Орест Іванович Левицький (1848-1922 рр.): Життєпис, бібліографія його праць і праць про нього. К., 1998. 151с.

* * *

Партола Олексій, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Діптан І.І.)

ЛУБЕНЩИНА В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ БАТЬКА І СИНА КОЗЮР

Кожен із нас має незримий зв'язок із тим місцем, де народився, зростав, де пройшло дитинство. Лубенщина, славна своєю минувиною, культурними традиціями. Саме вивченню її багатовікової історії присвятили низку своїх праць краєзнавці Валерій Миколайович та Ігор Миколайович Козюри. Творчий доробок дослідників – близько 30 книг та понад 300 історичних нарисів, тексти написані на основі широкого кола історичних джерел, значну частину яких уперше введено в науковий обіг. (Ванцак,1993, с.16).

Гортаючи сторінки краєнавчо-історичних праць батька і сина Козюр, переконуєшся, що дослідники правильно обрали свій шлях, знайшли можливість зреалізувати себе і передати свої знання іншим. Валерій Козюра, який пропрацював не один рік із учнями та студентами, не бачив кращої альтернативи їх виховання, ніж через історичне краєзнавство. Бо тільки воно дає змогу молоді досягнути роль їх рідного села чи містечка в історії, пишатися трудовими та військовими звитягами прашурів і сучасників. Євген Сверстюк зауважував «Іноді забувають, що без особистого не буває суспільного, без індивідуальності немає людини». Валерій Козюра у роботі з молоддю також найперше наголошував на особистостях: «Довгі роки в нашу свідомість «вбивалася думка» про те, що історія – це наука про суспільство. Але ж суспільство складається з конкретних особистостей. І саме крізь призму їх унікальних долі ми й можемо зрозуміти суть історичного процесу» (Новоселецька,2020, с.6).

Валерій Миколайович Козюра народився 14 серпня 1950 року в Решетилівці. У 1967 році закінчив Решетилівську середню школу із срібною медаллю. Далі – навчання на історичному факультеті Харківського державного університету, який закінчив у 1972 році з відзнакою . Із 1991 року – викладач історії України в Лубенському лісотехнічному коледжі. У 1986 році Валерій Миколайович брав участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Нагороджений орденом «За мужність і відвагу» та медаллю «Захисник Вітчизни». Валерій Козюра – автор багатьох книг з історії рідного краю, цілої низки підручників і методичних розробок з історичного краєзнавства. В

періодиці ним було опубліковано до 300 статей, нарисів про історію рідного краю, а також чимало літературознавчих розвідок, рецензій. Окрім того, він зарекомендував себе як гарний журналіст та літератор. За плідні здобутки на науково-красназничій ниві відзначений такими преміями: журналістською імені Олексія Шевченка, та літературно-мистецькими імені письменників-земляків Василя Симоненка та Володимира Малика (Бірюкова, 2019, с.2). Валерій Миколайович – незмінний учасник науково-практичних конференцій із питань історичного краєзнавства в Україні та близькому зарубіжжі. П'ять разів обирався депутатом Лубенської міської та Лубенської районної рад. За підрахунками Ю.Д. Новоселецької зібрано і внесено до обласної «Книги Пам'яті» (1941–1945 рр.) 12,5 тисяч прізвищ земляків-лубенців, які полягли в боях із німецько-фашистськими загарбниками; повернуто із небуття і внесено до книги «Курган Скорботи» 8,5 тисячі прізвищ жертв штучного Голодомору 1932–1933 7 років на Лубенщині; 3,5 тисячі прізвищ земляків-учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС – до книги пам'яті «Обпалені Чорнобилем». Ця робота виконана у співпраці із сином Ігорем Козюрою – кандидатом історичних наук, а також за допомогою юних пошуковців – вихованців Лубенського лісотехнічного коледжу. Помер Валерій Козюра 2 травня 2019 року (Новоселецька, 2020, с.7).

Ігор Валерійович Козюра народився 1 серпня 1973 року в Решетилівці. У 1990 році із золотою медаллю закінчив Лубенську середню школу №1, у 1995 році з відзнакою – історичний факультет Харківського держуніверситету. Після того було два роки навчання в аспірантурі цього ж закладу. Паралельно в 1997 році завершує навчання в Національній академії державного управління при Президентові України і здобуває звання магістра державного управління. У 1999 році захистив кандидатську дисертацію, присвячену питанням розвитку історичного краєзнавства на Полтавщині в 20-30-х роках XX століття і отримав звання кандидата історичних наук. У 1998–2000 роках Ігор Козюра працював радником-консультантом Лубенського міського голови. Обирався депутатом Лубенської ради. У наступні два роки він навчався в докторантурі Національної академії державного управління при Президентові України, після закінчення якої був обраний на конкурсній основі начальником відділу місцевого самоврядування та регіонального розвитку Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, який очолював протягом 10 років. У його науковому доробку – 5 монографій, підручник із місцевого самоврядування для студентів вищих навчальних закладів та понад 450 наукових статей, опублікованих у періодиці України, близького й далекого зарубіжжя. Він учасник численних 8 міжнародних форумів із проблем державного управління та місцевого самоврядування, зокрема в Канаді, Польщі, Росії, Ізраїлі, Італії, Великій Британії та інших країнах. За час роботи у відділі молодий учений доопрацював докторську дисертацію, взяв участь у підготовці та виданні «Енциклопедії державного управління», здобув третю вищу економічну освіту. Ігор Козюра є автором більше трьох десятків книг з історії рідного краю. За плідну творчу роботу відзначений краєзнавчою премією імені Василя Симоненка та Володимира Малика. У 2003 році Ігор Козюра

визнаний «Людиною року» на Лубенщині, став лауреатом премії «Золоте перевесло» Лубенської районної ради та Лубенської райдержадміністрації за створення «привабливого іміджу району». Після захисту докторської дисертації і здобуття звання доктора наук з державного управління в 2014 році І. В. Козюра переїхав до Полтави, де обійняв посаду професора кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». Ігор Валерійович нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти й науки України, Почесною грамотою Полтавської обласної ради, грамотою Національної академії державного управління при Президентові України та іншими відзнаками (Новоселецька, 2020, с.8-9).

На нашу думку, завдання краєзнавчих книг надважливе, бо вони формують читача, який з юних літ починає усвідомлювати, хто він, яке коріння його роду. Так не одне покоління лубенських школярів виросло на історичних розвідках Валерія та Ігора Козюри. Після перечитаного, кожен намагався дослідити овіяні легендами куточки свого рідного краю, а саме: відвідати таємничу Лису гору, місця козацьких баталій, на власні очі побачити підземний прохід від Лубен до Хорола. З розповідей студентів Лубенського лісотехнічного коледжу можемо зазначити, що Валерій Миколайович Козюра був унікальною людиною, прекрасним викладачем. В аудиторії завжди панувала доброзичлива атмосфера, лекції проходили легко і невимушено. Не одне покоління майбутніх лісників та бухгалтерів пам'ятають його оповіді про Лубенську старовину.

Із краєзнавчих праць Козюр останнього десятиліття хочеться відзначити такі: «З літопису рідного краю» (про Йосафа Горленка, Семена Гаркушу, Володимира Леонтовича) (2011); «Їх пам'ятає рідний край» (про 9 Олеся Донченка, Людмилу Руденко, Василя Симоненка та Аллу Горську) (2015); «Історія кризь долі» (про Самійла Величка, Олексія Бутковського, Дмитра Дяченка, Миколу Гоголя) (2016), книгу Ігоря Козюри «Формула успіху» (про Миколу Степаненка та ін. (2017) (Новоселецька, 2020, с.10).

Відтак, слід віддати належне Ігорю та Валерію Козюрам, які наполегливо і присіплюючи протягом кількох років збирали по зернятку в архівах, музеях і бібліотеках біографічні довідки та маловідомі документи про життя і діяльність як добре відомих, так і не заслужено позабутих видатних земляків, перегорнули тисячі сторінок довідників і енциклопедій, періодичних видань, щоб створити яскраве мозаїчне полотно історії Полтавщини, віддзеркалене біографіями його синів і доньок.

Список використаних джерел

- Бірюкова Л. З доброю пам'яттю про Валерія Козюра. Вісник. 2019. 19 черв.
- Ванцак Б. С. Козюра В.М. Рідний край : навч. посіб. з історії Лубенщини для учнів шкіл, училищ і технікумів Лубни, 1993. 101 с.
- Івко В. Особистість є найдорогоцінніша, найвеличніша цінність : (про книгу В. Козюри «Історія кризь долі») Зоря Полтавщини. 2016. 6 трав. С. 16.
- Козюра В. М. Лубенська старовина : оповідання з історії рідного краю В.М.Козюра, І. В. Козюра. Полтава : Полтавський літератор, 1994. 63 с.
- Козюра І. В. Формула успіху. – Лубни : Інтер Парк, 2017. 88 с.
- Новоселецька Юлія Анатоліївна Батько й син – історії славні літописці: біобібліографічне досє / уклад. Ю. А. Новоселецька ; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеся Гончара. Полтава, 2020. 24 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Викликами, які постали перед колективами закладів освіти в умовах дистанційного навчання стосуються основної діяльності – освітньої. Так, організація дистанційного навчання не потребує розроблення та затвердження окремих освітніх програм і навчальних програм із навчальних предметів (інтегрованих курсів). Незалежно від форми здобуття освіти згідно з частиною другою статті 44 Закону України «Про повну загальну середню освіту» заклад освіти забезпечує виконання державного(их) стандарту(ів) освіти на відповідному рівні(ях) повної загальної середньої освіти.

У статті простежимо особливості організації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання, специфіку оцінювання діяльності школярів.

Відповідно до норм «Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти» обсяг навчального навантаження при організації дистанційного навчання не зменшується, а реалізується в синхронному та асинхронному режимах відповідно «з урахуванням необхідності запобігання погіршенню здоров'я учасників дистанційного навчання, а також технічних можливостей для синхронної взаємодії» (Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти).

Варто вказати, що оцінювання результатів дистанційного навчання учнів передбачає, що:

- учні, які здобувають освіту за дистанційною формою, обов'язково проходять формувальне, поточне, підсумкове (тематичне, семестрове, річне) оцінювання;
- види та періодичність оцінювання при використанні технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти визначаються відповідно до форми здобуття освіти (наприклад, лише річне оцінювання для екстернів);
- результати оцінювання фіксуються у класних журналах і свідоцтвах досягнень;
- оцінювання може здійснюватися з за з системою оцінювання, визначеною законодавством, або за власною шкалою закладу освіти (за наявності правил переведення такої шкали до системи оцінювання, визначеної законодавством);
- оцінювання може відбуватися очно або дистанційно (з дотриманням академічної доброчесності).

Отже, в освітньому процесі пріоритет надається технологіям дистанційного навчання, які мають особливості використання в різних формах здобуття освіти. Передбачається, що такі технології можуть використовуватися на очній (денній, вечірній), заочній, мережевій, екстернатній, сімейній (домашній) формах, педагогічному патронажі (Пивовар, 2013. С.178–179.).

Саме за поєднанням очної форми і технологій дистанційного навчання у педагогічній теорії та практиці закріпився термін «змішане навчання» («комбіноване навчання», «blended learning»). Така освітня технологія

застосовується для вивчення окремих тем навчального предмету, проведення окремих навчальних занять тощо.

Нормами вказаного підзаконного акту передбачено можливість реалізувати один з варіантів «ротаційної» моделі змішаного навчання, коли окремі теми з навчального предмету (інтегрованого курсу) частиною учнів класу вивчаються очно, іншою частиною учнів класу – дистанційно.

Інші моделі змішаного навчання можуть реалізовуватися у рамках автономії закладу освіти. Технології дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти відповідно можуть використовуватися:

- за бажанням здобувача освіти або його батьків для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії учня або для забезпечення проведення (надання) дистанційно додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) для осіб з особливими освітніми потребами (таке бажання засвідчується відповідною заявою; організація навчання потребує складання індивідуального навчального плану, а педагогічна рада закладу освіти розглядає питання спроможності закладу освіти забезпечити реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії);

- за рішенням педагогічної ради (як до початку навчального року, так і упродовж нього у випадку настання надзвичайних або інших обставин, що потребують організації освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання);

- за ініціативою педагогічних працівників з метою використання технологій дистанційного навчання для проведення окремих навчальних занять і консультацій, оцінювання тощо (з відповідним узгодженням розкладу навчальних занять).

У випадках прийняття відповідного рішення педагогічною радою або за ініціативою педагогічних працівників Міністерство освіти і науки України рекомендує узгоджувати його з органами батьківського та/або учнівського самоврядування в закладі освіти. Формування розкладу навчальних занять за умов, коли лише окремі заняття проводяться дистанційно, має здійснюватися з урахуванням інтересів всіх учасників освітнього процесу (Щодо організації дистанційного навчання).

Таким чином, ми переконані про необхідність здоров'язбережувальної діяльності як пріоритету учасників сучасного закладу освіти в умовах дистанційного навчання. Така активність повинна виявлятися у дозованому навантаженні на зір під час використання інформаційно-комунікаційних технологій, які часто відносять до інноваційних. Однак в умовах пандемії такі технології навчального процесу набувають рис традиційних, адже широко використовуються під час здобуття всіх рівнів освіти.

Список використаних джерел

Пивовар Н. Дистанційне навчання як новий вид сучасного навчання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у вищій та середній школі» (XX КАРИШИНСЬКІ ЧИТАННЯ) (м. Полтава, 29-30 травня 2013 р.) / За заг. ред. проф. М.В. Гриньової. Полтава, 2013. С.178–179.

Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затверджене наказом МОН від 08 вересня 2020 №1115. URL:

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 12.12.2020).

Про затвердження тимчасових рекомендацій щодо організації протиепідемічних заходів в гуртожитках в період карантину в зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): постанова Головного санітарного лікаря України від 04.08.2020 року №48. URL: <https://moz.gov.ua/2048.pdf>. (дата звернення: 15.12.2020).

Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): постанова Головного санітарного лікаря України від 22.08.2020 року №50. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor2050.pdf>. (дата звернення: 15.12.2020).

Про вищу освіту: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text=w1_1. (дата звернення: 15.12.2020).

Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення: 15.12.2020).

Про повну загальну середню освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>. (дата звернення: 10.12.2020).

Щодо організації дистанційного навчання: лист МОН № 1/9-609 від 02.11.20 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/77298/. (дата звернення: 10.12.2020).

* * *

*Пробийголова Руслан, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія) ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.)*

ФОРМУВАННЯ НАСТРОЇВ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НАПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Радянська держава як і будь-яка інша держава застосовувала власну систему впливу та контролю населення. Саме ця система намагалася формувати тип радянського громадянина, що мав виключно прорадянське світобачення, був патріотом своєї держави. Саме такого ідеального громадянина держава формувала як шляхом політичної та культурної пропаганди, так і внутрішньої політики радянського керівництва на території України. Така політика супроводжувалася радикальними політичними і репресивними діями, які у свою чергу налаштовували українців проти радянської влади. Тож саме на початку Другої світової війни істотною несподіванкою для радянської влади стали антирадянські настрої значної частини суспільства. Вивчення цього феномену робить тему актуальною. Разом з тим напередодні радянсько-німецької війни об'єктивно буде стверджувати, що в радянському суспільстві був представлений увесь спектр суспільних настроїв.

Дослідженням особливостей формування українських настроїв напередодні німецько-радянської війни займалося багато зарубіжних і українських істориків. Серед них відзначимо В. Гриневича, К. Беркхоффа, О. Потильчака, І. Шахрайчука, Ю. Ніколаєць, В. Косика, Т. Першину, В. Стецкевича. Авторі розглядають передвоєнні суспільно-політичні настрої в Радянському союзі в якості важливого чинника, без якого неможливо зрозуміти систему взаємин

народу із владою, та чинником, що тісно пов'язаний із перебігом невдалих бойових дій на початку німецько-радянської війни.

Метою дослідження є характеристика суспільно-політичних настроїв українського населення на початку німецько-радянської війни та визначення шляхів його формування.

Перша група настроїв може бути визначена як прорадянська. Вона активно формувалася більшовицькою пропагандистською політикою, причому її активність виросла упродовж 1930–1940-х років. Вагоме місце в її системі відводилося ідеї світової соціалістичної революції, яка уявлялася можливою в умовах війни, а головну роль у революційному процесі відіграватиме Радянський Союз. Головним ворогом у пропагандистських матеріалах виступала Німеччина, а саме націонал-соціалістична партія на чолі з Гітлером. Почуття щирого патріотизму та впевненості в непереможності Червоної армії та країни в цілому прищеплювалося передусім серед молоді та військовослужбовців.

Серйозних змін зазнали суспільні настрої у результаті укладення союзного пакту про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом (пакту Ріббентропа–Молотова) 23 серпня 1939 році. Слід зазначити, що радянсько-німецький пакт викликав особливе невдоволення серед свідомих комуністів. Хоч останні становили доволі незначний відсоток населення України, з огляду на те, що це була найбільш впливова й активна частина суспільства, її думки поширювалися у суспільстві. У Червоній армії, де частка членів партії була високою, нерідко фіксувалися критичні висловлювання щодо підписаного в Москві документа. Сама ж радянська пропаганда перебудовувала свою риторику антифашистських лозунгів, замінюючи їх поняттями дружби та зближення народів.

Найбільш точно реакція різних категорій населення відображені у документах НКВС. Фіксувалося, що молодь та найбільш ортодоксальні комуністи вважали такі дії зрадницькими, вважали це відмовою радянської влади від головних ідей соціалістичної революції. Переважна більшість міського населення, які потерпали від матеріальних негараздів і нестачі продуктів харчування, розцінювали пакт як крок до подальшого зниження життєвого рівня. У зафіксованих розмовах найчастіше йшлося про те, що укладання між Москвою та Берліном торговельних угод обернеться невпинним погіршенням економічного становища, оскільки СРСР, і воюватиме за Україну, за її обладнання буде змушений відправляти до Німеччини хліб, масло та інші продукти

Симпатии західних демократій, які траплялися серед представників української радянської інтелігенції, також були збентежені. Домовленість Й.Сталіна з А. Гітлером вони розглядали як надання Німеччині свободи дій щодо Польщі та інших країн. Але віра в те, що ця «дружба» не буде тривалою. «Німеччина рано чи пізно воюватиме з СРСР, і воюватиме за Україну, за її самостійне існування» існувала в середовищі українського населення (Потильчак, 1999, с. 101-102).

У повідомленнях НКВС про настрої селянства після укладання радянсько-німецького пакту крім шаблонних висловлювань про «міць СРСР» часто лунали сподівання на швидку війну. Зазначимо, що відверто вороже ставлення селян до уряду загалом не було таємницею для радянського суспільства. Ось чому пакт

із Німеччиною інколи тлумачився як побоювання з боку влади ненадійності тилу. Для тих, хто розраховував на війну Німеччини проти СРСР, союз А. Гітлера та Й. Сталіна виглядав катастрофою, адже це означало, що німці найближчим часом не почнуть «визволяти Україну від комуністів». Вороже ставлення селян пояснюється тим, що формування негативного ставлення українського населення до радянської влади почалося в період 1920–1930 років саме тоді, коли проводилася суцільна колективізація. Втрата селянами особистої власності та господарства, їхнє усупільнення в колгоспах лежали в основі негативного ставлення (Головко, 2004, с. 221). Представники селянства висловлювали критичне ставлення до радянської влади й через наслідки Голодомору 1932–1933 років. Колгоспна система не задовольняла базові потреби сільських виробників, і була спрямована тільки на виконання державних планів хлібозаготівель. Сам же колгосп задовольняв виключно потреби влади виконуючи п'ятирічні плани. Народ же відчував скривдженість і вважав працю в колгоспі марною, бо не отримував достатньо ні хліба, ні м'яса, що спричинило антирадянські повстання і заворушення.

Напередодні німецького нападу негативні настрої у суспільстві щодо ситуації з продовольством суттєво не змінилися. Влада, попри явне погіршення ситуації, удавала, ніби кризи споживання не існує. Тож, як бачимо напередодні війни в Радянському союзі, й в Україні зокрема, існували невирішені проблеми економічного характеру. Народ відчував голод, бідність та пам'ятав про трагедію Голодомору, що впливало на формування антирадянських настроїв (Шахрайчук, 2018, с. 214).

Іншою категорією носіїв антирадянських настроїв напередодні Другої світової війни стали постраждалі від більшовицьких чисток і репресій, які очікували на можливість помститися. Подібні настрої були поширені також серед родичів репресованих, які сподівалися, що в разі війни буде звільнено з таборів і в'язниць їхніх близьких і прийде час відплати. Серед дітей репресованих також було чимало вороже налаштованих до існуючого ладу. Негативно налаштовані до радянської влади були й серед представників національних меншин.

Серед названих категорій настрої існували здебільшого у прихованому стані. Люди плекали ілюзію щодо звільнення від більшовиків передусім з боку Адольфа Гітлера та Німеччини у ході війни з СРСР. Це було пов'язано із тим, що українці мали історичний досвід політичного союзу з Німеччиною у період перебування при владі Центральної ради та Гетьманату Павла Скоропадського. Оскільки в 1918 році присутність німецьких військ сприяла утриманню влади українськими урядами і витісненню більшовицької армії, спогади про це породжували очікування, що німці наведуть порядок, розформують колгоспи, повернуть людям втрачене майно, а всіх причетних більшовиків до репресій та терору покарають (Ніколасць, 1999, с. 57).

Історик В. Гриневич наголошує, що неоднозначні настрої впливали також і на Червону армію, особливо її командний склад, який розцінювався як головна опора радянської влади. Це був соціальний зріз усього суспільства, на тлі якого відбивалася загальна ситуація. Низький рівень життя військовослужбовців та їхніх родин, впроваджувані владою жорсткі дисциплінарні вимоги, терор і репресії – усе це перешкоджало формуванню таких необхідних для боєздатної

армії рис, як патріотизм, лояльність, самодисципліна тощо (Гриневич, 2012, с.201).

Серед причин існування критичної маси сумнівів командного складу у радянських ідеалах можна розглядати «велику чистку» в Червоній армії. Вона ще більше загострила проблему малоефективної мілітарної сили. Репресивна кампанія 1937–1938 років охопила десятки тисяч армійців. Зокрема лише з травня 1937 по вересень 1938 рр. було звільнено 36 тис. 761 командира (для порівняння: протягом 1920-х – першої половини 1930-х рр. – 47 тис.). За цих умов в армії ширилася справжня епідемія доносів і самодоносів. На цьому тлі розмивалися патріотичні настрої командирів і бійців. Через деякий час ця проблема знайде вияв у ряді невдач у період військових кампаній 1939–1940, 1941–1942 рр. Ще більше трансформацій у настроях армійського складу відбудеться у результаті участі у воєнних діях за межами СРСР. Українці спостерігали за рівнем життя населення у „капіталістичному світі”, розуміли неправдивість співвідношення радянської пропаганди з реаліями життя на Заході. Великі людські втрати через помилки радянського військового командування також позначилися на збільшенні настроїв розчарування у радянському способі життя, посиленні антирадянських настроїв (Беркгоф, 2011, с. 121).

Отже, зазначимо, що проблема вивчення суспільних настроїв на території Української РСР має велике наукове значення. Дослідження дають можливість виявити весь спектр суспільних настроїв напередодні Другої світової війни та на її початку. Вагоме місце займали антирадянські настрої в українському суспільстві, які були спричинені політикою радянської влади упродовж 1920 – 1930-х рр. Складний комплекс соціально-психологічних чинників викликав ілюзії щодо визволення від більшовиків у ході війни СРСР і Німеччини та позитивне сприйняття присутності останньої. Усвідомлення більшовиками існування прихованих і відкритих антирадянських настроїв викликало тільки репресивні рефлексії.

Список використаних джерел

Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 455 с.

Гриневич В. А. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. Дніпропетровськ: Ліра, 2012. 505 с.

Головко М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи в Україні в період Другої світової війни. 1939–1945. Київ, 2004. 704 с

Ніколаєв Ю. О. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.). Вінниця: Тезис, 1999. 97 с.

Потильчак О. В. «Новий порядок» в окупованій Україні (1941—1944). Пам'ять століть. 1999. № 1. С. 97-105.

Шахрайчук І. А. Соціальні настрої населення Дніпропетровська в період нацистської окупації міста (1941–1943 рр.). Проблеми політичної історії України. – 2018. – №13. – С. 202 – 221.

ПОНЯТТЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ РОЗРІЗІ

У статті розглядаються інноваційні технології навчання, які формуються з давнини і вдосконалюються кожним навчальним днем; розкриваються нові сутності інноваційних технологій та вимоги до проведення нетрадиційних уроків.

Сьогодні спостерігається підсилений інтерес провідних науковців і практиків (тобто вчителів) до вдосконалення навчального процесу в сучасних школах, що визначає актуальність цього дослідження, пов'язаного із впровадженням пріоритетних освітніх технологій. Використання інноваційних технологій в сучасній українській школі демонструє новизну порушеної проблеми, сприяє зростанню зацікавленості учнів, посилює інтерес до навчання, дозволяє аналізувати історичні події у світлі модерних змін у світовій гуманітаристиці та інформаційного середовища.

Мета дослідження полягає в тому, щоб через призму століть продемонструвати зміни в розумінні інноваційних технологій навчання, які б сприяли ефективному розвитку загальних і предметних компетентностей учнів.

Термін «інновація» позначає модернізації заходів, методів і прийомів, які властиві для навчального процесу. Запозичення цього терміна пов'язане з акцентуванням мотивації навчання. Незалежно від особливостей класу та окремих учнів. Їх бажання, здібності тощо можуть відіграти важливу роль у виборі інноваційних технологій учителем. Поняття «технологія» виникла у світовій педагогіці як протиставлення, що існує поняттю «метод» (Баханов, 2000, с. 12).

Еволюцію інноваційного методу можна прослідкувати з давніх часів. У різні часи інноваційні прояви у навчанні відрізнялися. Конфуцій, Сократ вказували на проблеми в навчанні. Зокрема, методика викладання в школі Конфуція ґрунтувалася на:

- діалозі вчителя з учнями;
- створенні класифікацій і порівнянь фактів і явищ, наслідування фактів і явищ;
- вмінню самостійно ставити питання і шукати на них відповіді.

У «Записах про навчання» невідомого автора було написано: «Благородний чоловік навчає, виховує, але не тягне за собою, стимулює, але не заставляє, вказує шлях, але дозволяє учневі йти самому» (Воронцов, 1996, с. 87). Погляди Сократа чимось схожі на погляди Конфуція, особливо зосереджуючись на загальному розвитку дітей. Метод внесення істини в знання за допомогою запитань і відповідей називається «методом Сократа».

У середні віки ідея освіти була заборонена, в епоху Відродження почала вивчатися та удосконалюватися. У роботі «Дослідження» М. Монтень висунув метод розвитку мислення в навчанні. Він розглядав такий метод навчання, коли вчитель змушує учнів слухати і запам'ятовувати, усвідомлювати інформацію, яку розповідав (Воронцов, 1996, с. 90).

Ж. Дж. Руссо побачив, що головні проблеми в процесі навчання полягають в заучуванні, зубрінні, тому потрібно знаходити істину самостійно за допомогою розвитку пам'яті, бажання та підготовки. Він вважав, що спільні пошукові вправи слід використовувати для встановлення методу навчання, який є безкоштовним, ненасильницьким, пробуджує та задовольняє цікавість. Педагоги російські та українські значну увагу надавали розвиваючому навчанню у співпраці учнів з вчителем (Туркот, 2011, с. 67).

Пізніше майже всі вчителі (В. Ф. Одоєвський, Н. А. Добролюбов, Н. Г. Чернишевський, К. Д. Ушинський, В. П. Вахт'юров) використовували у своїй практиці певні елементи інноваційного навчання. Коли Д. І. Пісарєв говорив про розвиток учнів, він зосереджувався на «експериментальному методі», який допомагав знаходити правильне рішення.

К. Д. Ушинський у своїй роботі зосереджував увагу на спостережливості, мові та мисленні та вважав, що свобода є необхідною умовою розвитку школярів (Костенко, 2008, с. 12).

У XIX–XX ст. вчителі стали приділяти багато уваги грі як позитивній та важливій освітній діяльності. Спочатку ігрові прийоми розглядалися як головні елементи на початкових етапах навчання, а згодом почали застосовуватися у старших класах.

Педагог А. С. Макаренко надавав перевагу позиції колективної гри в житті дітей та молоді. Він вважав, що ігри – це універсальний навчальний інструмент. Цей інструмент дозволяє розвинути почуття єдності, новаторський характер, свідому дисципліну, організованість, інтелектуальні здібності та естетику. Педагог стверджував, що робота була б ефективною, якби вчитель міг гратись як дитина (Амонашвілі, 1998, с. 34).

Часткове інноваційне навчання застосовувалося на початку минулого століття і широко застосовувалось у педагогіці та практиці українських шкіл у 20-х роках минулого століття в рамках масштабної реформи шкільної освіти. З цієї причини рекомендувалося задавати учням деякі репродуктивні запитання (щоб відтворити вивчене), але заохочувати їх до творчого мислення. Коли процес розпочнеться, учитель повинен слухати, що говорять учні, і пам'ятати, про самостійне навчання учнів.

У сучасному розумінні освітніх технологій вчені виділяють кілька суттєвих ознак цього поняття. Технологічний підхід до навчання включає: чітке визначення цілей вчителем; підготовку навчальних матеріалів та організацію навчання відповідно до передбачених цілей; зосередження на отриманні результатів; оцінка поточних результатів, корекція навчання з точки зору досягнення цілей; остаточне оцінювання результатів (Баханов, 2008, с. 36).

Розвиток інноваційного навчання можна знайти в роботах учителів-новаторів 70–80-х років Ш. А. Амонашвілі, В. Ф. Шаталова, Є. М. Ільїна, С. М. Лисенкова та ін. Їхня концепція зображена в положенні «Концепції загальної середньої освіти ВНПК-88». Одним з успішних положень цієї концепції було встановлення відносин співпраці, як одного з вирішальних етапів навчання (Вяземський, 2003, с. 25).

Удосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах супроводжувалося використанням різних прийомів навчання. Інноваційні технології впроваджувалися у навчальному процесі, це

показано в роботах учених, учителів, які розробляли ці технології.

Суть інноваційного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається в активній та постійній взаємодії між усіма учнями. Ефективним результатом навчання є ситуація, коли учні та вчитель є рівноправними суб'єктами та існує взаємне навчання. Це підтримує розвиток цінностей, умінь та навичок, створює атмосферу співпраці та взаємодії та дає можливість учителям стати справжніми керівниками груп дітей. Вчитель є організатором навчального процесу та класним керівником. Інтерактивне навчання характеризується впровадженням інноваційних технологій для досягнення результатів навчання, пошуком відповідей на питання «як навчати? як створити умови?» (Курінчук, 2002, с. 3).

Інновація – означає нововведення. Основним показником інновацій є поступовий розвиток шкільної системи порівняно із усталеною традицією, тому інновація системи освіти пов'язана зі змінами: у змісті мети, методах і прийомах, організаційній структурі; у стилі педагогічної діяльності та організації навчально-пізнавальних процесів; у системі контролю та оцінювання освітнього рівня; у системі контролю та оцінювання освітнього рівня; у навчальному плані та навчальних програмах. Новизна має історично специфічний характер, тобто може з'явитися раніше свого часу, потім стати нормою і застаріти (Вяземский, 2003, с. 147).

Використання інноваційних технологій вимагає ретельної підготовки викладачів та учнів. Школярі повинні навчитися користуватися навичками активного слухання, висловлювати свої думки, переконувати та бути переконливими та толерантними, розуміти інших, задавати питання та відповідати на них.

У застосуванні інноваційних технологій на уроці потрібно дотримуватися певних вимог до структури уроку. Ефективність та корисність уроку значною мірою визначається його структурою, а це означає, що внутрішні взаємозв'язки основних елементів уроку, їх спрямованість, порядок та взаємодія визначаються дидактично. Інноваційні уроки, як правило, реалізуються після вивчення будь-якої теми чи навіть кількох тем, виконання функцій контролю викладання та оцінки знань студентів. Ці уроки проводяться в незвичному, нетрадиційному середовищі. Зазвичай ця зміна є доречною, оскільки створює атмосферу свята під час підбивання підсумків закінчених операцій та усуває психологічні бар'єри, що виникають у традиційних умовах через страх помилитися. Такі уроки проводяться з обов'язковою участю всіх учнів і навіть виконуються із застосуванням слухових та наочних посібників (комп'ютерна та відеотехніка, виставки, брошури, стенди). На таких уроках можна досягти різних цілей методологічного, педагогічного та психологічного характеру, які можна узагальнити наступним чином:

- 1) проводитись контроль знань, умінь учнів з конкретної теми;
- 2) налаштовується робоча атмосфера, серйозне ставлення учнів до уроку;
- 3) вчитель тільки контролює, все інше роблять учні (Нікітіна, 2002, с.44).

Отже, наш сучасний світ дедалі більше залежить від інформаційних технологій, оскільки вони все частіше використовуються у всіх сферах суспільного життя. Для мільйонів людей комп'ютери стали звичним атрибутом повсякденного життя та незамінним помічником у навчанні, роботі та

відпочинку. Це звільняє людину від одноманітної роботи, полегшує пошук і отримання необхідної інформації, спрощує спілкування між людьми та прискорює прийняття рішень.

Сучасні інформаційні технології дають можливість учням та вчителям використовувати нетрадиційні джерела інформації та інноваційні технології навчання, які підвищують ефективність самостійної роботи та надають нові можливості для набуття та закріплення різних професійних навичок. Однак нові інформаційні технології не замінюють вчителів та підручників, вони лише створюють нові можливості для впровадження інноваційних методів навчання у системі освіти. Це не розвиток технологій заради технологій, а використання технологій для підтримання та розвитку інтересу учнів до знань та навчання, а отже – це важливе завдання сучасної освіти.

Список використаних джерел

- Амонашвили Ш. Школа життя : монографія / Издательський дом Шалвы Амонашвили, 1998. 76 с.
- Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 327 с.
- Баханов К. Шляхи інноваційного навчання. Історія в школах України. 1999. № 4. С. 19–25.
- Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII– початок XIX ст.). Львів: Світ, 1996. 448 с.
- Воронцов В. В. Технология обучения . М.: 1996. 168 с.
- Вяземский Е.Е., Стрелова О.Ю. Теория и методика преподавания истории: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. М.: ВЛАДОС, 2003. 384 с.
- Вяземський Е.Е. Теория и методика преподавания истории. М. Знание, 2003. 384 с.
- Костенко В. Модульно-розвиваюче навчання. Рідна школа. 2000. № 7. С. 17–23.
- Курінчук Л. Мозкова атака: Шкільний світ. 2002. № 15. С. 3.
- Нікітіна М.М., Железнякова О.М., Петухов М.А. Основи професійно-педагогічної діяльності. М.: Вид-во «Майстерність», 2002. 288 с.
- Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ, 2011. 628 с.

* * *

*Романенко Владислав, здобувач першого (бакалаврського) освітнього рівня
вищої освіти освітньої програми 032 «Історія та археологія»*

*ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – ас. Луговий Р.С.)*

ПІНЦЕТ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

**Автор висловлює щирі подяки Ю.О.Пуголовку та Р.С.Луговому за можливість опрацювання неопублікованих матеріалів.*

Полтавська археологічна експедиція ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, у вересні 2020 р. здійснила

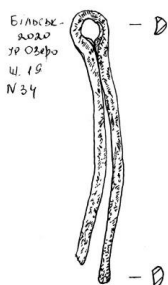
дослідження південно-західної ділянки багатошарового поселення в ур. Озеро (Ставок).

За даними попередніх досліджень, поселення розташоване в межах Великого укріплення Більського городища скіфської доби, на підвищенні лівого берега річечки Тарапуньки – притоки р.Сухой Груні, на місці якої утворене Озеро (Ставок). Підйомний матеріал фіксується між валами Західного укріплення та ділянкою валу Великого укріплення, вздовж південно-східного берега озера, смугою шириною 70-130 м і загальною довжиною близько 400 м (Супруненко, Терпиловський, 2005, с. 67). Отже загальна площа пам'ятки складає близько 4 га, але точні межі поселення потребують уточнення за допомогою додаткових обстежень та шурфувань.

Через західну частину поселення проходить дорога на с. Холодівщина та Саранчівка – колишній старий Зінківський тракт, згадуваний ще О.Ф. Шафонським 1784 р. (Шафонский, 1851, с. 653).

Археологічні дослідження (розвідки) на території поселення проводились неодноразово, тому поселення достатньо широко представлене в літературі (Гавриш, 2012; Кулатова, 1996; Кулатова та ін., 2005; Супруненко., 2018). Під час охоронних археологічних досліджень 1997 р. встановлена наявність пізньозарубинецького культурного шару на цьому поселенні (Супруненко, 1997), а також виявлено частину землянки козацької доби, яка була розкопана 1999 р. (Коваленко, 1999).

У 2000 р., на цій ділянці поселення, під час рятивних досліджень досліджено культурний шар, виявлено господарські ями та залишки наземної господарської споруди пізньозарубинецького часу. (Супруненко, 2000, с.70-76).

У 2019 р. Більська археологічна експедиція Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка знову ж таки, у південно-західній частині поселення, здійснила наукові археологічні розкопки, під час яких досліджено культурні нашарування пізньозарубинецького часу, черняхівської культури та ранньомодерного часу.

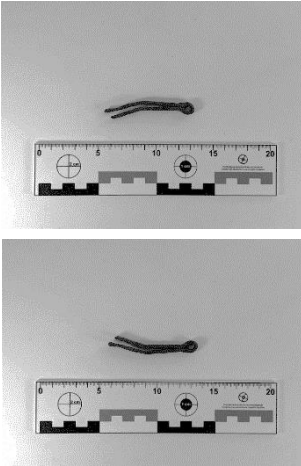
Цьогорічні дослідження теж були зосереджені на південно-західній ділянці багатошарового поселення та безпосередньо прилеглих землях до зовнішнього боку оборонних конструкцій Західного укріплення та внутрішнього боку оборонної лінії Великого Більського городища, саме в місці їх з'єднання. На обраній ділянці, загальною площею 3,93 га, було закладено 20 шурфів, кожний з яких мав розміри 2х2 м, з метою встановлення культурно-хронологічної приналежності та планувальної структури пам'ятки. Вони були розміщені по всій площі досліджуваної ділянки і орієнтовані сторонами по лінії північ-південь – схід-захід.

У результаті робіт, в більшості шурфів, виявлено культурний шар у перемішаному стані, потужністю 0,6 м, кількох культурно-хронологічних етапів, а серед знахідок превалюють дрібні і малочисельні фрагменти глиняного посуду: скіфського часу, зарубинецької культури (II ст. н.е.), черняхівської культури (III-IV ст. н.е.), ранньомодерного часу (XVII-XVIII ст.).

У шести шурфах, які розташовані переважно у східній частині досліджуваної ділянки, культурних решток не виявлено.

Під час дослідження нашарувань шурфів 19 і 20 зафіксовано матеріали пізньозарубинецьких та черняхівських старожитностей.

Серед цих знахідок увагу привертає залізний пінцет, виготовлений із пластинки чи стержня чи дроту технікою кування та згинання. Він має круглу голівку. Має загострений край з однієї сторони під кутом 45°. Кругла голівка використовувалася швидше за все для просування мотузки, що слугувало для більшого комфорту в побуті.

Пінцет є доволі рідкісною та цікавою знахідкою. За формою нагадує сучасні пінцети. Схожий пінцет було знайдено поблизу с.Курники Тиврівського району Вінницької області (Stratum plus, 1999, с.102). Знахідка пінцета на черняхівському могильнику Ружичанка I (Винокур, 1967, с.229), який є повною аналогією італійським медичним пінцетам (Финогенова, 1956, с.155). В наборах античних спеціальних хірургічних інструментів траплялися і більш примітивні пінцети (Бензенгер, 1883, с.79), в тому числі й такі, які нерідко зустрічаються на багатьох пам'ятках черняхівського типу. З чого можна зробити припущення, що на території ур. Озеро могли проводити хірургічні операції. Також пінцети могли слугувати для виготовлення ювелірних прикрас, чи бути предметом туалетних засобів

використання. Не можна заперечувати що вони могли не виготовлятися в місцях перебування черняхівської культури, а бути предметами імпорту. Сам пінцет, який ми розглядаємо виготовлений швидше за все з проволочки напівкруглої форми сплеснутої на закінченнях.

Проведенні археологічні дослідження в ур. Озеро дозволяє зробити припущення існування металообробної діяльності у поселенні черняхівської культури на південно-західній прилеглих землях до зовнішнього боку оборонних конструкцій Західного укріплення та внутрішнього боку оборонної лінії Великого Більського городища. Знахідка металевго пінцета стане гарним доповненням археологічної експозиції майбутнього музею Більського городища.

Список використаних джерел

Коваленко О.В. Звіт про охоронні дослідження землянки XVIII-XIX ст. на поселенні пізньозарубинецького часу в ур.Озеро (Перемірки) біля с.Більськ Котелевського р-ну Полтавської обл. у 1999 році // НА ІА НАНУ. – 1999/127а; НА ЦОДПА. – Ф.е. – СПР.299. – 9 арк., 5 арк. іл.

Степанович С.П. Археологічні розвідки на території Великого Більського городища та його округи // ПАЗ – Полтава: Полт. літератор, 1995. – Ч.3. – С. 87-92.

Супруненко О.Б., Терпиловський р.В. Звіт про охоронні дослідження поселення пізнёзарубинецького часу в ур.Озеро (Перемірки) біля с.Більськ Котелевського району Полтавської області в 1997 р. // НА ІА НАНУ. – 1997/81. – 10 арк., 16 рис., 16 арк.; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.153. – 14, 7 арк.

Супруненко О.Б. Терпиловський р.В. Охоронні розкопки пізнёзарубинецького поселення у Більську // АБУ в 1998-1999 рр. – Київ: вид. ІА НАНУ, 1999. – С.43-44.

Супруненко О.Б. Терпиловський р.В. Пізнёзарубинецьке поселення на території Більського городища // АЛІУ. – Полтава, 2000. -- №1-2 (7-8). – С. 70-76.

Бензенгер В.Н. Замечательная археологическая находка. Карманный хирургический набор III в. По р.Х. – Труды Общества врачей за 1882г. М.,1883, стор. 79-84.

Винокур И.С. черняховський могильник и поселение у с. Ружичанка – Археологические открытия 1966г. М. 1967г. стор. 229.

Шафонський А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малая России, из частей клей оное наместничество составлено, сочиненное Действительным статским советником и Кавалером Афанасием Шафонским, с четырьма географическими картами / Издание Судиенко М.И. – Киев: тип. Имп. ун-та св.Владимира, 1851. – 697 с. 4 карты.

М. Tabanelli Chirurgia nell'antica Roma. Torino, 1956; С.И. Финогенова. Вказ. Праця, стор. 155.

Stratum plus. Археология и культурная антропология. Изд. №4, 1999г.- стр. 102.

* * *

Сухостат Валерія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Бороденко О.А.)

ОСМИСЛЕННЯ ОРІЄНТИРІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядаються становлення та досвід підручникотворення, починаючи від радянських авторів до сучасних у незалежній Україні; висвітлюються основні вектори змін методичних та інформативних тенденцій у підручниках різних поколінь; демонструються процеси зростання ефективності засвоєння навчального історичного матеріалу учнями та важливості патріотичного виховання в усвідомленні права національного самовизначення українським народом.

Постановка проблеми. Створення ефективної системи історичної освіти як важливого чинника формування національної ідентичності стало однією із найбільших проблем із часу проголошення незалежної Української держави. Остання через ставлення до минулого окреслює перспективи свого майбутнього. Відтак процеси, що відбуваються у цій царині, постійно привертають увагу як фахівців, так і широкої громадськості. Розвиток концептуальних засад історичної освіти та відповідної навчальної літератури

наприкінці ХХ ст. обумовлений загальною тенденцією повернення історичної пам'яті через «націоналізацію» історії України, створення її офіційного «канону» і формування націодержавницької парадигми. Вітчизняні науковці, діючи за принципом духовного відвоювання свого історичного простору, відкинули радянський досвід підпорядкування української візії минулого російському політичному інтересу.

Аналіз досліджень і публікацій. На межі ХХ–ХХІ ст. вітчизняні історики осмислювали та аналізували теоретичні засади історичної освіти у своїх працях. Пропонована тематика становила предметні поля досліджень таких науковців: Б. Андерсона, І. Гирича, О. Сахновського, В. Кравченко, К. Баханова (Андерсон, 2001, с. 406, Гирич, 2009, с.3–7, Сахновський, 2013, с. 60–66, Кравченко, 2010, с. 358, Баханов, 2009). Вони висвітлювали проблеми підручникотворення, змін написання, переписування протягом кількох поколінь чинників, які впливали на ці процеси.

Метою статті є висвітлення еволюції основних концептуальних засад історичної освіти та питань інтеграції вітчизняної шкільної освіти в підручниках доби незалежної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На протязі останніх десятиліть в історичній науці відбулися певні зміни у вітчизняних підручниках, що кардинально вплинули на модифікації в навчальних планах та програмах, безумовно не могли не позначитися на шкільних навчальних посібниках і, в першу чергу, на підручниках. Адже зміст освіти визначає навчальна програма, яка орієнтує в загальному обсязі й послідовності змісту навчального предмету, а підручник конкретизує зміст.

Вчена пострадянської доби О. Зубкова визначає три етапи в формуванні навчальних посібників.

- 1) Безпідручковий період, виникає після перебудови, коли зникає єдиний для всіх державний підручник.
- 2) Другий етап, характеризується переосмисленням, переоцінкою змісту шкільних підручників. Даний період окреслюється баченням негативного як позитивного, а позитивного як негативного.
- 3) Третій етап пов'язаний з оволодінням авторами поняттям цивілізаційного підходу.

Інший дослідник А. Зякун, спираючись на виявлені факти попередниці, які безумовно спричинили зміни в навчальній літературі з історії визначає два періоди створення нової навчально-методичної літератури в Україні:

- 1) кінець 80-х – 1994 р.;
- 2) 1995 р. – кінець 90-х років (Баханов, 2009).

Окрім озвученої періодизації є усталена, визначена в незалежній Україні поетапна класифікація процесів підручникотворення:

- 1) 1991–1995 р. – перше покоління підручників.
- 2) 1996–2000 рр. – друге покоління підручників.
- 3) 2001 р. – до наших днів – сучасний етап третього покоління підручникотворення.

Кожен період вивчав і шукав проблеми попередніх поколінь. Перший період – проблеми пошуку національних негараздів за етнічними межами України. Другий період – зазнав уже корективів, покращився методологічний апарат.

Наприкінці 90-х рр. змінювався, відновлювався зміст освіти за рекомендаціями програми «Освіта. Україна XXI століття». За нетривалий період було впроваджено програму з історії та по кілька варіантів підручників до кожного курсу, а з деяких курсів – й альтернативні посібники. Поетапно встановлювався цивілізаційний підхід до виявлення та пояснення історії (Баханов, 2009). Третій період – простежується певна «залежність від радянської історіографії» у незалежній Україні. Характеризується переважанням політичної історії.

Створення дієвої системи історичної освіти як визначної умови формування національної ідентичності стало однією із пріоритетних проблем із часу проголошення незалежної Української держави. Остання через ставлення до минулого окреслює перспективи свого майбутнього (Андерсон, 2001).

Серед важливих проблем періодизації постає суперечка у підходах викладання курсів історії, що є прийнятним для всіх регіонів. Ще однією тенденцією є написання української навчальної літератури для учнів і студентів. Як зазначав відомий історик наших часів у праці «Україна модерна» Я. Грицак: «треба віддати належне українським історикам – і учителям, і науковцям – за їх постійні старання покращити стан у цій царині». Він зазначає, що треба відмітити дві головні тенденції:

- 1) інтегрування написаного в європейський контекст;
- 2) не знаходить підтримки і відтворення на сторінках підручників аналіз етноцентризму (2012, с. 9).

Загалом, на початку XXI ст. серед вітчизняних істориків, дослідників та освітян загалом доволі помітно зростають заклики до переосмислення та переоцінення націоцентричної концепції викладання історії та відходу від усталених схем та образів. Вихід із даної концепції вбачається у компромісі між «патріотичною» історією та «ідеєю примирення історії», змінами та пошуку нової картини минулого України серед сусідніх країн Європи, яка відповідатиме новим прагненням майбутнього (Гирич, 2009).

Якщо говорити про переосмислення та аналіз шкільних підручників то кожен науковець висуває свої критерії. Російські методисти М. Короткова, М. Студенікін запропонували аналіз підручників за демонстрацію з різних сторін суспільно-політичного життя (господарське життя, суспільні відносини та інше) та безумовно за методичними компонентами: текст, апарат орієнтування, ілюстрації. Українські ж методисти підтримують цю думку, О. Пометун позиціонує аналіз підручника за певними складниками. С. Терно позиціонує аналіз із ракурсу показу історії та способу подання інформації від чого залежить рівень засвоєння навчального матеріалу учнями. Зазначені підходи до аналізу підручників мають свої позитивні моменти, оскільки розкривають різні аспекти навчальних посібників. Наприклад, у р. Страдлінга – це специфіка змісту й пропонованих прийомів роботи з ним; у І. Лернера – відображення основних складників змісту освіти; у М. Короткової, М. Студенікіна та О. Пометун – особливості компонентів підручника (Баханов, 2009).

Група фахівців в ході спостереження та аналізу розвитку шкільних підручників історії України під головуванням Н. Яковенко, яка у 2007–2009 рр опрацювала та розробила схему концепції та програм викладання історії України в школі, першочерговими принципами модернізації змісту шкільних курсів з історії України виокремила принцип антропологізації вона має на меті

досягнути виховного ефекту, а в баченні учнів викликати інтерес до минулого (Яковенко, Ведмідь, 2009, с. 4). Запропоновані підвалини обумовили відмову від попередньо сформульованого канону вивчення української історії. Це передбачає привернення уваги до соціальної, економічної, культурної сфери суспільного життя українців різних часів. Таке переконструювання, по-перше, наблизить учня до реального, а не ідеологічно сконструйованого минулого, а по-друге, сприятиме формуванню позитивної самооцінки власної нації (Яковенко, Ведмідь, 2009, с. 5).

Всі проекти, концепції та зміни запропоновані авторами-методистами щодо викладання історії, неодмінно узгоджуються та демонструють прагнення змінити людину в історії (Сахновський, 2013).

Актуальними та нагальними питаннями залишається трансформації цілей української історичної освіти (Яковенко, 2009). Варто відзначити певне зрушення в ситуації із використанням багатоперспективності як засобу і методу у навчанні історії (Кравченко, Леп'явко, Чорновіл, 2010, 2001, 2006).

Висновки. Представлене обговорення проблеми підручникотворення за доби незалежної України дозволяє дійти певних узагальнень про те, що написання підручників безумовно залежить від історичного періоду, впливових для авторів об'єктивних та суб'єктивних обставин. Кожне покоління підручників взаємозалежало від розвитку додаткової навчально-методичної літератури. Автори наступних етапів підручникотворення переосмислювали, аналізували хибі укладачів навчальної літератури попередніх поколінь. Отже, кожне майбутнє покоління схилиється до змін, на створення нової картини історії, яка буде відповідати запитам сучасності.

Список використаних джерел

Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. К.: Критика, 2001. 406 с.

Гирич І. Українська історична освіта на початку ХХІ ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння «чужого як свого» Історія в школах України. 2009. № 5. С. 3–7.

Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні. Матеріали III Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 18 жовтня 2008 р.). Зведення та упорядкування пропозицій Наталія Яковенко. К., 2009. 28 с.

Україна модерна. Як (не) писати підручники з історії. Число 19, 2012. Критика, 335 с.

Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України. (Упорядкування та редакція Наталії Яковенко, Людмили Ведмідь). К.: ВД «Стилос», 2009. 126 с.

Сахновський О. Є. Історія повсякденності як втілення «антропологічного повороту» у вивченні минулого в західній гуманітарній традиції. Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: історія, політологія, міжнародні відносини. Чернівці: Рута, 2013. Випуск 28. С. 60–66.

Кравченко В. Харьков столица Пограничъ. Вильнюс: Европейский государственный университет, 2010. 358 с.

Леп'яко С. Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва. Запорозька спадщина. Вип. 12. Запоріжжя: «Тандем У», 2001. URL: <http://www.cossackdom.com/book/bookkordon.html>.

Чорновол І. «Дикий Захід» і «Дике Поле»: Україна у світлі тези Тернера. Критика. 2006. № 6. С. 26–28.

Баханов К. О. Сучасний шкільний підручник з історії. Х.: Вид. група «Основа», 2009.

* * *

*Сьомін Георгій, здобувач третього освітньо-наукового рівня
(доктор філософії) освітньої програми «Історія та археологія»
ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – проф. Бабенко Л.Л.)*

ТОВАРИСТВО «СОКІЛ»: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ З ВГО «СОКІЛ»

У статті висвітлюється діяльність пожежно-руханкового товариства «Сокіл» та їхнього сучасного спадкоємця Всеукраїнської громадської організації «Сокіл». Акцентована увага на історичних етапах та контекстових подіях, які зумовили виникнення організації на рубежі XIX – XX століть та її відродження у 2006 році. Проведені паралелі з сучасними проблемами, які вирішує ГО «Сокіл».

Ключові слова: Товариство «Сокіл», ВГО «Сокіл», Перша світова війна, заборона, Революція Гідності, Російсько-українська війна.

Наприкінці XIX ст. на українських землях починає стрімко поширюватись, доволі популярний тоді у країнах Західної Європи – тіловиховання. Наслідком такого впливу стало створення в 1894 р. у Львові – першого українського молодіжного товариства «Сокіл». Його засновники, а також перший очільник український архітектор, громадський діяч Василь Нагірний (1848-1921), перейняли досвід чеських товариств, які діяли ще з 1862 р. (Боберський, 1964). Основна мета діяльності – залучення молоді до загальнофізичних вправ, різних видів спорту та занять із пожежної справи. Велику увагу приділяли культурно-освітнім заходам – антиалкогольній кампанії, антинікотиновій пропаганді, читанню лекцій з історії України та краю, проведенню тематичних вечорів. У селах сокільські осередки мали "пожежний" характер, а в місті – "гімнастичний" (Статут товариства «Сокіл», арк. 1-12)

Починаючи з 1900 р. гнізда товариства «Сокіл» об'єднувались у Повітовий союз, вони – у Красний союз під керівництвом Старшинської Ради, очолюваної Головою Ради, яку обирали на три роки. Якщо станом на 1899 р. діяв лише один осередок у Львові (37 осіб), то вже у 1906 р. – 324 осередки (8921 особа), а в червні 1914 р. налічувалося 974 осередки (32 700 осіб). У зв'язку зі збільшенням кількості осередків у селах і містечках «Сокіл» у 1905 р. змінив статут і обрав нову назву – «Сокіл-Батько». Завдяки «Соколу» в Галичині було закладено основи спортивного руху, створено спортивні секції, які об'єдналися в Український спортивний союз, Карпатський лещатарський клуб. З 1901 р. в народних школах запроваджено уроки фізичного виховання; зроблено помітний крок до розвитку культурно-мистецького руху, особливо на селі (Статут

товариства «Сокіл», арк. 6).

Напередодні Першої Світової війни молодіжні товариства «Сокіл», «Пласт» і «Січ» долучились до формування Легіону Українських Січових стрільців при Австро-Угорській армії, що мали брати участь у війні з Російською імперією. Пізніше «сокільці» воювали у складі Української Галицької армії, армії Української Народної Республіки та куреня Січових стрільців Євгена Коновальця, що брали участь у державотворчих процесах України.

Після Першої світової війни і встановлення польської влади у 1919 р. на західноукраїнських землях «Сокіл» продовжував розвиватись. У жовтні 1932 р. польський Сейм ухвалив «Закон про товариства», визначивши віковий ценз дійсним членам товариства з 18 років. Молодші могли бути лише «прихильниками» за письмової згоди батьків чи опікунів. З дітьми до 14 років («сокільським доростом») члени товариства проводили заняття за спеціальною програмою. Також закон забороняв товариствам одночасно займатися спортивною і пожежною справами. Тому з 1932 р. змінилися спрямованість і назва товариства: Руханково-гімнастичне товариство «Сокіл». У 1936 р. старшина «Сокола-Батька» намагалася навіть здобути право участі команди Галичини в XI літніх Олімпійських іграх у Берліні. Однак потрібна була згода польського Національного олімпійського комітету, якої не отримали. З приходом у 1939 р. радянської влади діяльність товариства була заборонена. Причетними до організації Сокіл були такі відомі особистості, як Євген Коновалець, Микола Міхновський, Степан Шухевич, Степан Бандера, Дмитро Клячківський та інші (Боберський, 1964, с. 19).

Ця історична традиція самодіяльних молодіжно-патріотичних організацій була перервана радянською владою. Надалі держава регламентувала і контролювала діяльність створених піонерських та комсомольських організацій, політично заангажованих та інтегрованих у радянську ідеологію. Організація «Сокіл» потрапила під визначення «буржуазно-націоналістична», про неї була відсутня відкрита інформація.

У 2006 р. відбулося створення Всеукраїнської громадської організації «Сокіл», яка декларує продовження справи Українського Товариства «Сокіл». Перша установча конференція була проведена у м. Львів. У статутних документах зазначено, що метою організації є розбудова українського суспільства та держави на засадах сучасного Українського Націоналізму, поширення спорту та національно-патріотичне виховання молоді (Статут ВГО «Сокіл»).

Перші осередки сучасного ВГО «Сокіл» були створені в Галичині (2006 р.) – 1 (17 осіб), згодом було розгорнуто осередки в інших регіонах країни – 24 (322 особи). З 2015 р. діє центральний Провід організації, що здійснює координацію обласних осередків. Станом на 2020 рік у всіх регіонах України (крім АР Крим) існують обласні осередки та підпорядковані їм міські й районні. Також створений осередок ВГО «Сокіл» серед української діаспори в Іспанії. Переважна більшість членів організації отримувала депутатські мандати у місцевих радах за списками ВО «Свобода» (Статут ВГО «Сокіл»).

Пріоритетним напрямком діяльності ВГО «Сокіл» є підвищення обороноздатості нашої країни в умовах ведення сучасної Російсько-української війни, а саме: проведення вишкільно-спортивних таборів всеукраїнського

маштабу. Відповідно до наказу № 1122/2 голови ВГО «Сокіл» Юрія Черкашина «Чорноти» від 2016 р. кожен обласний осередок організації започаткував табір відповідно до історичної події чи місцевих колоритів:

- «Гайдамацьке коло імені захисників Конституції» – всеукраїнський спортивно-вишкільний табір, присвячений славним Уманським гайдамакам І. Гонті та М. Залізнякові на Черкащині біля м. Черкаси. Відповідальний за проведення – Черкаський осередок;

- «Вовчак. Січ» – всеукраїнський спортивно-вишкільний табір на Волині в урочищі Вовчак Турійського району у місці зародження УПА. Відповідальний за проведення – Волинський осередок;

- «Простір Сокола імені Мирослава Мисли» – всеукраїнський спортивно-вишкільний табір на Запоріжжі на березі Азовського моря біля міста Бердянськ, який був започаткований у 2015 році другом «Мисливцем» (загинув у 2016 р. на фронтах російсько-української війни) та другом «Дубенком» (сучаний політв'язень). Відповідальний за проведення – Запорізький осередок;

- «Зліт на Маківці» – всеукраїнський спортивно-вишкільний табір на Львівщині, присвячений річниці переможного бою Легіону УСС на горі Маківці в Сколівському районі. Відповідальний за проведення – Львівський осередок;

- «Яворина» – міжобласний спортивно-вишкільний табір на Івано-Франківщині поблизу Яворини, де діяла старшинська школа УПА «Олені» та в 1946 р. відбувся останній бій провідника Карпатського Краю ОУН Ярослава Мельника. Відповідальний за проведення – Хмельницький осередок;

- «Верецький перевал» – всеукраїнський археологічно-вишкільний табір на межі Львівської і Закарпатської областей на Верецькому перевалі для вишколу та пошуку братських могил вояків Карпатської Січі, розстріляних мадярами та поляками в березні 1939 р. Відповідальний за проведення – Закарпатський осередок;

- «Форпост Північ» – міжобласний спортивно-вишкільний табір, присвячений гетьманській столиці на Чернігівщині біля Батурина. Відповідальний за проведення – Чернігівський та Сумський осередки;

- «Мигалки» – міжобласний спортивно-вишкільний табір на Київщині на місці переможних боїв загонів УПА проти московських окупантів на межі Житомирської та Київської областей. Відповідальний за проведення – Київський осередок;

- «Ямельниця» – всеукраїнський спортивно-вишкільний табір, присвячений на Львівщині у Сколівських Бескидах. Відповідальний за проведення – Львівський осередок;

- «Гарт волі» – міжобласний спортивно-вишкільний табір на Тернопіллі на березі Дністра. Відповідальний за проведення – Тернопільський осередок;

- «Ворскла» – міжобласний спортивно-вишкільний табір на Полтавщині біля Нових Санжар. Відповідальний за проведення – Полтавський осередок;

- «Дикий степ» – міжобласний спортивно-вишкільний табір на Харківщині біля рідного для Мирослава Мисли села Волохів Яр у Чугуївському районі. Відповідальний за проведення – Харківський осередок;

- «Гордашівка» – обласний дитячий спортивно-вишкільний табір на Черкащині біля Тального. Відповідальний за проведення – Уманський осередок (Накази керівника ВГО «Сокіл»).

У 2013-2014 рр. активісти ВГО «Сокіл» брали активну участь у Революції Гідності. У складі Самооборони Майдану була сформована окрема комендантська чота «Сокіл», яку очолював голова організації Юрій Черкашин. Чота сокільців не підпорядковувалась А. Парубію, оскільки перебувала у структурі націоналістичних сотень самооборони, які були в підпорядкуванні адмірала Ігоря Тенюха. Чота також виконувала функції групи швидкого реагування при сотні охорони революційної Київради. Чота дислокувалась на балконах Колонної зали КМДА. Окрема комендантська чота ВГО «Сокіл» брала участь у протистояннях на перехресті вулиць Лютеранської та Банкової у грудні 2013 р., поваленні пам'ятника Леніну на Бесарабській площі, обороні Київради від бійців «чорної роти» підрозділу «Беркут», протистояннях на Грушевського в січні 2014 р., боях на Кріпосному валу та Інститутській 18 лютого 2014 р. (Інтерв'ю Юрія Черкашина).

На початку 2014 р. голову організації Ю. Черкашина, було призначено в.о. командира першого взводу батальйону особливого призначення «Січ», що активно готувався до відправки на фронт. Наказом № 11/23 від 23.06.2014 р. було прийнято рішення, що організація відмовляється від статусу молодіжної, адже після подій революції та початку війни на Сході України пріоритетними завданням ВГО «Сокіл» було визначено участь у російсько-українській війні у складі різних підрозділів силових структур та добровольчих батальйонах, підготовку військових кадрів у всіх доступних для цього місцях, матеріальне забезпечення бойових частин, а також допомога та розвиток Українського військового волонтерства (Накази керівника ВГО «Сокіл»).

Активісти «Соколу» у складі близько 1000 осіб знаходяться або знаходилися в лавах Збройних Сил України, Національної гвардії, добровольчих батальйонах МВС України, ОУН та ДУК, або матеріально продовжують допомагати фронту. У роті «Карпатська Січ» та батальйоні «Січ» були створені дві чоти, які сформовані із активістів «Соколу». Також організація має 5 героїв війни, що виконуючи обов'язок перед Нацією загинули у боях з російськими окупаційними силами – Мирослав Мисла («Мисливець»), Роман Напрягло («Ріо»), Олександр Кауров («Саха»), Андрій Стойко («Сокіл»), Богдан Слобода (Інтерв'ю Юрія Черкашина).

Список використаних джерел

Статут товариства “Сокіл”, затверджений міністерством внутрішніх справ у Відні 26 липня 1893 р. і Галицьким намісництвом 3 серпня 1893 р. ЦДІА України у Львові. Ф. 146, оп. 25, спр. 510, арк. 4–12 зв.;

Боберський І. Початки Сокільського руху в Галичині. Життя і Школа. Торонто, 1964. Січень–лютий. Чис. 1–2 (81–82). С. 24.

Статут Всеукраїнської громадської організації «Сокіл».

Накази керівника ВГО «Сокіл» . (Електронний ресурс): [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%BB_\(%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%BB_(%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F))

Інтерв'ю Юрія Черкашина (Електронний ресурс): <https://4channel.com.ua/ukrainskyj-kontekst-hist-studii-iurij-cherkashyn/>

ІСТОРИКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ В ШКІЛЬНИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОСВІТІ

Вступ. Зі здобуттям Україною незалежності відбуваються структурні зміни у вітчизняному історичному науковому дискурсі, з'являються нові та методологічно трансформуються вже існуючі напрями історичної науки. Саме завдяки цим процесам відбулося інституювання історичної антропології, збільшується кількість історичних студій в даній галузі. З цими тенденціями прямо пов'язане зростання інтересу та уваги до історичної антропології в шкільній історичній освіті. Метою статті є висвітлення основних етапів становлення історичної антропології у вітчизняній історичній науці, методологічних особливостей даної галузі історичної науки та її ролі в шкільній історичній освіті.

Результати дослідження. Історична антропологія досить нова галузь історичного знання, яка заявила про себе в історичній науці другої половини ХХ ст., визначила предмет і вказала на «олюднений» характер. Історична антропологія – це галузь історичної науки, теоретико-методологічний підхід якої (у вузькому значенні) трактує історію як процес становлення людини, намагається простежити, пояснити, зрозуміти, що сталося з людиною протягом усього історичного існування (Чаркіна, 2016, с. 102).

Ще з середини ХІХ ст. деякі дослідники в своїх працях акцентували увагу на психологічних, культурних чинниках розвитку суспільства. Остаточне ж оформлення історичної антропології як окремої дисципліни в світовій історичній науці пов'язують із діяльністю на початку 1970-х рр., «третього покоління» анналістів: Жака Ле Гофа, Емануеля Ле Руа Лядюрі та Марка Ферро, які почали заперечувати «історію без людей» та розглядали комплекс проблем пов'язаний з людиною (Драч, 2018, с. 26).

Звернення погляду української історичної науки на історичну антропологію відбулося пізніше ніж західної. Незважаючи на це, перші, певною мірою, антропологічно орієнтовані дослідження з'являються фактично паралельно з європейськими, вони репрезентовані працями П. Куліша, М. Костомарова та містять етнографічні відомості, розглядають певні аспекти повсякденного життя. Частково даний напрямок розглядався також наступними поколіннями істориків В. Антоновичем, М. Грушевським та ін., за яких відбувається поступова «кристалізація» історико-антропологічно орієнтованих досліджень (Айтов, 2011, с.62-63).

Так, М. Грушевський в одній із своїх праць наголошував на необхідності дослідження життя народу в усіх його проявах, зауважуючи що «змінюються політичні, культурні й побутові форми, але нарід стоїть во віки. Його еволюція дає тверду провідну лінію в усій змінності зовнішніх форм, і мусить служити головним об'єктом і вихідним пунктом всякого обслідування» (Грушевський, 1921, с.30).

Та все такий антропологічно орієнтований підхід українських істориків

кінця XIX – початку XX ст. не привів на той час до виокремлення даного напрямку як окремої складової історичної науки. Це пов'язано з призупиненням історико-антропологічних досліджень в радянські часи через ідеологічні причини.

Відновлення даного вектору досліджень починається у історичній науці лише в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр., а інститування історичної антропології відбувається лише після здобуття Україною незалежності. Важливий внесок у розвиток історичної антропології зробили Н. Яковенко, О.Толочко, ними була сформульована методологічна основа історико-антропологічних студій українського історичного процесу, розглянуто певні періоди української історії з історико-антропологічних позицій (Айтов, 2011, с.63)

С. Айтов вважає, що глобалізаційні процеси ХХІ ст. здійснюють вагомий вплив на розвиток історичної антропології, а вивчення цієї науки важливе для корекції негативних глобалізаційних змін (Айтов, 2013, с. 85). Враховуючи сказане вище, можна зробити висновок, що історична антропологія пройшла довгий шлях зародження та інституціоналізації в українській історичній науці, а виокремлення її як окремого наукового напрямку сприяло формуванню властивої їй специфічної методології.

Історична антропологія, як напрям історичного пізнання у галузі соціально-гуманітарних дисциплін, займається дослідженням історичних аспектів існування людини у соціальному, політичному, культурному, національному, ментальному змісті (Чаркіна, 2016, с. 103).

З моменту її становлення предметом досліджень історичної антропології були нижчі прошарки суспільства, проте, поступово вона залучила до нього поведінку, звичаї, уявлення, вірування та цінності всіх соціальних груп, незалежно від їхнього становища в суспільній ієрархії (Драч, 2018, с. 26–27).

Тому і як галузь історичної науки (у широкому значенні), і як теоретико-методологічний підхід (у вузькому) вона має широке проблемне поле. Спостерігається її переорієнтація від прагнення описати цілісний образ минулого, до зосередження на особистісному і неповторному.

Внаслідок цього історична антропологія сама підрозділяється на ряд напрямів, кожен з яких зосереджений на певному аспекті людського життя. Серед них можна виділити: історію ментальності, історію повсякденності, «жіночу історію», соціорелігійну історію, політичну антропологію та ін. (Драч, 2015, с. 61).

Трактуючи історію як процес становлення людини, дана галузь історичної науки намагається простежити, пояснити та зрозуміти, що відбувалось із людиною протягом усього історичного існування (Чаркіна, 2016,с.102). У зв'язку з тим, що історична антропологія постає як новітня парадигма історіописання, число досліджень за різними її напрямками постійно зростає.

Історико-антропологічна наука часто звертається до надбань соціальних наук та характеризується міждисциплінарністю. Розглядаючи минуле, вона акцентує увагу на конкретних проявах буття суспільства, а не державі як абстрактній політичній і владній силі. Такий підхід змінює співвідношення у викладі матеріалу – зменшує розповідь про політично-економічне становище та збільшує ту частину обговорення, в якій розглядаються соціальні, релігійні та

інші локальні групи, мотиви поведінки людей (Сахновський, 2018, с. 64).

Всі ці особливості історико-антропологічної науки формують ряд характерних для неї рис, серед них можна виділити:

- розгляд суспільства в єдності економічної, соціальної, культурної складової;
- акцент в дослідженнях на індивідуальне, неповторне, локальне;
- розгляд історичного процесу з точки зору соціальних, професійних, вікових чи статевих груп;
- погляд на соціальне буття як на результат міжособистісних взаємин малих людських колективів;
- звернення уваги на думки, спосіб мислення, ментальні цінності окремих осіб та соціальних груп;
- міждисциплінарність (Драч, 2015, с. 60–61).

Зважаючи на багатоаспектність чинників розвитку історичного процесу загалом та українського суспільства зокрема, дослідження в галузі історичної антропології та подальше вдосконалення її методології створює перспективи для зростання значимості вітчизняних історично-антропологічних досліджень (Айтов, 2011, с. 64).

Тенденції збільшення інтересу до таких досліджень впливають і на сферу шкільної історичної освіти. Історично-антропологічні впливи пов'язані з тим, що вона переживає процес оновлення, модернізації навчальних програм і планів. Як навчальний предмет історія відіграє важливу роль у формуванні в учнів громадянської, соціальної та інших компетентностей.

У сучасній шкільній історичній освіті утверджується принципово новий підхід до розуміння історії, тепер реконструкція минулого тісно пов'язана з категоріями «повсякденність», «мікроісторія» та ін., що переносять увагу учнів з великої історичної панорами дослідження життя визначних осіб, діяльності державних інститутів та економічних структур до вивчення життєвих проблем пересічних людей (Сахновський, 2018, с. 64).

Такий перехід від глобальних структур на рівень повсякденності, передбачає зовсім іншу оцінку феномену людини та її ролі в історичному процесі, що змінює підхід до написання навчальних текстів з історії. Тому вітчизняні автори нового покоління підручників з історії інтегрують в текст навчальних книг напрацювання історичної антропології.

Застосування в навчанні історії історико-антропологічного підходу передбачає оповідь не лише про форми діяльності людини, а й про мотиви прийняття нею рішень і способи її мислення. Це сприяє тому, що учень може зіставити себе, сучасний стан суспільства з постатями, подіями минулого, що перетворює шкільний курс історії у своєрідний путівник, якому можна довіряти.

Проект концепції та навчальних програм з історії України ґрунтований на антропологічному принципі був запропонований ще у 2008 р., але, на той час, так і залишився на папері, оскільки не отримав підтримки серед владних інститутів.

Проводячи аналіз змістового наповнення шкільних підручників минулого покоління з історії України Л. Зашкільняк наголошував на необхідності висвітлення шкільною історією розвитку людських спільнот, переорієнтації її

змісту на пізнавальну функцію, виявлення строкатості, багатокультурності та різношаровості суспільства: «залишаючись у рамках осмислення історії спільнот, необхідно не втрачати з поля зору історію Людини та її діянь» (Зашкільняк, 2008, с.71).

У психолого-педагогічній та дидактичній площинах історико-антропологічний підхід вивчення минулого має сприяти реалізації викладання історії як предмету, що спонукає до роздумів. Досягнення даної мети можливе завдяки поєднанню авторського тексту, в якому обговорюються різні думки та погляди з фрагментами з джерел, свідченнями очевидців, які відображають різні точки зору на дискусійні події, явища. Тобто історичний процес має висвітлюватись як «готовими» фактами, так і прихованими, що їх мають «відкрити» самі учні у процесі навчання (Сахновський, 2018, с. 65–66).

Нове покоління підручників поступово еволюціонує від викладу «націоналізованої» історії, до включень у текст відомостей різних напрямів історичної науки, в тому числі й даних історичної антропології. А навчальні програми розкривають потенціал формування ключових компетентностей (виділених в концепції НУШ). Вагому роль у цьому відіграють історико-антропологічні дані, які допомагають формуванню ряду вмінь і ставлень до себе і навколишнього світу.

Так, наприклад повага до цінностей, прав і свобод власного та інших народів, культур і релігій, толерантне ставлення до життєвої позиції іншого та усвідомлення власної відповідальності перед суспільством і державою за свої вчинки і вибір, формулюються шляхом розгляду під час вивчення історії релігійних, культурних, соціальних, правових та інших питань, що стосуються життєвих позицій людини, нації, народів (Наказ, с. 5).

Для усвідомлення важливості вміння бути активним членом громадянського суспільства, вміння використовувати власний і чужий досвід, взятий з історії, недостатньо інформації лише про життя видатних осіб, так само недостатньо розгляду політико-економічних та, в загальних рисах, соціальних особливостей розвитку суспільства, для реалізації проєктів екологічного та соціального характеру.

Для цього необхідно знати про життя, проблеми, переживання людей того чи іншого історичного періоду, бути поінформованим у різних життєвих сферах. Все це передбачає вихід історичного матеріалу за межі його подання з політико-економічним акцентом.

Тому, включення історико-антропологічного підходу до методологічної стратегії навчання історії в школах України створює алгоритми-демонстрації дій різних верств суспільства й окремих людей у різноманітних історичних ситуаціях, шляхи збереження ними колективної й індивідуальної ідентичності та, забезпечуючи зв'язок минулого з сучасністю, покаже учням можливі способи діяльності окремої людини та цілих суспільств у історичних ситуаціях (Сахновський, 2018, с. 70).

Такі переваги історико-антропологічного підходу підкреслюють важливість його включення до освітнього історичного матеріалу, сприяють становленню гуманізації та демократизації, як основних напрямів модернізації сучасного освітнього процесу, утворюють компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи.

Висновки. Отже, історична антропологія як галузь історичної науки, її теоретико-методологічний підхід (у вузькому значенні), акцентує свою увагу на дослідженні в історичному поступі простої людини. У вітчизняній науковій думці вона пройшла довгий шлях становлення від історико-антропологічно орієнтованих досліджень середини XIX ст. та поступової «кристалізації» як науки в часи М. Грушевського до своєї інституціоналізації зі здобуттям Україною незалежності. Вона має власну методологію, характерними ознаками якої є: міждисциплінарність, акцент в дослідженнях на індивідуальні, ментальні цінності людини, розгляд її життя в усіх аспектах існування суспільства. Маючи досить широке предметне поле, історична антропологія, в зв'язку з новітніми тенденціями модернізації шкільної історичної освіти, все частіше включається до історичної оповіді. Це пов'язано з її важливістю у виконанні завдань поставлених перед історичною освітою.

Список використаних джерел

Айтов С. Ш. Методологічні підходи європейських та українських історико-антропологічних досліджень: генеза та розвиток. Гуманітарний журнал. № 3–4, 2011. С. 60–64.

Айтов С. Ш. Суспільний, культурний та політичний аспект динаміки історичної антропології. Гуманітарний журнал. № 1–2. 2013. С. 81–86.

Грушевський М. С. Початки громадянства : (генетична соціологія). Відень: Укр. Соціол. Ін-т. 1921. 328 с.

Драч О. О. Історична антропологія як новітня парадигма історіописання. Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 26–27 квітня 2018 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 26–27.

Драч. О. О. Зарубіжна історіографія всесвітньої історії. Навчальний посібник. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2015. 164 с.

Зашкільняк Л. О. Історія і соціальне замовлення (на прикладі шкільних підручників з історії). Шкільна історія очима істориків науковців. Матеріали III Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 19–12 жовтня 2007 р.). Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 64–81.

Наказ «Про внесення змін до навчальних програм з Історії України для 5-9 10-11 класів загальної середньої освіти». URL: <file:///C:/Users/a%20s%20u%20s/Downloads/5c7d141ebb955101160807%20.pdf>

Сахновський О. Є. Історико-антропологічний підхід як засіб формування гуманістичного світогляду школярів. Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць редкол.: С. Копилов (голова, наук. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 9. С.63–70.

Чаркіна Т. І. Еволюція історико-антропологічних досліджень у суспільно-гуманітарному пізнанні. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2016. Вип. 18. С. 101–109.

* * *

АНТИРЕЛІГІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ РАДЯНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Актуальність. Кінематограф від часу своєї появи до сучасності став потужним джерелом культурно-просвітницької, творчої діяльності, а також пропагандистського впливу. Вміле використання кінематографу в своїх цілях сприяло багатьом політичним режимам, не став виключенням і більшовицький режим колишнього СРСР, оскільки саме кінематограф відіграв важливу роль у поширенні та насадженні антирелігійних поглядів серед населення. Кінематограф був універсальною «зброєю» оскільки за своєю масовістю охоплення аудиторії на початкових етапах міг змагатися тільки з радіо. Саме тому актуальність нашого дослідження є об'єктивно зумовленою – минуло майже століття з тих часів, а кінематограф і телебачення залишаються засобом пропаганди та продукування певних ідей.

Виклад основного матеріалу. Фактично з перших днів свого приходу до влади більшовики опинилися в надзвичайно хиткому становищі і ворожому оточенні. Вони взяли владу від імені робітничого класу, а тим часом робітники становили не більше 10 % населення Російської імперії. Переважна більшість населення (близько 85%) становило селянство (Хоффманн, 2018, с. 17). Партія більшовиків, яка перебувала в авангарді пролетаріату і повинна була повести народ Росії до світлого майбутнього, після жовтневого перевороту опинилася в щільному оточенні антагоністичних елементів. У числі цих елементів виявилися: інші політичні партії – соціалістичні і несocіалістичні, заможне селянство, дворяни, поміщики, козаки, духовенство, офіцери, юнкери, купці, підприємці. На допомогу з-за кордону розраховувати не доводилося. Для того щоб виграти Громадянську війну і здобути перемогу над усіма внутрішніми і зовнішніми ворогами радянської влади, треба було залучити на свій бік великі людські ресурси, щоб потім мобілізувати їх на справу будівництва нового «світлого майбутнього» (Карлявіна, 2019, с. 98). Щоб досягти цієї мети, потрібні були серйозні зусилля, серед яких опинилася і антирелігійна пропаганда, яка пронизувала всі сфери суспільного життя. Роль антирелігійного за змістом і спрямованістю кінематографа у цих процесах була суттєвою.

Ставлення до релігії радянської влади було висловлено в декреті 1918 року «Про відокремлення церкви від держави», згідно з яким за громадянами держави визнавалося право сповідувати за своїм переконанням будь-яку релігію, а крім того закріплювалося право не сповідувати жодної релігії (Гильдесева, 2013). У результаті виступу патріарха Тихона проти позиції більшовиків щодо громадянської війни і вилучення церковних цінностей більшовики почали масову антирелігійну кампанію, у якій кінематографу була відведена роль однієї з форм радянської антирелігійної пропаганди і відображення ставлення влади до релігії та офіційної церкви.

Один з харизматичних лідерів більшовиків Лев Троцький стверджував, що кінематограф змагається з церквою. На його думку, подібне суперництво могло стати фатальним для церкви у тому випадку, якщо об'єднати зусилля

соціалістичної держави з кінематографом. Троцький вважав, що самої антирелігійної пропаганди недостатньо, тому що народні маси безпосередньо на побутовому рівні пов'язані з релігією. Таке повсякдення і «безідейну обрядовість», на його думку, можна витіснити новими формами побуту, дозволяя, розваг, до яких належав і кінематограф (Троцький, 1927, с. 179).

Варто наголосити, що антирелігійні фільми першого десятиліття радянської влади дуже різні за сюжетом та хронометражем. Серед великого числа кіноробіт, багато з яких не збереглися до нашого часу, можна виділити наступні тематичні блоки: документально-агітаційні та ігрові фільми. Документально-агітаційні фільми антирелігійного змісту були покликані висвітлити з «правильної» точки зору антицерковні акції більшовиків. Особливе місце серед перших пропагандистських кампаній зайняла акція з «розвінчування святих мощів». Упродовж усієї кампанії її висвітлювала радянська і партійна преса, зі смакуванням розповідаючи про виявлені «шахрайські витівки і фальсифікації церковниками нетлінних мошей» (Гурьянов, 2018, с. 118).

Ефективним методом для боротьби з забобонами, релігійним «дурманом» були «культурфільми», тобто фільми навчально-освітнього змісту. Щоб загострити увагу глядачів на агітаційних антирелігійних частинах, направити думки і почуття глядачів в потрібному пролетаріаті напрямку було організовано супровід фільмів лекціями. Попередньо лектор роз'яснював про значення, дії і багатства монастирів. Проведення такої антирелігійної бесіди давало можливість використовувати культурфільми для боротьби з вірою (Лубимова, 2019, с. 51).

Кінематограф 1920-1930-х років характеризувався наступом на релігію «по всіх фронтах». Антирелігійна тема присутня в кінематографі даного періоду в різних жанрах і напрямках. Серед них критика Російської православної церкви, католицизму й ісламу. Церковнослужителі характеризуються як шахраї і фальсифікатори, здатні на зраду і злочин. Особливою популярністю користувалася критика християнства в історичних фільмах («Чудотворець», «Хрест і маузер»), у фільмах про Громадянську війну («Іуда») і на сучасну тематику, які в свою чергу поділяються на кінокартини, що розповідають про релігію як про пережиток минулого («У нетрях побуту», «Хабарда») і розглядають церкву як спільницю куркулів в боротьбі з радянською владою («Джалма») (Русина, 2019, с. 57).

Одним із прикладів антирелігійного фільму, спрямованого на критику православ'я, є твір Чеслава Сабінського «Старець Василь Грязнов», знята Державним комітетом СРСР з кінематографії (Держкіно) в 1924 році. Фільм був спрямований на викриття церковних авантюр. Василь Грязнов, зарахований до лику святих, показаний як злодій і грабіжник. В цілому духовенство показано розпусним і корисливим, а релігія – лише засіб збагачення (Риклін, 2009, с. 54).

Розвінчування Католицької церкви відбувається у знаменитій роботі режисера Володимира Гардіна за сценарієм Лева Нікуліна «Хрест і маузер» 1925 року. Картина збереглася в повному обсязі. Сюжет фільму вкрай заплутаний. Дія фільму починається ще до революції. У притулку католицького монастиря одного з західних містечок Росії у сироти Юльки народжується від ксьондза Ієроніма син. Дитину таємно від матері вбивають, а її труп підкидають у єврейський квартал. Чорносотенці поширюють чутки про те, що вбивство

скоєно євреями в ритуальних цілях. Починається погром. Офіційна влада міста підтримує чорносотенців. Дізнавшись про смерть сина, Юлька не змогла пережити того, що сталося і вмирає, встигнувши розповісти своїй сестрі Марійці про свій зв'язок з ксьондзом. Пройдуть роки, радянська влада прийде до цього містечка. Завербований іноземною розвідкою, ксьондз Ієронім до пори до часу ще буде читати проповіді і приховувати групу шпигунів на чолі з вікарієм Шуром. Але одного разу він зустріне випадково Марійку, вона його, звичайно, впізнає і жадає від нього публічного каяття. Цьому кінотвору властиві всі типові риси пропагандистського антирелігійного фільму. Однак католиків у Росії було не настільки багато, тому чимало глядачів просто не розуміли багатьох деталей, пов'язаних з життям католицьких кліриків (Карлявина, 2019, с. 100).

Про утиски релігійними фанатиками кавказьких народів розповідає фільм режисера Аббаса Мірза Шаріф-заде «В ім'я бога» (1925 рік), присвячений згубному впливу релігійного фанатизму. Дія відбувалася в Азербайджані напередодні Жовтневого перевороту. Бідняк селянин Кулі безмежно вірив в Аллаха, терпляче зносив експлуатацію беків і ханів та вважав, що життя не могло бути іншим. У село приїхав брат Кулі – робітник з нафтових промислів, підпільник Джафар, який повів революційну агітацію серед молоді. На одному з таємних зібрань був присутній і Кулі. Сміливі і переконливі промови брата породили в нього сумніви у правильності традиційних порядків. Щоб розібратися в собі, він попрямував до мулли. Використовуючи фанатичну віру Кулі в Аллаха, мулла спритно вивідав у нього імена учасників підпільних зборів, внаслідок чого в селі прокотилася хвиля арештів, яка не обминула і Кулі. У фільмі робиться відвертий акцент на політичній неблагонадійності і відвертій ворожості мусульманських кліриків (Риклін, 2009, с. 58).

Отже, антирелігійні кінострічки, що створювалися упродовж першого пореволюційного десятиліття, були спрямовані не тільки проти РПЦ, але й проти інших конфесій. Це свідчило про стратегічну мету партії більшовиків щодо викорінення всіх без винятку релігійних конфесій та інституцій на теренах радянських республік. Довоєнному радянському кіно притаманне зображення священика як зрадника, донощика, запруданця. Широко висвітлювалася шкода, яку приносить церква і релігійність у ході будівництва соціалізму. Віруюча людина була позначена «міткою» класового ворога.

Висновки. Проаналізувавши антирелігійну проблематику в радянському кінематографі міжвоєнного періоду, можемо констатувати, що радянська влада сприймала релігію і Церкву як політичного противника і для боротьби з нею використовувала різні методи. З перших років більшовицької влади кінематограф став потужною ідеологічною зброєю радянської влади. Сприймаючи релігію як сегмент старої влади, більшовики не шкодували коштів на пропаганду антирелігійних ідей серед населення, вважаючи це одним з найбільш важливих завдань поточного моменту.

Список використаних джерел

Гильдеева К. Опиум на экране: образ религии в советском и русском кино, часть первая (1918-1937) // Obskura // URL: (Электронный ресурс). Режим доступа: <http://www.obskura.co.uk/ru/religion-p1/>

Гурьянов П. С. Антирелигиозная борьба большевиков в 1920-1930-е гг. при

помощи кино. Общество: философия, история, культура. 2018. №. 3. С. 15-23

Карлявина А. И. Антирелигиозный кинематограф в советской пропаганде 1920-х годов. Артикульт. 2019. № 35. С. 97-104

Любимова О. В. Антирелигиозный кинематограф 1920 – 1930-х годов. Научный журнал. 2019. С. 51-53

Русина Ю. А. История советского кино. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. 104 с.

Рыклин М. Коммунизм как религия: интеллектуалы и Октябрьская революция. Москва: Логос, 2009. 136 с.

Троцкий Л. Д. Проблемы культуры. Культура переходного периода // Издание литературы в электронном виде – Magister// (Электронный ресурс). Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotl914.htm/>

Хоффманн Д. Л. Возвращение масс. Современное государство и советский социализм. 1914-1939 / пер. с англ. А. Терещенко. Москва: Новое литературное обозрение, 2018. 424 с.

* * *

*Цирульник Михайло, здобувач освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14
(наукова керівниця – учителька історії Авраменко Ж.М.)*

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС ПОЛТАВИ І КРАЮ В ГАЗЕТНИХ РЕКЛАМНИХ ОГолоШЕННЯХ

В сучасних умовах переходу України, як пострадянської держави, до ринкової економіки в кожній галузі відбувається пошук нових шляхів і методів виробництва, здійснюється аналіз сучасного стану, окреслюються перспективи на майбутнє. На початку XX століття відбувалися подібні процеси в умовах розвитку капіталізму. Як зараз, так і тоді розвиток готельно-ресторанного бізнесу був і є актуальним, оскільки завдяки цій галузі підтримувалася ціла низка суміжних, створювалися додаткові робочі місця, реалізовувалися ринкові механізми, від даної галузі поповнювалися не лише кишені власників, а й державний та місцевий бюджет. На початку XX століття готельно-ресторанні комплекси пропонували своїм клієнтам досить широкий спектр послуг, нерідко впливаючи і на культурну сферу. У цій статті ми розглянемо, яким був готельно-ресторанний бізнес на теренах Полтавщини, як власники заохочували клієнтів, які послуги надавали на основі газетної реклами.

З початку XIX століття починається бурхливий розвиток архітектурної забудови міста Полтави та налагодження інфраструктури у повітах. Губернський центр зосереджував у собі адміністративно-чиновницький апарат, місцеву та приїжджаючу дворянську публіку, що потребувала розваг і видовищ, пізніше органи самоврядування. В Полтаву приїздили на різноманітні заходи, базарі та ярмарки, свята, по роботі чи у її пошуках, у справах громадськості, відпочити від столичної метушні чи просто в гості та з інших причин.

Початок формування предметно-просторового середовища губерньського центру почалося з центральної історичної частини. Новим центром міста стала Кругла площа з низкою урядових адміністративних споруд – Малоросійського поштамту, будинку Дворянського зібрання, губерньських і Повітових присутніх

місць, будинків трьох губернаторів (цивільного, віце- і генерал-губернатора). Розпланування міста здійснювалося з урахуванням існуючої вуличної мережі та дотриманням осьової перспективи. Вздовж прямолінійних вулиць зводилися нові будинки: громадські, приватні особняки, будинки міщан та козаків. Таким чином створювалася глибинна композиція, утворена вуличними коридорами та завершена архітектурними спорудами.

В другій половині XIX ст. на території Полтави почали з'являтися «ознаки нового суто капіталістичного будівництва – прибуткові будинки, торгівельні, контори, банки, майстерні та ін.» (Гладыш К. , 1982, с. 47).

Наприкінці XIX ст. в Полтаві процвітали прибуткові будинки і з'явилися готелі. Сюди приїздили відпочити знатні добродії навіть з Києва та Санкт-Петербурга. Для приваблення клієнтів власники прибуткових споруд приділяли особливу увагу їхньому зовнішньому вигляду: прикрашали фасад ліпниною, гарними колонами, різноманітними скульптурами (Гладыш К. , 1982, с. 51).

Найпрестижнішими готельно-ресторанними комплексами були: готель «Європейський», «Слов'янські номери», готель Воробйової, «Уніон», «Гранд-Готель» та «Європа» в Полтаві. Варто зазначити, що в комплексі йшли ресторани, де можна було замовити звані обіди, де чиновники люб'язно пригощали шанованих гостей міста та інших чиновників, що приїздили до губернії у справах. Також при готелях мались екіпажі, які можна було винаймати для прогулянок містом та околицями. У ресторані розважали вибагливу і не дуже публіку оркестри своїми концертними програмами. Розглянемо детальніше найбільші готельно-ресторанні комплекси початку XX століття.

Готель «Європейський» був побудований на початку XX ст. на вул. Малій Петровській (тепер вул. Небесної Сотні, № 4). З початку 20-х рр. до вересня 1941 р. готель називався «Перше травня». Будинок готелю зруйнований під час війни. Не відбудовувався. Після війни на цьому місці було зведено 3-поверховий житловий будинок (Кудрицький А. 1, 1992, с. 648). Готель мав успіх не лише серед полтавської публіки. При ньому існував ресторан, у якому проходили виступи та концерти. Наприклад, досить часто в номерах «Полтавського вісника» знаходимо подібну рекламу: «Європейський готель щоденно під час обіду від 1½ до 5 години дня і ввечері від 9-12 години грає концертно-салонний оркестр під керівництвом І. С. Ворохеля» (Полтавський вєстник, 1909, с. 4).

Готель Воробйової. Знаходився по вул. Преображенській № 4 (тепер – вул. 1100-річчя Полтави). Колишній будинок готелю дещо перебудований зберігся й до наших днів (Кудрицький А. 1, 1992, с. 143).

«Гранд-Готель» по вулиці Олександрійській (зараз вул.. Соборності), який утримував І. А. Гінзбург (Білоусько О., 2005, с. 34).

«Москва». Готель побудований на початку XX ст. по вул. Котляревського № 30. З 1920 р. використовувався як житловий будинок. Розібраний у 1987 р. (Кудрицький А. 1, 1992, с. 567).

«Слов'янські номери» – готель. Побудований на початку XX ст. на вул. Стрітенській № 19. Зруйнований під час Великої Вітчизняної війни. Відбудований. Тепер у будинку міститься житлове управління міськвиконкому (Кудрицький А. 1, 1992, с. 878).

«Уніон». Готель у Полтаві. Побудований на початку XX ст. на вул. Кузнецькій (тепер вул. Пушкіна № 45). Будинок знищено під час Великої Вітчизняної війни. У повоєнні роки на цьому місці зведено будинок Українського тресту «Полтавсьлібуд» (Кудрицький А. 1, 1992, с. 925).

Окрім вищезазначених також існували готель «Марсель», мебльовані кімнати з багатообіцяючими назвами – «Дагмара», «Берлін», «Тулон», «Петербурзькі», «Централь», «Номери комерційні», «Одеські», «Новгородські», «Номери Вікторія», «Варшавські номери», «Номери Неаполь», «Номери Ізраїля», «Номери Англія», «Північні номери», «Номери Тарнопольського», «Номери Пальміра», «Париж», «Ермітаж», «Номери Крайника», «Номери Київські», «Номери Слущького», «Росія», «Астрахань», «Черкаси», «Шора».

Поряд з цим у «Полтавському віснику» розміщено велика кількість оголошень, що стосувалася продажу будинків, здачі кімнат та квартир в оренду, просто реклами того чи іншого готелю: «Здається квартира з 1 травня, 5 кімнат зі зручностями. Велика Петровська вулиця, будинок Тукалевської № 9/12. Про ціну запитати там же» (Полтавський вєстник, 1912, с. 1). «Продається два будинки зі службовою землею 315 сажнів. Вулиця Хрестовоздвиженська 9» (Полтавський вєстник, 1909, с. 1). «В Полтаві, за Собором, біля міської бесідки продається садиба «Кинь-Грусть» з чудовим видом на місцевість» (Полтавський вєстник, 1909, с. 1). «Продається садиба 600 кв. саж, будинок, сарай і сад, вулиця Куракінська (Кременчуцька) №30» (Полтавський вєстник, 1912, с. 4). «Віддається в оренду нижній поверх . Запитати наверху, Харчевня №10» (Полтавський вєстник, 1909, с. 4). «Приїзжим в Полтаву, в неділю 7 червня 1909 року відбулося відкриття відремонтованого і розкішно обставленого готелю «Нова Європа», що знаходиться в центрі міста на перетині Іванівської та Харчової вулиць. Навпроти місцевого театру» (Полтавський вєстник, 1909, с. 4).

Проаналізувавши газетні оголошення досліджуваних видань, ми прийшли до висновків, що на початку XX століття готельно-ресторанний бізнес Полтави та губернії переживав структурування, формування внутрішньогалузевих, міжгалузевих та зовнішньоекономічних зв'язків. Для більш активного залучення клієнтури готелі та ресторани пропонували широкий спектр послуг: транспорт по місту, обіди за квитками з подачею різноманітних страв, що супроводжувалося виступами оркестрів, номери на різний смак та платоспроможність тощо. Найактивніше рекламували себе «Європейський готель» та готель «Нова Європа». Спираючись на поглиблення спеціалізації, кооперування та розвиток конкуренції в роботі готельно-ресторанних підприємств, статистичні дані та рекламні оголошення, можна стверджувати, що умови для розвитку даного сектору на початку XX століття були досить сприятливими. Назви та меню готельно-ресторанного комплексу Полтавщини показують проєвропейську спрямованість закладів, підкреслюючи намагання місцевих підприємців до інтеграції в загальноєвропейський ринок.

Список використаних джерел

Полтавщина: Енциклопедичний довідник. За ред. А. В. Кудрицького. Київ : УЕ. 1992. 1024 с.

Гладыш К. В. Архитектура и пам'ятники Полтавщины. Путеводитель. Харьков: Прапор, 1982. 104 с.

Білоусько О. А. Новітня історія Полтавщини I половина XX століття: підручник для 10 класу. Полтава : Оріяна, 2005. 311 с.

Полтавський вєстникь. 9 мая 1909. № 1939.

Полтавський вєстникь. 1912. № 2766.

Полтавський вєстникь. 2 іюня 1909. № 1958.

Полтавський вєстникь. 4 іюня 1909. № 1960.

Полтавський вєстникь. 28 іюня 1909. № 1981.

* * *

*Шамрай Марія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Шаповал Л.І.)*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНИЩИНИ У РАДЯНСЬКУ ДОБУ (1920-1980 РР.)

За схемою історико-етнографічного районування України до території Середньої Наддніпрянищини (історико-етнографічного району) відносять південні райони Київщини й Чернігівщини, південно-західні райони Полтавщини, північні райони Кіровоградщини, Черкашину, північно-західні райони Дніпропетровщини. Для даного історико-етнографічного району, як і для всієї України, характерним було збереження традиційних весільних обрядових дійств до 20-30-х років XX століття. З часом, деякі весільні обряди почали виходити із загального вжитку.

Чим зумовлений відхід українців від традиційної весільної обрядовості? Як відомо, в окреслений період на долю українців випало чимало випробувань: завершення Першої світової війни та громадянська війна 1917-1921 років, голод 1921-1923 років., спричинили відмирання окремих елементів весільної обрядовості. Також важливе місце займали і насильницькі заходи радянської влади. Керівники радянської держави прагнули розчинити українські звичаї та традиції у багатонаціональному новоутвореному Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Для цього використовувалися досить жорстокі методи – репресії кінця 20-х – 30-х років XX століття, розкуркулення, колективізація, штучний голод 1932-1933 років та поширення атеїстичних ідей.

Серед українського суспільства на усіх рівнях широко пропагувалася відмова від народних традицій. Вважалося, що це пережитки минулого, які не можуть існувати у радянському суспільстві. Як зазначає дослідниця В. Борисенко, досить активно у пресі почали рекламувати переваги вільних стосунків між молоддю, влаштування так званих «червоних весіль» для передовиків заводів і колгоспів. Досить часто над тими, хто намагався зберегти традиції українського народу та відіграти весілля дотримуючись усіх традиційних весільних обрядів українців, чекали насмішки. Весілля без вінчання, весільний комсомольсько-молодіжний поїзд під червоним прапором, прилюдна присяга молодих на вірність, громадське ствердження шлюбу – усе це сприяло формуванню нових поглядів на сім'ю та взаємовідносин в ній (А.Аль-Анні, Н.Кузіна, 2012, с. 40).

Голод 1932-1933 років вніс значні корективи у традиційну весільну

обрядовість українців. Як таке, весілля відзначав лише колгоспний актив, а інша ж частина населення України не мала змогу влаштувати навіть скромну родинну вечерю. З'являється нова форма одруження – «сходини» – коли весільна пара (наречений і наречена) розпочинала жити разом у житлі чоловіка та вести спільне господарство. Не йшла мова про проведення традиційного українського обряду весілля чи вінчання (церковний шлюб). Єдиною процедурою оформлення шлюбу молодят ставав розпис (реєстрація) у сільській раді.

Для утвердження радянської ідеології у сфері сімейно-шлюбних відносин, яка була спрямована на уніфікацію всіх національних меншин та знищення унікальної народної культури сімейні обряди отримали нові назви. Наприклад, «червоні хрестини», «червоні звіддини», «червоні весілля» тощо (Борисенко, 2010, с. 95). Слід відзначити, що для впровадження цієї «червоної обрядовості», для радянських весіль починали писати нові пісні, у яких закликали відкинути українську традиційну весільну обрядовість. Це почало викликати опір в українському суспільстві. Населення активно відмовлялося від народної обрядовості. Офіційно шлюб, також реєстрували не всі, оскільки відбувалася деформація моральних цінностей. Усе це призвело до різкого зростання кількості цивільних шлюбів в Україні. Основним недоліком таких шлюбів була відсутність відповідальності один перед одним, тому нерідко жінки залишалися самотніми з дітьми на руках, у гірших випадках діти ставали безпритульними. Тоді радянська влада була вимушена піти на узаконення цивільних шлюбів без громадянської реєстрації і без виконання традиційного весільного обряду (Борисенко, 2010, с. 96).

По завершенню Другої світової війни (1939-1945 рр.) йде активна трансформація традиційної української весільної обрядовості. Часто чоловіки з війни поверталися до села з новими обранцями. У таких випадках весілля майже не гуляли. Вплинули на відхід від традиційної весільної обрядовості й економічні та демографічні чинники. Черговий голод 1946-1947 рр. змушував відмовитися від пишних бенкетів (святкових застіль). З'являється нова форма святкування весілля – вечірка. Така форма відзначення весілля була популярною впродовж першого воєнного десятиліття як в місті, так і на селі, але у них була певна локальна соціальна відмінність. Якщо у місті відмовлялися від всіх традиційних весільних атрибутів та обмежувалися скромними гостинами, то в селі намагалися відтворити традиційні весільні обряди, звісно ж не в повному обсязі, але не оминати основні складові частини. Слід відзначити, що важливим на селі залишався весільний обряд випікання короваю. Навіть у повній скруті українські родини намагалися знайти борошно на коровай, обмінювали деякі речі на всі необхідні інгредієнти обрядового весільного печива. В 1940-1950-х рр., поступово починає відновлюватися традиційне українське весілля у сільській місцевості. Повертаються основні компоненти традиційної весільної обрядовості та намагання зберегти весільну народну пісню.

Не дивлячись на більшовицький наступ на релігію у 1920-30-х рр., все частіше молодята едали себе церковним шлюбом. Але поряд із таким лояльним ставленням у перші післявоєнні роки, до кінця 1950-х років знову почали звертатися до практики знищення унікальної української культури. Оскільки у попередні роки, особливо 20-30-ті рр. XX століття, радянська влада мала досвід

наступу на українські традиції вона поступово почала відновлювати старі методи впливу на суспільство. Наприкінці 1950-х років активно розпочали пропагувати «комсомольські весілля». Комсомольсько-молодіжні весілля, виникнувши у 1920-ті роки, відродилися у 50-60-х роках ХХ століття як форма громадських урочистостей, що мала усталений сценарій. Він передбачав участь представників громадських організацій та трудових колективів, їхні накази, клятви молодих на вірність, обдарування. Крім таких новацій, молодіжне весілля містило і ряд традиційних обрядів, але, як правило, у переосмисленому вигляді: «рушничок щастя», поздоровлення молодих хлібом-сіллям, обсипання зерном, відзначення весільних чинів традиційними атрибутами, обрання почесних батьків, рядження (Пономарьова, 1993,с.178). Так звані «комсомольські весілля» влаштовували передовики виробництва. Досить часто на таких весіллях молоді в подарунок отримували ковдру або радіолу, посуд тощо.

Швидкі темпи урбанізації у 60-70-х роках ХХ століття та вплив політики радянської вдали призвели до ще більшої зміни весільної обрядовості українців. Для того аби прописати сценарій проведення уніфікованої церемонії укладання шлюбу в 1969 році було створено спеціальну урядову Комісію з вивчення та впровадження радянських свят та обрядів при Раді Міністрів УРСР. Сама ця Комісія створила стандартний сценарій для оформлення громадянського шлюбу. У своїй діяльності вона опиралася на попередні досягнення у цій сфері. До розробки цих рекомендацій було залучено понад 600 спеціалістів з різних галузей – науковців, композиторів, поетів, художників, архітекторів, працівників сфери культури та побуту, комунального господарства (Онуфрійчук,2015, с. 95). У 1959 році модифікацій зазнали і відділи Реєстрації Актів Цивільного Стану (РАЦС), на зміну яким радянська влада сформувала так звані «палаці одружень» та «палаці щастя». У цих місцях відтворювалася спеціальна святкова атмосфера, яка б сприяла утвердженню популярності громадянської реєстрації шлюбу та нівелювала б церковний ритуал. Існував також звичай публікувати оголошення про весілля в місцевій газеті, надсилати запрошення на майбутнє святкування поштою для колег та профспілок, членами яких були наречені. У «палацах» молодята мали нагоду замовити весільну атрибутику: штучні квіти, каблучки, стрічки. Також тут після проведення весільної церемонії у спеціально облаштованій кімнаті відбувалося частування весільних гостей шоколадом, фруктами та радянським шампанським, робили фото (Матушенко,2009, с.227).

Саме на цей період припадає стрімка міграція українського населення з села до міст. З собою колишні мешканці сільської місцевості приносили українські традиції. Відбувається процес взаємопроникнення звичаїв місцевих мешканців з вихідцями з села. Міські традиції активно намагалися впровадити у життя на селі. Так, традиційний коровай на тривалий час був витіснений весільним тортом у місті. Така мода швидко пройшла й українська традиція частувати молодих короваєм повернулася, хоча для його виготовлення все частіше зверталися до пекарень, а не до жінок-коровайниць.

Весілля 1960-70-х років Н.Здоровега характеризувала таким чином: «комсомольське весілля і нова форма сучасного весілля, що охоплює урочисту громадську реєстрацію шлюбу з кращими традиційними рисами народної

весільної обрядовості. Комсомольське весілля є найбільш почесною формою весілля. З часом така форма, імовірно, стане домінуючою складовою в нашому суспільстві» (Здоровега, 1974, с. 144-145).

У селах України ще в 70-80-х роках XX століття співали обрядові пісні до випікання короваю, весільні жартівливі переспіви між боярами і друзками, для виряджання молодих з дому батьків. На Київщині у 1980-х роках було записано понад 65 весільних пісень лише до випікання короваю (Бондаренко, 2010, с. 99). На території Середньої Наддніпрянщини побутував давній весільний обряд – поминання на весіллі померлих родичів. Також зверталися до української традиції обсипання молодих зерном та грішми, незмінно перев'язували вишитими рушниками сватів. З встановленням економічної стабільності відновився і весільний обряд обміну подарунками між сватами, родинами наречених. Згодом з'явилися і нові обрядодії, які були пов'язані з обдаровуванням молодими на весіллі гостей хустками, відрізами тканини, вишитими рушниками.

Як зазначалося вище, в УРСР було утворено спеціальну Комісію, яка мала б уніфікувати радянські обряди. На початок 1980-х років вона підготувала спеціальну Рекомендацію до обрядів «Одруження» та «Народин». Для виконавців весільного обряду було створено спеціальне весільне вбрання, виготовлено нагрудні знаки. За рекомендаціями Комісії, під час проведення цих сімейних обрядів обов'язково потрібно було використовувати певну радянську символіку. У вітальні (кімнати) ЗАГСу мала бути чаша-факел, яка запалювалася від Вічного вогню, мали стояти погруддя Леніна, інші радянські символи. У цей час також з'являється традиція покладання квітів до пам'ятника полеглих воїнів чи Вічного вогню. За рекомендаціями Комісії під час розпису молодят почали використовувати вишиті рушники, що додавало певного етнічного забарвлення весільної церемонії українців. Ці рушники були фабричного виготовлення, бо дмотканні вироби почали виходити із моди.

В українському селі в 1980-х роках почали гуляти пишні весілля, намагалися зібрати якомога більше гостей, накривали бенкетні столи з великою кількістю страв (традиційні страви витіснялися більш сучасними та оригінальними європейськими блюдами). Традиційно на святковий весільний стіл подавали такі страви: борщ, різні каші, голубці, тушковану капусту, холодець, пиріжки з різною начинкою, смажене та печене м'ясо, ковбаси, печене сало, юшка з риби, тушковану рибу (Артюх, 1977, с.155). Серед напоїв подавали: квас, узвар, сивуху, різні настої і наливки. У 80-х роках XX століття з них на бенкетних столах лишилися: голубці, смажене та печене м'ясо, ковбаси, тушкова риба. Для того аби всім гостям вистачало місця облаштовували спеціальні намети, «шалаші», «курени» тощо. Досить популярною була українська народна пісня «Горіла сосна, палала» під час обряду знімання фати з нареченої. Також у 80-х роках. XX століття на зміну традиційному духовому оркестру, який супроводжував весільні обряди, приходять програвачі та естрадні оркестри. Ще з 60-х років. XX століття у моду увійшли весільні традиції, що є популярними до сьогодні: біла весільна сукня та урочистий марш Мендельсона. Неодмінним атрибутом святкування весілля стали привітання піонерів, які демонстрували зв'язок між поколіннями. Не лише церемонія, але й застілля супроводжувалося музикою. Однак на зміну українським народним пісням прийшли спеціально

запрошені оркестри, які виконували марші та урочисті соціалістичні пісні (Матушенко, 2009, с. 228). У 1980 році з'явилася пісня «Обручальное кольцо», яка швидко набуває популярності та стала символом весілля не однієї пари аж до сьогодні.

В умовах поступового витіснення народних обрядів, до традиційної весільної обрядовості починають вводити нових фігурантів (весільних чинів). Прикладом може слугувати тамада, який перебирав на себе функції старости, свата на весіллі. Було розроблено стандартизовану весільну розважальну програму, до якої входили: «танець наречених», «танець тещі і зятя», танцювальні «подорожі» за мотивами танців інших народів. Радянські обряди 70-80-х років XX століття були орієнтовані на трудове виховання молодих людей. Тому з'явилися конкурси у яких молоді мали продемонструвати свої трудові навички, але вони не прижилися. До розважальної весільної програми почав входити «танець тещі і зятя». Виник він у 70-х роках XX століття, згодом почав поєднуватися із новоствореним обрядом «миття ніг тещі». Завершувався цей обряд взуванням матері нареченої (тещі) у чоботи, подаровані зятем. Такий весільний обряд іде в невідповідності українському звичаю шанувати старших людей молоддю, громадою.

Не дивлячись на такі різкі зміни, весільний обряд викупу нареченої залишався популярним як у місті, так і селі. Він починає обростати шаблонними «конкурсами», які були спрямовані на те, щоб зібрати зі сторони нареченого якомога більше грошей. Як зазначає дослідниця О. Громова: «весілля періоду 70-80-х рр. XX століття сучасники відзначають як часи «гучних весіль» (Борисенко, 1988, с. 120). Починає з'являтися низка нових весільних обрядів, що відповідали ідеології радянської влади, але поряд з тим в українському селі намагалися зберегти хоча б основні елементи традиційної весільної української обрядовості. Так на території Середньої Наддніпрянщини зберігався обряд сватання, запрошення на весілля, виготовлення весільного гільця, випікання весільного короваю, обряд покриття голови молодої хусткою.

Наприкінці XX століття (1990 рр.) все частіше почали повертатися до весільного обряду вінчання. Вінчання, як форма церковного шлюбу, була впроваджена Синодом у XVII-XVIII століттях. Спочатку до вінчання ставилася негативно більша частина населення України, оскільки воно суперечило традиційному народному весільному обряду. Досить часто повінчані молоді жили окремо до моменту справляння традиційного весілля. Лише поступово освячення шлюбу в церкві набрало юридичної сили і стало невід'ємним компонентом українського весілля. Не дивлячись на це, остаточне скріплення шлюбного союзу залишалося за народними обрядами. Вінчання передувало давньому санкціону чому народному обряду – посаду. Довгий час воно сприймалося крізь призму язичницьких традицій, свідченням того є велика їхня частка у християнському обряді вінчання. Перед тим як йти до церкви, молоді просили у батьків благословення. Ця весільна церемонія проводилася із хлібом-сіллю на рушнику. Під час вінчання дружки тримали на правому плечі молодого хлібину зі свічкою, а над лівим плечем молодої перемітку (намітку). Це також елементи народної весільної обрядовості, які дещо «заземляли» духовний церемоніал. Водночас церковне вінчання збагачувало традиційне народне весілля ідеєю освячення шлюбу, закріплюючи цінності сімейного життя

(Пономарьова, 1993, с. 176).

Отже, традиційна весільна обрядовість українців упродовж XX століття зазнала чималих змін. У 60-х роках XX століття активізувався наступ на традиційну весільну обрядовість українців. Було створено єдиний сценарій для всіх радянських весіль. З циклу радянських обрядів, пов'язаних із весіллям, почали «випадати» цілі елементи єдиного весільного обряду українського народу. Так з передвесільного етапу зникли вивідування, оглядини, у власне весільній обрядовості зник обряд посаду молодих, про післявесільний етап можна сказати, що у своєму традиційному вигляді він взагалі зник, хоча на Полтавщині побутовий обряд «фрозхідний борщ» (відвідування молодими батьків молодої/нареченої через тиждень після весілля). Особливостями та змістовим наповненням весільних обрядів населення Середньої Наддніпрянщини, які сформувалися внаслідок трансформації традиційної весільної обрядовості українців впродовж 1920-80 років були наступні: виключення обряду вінчання із циклу весільних обрядів, уніфікація весільного обряду українців з іншими націями та народностями Радянського Союзу, внесення змін до традиційних етапів українського народного весілля, створення спеціальних єдиних для всіх сценаріїв весільної церемонії. У 70 -80-х роках XX століття виникають весільні обряди, які дійшли до наших часів, які ми зараз вважаємо традиційними, хоча це далеко не так.

Список використаних джерел

Аль-Анні А., Кузіна Н. Державна політика по впровадженню радянської обрядовості в Українській РСР. Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 38. , К., 2012.

Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія : Історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх. , К.: Наукова думка, 1977, 155 с

Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні, Київ, 1988,.165 с.

Борисенко В.К. Українське весілля: Традиції і сучасність., К.:ВД «Стилос», 2010, 136 с.

Весільна модель світоустрою та її функції / Валерій Борисович Матушенко / Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 2009, Вип.4, С.48-52

Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні /Н.І.Здоровега. К.: Наукова думка, 1974.159 с.

Онуфрійчук Катерина. Історіографія вивчення міської весільної обрядовості в Україні (50-80-ті роки XX століття) //Народна творчість та етнологія. 2/15, С.93-103

Українська минувшина:Ілюстрований етнографічний довідник / А.П.Пономарьова, Л.Ф.Артюх, Т.В. Косміна та ін. К.: Либідь, 1993. 256 с.

* * *

ПРОБЛЕМА РОЗГОРТАННЯ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У період радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. важливу роль у протистоянні нацистським військам відіграв рух Опору на окупованій території України. Провідною формою організованого опору був радянський партизанський рух, історія розгортання і становлення якого знайшла відображення в сучасній історіографії.

Недоліком радянської історіографії партизанського руху слід вважати відсутність глибокого аналізу причин його кризи на етапі розгортання, великих людських втрат та низької ефективності оперативної бойової діяльності. Характерними її рисами була тотальна глорифікація героїзму і подвигів партизанських загонів та окремих їх учасників, гіпертрофоване зображення масштабів охоплених партизанським контролем територій, проведених операцій, роль комуністів у його організації тощо. Однак на сторінках історичних праць не висвітлювалися об'єктивно питання кризи радянського партизанського руху на початковому етапі радянсько-німецької війни, стосунки з місцевим населенням на окупованих територіях. Не було оприлюднено й статистичних даних про чисельність партизанського руху.

Поглиблене вивчення відкритих зараз документальних джерел дало можливість українським історикам застосувати нові методологічні підходи до їх аналізу й незаангажовано показати реальні умови процесу становлення і розвитку партизанського руху, простежити особливі бойової діяльності, розкрити причини його невдач у початковий період війни. Акцентування уваги на початковому етапі розгортання партизанського руху є порівняно новим напрямком в українській історіографії і бере свій початок з кінця 1990-х рр.

Важливу роль у створенні об'єктивної картини партизанського руху на території України мала публікація архівних документів у вигляді збірників з коментарями істориків. Цінним внеском у цей напрям вивчення історії партизанського руху є науково-довідкове видання колективу авторів «Україна партизанська. 1941-1945. Партизанські формування та органи керівництва ними: наук.-довід. вид.» (Смолій, Лозицький, 2001). Також наукові співробітники центральних архівів у м. Києві опублікували збірник документів особового походження, які десятки років не надавалися до використання дослідникам «Партизанская война на Украине: дневники командиров и соединений. 1941-1944» 1945 рр.» (Бажан, Власенко, 2010). У цій публікації вперше опублікована повна версія щоденників партизанських командирів: С.А.Ковпака, С.В. Руднева, М.І. Наумова. Щоденники дозволяють глибоше оцінити стан і тактики бойових дій партизанських загонів, взаємовідносини між населенням і партизанами. Це унікальне видання підготовлене співробітниками Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Серед авторів і упорядників збірників слід назвати дослідників В. Лозицького, О. Бажан, А. Кентія, О. Ткача.

До цієї ж категорії віднесемо опубліковані мемуари одного з організаторів партизанського руху, фахівця мінно-диверсійного напрямку Іллі Старинова. Він

є автором трьох книг – «Партизанская война», «Записки диверсанта» и «Мины замедленного действия» (Старинов, 1999). які були опубліковані після розпаду Радянського Союзу й не спотворені цензурою.

Загальним питанням досвіду підготовки та організації «малої війни» в 1920–1930-х рр., матеріального забезпечення партизанських загонів присвячена праця В. Боярьського «Партизанская война: история утерянных возможностей» (Боярский, 2001). Книга розкриває політику СРСР, але зачіпає ситуацію на території всіх республік, які стали ареною партизанської боротьби в тилу нацистських окупантів.

Окремий розділ фундаментальної праці «Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду» провідних українських істориків І. Патриляка й М. Боровика також розкриває партизанський рух та його специфіку на території України (Патриляк, Боровик, 2010). Монографія цікава тим, що партизанський рух показаний у контексті всіх аспектів війни й дає зрозуміти причини прорахунків його організаторів.

Заслугує на увагу дослідження історика О. Гогуна, який у книзі «Сталинские командос. Украинские партизанские формирования 1941-1944» (Гогун, 2012) описує політику двох ворогуючих сторін, щодо української землі, населення та його повсякдення в окупації. Автор багато і розлого цитує архівні документи. Слід зазначити, що О. Гогун одним із перших почав публікувати факти жорстокого ставлення партизанів до цивільного населення, насильне вилучення продуктів, самосуди і розстріли.

Глибокою аналітичністю відзначається монографія А. Кентія та В. Лозицького «Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941-1944)» (Кентій, Лозицький, 2005), у якій автори відтворюють складний і драматичний перебіг збройної боротьби в тилу вермахту в Україні, успіхи й невдачі партизанів у 1941-1944 рр.

Книга А.С. Чайковського «Невідома війна» (Чайковский, 1994) висвітлює широкі аспекти проблем «малої війни», а також роль і місце партизанського руху у вигнанні нацистських окупантів. Разом з тим зазначимо, що авторські трактування значною мірою перебувають у полоні радянських оцінок подій воєнної доби.

У 2011 р. побачило світ ґрунтовне колективне видання «Партизанська і підпільна боротьба в Україні (1941-1944): Історія, люди, пам'ять», у якому висвітлені труднощі періоду розгортання партизанської боротьби, керівництво партизанським рухом, допомога УШПР, форми й методи, масовість партизанської боротьби, характеризується матеріальне забезпечення партизанів.

Додаткові, нерідко вельми важливі факти містяться у статтях. Основний їх масив був виявлений у науковій періодиці: «Українському історичному журналі», «Історія в школах України», «Отечественная история». Окремі статті мають історіографічний характер як, наприклад, дослідниці А. Данілової (Данілова, 2014, с. 129-135).

Спецвипуск науково-документального журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ» (випуск № 1 (12), 2000) повністю присвячений публікації документів спецслужб, цілком таємних документів про формування партизанських загонів, організацію зв'язку, кадрове забезпечення загонів тощо.

Отже, досліджуючи становлення радянського партизанського руху, ми проаналізували деякі аспекти історіографії цієї проблеми, тематичні спрямування дослідників, виявили опубліковані збірники документів воєнної доби, які є важливими джерелами подальшого вивчення історії та специфіки партизанського руху на окупованій території України.

Список використаних джерел

Бажан О.В., Власенко С.И. Партизанская война на Украине: дневники командиров и соединений. 1941-1944 / колл. составит: Бажан О.В, Власенко С.И., Кентий А.В., Легасова Л.В, Лозицкий В.С. Центральный государственный архив общественных объединений Украины: Мемориальный комплекс «Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941-1945 годов» (Украина). М: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2010. 670 с.

Боярский В.И. Партизанская война: История утерянных возможностей . Мн.: Харвест; АСТ, 2001. 304 с.

Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941-1944/ 2-е изд., и доп. – М.: РОССПЭН. 2012. 527 с.

Данілова А. Історіографія радянського партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни. Схід. 2014. № 1. С. 129-135.

З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2000. № 1 (12): Спецвипуск

Кентій А.В., Лозицький В.С Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941-1944). К: Генеза, 2005. 408 с.

Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. 590 с.

Смолій В.А, Лозицький В.С, Бажан О.В, Кентій А.В., Ткач О.С. Україна партизанська. 1941-1945. Партизанські формування та органи керівництва ними: наук.-довід. вид./ Ценр. Держ. архів громад. об-нь України. Київ: Парлам. вид-во, 2001. 319 с.

Старинов И.Г. Мины замедленного действия: размышления партизана-диверсанта. М.: Альманах «Вымпел», 1999. 368 с.

Чайковский А. С. Невідомо війна. К., 1994. 255 с.

* * *

*Шахватова Анна, здобувачка освіти Полтавської гімназії «Здоров'я» №14
(наукова керівниця – учителька історії Авраменко Ж.М.)*

**СЕЛО МАЧУХИ В РЕТРОСПЕКТИВНОМУ ВИМІРІ:
ЧЕРЕЗ МИНУЛЕ ДО МАЙБУТНЬОГО**

Вивчення історії України через призму окремих населених пунктів дає змогу деталізувати узагальнені події та поняття, глибоше та змістовніше дослідити історичні процеси. Окрім цього, вивчення історії малої Батьківщини викликає бурю патріотичних почуттів та гордості за рідний край.

Дослідження історії міст та сіл Полтавщини є надзвичайно актуальним, оскільки існують великі «білі плями», які необхідно заповнити. А також децентралізація збільшила роль локальної культури у житті кожної громади. Культурні особливості території усе частіше сприймаються як цінний набуток

громади, як можливості для розвитку традицій, туризму, ремесел, а отже – і економіки держави.

Як свідчать дані археологічних розкопок, люди почали освоювати територію поблизу Мачух ще у VII-VI ст. до н.е. Зокрема, неподалік від Мачух в урочищі Таранів яр (нині це територія між селами Судіївка та Шевченки Мачухівської об'єднаної громади), виявлено великий могильник площею в 19 га., більше 40 курганів і поселення ранньоскіфського часу (VII-VI ст. до н.е.), а також два поселення середини та другої половини I тис. н.е. (Гейко А., 2018, с.69). Розкопки цих пам'яток показали, що тут проживали осіле землеробське поселення черняхівської культури.

Слід сказати, що точну дату заснування села Мачухи визначити важко. З одного боку, можна вважати, що це відбулось приблизно 1608 року, після заснування Полтавської фортеці польським коронним Станіславом Жолковським. Проте, перші писемні згадки датовані ще VII-VIII ст. Французький військовий та картограф Гійом Левасер де Боплан наніс на карту між Полтавою та Старими Санжарами село Федірки (Федунки). На даний момент це частина Мачух.

За переписом 1718 року в Мачухах було 238 козаків. Населення займалося хліборобством, бджільництвом. Було декілька млинів. У 1769 році у Мачухах, які входили до Другої Полтавської сотні Полтавського полку, проживало 1051 козаків, крім того, у селі жили магістратські селяни.

Наше село міцно утримувало позиції козацького поселення. Про це свідчить той факт, що на початку XIX ст. тут було зареєстровано 1352 козаки, 689 державних селян та лише 22 кріпаки. В той час Мачухи відносились до Катеринославської губернії, а вже з 1802 року – Полтавської губернії. У XIX – на початку XX ст. Мачухи – центр Мачухівської волості, до складу якої входили такі села як Судіївка, Калашники, Тростянець, Полузир'я (Новосанжарський район), а також Росошенці та Горбанівка (Гейко А., 2017, с. 15).

В Мачухах на початку XX ст. була дуже розвинена інфраструктура, діяло кілька шкіл (2 земські школи, церковнопарафіяльна школа і школа грамоти) богомільна, 2 церкви – Іоанна-Богослова (дерев'яна, побудована в 1890 році) та Покровська (побудована в 1775 році, але її було зруйновано і відновлено лише в 1867 році), медична дільниця, аптека, ветеринарний пункт, ткацька школа, столярна майстерня, Народний будинок, бібліотека. З 1883 року мачушани мали 61 вітряк, 3 олійниці, 4 кузні, 3 шинки, 12 крамниць (Кудрицький А., 1992, с. 520). Садівництво було одним з основних промислів селян. Особливо славилися мачуські сливи. Чимало селян займалися кустарними промислами. Так, в 1885 році тут були 159 кустарів, з них 97 – колісників, 4 – столяри, 3 – чонбарі, 55 – шевці. На всіх базарах і ярмарках навколишніх сіл та містечок славилися колеса мачуських колісників. В самих же Мачухах ярмарки проводили 4 рази на рік.

З утвердженням радянської влади село Мачухи, як і інші села України, змушені були «модернізуватись» та «сколективізуватись». У травні 1929 року 45 господарств об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Червона зірка». У наступні роки було створено колгоспи «Червоний партизан», «Спільна нива», «Нове життя». Не зважаючи на жахи Голодомору 1932-1933 років село залишалося багатолюдним. У ньому діяли клуб, бібліотека, 4 початкових і середня школи, два магазини, дільнична лікарня і аптека. В цілому, напередодні

Другої Вітчизняної війни Мачухи було типовим українським колгоспним селом, у якому нараховувалося 1050 дворів (Гейко А., 2017, с. 16).

На 1941 рік площа мачуських садів сягала 154 гектари, серед яких 101 га яблунь, 21 га груш, 17 га слив, 4 га вишень. Поруч чималі ягідники. У колгоспах працювали павидловарня, сушарня та виноробня. 32% мачухівських колгоспних садів постраждали в роки Другої світової війни.

Починаючи з 16 вересня 1941 року село повністю відчувало на собі тяжкість німецької окупації, а вже навесні 1942 року розпочалося вивезення молоді на підневільну працю до Німеччини. Усього протягом 1942-1943 років було вивезено 294 особи. Жахи не скінчилися після визволення у 1943 році Полтави (а разом з нею і Мачух) від окупантів: відразу ж польові комісаріати провели мобілізацію місцевих чоловіків, які без належної підготовки, а часто і без зброї, мали «спокутувати провини» за те, що були покинуті радянською владою та перебували під німецькою окупацією. Усього за роки війни з Мачух було мобілізовано 958 чоловік, 152 жителі Мачух були удостоєні радянських урядових нагород (Гейко А., 2018, с. 85).

Після війни село знову відбудувалося. Так, уже у 1948 році колгосп «Червона зірка» від продажу продукції садівництва отримував 77% валового доходу. Протягом 70-80-х років XX століття садівництво у Мачухах стало однією з провідних галузей. У 1950 році колгоспи об'єдналися в одне господарство, яке отримало назву «Дружба», господарство зернового та м'ясо-молочного напрямів, що проіснувало умовно до 2001 року. Умовно тому, що як і більшість підприємств, створених радянською системою, не витримало «вітру перемін» (Кудрицький А., 1992, с. 521). Майже перестала фінансуватися соціально-побутова сфера, пішли в небуття тваринницькі ферми, інфляція з'їла зарплати працівників. Всі ці фактори сприяли тому, що люди почали шукати роботу за межами села. На початок 2000 років майже все працездатне населення було задіяне за межами Мачух. Разом із занепадом, а потім і з зникненням колгоспу були занедбані і великі площі мачухівських садів, зникли й насадження малини і смородини. Але мачуське садівництво не зникло, лише видозмінилося, ним почали займатися місцеві приватні підприємства. Саджанці яблунь, груш та інших плодових дерев та кущів користуються популярністю не лише в Полтавському районі, а на телеканалі «Лтава» було створено цілий цикл передач про досвід мачуських садівників.

Сьогодні село переживає період оновлення: тут функціонує навчально-виховний комплекс, який об'єднує загальноосвітню школу I-III ступенів та два дитячих садка, Центральна бібліотека, Мачухівський краєзнавчий музей, Інтерактивний музей олії. У селі діє релігійна громада Української Православної Церкви Київського патріархату, яка відбудувала храм Святого Іоанна. Серед промислових об'єктів вирізняється ТОВ «Прем'єр Сокс», що виготовляє шкарпетково-панчішну продукцію. Підприємство використовує сучасні агрегати іноземного виробництва з програмним забезпеченням, що дало їм змогу вийти в лідери вітчизняного виробництва, а також підкорити і закордонні ринки збуту, а головне – постійно відправляти свої вироби через волонтерів у зону АТО (Особистий архів, 2019).

Ще одна гордість села – це мотобольна команда. Ще у 1984 році в Мачухах з ініціативи місцевого колгоспу «Дружба» була створена мотобольна команда з

однойменною назвою. А вже за рік «Дружба» виграла перехідний турнір за вихід до першої ліги чемпіонату СРСР. У 1988 та 1989 роках мотоболісти завоювали бронзові медалі першості країни серед команд першої ліги. З розпадом СРСР сільський мотобол занепав, змагання перестали проводитись. Так тривало понад двадцять років, а у 2014 році уже сини мачухівських мотоболістів відродили колись легендарну команду і в 2015 та 2016 роках наша мотобольна команда «Дружба» стала бронзовим призером України. Сьогодні відновлений стадіон щороку приймає команди-учасниці, що змагаються за кубок Мотобольної федерації України. Відродивши мотобол у Мачухах, село знову отримало свою оригінальну спортивну візитівку.

Однією із цікавинок села є пам'ятник Івану Мічуріну. У селі фігурує літнього чоловіка на лавці край дороги раніше ототожнювали не так з відомим у Радянському Союзі Іваном Мічуріним, як із знатним у Мачухах Герасимом Рубаном – саме йому ми вдячні масовим поширенням плодкових дерев в нашому краї. Також слід відмітити автобусні зупинки Мачух. Одна з них, яка з трьох боків прикрашена мозаїчним зображенням соняхів, опублікована у 2017 році в німецькому журналі «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (Особистий архів, 2019).

Село Мачухи, витримавши економічні та політичні зміни на зламі епох, не лише вижили, а й здобули значний потенціал для розвитку. В останні роки з ініціативи Мачухівської сільської ради, депутатського корпусу відбуваються зміни на краще в благоустрої села та інших населених пунктах, що входять до складу громади.

Досить важко короткими фактами та без емоцій розповісти про красу та велич того чи іншого населеного пункту, його історію. Адже її формують окремі індивідуальності. Славу Мачухам принесли працьовиті і талановиті люди, а історія нашого краю була частиною історії держави. Уродженцями села є відомі садівники, хлібороби, тваринники, письменники, артисти, науковці, військові, педагоги, про кожного з яких можна написати окрему статтю.

Список використаних джерел

На скрижалях пам'яті / за ред. А.Гейка; Мачухівський краєзнавчий музей. Полтава: ТОВ "АСМІ", 2018. 229 с.

Гейко А. На зламі епох: нарис з історії Мачух. Полтава, ТОВ «АСМІ», 2017. 160 с.

Особистий архів, збір. Ж.М.Авраменко, А.Д.Шахватова. Полтава, 2019.

Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. К.: УЕ, 1992. 1024 с.

* * *

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії
Шейко Денис, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Історія та археологія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Жалій Т.В.)*

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТА КОНТРОЛЬ ЗА ЇЇ ДОТРИМАННЯМ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Академічна доброчесність учасників освітнього процесу особливо актуалізується в умовах дистанційного навчання, адже контроль за автентичністю виконання завдань, самостійністю опрацювання матеріалів викликає низку питань. Етичні принципи, якими керуються учасники освітнього процесу, сьогодні набувають свого закріплення у нормативно-правових актах, що свідчить про посилену увагу до необхідності встановлення своєрідних «правил гри», які б стали основоположними і для викладачів, науковців, і для здобувачів освіти.

У статті пробуємо розкрити систему академічна доброчесність учасників освітнього процесу та контроль за її дотриманням в умовах дистанційного навчання.

Відповідно до норм ст. 42. Закону України «Про освіту» передбачається, що «академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» (Закон України «Про освіту»).

Академічна доброчесність визнається засадничим принципом здійснення освітньої, наукової, інноваційної діяльності в Університеті, однією з основоположних засад корпоративної етики та необхідним елементом освітнього процесу. Вона заснована на принципах взаємної відповідальності, чесності у навчанні й викладанні, справедливості в оцінюванні навчальних досягнень студентів, самоповаги та збереження людської гідності, колегіальності й прозорості, гуманності, довіри, взаємоповаги, дотримання етичних принципів і визначених законом правил у навчанні, викладанні, науковій (творчій) діяльності для утвердження довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень (Кодекс академічної доброчесності Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка).

Норми вищої юридичної сили визначають, що дотриманням академічної доброчесності є: «посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність; контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; об'єктивне оцінювання результатів навчання» (Закон України «Про освіту»).

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

– самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);

– посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;

– дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;

– надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації

У структурі вказаної статті Закону України «Про освіту» й у змінах, включених до Закону України «Про вищу освіту», є такі структурні елементи, як дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти, порушення академічної доброчесності, підстави притягнення до академічної відповідальності (Закон України «Про вищу освіту»). Ці положення повинні бути відображені в локальних правових актах, наприклад, кодексі, положенні. Для прикладу пропоную використовувати досвід університету, в якому працюю, це – «Кодекс академічної доброчесності Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка», де детальніше висвітлюються питання щодо конкретних санкцій, які можуть бути застосовані до порушників академічної доброчесності (Кодекс академічної доброчесності Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка).

Для педагогічного закладу вищої освіти є обов'язковим наявність системи дотримання академічної доброчесності, яка передбачає те, що майбутні вчителі предметів суспільствознавчої галузі повинні бути ознайомлені з положеннями і актів вищої юридичної сили. Тому складниками такої системи можуть бути: законодавча база, структурні підрозділи, які впроваджують систему забезпечення академічної доброчесності, інструменти впровадження й контролю за дотриманням академічної доброчесності учасниками освітнього процесу (Правила поведінки учасників освітнього процесу Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка).

До інструментів упровадження цього слід віднести: правову культуру, дотримання академічної доброчесності, правопросвітницька, правовиховна діяльність з популяризації академічної доброчесності, інформаційно-роз'яснювальна робота (індивідуальне й колективне консультування). До інструментів контролю належать: наявність програм для встановлення унікальності текстів та виявлення ймовірних фактів порушення академічної доброчесності (Unicheck), застосування санкцій у разі порушення академічної доброчесності, підписання декларацій принципів академічної доброчесності.

Для реалізації зазначеної ключової мети – дотримання академічної доброчесності – варто розробити, на мою думку, університетську систему дотримання академічної доброчесності відповідно до вимог, які сформульовані в Рекомендації для ЗВО щодо розробки й упровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності (рішення НАЗЯВО від 29.10.2019 р.) (Рекомендації для ЗВО щодо розробки й упровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності).

Отже, для високого рівня стану забезпеченості академічної доброчесності, в закладі вищої освіти, потрібно мати обґрунтовану, логічну, доцільну, адаптовану для конкретного університету систему дотримання академічної доброчесності, механізм упровадження й контролю за системою забезпечення

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

академічної доброчесності, систему правоосвітньої та правовиховної роботи для забезпечення академічної доброчесності.

Список використаних джерел

Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 року в редакції від 16.11.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.12.2020).

Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року в редакції від 25.09.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 15.12.2020).

Кодекс академічної доброчесності Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. URL: Режим доступу: <http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/kodeks-ad-sajt.pdf>. (дата звернення: 15.12.2020).

Правила поведінки учасників освітнього процесу Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. URL: http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/prav_povedinki.pdf. (дата звернення: 15.12.2020).

Рекомендації для ЗВО щодо розробки й упровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності (рішення НАЗЯВО від 29.10.2019 р.) URL: <https://naqa.gov.ua/2019>. (дата звернення: 15.12.2020).

* * *

КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

*Богатирьова Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Бесєдіна Н.В.)*

КОНФУЦІАНСЬКА ТРАДИЦІЯ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Тривале панування в історичній науці так званого «економічного» світогляду, на жаль, залишило поза увагою такий важливий параметр суспільно-історичного буття, як творення людини та формування високої якості людських ресурсів. Про актуальність цього напрямку суспільного розвитку переконливо свідчить успішний досвід модернізації країн Східної Азії, які за короткий час змогли не тільки подолати відсталість, а й перетворилися на потужні індустріальні держави світу. Винятково важливу роль у їхньому поступі відіграла та обставина, що країни далекосхідного регіону скористалися власним досвідом підготовки людини до успішного функціонування в сучасному суспільстві. Це означає, що конфуціанська традиція виховання та формування особистості має набагато більше значення, ніж предмет лише історичного інтересу. Можлива проекція досвіду країн Східної Азії на інші, передусім транзитні, країни, обумовлена тим, що будь-яке суспільство потребує для свого нормального існування людей із особливою етичною підготовкою, яка дозволяє їм безкорисливо слугувати суспільним інтересам.

Про Конфуція та його ідейну спадщину опубліковано велику кількість книг і статей. Однак у розумінні вчення Мудреця склався певний стереотип, який уточнюється у деталях, але в цілому залишається усталеним, що, зрештою, ускладнює об'єктивну оцінку його поглядів. Незважаючи на необхідність вивчення конфуціанства у контексті сучасних злободенних питань, досліджень, присвячених цій проблемі, вкрай мало. З-поміж останніх наукових публікацій заслуговують на увагу праці Є. Б. Рашковського, Л.С. Переломова, В.В.Малявіна, Л. С. Васильєва, А. С. Мартинова, Ю. М. Савенкова, А.В.Аллаберт, П. У. Рисакової та деяких інших китайських вчених.

Метою пропонованої статті є спроба схарактеризувати основні риси того типу особистості, який упродовж двох з половиною тисяч років формувала конфуціанська традиція,—«досконалої людини» («цзюньцзи») ;виокремити та проаналізувати конфуціанські ціннісні орієнтири і відповідні стереотипи суспільної свідомості: почуття обов'язку , патріотизм, пріоритет суспільного перед особистим; культ знань.

Першим педагогом Піднебесної вважається Конфуцій, життя якого(551-479 р. до н. е) співпало із занепадом китайського феодалізму, періодом хаосу та зради, коли великі царства почали захоплювати землі більш слабких сусідів; старі чесноти були не в пошані, на перший план вийшли нові прагнення і цінності(Рубин В. А., с. 112).

«Епоха воюючих держав»(481-221 р. до н. е) стала часом не тільки формування основних політичних і соціальних інститутів давньокитайської імперії, а й розквіту класичних шкіл філософської та політичної думки, які визначили облік інтелектуальної традиції Китаю більш ніж на дві тисячі років

наперед(Рашковский Е., с. 65). Зміни у суспільній свідомості тодішнього Китаю відображали розрив суспільства, з архаїчною спадщиною, виокремлення індивіду, з родової спільноти і, як наслідок, становлення нового образу людини, сконцентрованої на пошуку опори у самій собі, у різних способах привласнення нею своєї природи–у технічній діяльності, етиці, історії, світогляді(Малявин В. В., с.166). Водночас це була епоха вивітрювання моралі.

Тому всі зусилля Конфуція були спрямовані на те, щоб спробувати стримати цей небезпечний процес як у політиці, так і в суспільному житті, створити культурну еліту, просвітити народ. Великий Мудрець заклав фундамент самостійного статусу освіти та культури, їхньої незалежності від держави. Створивши приватну школу, Конфуцій прагнув до виховання у своїх учнях якостей «цзюньцзи» – людини, що поєднує культуру і гуманність. Цікаво, що Мудрець спершу не бажав бути вчителем; він прагнув стати політичним діячем, але саме в цій сфері він не мав успіху. В тій же сфері, на яку він не покладав надій, розглядаючи педагогіку як «пристанище для невдах», він отримав перемогу, про яку без перебільшення можна сказати, що це перемога всесвітнього значення(Рубин В. А., с. 118).

Це пояснюється тим, що Конфуцію вдалося визначити структуру нової особистості та запропонувати власний ідеал життя, гідного людини,–як постійний і вічно незавершений процес навчання та виховання. Мудрець уперше висунув ідею про моральні засади знання(Малявин В. В., с. 169). Дійшовши висновку про те, що найдосконалішим способом управління Піднебесною має бути гуманне правління, він спрямував усі свої інтелектуальні сили на те, щоб створити гуманну людину(жень) і здійснити «управління за її допомогою» («жень чжи») (Мартьянов А. С., с. 6).

Зміст навчання, на думку Конфуція полягав у «виправленні імен» (чжен мін), тобто узгодженні прав і обов'язків людини з нормами традиції. Відоме роз'яснення цієї тези, що належить Мудрець: « Правитель повинен бути правителем, підданий–підданим, батько–батьком, син–сином» (Лунь Юй, с. 156).Філософське значення цього судження полягає не у ствердженні певних незмінних догм. Йдеться, по суті, про пошук людиною себе у моральній дії, у визначеному нормативному жесті – незмінно конкретному й предметному.

Створюючи особистість нового типу, Конфуцій працював в атмосфері виняткового духовного піднесення. Водночас він діяв в умовах хаосу, де «норми – у занепаді, а музика зруйнована» (Лунь Юй, с. 160).

Тому єдиним надійним шляхом виходу з цієї ситуації було виховання індивідуальної моралі, самовдосконалення, невтомна «перемога над собою», тобто Шлях (Дао), подвижництво, у якому людина духовно загартовується, гуманізується сама й гуманізує інших. Конфуцій запропонував фундаментальну формулу перетворення людини – «Ке цзи фу лі» («Подолай себе і повернися до норм») (Лунь Юй, с. 152). На його переконання, тільки людина, котра пододала себе, своє користолобство, набуває сили для виконання громадських норм, тобто стає ідеальним членом суспільства. Саме той, хто шанобливо ставиться до людей та дотримується норм міжлюдських взаємовідносин, здатен зрозуміти, «що у межах чотирьох морів всі люди – його брати» (Лунь Юй, с. 154).

Справжня «досконала людина» має завжди підпорядковувати власний

інтерес загальному, ніколи й за жодних обставин не ставити свої власні потреби на перше місце, а, навпаки, забувати про них заради суспільних інтересів. Конфуціанський цзюньцзи повинен «любити народ, перейматися його проблемами, розглядати народ як найголовніше, бути чесним і невідкупним, будувати своє мислення за зразком кращих, реалістично оцінювати ситуацію.» «Досконала людина по відношенню до Піднебесної не повинна бути ані суб'єктивною, ані упередженою. Вона повинна діяти тільки відповідно до обов'язку» (Лунь Юй, с. 112).

Важливе місце у конфуціанській етиці належить категорії «чесність – невідкупність», яка за своїм змістом є надзвичайно ємкою: «кришталева совість», «не казнокрад», «некорисливий», «прямий». Згідно з Конфуцієм, це, передусім, – чесність – чистота у думках та поведінці: «Бути у думках чистим як вода, а у вчинках твердим як камінь» (Рысакова П. И., с. 92).

У цій якості цзюньцзи повинен бути прикладом для народу, тоді народ буде працьовитим, закони гуманними і держава знайде свій гармонійний Дао-шлях: «Якщо управляти народом шляхом розпоряджень і наводити порядок шляхом покарань, то народ буде ухилятися (від розпоряджень і покарань) і втратить сором. Якщо ж управляти народом шляхом сили «де» (благі сили) та підтримувати у ньому порядок шляхом належних норм поведінки, то народ збереже сором і буде керованим» (Лунь Юй, с. 100).

Принцип чесності-чистоти, як основа формування ідеальної людини, проголошувався обов'язковою умовою при висуванні мудрих і талановитих чиновників із середовища освіченої еліти. Залучення до управління Піднебесною таких людей пов'язувалося як з добробутом у соціальній сфері, так і з розквітом усієї держави.

Подолання корисливості, вважав Конфуцій, має бути найважливішим кроком у підготовці ідеальної людини: «Досконала людина їсть не для ситості й живе не для спокою» (Лунь Юй, с. 98). Тобто йдеться про незалежність «досконалої людини» від впливу матеріального становища та про її глибоку внутрішню трансформацію. Основним критерієм такої людини стала конфуціанська мораль, а її втіленням—образ цзюньцзи, який був вищим за закони матеріального життя, що й дозволяло йому розрізняти правильне положення речей, добре й погане, встановлювати вищу рівновагу (Елисеефф В., Елисеефф Д., с. 126). Конфуцій змушений був визнати, що посада не завжди робила людину мудрою, і що характер є більш важливим, аніж походження. На його думку, розв'язання цієї проблеми полягало в тому, що люди низького походження, але наділені здібностями могли отримувати знання, які б дозволили їм формувати вірну думку й бути здатними до належного управління суспільними та політичними процесами. У цьому принципі містилася найважливіша новація: віра у прогрес, у можливе гармонійне вдосконалення людини. Мудрець говорив: «Якщо в людині природність перемагає освіченість, то в результаті формується дикун. Якщо ж освіченість перемагає природність, то в результаті ми маємо начотчика. Якщо ж освіченість і природність поєднуються, то людина перетворюється на досконалість» (Лунь Юй, с. 124).

Наступним кроком після подолання користолюбства на шляху перетворення звичайної людини на досконалу Мудрець уважав орієнтованість її волі, адже саме воля була невід'ємним набутком кожної людини. «У трьох армій, —

говорив Учитель, — можна силою захопити їхнього головнокомандувача, але жодного простолюдина неможливо силою позбавити його волі» (Лунь Юй, с. 144). Людина, яка прагне стати досконалою, повинна всю свою волю спрямувати на шлях (Дао). Переорієнтація волі вимагала повної відмови від матеріального боку життя, на що Конфуцій звернув особливу увагу: « Якщо благородна людина сконцентрувала всю свою волю на правильному шляху, але соромиться при цьому своєї грубої їжі та поганого одягу, то вона негідна бесіди про Дао»(Лунь Юй, с. 112).

Мудрець рекомендував так само стійко ставитися до невдалої кар'єри: « Хіба не є досконалою людиною (цзюньцзи) та людина, яка не переймається тим, що її не знають інші люди?»(Лунь Юй, с. 95). Воля мала надпсихологічний характер у внутрішньому світі цзюньцзи. Вона була не тимчасовим душевним потягом або результатом певного рішення, а постійною волевою роботою, яка не залежить від настрою, почуттів та зовнішніх обставин. Конфуцій порівнював наділену такою волею «благородну людину» з кипарисом, який не скидає свого зеленого вбрання навіть у морози(Малявин В. В., с. 171). Поєднання волі та подолання користолюбства повинне, було на переконання Конфуція, надати характерові цзюньцзи незламної стійкості.

Водночас Конфуцій і його послідовники розуміли, що поєднання волі та стійкості, доповнене презирством до матеріальних благ, здатне породити дуже небезпечну істоту: «Благородна людина, наділена відвагою, але позбавлена почуття обов'язку, стає заколотником. Нині ця людина, наділена відвагою але позбавлена почуттям обов'язку, стає розбійником.»(Лунь Юй, с. 196). Отже, проблема полягає в тому, щоб виховати в благородній людині почуття обов'язку. Конфуцій уважав, що її можна розв'язати поєднанням волі з гуманністю (жень), яка передбачала внутрішню самодостатність людини, виховання моральної волі й гуманного ставлення (співчуття) до інших людей. Мудрець говорив: «Якщо воля спрямована на гуманність, то у людині ніколи не буде зла»(Лунь Юй, с. 111). Бути гуманним означало « не робити іншому того, чого для себе не бажаєш». Конфуціанська «людяність» полягала в гармонії протилежних інтересів, рухливій рівновазі внутрішнього та зовнішнього, вихованості й ширості, свободи і закону. У цьому сенсі вона була мірилом усіх чеснот (справедливості, вірності, великодушності, любові, безкорисливості). Людяність, згідно з ідеалами Конфуція, — це моральна норма, яка дозволяє людині уникати крайнощів, але водночас встановлює певні межі та заборони; це—абсолютна міра людського у людині, яка дозволяє людині бути самою собою(Малявин В. В., с. 170). Мудрець радив « благородній людині» ні на мить не відволікатися від «гуманності»: Досконала людина не забуває про гуманність навіть під час трапези. Вона повинна дотримуватися її навіть поспішаючи у справах, навіть під час стихійного лиха»(Лунь Юй, с. 111). Єдність волі та гуманності стада відмінною рисою конфуціанської особистості, що відобразилося у відомій формулі: «вольова людина, гуманна людина»(Мартынов А. С., с. 10).

Свосередним еталоном для «досконалої людини» стали шість етапів життя самого Конфуція: « У п'ятнадцять років я звернув свої помисли до навчання. У тридцять набув самостійності. У сорок звільнився від сумнівів. У п'ятдесят пізнав волю Неба. У шістдесят навчився відрізнити правду від неправди. У

сімдесят став діяти відповідно до бажань серця і не порушував етикету» (Лунь Юй, с. 100).

Своїм основним достоїнством Конфуцій уважав пристрась до навчання: «Навчайся так, ніби знань тобі вічно бракує і ти боїшся їх втратити» (Лунь Юй, с. 137). Саме освіта, на його думку, здатна розкрити людські здібності.

Важливого значення у процесі виховання особистості Мудрець надавав традиційному ритуалові, без дотримання якого досягнення соціальної гармонії було неможливим. При цьому Конфуцій обстоював екологічну спрямованість ритуалу, за допомогою якого вселенська особистість (цзюньцзи) вносила у соціальне життя впорядкованість ритму природи, а людина виступала суб'єктом самого життя (Бокшанин А. А., с. 136). Ритуал був, на думку Конфуція, дієвим засобом життєвого укладу на особистісному та соціальному рівнях, стверджуючи необхідність самовдосконалення кожного індивіду.

У своїй, заснованій на усовіщені, педагогіці особистості особливу роль Мудрець відводив музиці та обрядам. Він виступав за давню суворість і скромність у їх використанні, засуджував сучасників за прагнення перетворити їх на розкішні «шоу», на ознаки високого становища.

Отже, Конфуцій став засновником такого типу особистості, який можна назвати «освіченою та перетвореною людиною». Головним інструментом цього процесу стала класична літературна спадщина. Конфуціанська «досконала людина» це: людина, яка повністю звільнилася від власного егоїзму; цілісна людина, яка вирізняється спокоєм духу та чесністю волі, спрямованої на гуманність; людина, яка діє на власній основі; людина, яка здатна ставити суспільні інтереси вище за власні (Мартынов А. С., с. 12). «Досконала людина», на переконання конфуціанців повинна першою перейматися проблемами світу, й бути останньою у використанні його насолод. Сучасні представники конфуціанства визначають покликання цзюньцзи: «Вважати за свою головну мету зробити Піднебесну загальним набутком та виконувати роботу людини, яка заміняє Небо» (Мартынов А. С., с. 12). Успішне здійснення державного адміністрування було можливим за наявності ідеологічно підготовлених осіб, які до того ж вирізняються високими морально-етичними характеристиками. Набути необхідної підготовки майбутній чиновник міг лише у процесі навчання, осягнення доктринальних основ конфуціанства. На засадах конфуціанської ідеології сформувалися п'ять основних чеснот психології китайців: людяність(жень) – доброта, взаємодопомога, співчуття, доброзичливість – як форма обов'язкового імперативу; обов'язок(і) – для всіх жителів Піднебесної, й для правителя зокрема; дотримання ритуалу(лі) за будь-яких обставин; вірність(синь); культ предків(сяо) (Тартаковский М. С., с. 28). Домінування етичного та раціонального начала над емоційним сприяло формуванню покірних, шанобливих і вірних підданих імперії. Така система виховання дозволила китайському суспільству досягти високого морального стандарту та унеможливити поширення аморальності(розбещеності, злочинності, пияцтва тощо).

У сучасному Китаї завдяки зусиллям держави спостерігається досить активне вивчення і пропаганда конфуціанських цінностей, і передусім традиційної освітньої доктрини, яка в наш час на території так званих малих драконів Азії довела свою ефективність. Китайські вчені, враховуючи

особливості розвитку Піднебесної, намагаються дати конфуціанству нове тлумачення, тобто «здухнути пил, щоб виявити нове».

Таким чином, так само як і раніше, у наш час з ініціативи влади відбувається широкомасштабна ідеологічна кампанія про відродженню та реінтерпретації морально-етичних цінностей конфуціанства, насамперед його виховного ідеалу–цзюньцзи. Ця обставина, без сумніву, сприяє не тільки спадковості китайської політичної культури, а й обумовлює зв'язок духовної культури «золотого часу» Конфуція із сучасною культурою Піднебесної. У наші дні Мудрець, який упродовж тривалого часу був об'єктом інтересу та академічного споглядання, повертається до кола наставників людства. Показово є порада, яка міститься у сингапурському підручнику «Конфуціанська етика»: незважаючи на те, що життя стає все більш механічним, а конкуренція шаленою, ми як завжди рухаємося конфуціанським шляхом духовного самовдосконалення, усвідомленого існування.

Список використаних джерел

Аллаберт А. В. Роль конфуцианских ценностей в формировании морально-нравственного облика современного китайского руководителя // Восток. – 2005. – №4. – С. 83-95.

Бокщанин А. А. Общество и государство в Китае // Восток. – 2009.- №6. – С. 138-143.

Васильев Л. С. Китай на рубеже III тысячелетия и конфуцианская традиция или марксизм – маоизм ? // Восток. – 1992. – №3. – С. 27 – 34.

Елисеефф В., Елисеефф Д. Цивилизация классического Китая / В. Елисеефф, Д. Елисеефф; пер. с франц. Д. Лоевского. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 640с.

Лунь Юй // Классическое конфуцианство: перевод, статьи, комментарии А. Мартынова и И. Зограф. В 2т. Т. 1.-СПб.: Нева, 2000. – 384с.

Малявин В. В. Китайская цивилизация. – М. Астрель, 2000. – 632с.

Малявин В. Китайская мудрость в постмодернистский век: возвращение традиции? // Проблемы Дальнего Востока. – 1995. – №5 – С. 106 – 115.

Мартынов А. С. Возродится ли цзюнь-цзы («совершенный муж»)? // Восток. – 1993. – №2. – С. 5 – 13.

Переломов Л. С. Конфуций: «Лунь Юй». – М. : Восточная литература, 1998. – 588с.

Рашковский Е. Цивилизационный облик Китая: структуры, преемственность, метаморфозы // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №8. – С. 62 – 71.

Рубин В. А. Об истории и культуре Китая // Восток. – 1991. – №2. – С. 109 – 125.

Рысакова П.И. Конфуцианские истоки китайской образовательной доктрины: прошлое и современность // Восток. – 2007. – №6. – С. 109-125.

Савенков Ю. Тень великого старца) // Новое время. – 2003. – №12. – С. 30-32.

Тартаковский М. С. На весах столетий // Проблемы Дальнего Востока. – 1996. – С. 25-32.

СУТНІСТЬ ВЧЕННЯ КАРЛА ЯСПЕРСА ПРО «ОСЬОВИЙ ЧАС» СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

Важливе місце у західноєвропейській історіографії ХХ ст. займає філософія історії К. Ясперса (1883-1969). На відмінну від О. Шпенглера і А.Дж.Тойнбі, які проголошували основою історичного процесу розвиток незалежних одна від одної цивілізацій, К. Ясперс наголошує, що людство має єдине походження і єдиний шлях розвитку. Німецький мислитель також не погоджується з марксистським тлумаченням історії, де вирішальна роль у розвитку суспільства належить економічним факторам. У полеміці зі Шпенглером і Тойнбі, Ясперс наполягає на єдності історичного процесу, а в полеміці з марксизмом – на пріоритеті духовних факторів.

До початку осьового часу, людство пройшло два переломних періоди в історії. Перший – це виникнення членороздільної мови, винайдення зброя, вміння використовувати вогонь. Другий – це V- III тисячоліття до н.е., коли в долинах великих річок виникають стародавні цивілізації: Єгипетська, Шумерська, Вавилонська, Індійська та Китайська. У цей час виникає релігійно-міфологічний світогляд, за допомогою якого людина складала уявлення про світ і власну сутність. (Померанц, 1993, с. 38)

Розробляючи власну концепцію історичного шляху розвитку, Ясперс спирається на християнське розуміння історії як єдиної лінії, що має свій початок і смислове завершення. Такий підхід до історії передбачає виділення основи історичного процесу, вісі, з якої події беруть початок: «Той факт... що ми маємо історію... дозволяє нас запитати: звідки вона виникла, куди вона йде?».(Ясперс, 1991, с.75) Поняття «вісь історії» належить Гегелю, але в широке наукове використання воно увійшло завдяки Ясперсу. Для Гегеля «осьовим часом» історії є явленність сина Божого – Христа. Але, як справедливо зауважує Ясперс, ця подія є віссю лише для християн, які вірять у Христа, а інші народи – мусульманський, індуський – залишаються ніби осторонь від світового історичного процесу. Якщо вісь світової історії існує, пише Ясперс, то вона повинна бути значимою для всього людства. (Ясперс, 1991, с. 77)

Ясперс виділяє епоху у світовій історії, яку називає «осьовим часом». Це VII-III ст. ст. до н.е. Чому саме цей період є «осьовим часом»? Що відбувається в ці роки? Які ж ознаки «осьової епохи»? У цей час, пояснює Ясперс, паралельно незалежно один від одного в Китаї, Індії, Ірані, Палестині та Греції виникає духовний рух, культурне піднесення, які сформували той тип людини, що існує й понині. У Китаї тоді жили Конфуцій і Лао-цзи, виникли усі напрями китайської філософії. В Індії виникли Упанішади, розпочав свою проповідь Будда. У Палестині виступили пророки, які довели боротьбу із залишками політеїзму до логічного завершення. В Ірані поширюється зороастризм. У Греції – це час філософів Парменіда й Геракліта, Платона й Аристотеля. «Все те, що зв'язано з цими іменами – пише Ясперс, – виникло майже одночасно, на протязі кількох століть, незалежно один від одного».

Отже, основним змістом «осьового часу» є духовне піднесення, в результаті якого формується якісно новий тип світогляду. Чим же відрізняється новий

світогляд від попереднього? Світогляд найдавніших цивілізацій Єгипетської і Вавилонської Ясперс називає міфологічним. Це означає, що міф був основною формою осмислення світу й орієнтації в ньому.

В «осьовий час» розпочинається процес де міфологізації мислення. Людина, осмислюючи світ і своє буття, спирається не на міф, не на колективну уяву, як раніше, а на власний розум. «Людина, в якості окремого індивідууму, відважилася не те, щоб шукати опору в самій собі. Вона може тепер внутрішньо протиставити себе усьому світові», – зазначає мислитель. Коли ж людина відкинула міфологічне пояснення світу і сама розпочала шукати істину, то з'являється безліч точок зору на одну й ту ж проблему, розпочинається ідейна боротьба, у ході якої кожний намагається переконати іншого, повідомляючи йому свої ідеї, свій досвід. Унаслідок цієї боротьби були вироблені основні категорії, якими ми мислимо сьогодні, – підкреслює Ясперс. (Ясперс, 1991, с.94)

В «осьовий час» формується такий тип людини, який існує й донині. Які ж характерні риси цього типу? Новий світогляд проголошує цінність окремої людини, яка проектує себе, формує свою сутність. Свобода стає одним із головних атрибутів людського буття. Лише завдяки своєму вибору людина стає тим, що вона є. Своїми діями вона створює собі світ, упорядковує події так, що сучасні проблеми людства – екологічна криза, загроза ядерної війни – породженні ставленням до людини до природи, як було сформовано в «осьовий час».

Таким чином, осьовий час – це найважливіший період в історії людства і сучасна людина з раціональним світоглядом з індивідуалізмом у поведінці бере свій початок з цієї доби. Логіка, методи пізнання світу, філософські погляди людей того часу, надзвичайно співзвучні сучасним.

З осьовим часом пов'язані процеси створення світових імперій. Першими прообразами держав такого типу були держави Саргона Аккадського в Месопотамії, Тутмоса III в Єгипті, Хамурапі у Вавилоні. Але ж вищеназвані держави імперіями назвати ще не можна – це великі територіальні держави. Імперія – це продукт осьового часу. Це держава Ахеменідів, Держава Цінь, держава Маур'їв. Що ж відрізняє імперію осьової доби від держав попередньої доби? Перш за все це фактори, що сприяли розмежуванню етнічних бар'єрів і зміні в етнічній свідомості. До таких факторів слід віднести синкретизм у розвитку культури і мовну нівеляцію. Поняття підданства та релігійні належності стають більш вагомими ніж етнічне і родове походження. (Павленко, 2000, с. 74)

У чому ж полягає наукова значимість концепції Ясперса?

1. Ясперс переконливо показав, що людство має єдине походження, а світовий історичний процес характеризується єдністю. Прагнення Шпенглера заперечити наукову трактовку історії відкинуті як помилкові.

2. Вирішальну роль у історичному процесі відіграють не економічні закони, які ніби стоять над людиною, а духовні фактори – світогляд людини, на основі якого формується певний тип ставлення людини до природи, виникає історичний тип суспільства і держави.

Список використаних джерел

Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації К.: Либідь, 2001. 360с.

Померанц Г. С. Лекции по философии истории. М.: ДОК, 1993. 269 с.

Гайденко П. П. Философия культуры Карла Ясперса/ Гайденко П. П. // Вопросы литературы. 1972. №9 64-92 с.

Ясперс К. Смысл и назначение истории. М.: Издательство полетической литературы, 1991. 527 с.

* * *

Григорчук Анатолій, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)

КРАЇНИ БАЛТІЇ: ВІД СУВЕРЕНІТЕТУ ДО ЄС

Після здобуття незалежності три держави Балтії – Естонія, Латвія та Литва, подібно до інших колишніх республік Радянського Союзу, що розпався, змушені були вирішувати комплекс складних економічних, політичних і соціальних питань та визначати стратегічні пріоритети у зовнішній політиці. Національна свідомість латишів, литовців та естонців сприйняла незалежність своїх держав як відтворення історичної справедливості, як акт повернення до західного світу, від якого вони були силоміць відторгнені радянською агресією. Відтак, держави Балтії відразу заявили про свою чітку прозахідну орієнтацію, а головною ціллю їх зовнішньої політики стала інтеграція до Європейського Союзу та НАТО, чого після тривалих і значних зусиль їм вдалося досягнути.

Актуальність дослідження історії балтійських держав від здобуття незалежності до Європейського Союзу зумовлюється рядом факторів. Цей період мав низку особливостей, які тією чи іншою мірою знайомі і для України. Зокрема, ці держави мають з Росією спільні кордони; на їхніх територіях проживає значна кількість російськомовного населення; економіка країн Балтії була значною мірою зорієнтована на Росію, енергетична та сировинна залежність від РФ змушувала уряди цих держав шукати шляхи виходу з цієї ситуації тощо. Відтак, вивчення досвіду подолання цих проблем, як і загалом руху прибалтійських держав до об'єднаної Європи, є для України особливо важливим.

Після здобуття незалежності три балтійські країни – Естонія, Латвія та Литва, подібно до інших колишніх республік Радянського Союзу, змушені були визначати стратегічні пріоритети у зовнішній політиці. Відтак, країни Балтії одразу заявили про свою чітку прозахідну орієнтацію, головною метою якої стала інтеграція до Європейського Союзу (далі – ЄС) та НАТО, чого після тривалих і значних зусиль їм вдалося досягнути (Сидорук, 2010, с.97).

Фактори вибору інтеграції країн Балтії до НАТО та ЄС стосувалися ідеологічних, історичних, військово-політичних та економічних аспектів. Лідери трьох країн постійно наголошували на важливості «безпекових аспектів», «економічного сприяння», «зростання та розвитку», «соціального добробуту» і «участі у спільних європейських справах» (Аркелян, 2006, с. 110). В цьому контексті — повернення до Європи відбувалося через віддалення від Росії та наближення й закріплення своїх позицій на Заході.

Варто зазначити, що на Заході країни Балтії завжди сприймалися як частина Західної цивілізації, яка постраждала внаслідок періоду Другої світової війни та

наступної агресії СРСР. При цьому США та Великобританія ніколи не визнавали легітимності приєднання країн Балтії до складу Радянського Союзу, а інші держави, наприклад, Швеція, змушені були потім офіційно вибачитися за своє поспішне визнання. Таким чином, Литва, Латвія та Естонія традиційно вважаються частиною західного світу і Захід, виходячи саме з цього, будував свої відносини з країнами Балтії у 1990-ті роки.

До того ж, в Західній Європі склалася майже єдина думка про те, що держави ЄС приймали рішення на користь вступу країн Балтії до складу ЄС, керуючись при цьому виключно політичними, а не економічними чинниками. Більше того, така точка зору не раз проголошувалася на офіційному рівні. Яскравим прикладом є промова колишнього члена Європейської Комісії Ф. Камерона. Він заявляв, що «розширення на Схід – політичний імператив для Союзу, який сприятиме миру, безпеці, стабільності й прогресу у Європі, включення країн Балтії має на меті укріплення демократії та стабільності у країнах, що покінчили з тоталітарним минулим». В нових умовах, які склалися після падіння комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі та розпаду Радянського Союзу, Німеччина активізувала свої зусилля, спрямовані на нарощування свого економічного та політичного впливу у регіоні. Одним з пріоритетів її зовнішньої політики наприкінці 1990-х років стало розширення ЄС на Схід (Злоказова, 2002, с.56). Відтак, в травні 2000 року міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер у своїй берлінській промові чітко висловив позицію Німеччини щодо включення країн Балтії до складу ЄС. Він заявив, що таке розширення ЄС є необхідним та закономірним процесом. За його словами «Європа стоїть перед вибором – ерозія або інтеграція» (Незалежність...).

Таке лобювання інтересів зумовлено не лише зацікавленістю у економічному потенціалі країн Балтії, а ще й їх стратегічним положенням, яке стає дедалі вагомішим. Тим більше, що ще за радянських часів Німеччина була одним з головних торгових партнерів балтійських республік. Саме завдяки включенню нових країн до ЄС, для Німеччини відкривається перспектива розширення гарантованих ринків для експорту товарів та капіталів, а також використання відносно дешевої робочої сили.

Таким чином, в процесі приєднання Латвії, Литви та Естонії до ЄС можна виділити 3 етапи.

Першим етапом можна вважати період з 1991 року по 1994 рік. Саме в цей проміжок часу Латвія, Литва та Естонія проходять важкий шлях від визнання своєї незалежності Євросоюзом, до підписання між цими сторонами угод про вільну торгівлю, які стали базисом економічної співпраці між ЄС та державами Балтії, а також запорукою подальшого розвитку зносин між ними. Цей етап можна охарактеризувати, як базисний. Протягом цього часу розвивається поглиблений економічний діалог між ЄС та Балтійськими державами.

Другий етап: 1995-1998 рр. Розпочинається він з підписання договорів про асоційоване членство Латвії, Литви та Естонії. В цей період зносини між Балтійськими республіками і ЄС виходять на якісно новий рівень визначення чітких завдань до подальшої співпраці в руслі інтеграції до Євросоюзу. Варто відзначити, що саме в цей період держави Балтії подають заявки на вступ до ЄС.

Третій і останній етап: 1998-2003 рр. Також остаточним закінченням цього етапу можна вважати 2004 рік (набуття повноправного членства). Визначною

подією 1998 року і початком третього етапу стало представлення Рішень ради Європейського Союзу з чіткими вимогами до країн-кандидатів на вступ до ЄС. Протягом цього етапу поглиблюються не тільки економічні зв'язки між ЄС і країнами Балтії, а й співпраця в політичній і соціальній сферах.

Також Латвія, Литва та Естонія, отримавши чіткі вимоги від Євросоюзу, починають їх виконувати. Піковою подією етапу можна назвати саміт ЄС в Афінах, під час якого, 16 квітня 2003 року були підписані угоди про вступ з десятима країнами: Болгарією, Чехією, Естонією, Угорщиною, Латвією, Литвою, Польщею, Румунією, Словаччиною та Словенією. Зазначимо, що остаточною датою вступу країн Балтії до ЄС автор вважає 1 травня 2004 року, коли вони разом з сімома іншими державами офіційно набули повноправного членства.

Проте, найбільше країни Балтії прагнули до повноправного членства в НАТО. Їхня мотивація в цьому випадку пов'язана, в першу чергу, з побоюваннями щодо посягань з боку Російської Федерації. Так, литовський дослідник Айваріс Странг прямо пише у колективній роботі Литовського Інституту Міжнародних Відносин: «Бажання балтійських країн приєднатися до Альянсу безсумнівно продиктовано їх бажанням отримати строгі гарантії безпеки від можливих майбутніх загроз з боку Росії». Олександр Вахрамєєв вважає, що «фактом членства в НАТО країни Балтії прагнуть відчувати себе частиною цивілізованої, демократичної Європи, західного співтовариства, яке захистило б їх від можливої загрози з боку Росії і запобігло повторення того, що сталося з балтійськими державами в 1940 році» (Завадський, 2007, с.114). В сучасних реаліях така загроза є цілком реальною, що підтверджує правильність обраної країнами Балтії зовнішньополітичного курсу.

І на Празькому саміті в листопаді 2002 р. усі три країни Балтії (Литву, Латвію та Естонію) запрошено до членства в Організації Північно-Атлантичного договору (НАТО). Це рішення поклало край геополітичній боротьбі між Заходом, «ядром» якого є Північно-Атлантичний альянс, з одного боку, і Росією, з другого, за вплив на регіон, який перебував у складі колишнього Радянського Союзу, і з огляду на це до останнього часу вважався Росією зоною, де пріоритет мають російські стратегічні інтереси.

Таким чином, союз НАТО у своєму розширенні перейшов так звану «червону лінію» (зміст цього поняття було артикульовано російською дипломатією ще в середині 90-х років, коли Москва наголошувала, що не погодиться на вступ до НАТО республік колишнього СРСР).

Врахування досвіду країн Балтії, накопиченого на шляху інтеграції до Євросоюзу, особливо що стосується вироблення і дотримання чіткої позиції щодо своєї стратегічної мети, а також вирішення однакових проблем, які пов'язані зі спільним минулим, є, безумовно, необхідним при розробці прагматичної і виваженої євроінтеграційної стратегії України. Водночас, просто скальковані з балтійського зразка стратегії навряд чи будуть достатніми в нових умовах і в українських реаліях.

Прибалтійські держави з самого початку незалежності чітко визначилися в головних векторах і стратегічних пріоритетах своєї зовнішньої політики. Немалу роль у цьому процесі відіграло те, що на заході вони завжди сприймалися як частина західного світу і за способом життя, і за

світосприйняттям. Перспектива вступу до Європейського Союзу стала для них стимулом для впровадження радикальних і фундаментальних реформ на всіх рівнях.

Кожна з країн Балтики пережила складний період трансформації усіх сфер суспільного життя. Всі вони вже з початку 90-х рр. намагалися переорієнтувати свою експортну продукцію з Росії на ринки ЄС. Спільними для всіх країн були також питання кордонів та, що особливо стосується Латвії та Естонії, долі російськомовних громадян. Однак, загалом країни Балтії досягли значного прогресу в економічному реформуванні, політичній трансформації та правовій гармонізації з Європейським Союзом, закономірним наслідком чого стало їх приєднання до його лав.

Отже, прибалтійські держави реалізували загалом успішну, як з огляду на кінцевий результат, так і під кутом зору захисту національних інтересів, стратегію інтеграції до Європейського Союзу, що в якості вивчення їх позитивного досвіду могло б прислужитися Україні.

Список використаних джерел

Аракелян Д. В. Особливості вступу країн Балтії в ЄС / Д. В. Аракелян // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – 2006. – 65. – С. 83-90.

Воронов К. В. Пятое расширение ЕС: судьбоносный выбор / К. В. Воронов // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 9. – С. 59 – 69.

Завадський В. М. Вступ країн Балтії у ЄС та основні напрямки адаптації законодавчої бази (1991–2004 рр.) / В. М. Завадський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Зб. наук. праць / Гол. ред. р.М.Постоловський. – Рівне : РДГУ, 2007. – Вип. 12. – С. 109–120.

Злоказова Н. Расширение ЕС: за и против с позиции его членов / Н. Злоказова // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – 2. – С. 67-74.

Незалежність: чому у балтійців вийшло раніше? – (Електронний ресурс) – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-40887109>

Сидорук М. Особливості інтеграції держав Балтії до ЄС / М. Сидорук // Наукові записки Національного університету Острозька академія. Сер. Міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 2. – С. 97-104.

Симиндей В. В. Латвийский внешнеполитический курс: период становления / В. В. Симиндей // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 6. – С. 25 – 29.

Симонян р. Х. Страны Балтии в Евросоюзе / р. Х. Симонян // Вопросы экономики. – 2006. – № 11. – С. 118– 132.

Тренин Д. В. Балтийский шанс. Страны Балтии, Россия и Запад в складывающейся Большой Европе / Д.В.Тренин. – М.: Московский центр Карнеги, 1997. – 60 с.

* * *

КУЛИКОВСЬКА БИТВА В ІСТОРІОГРАФІЇ: ТРАДИЦІЙНИЙ І АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ПІДХОДИ

8 вересня 1380 р. відбулася Куликовська битва. Ця подія є однією із основних подій історії Русі за радянськими і сучасними російськими підручниками і про неї відомо більшості населення пострадянських країн. Суперечки про її роль в історії починаються з перших власне історичних праць Російської імперії і продовжуються сьогодні. Актуальність цієї теми полягає у великій кількості міфів і спекуляцій навколо цієї битви. Метою статті є демонстрація еволюції поглядів на Куликовську битву та бачення її ролі в історії.

За рівнем уваги з боку сучасників ця битва стоїть поряд з такими визначальними і загальновідомими битвами як битва при Калці і похід князя Ігоря, проте про неї збереглося більше свідчень. Очевидно, вже незабаром після битви були зроблені записи про події 1380 р. Згодом ці записи оформилися в літописні розповіді, відомі в науці під загальною назвою "Летописная повесть" про Куликовську битву, хоча за розмірами і за змістом вони мають відмінності.

З виникненням історичної науки в Росії (XVIII ст.) Куликовська битва, природно, привернула увагу авторів історичних творів як визначна подія історії, вона стає об'єктом дослідження, хоча на перших порах ще обмеженого. Так, уже на початку XVIII ст. А.І.Манків в розділі VII свого твору «Ядро Российской истории», написаного ним у 1715 р., стверджував, що великий князь Дмитро Іванович «не хотел в омерзело Татарском подданстве быть... иго... с себя сшибить умыслил» (Хилков, 1784, с.138).

Про Куликовську битву у XVIII столітті писали багато істориків: Манків, Татищев, Ломоносов, Щербатов, Болтін, Стріттер у рамках праць із історії Росії. На початку XIX століття, у зв'язку із наполеонівськими війнами, з'являється нова хвиля інтересу до знаменитої битви. Слід виокремити «Историю государства Российского» М.М.Карамзіна. Сама битва, втім, описується істориком у загальному. Як і Стріттер, він зазначає, що остаточно ліквідувати ярмо не вдалося, Дмитро Донський не міг розвинути успіху і «разгромить Орду в ее Волжских Улусах», так як вона була ще дуже сильна, що «поход в Ордынские степи осенью представлял огромные трудности для русского войска, понесшего большие потери и имевшего много раненых». Але, в цілому, подібно своїм попередникам, Карамзін високо оцінює значення Куликовської битви, ставлячи її в один ряд із Льодовим побоїщем і Полтавською битвою. У Карамзіна сильну сторону мають його «примітки» з критичним розбором використаних вітчизняних й іноземних джерел, коло яких він істотно розширив. Карамзін розрізняє дві версії оповідання про Куликовську битву: достовірну (представлену Ростовським й іншими літописами) і «баснословную» (у Синописі й Никонівському літописі, тобто «казанні о Мамаевом побоище»). У другій версії він відзначає явно недостовірні відомості, критикуючи Щербатова і Стріттера за повторення «сих сказок», але і не відкидаючи «некоторых обстоятельств вероятных и быточных». Докладно розглядає Карамзін дані джерел про участь новгородців в Куликовській битві, а також дані двох

німецьких хронік. У «примітках» даються хронологічні, генеалогічні, метрологічні, історико-географічні коментарі (Горський, 1980, с.25).

У цей період сформувалися основні історичні уявлення про Куликовську битву. У ході подальших досліджень вони поглиблювались, але радикально не змінювались. Сформувалась основна риса традиційного підходу до аналізу Куликовської битви – патріотизм. Саме ці дослідники сформували уявлення про битву як про важливу подію в утвердженні нової держави і об'єднанні Північно-Східної Русі, героїчну сторінку історії Московської держави. Також сформувалося уявлення про переважно непрямі наслідки – підйом бойового духу від першої великої перемоги над ординцями, ослаблення залежності Русі від ханів. Якщо основні події битви були швидко з'ясовані і майбутнім історикам залишилися лише їх деталізація, то оцінка її наслідків і її ролі в історії прямо залежала від світогляду автора (Горський, 1980, с.34).

У XIX ст. триває публікація книг і статей про Куликовську битву і Дмитра Донського. Цій битві пильну увагу приділяли декабристи, які зіграли важливу роль у вивченні та інтерпретації подій 1380 р. Так, у 1821 р. у «Вестнике Европы» з'явилася стаття про місце Мамаєва побоїща С.Д.Нечаєва – директора училищ Тульської губернії, члена Товариства історії і старожитностей російських. Член «Союза благоденствия», С.Д.Нечаєв був близький з К.Ф.Рилєєвим, А.А.Бестужевим. Як і всі декабристи, він виявляв велику цікавість до героїчної боротьби проти поневолювачів. Звідси жвавий інтерес Нечаєва до минулого, до Куликового поля, тим більше, що він «владел частию сего знаменитого места». С.Д.Нечаєв спробував конкретно визначити місце Куликовської битви і був одним із ініціаторів спорудження пам'ятника на Куликовому полі. Хоча тоді це місце було ще невідоме і сучасні дослідники виявили, що воно знаходиться на кілька кілометрів північніше устя Дону і Непрядви.

Декабристи перенесли акценти сприймання від перемоги московського князя до перемоги «російського народу» над поневолювачами. Домінував монархічно-патріотичний погляд на Куликовську битву, проте декабристи заклали фундамент народницького розуміння її характеру і результатів, що отримав значний розвиток у радянський період. Цю тенденцію в основному підтримували слов'янофіли, хоча у них не було єдиної позиції з даного питання. Так, двічі звертався до теми Куликовської битви М.І.Костомаров. У спеціальній роботі він у белетристичній формі викладає події, явно прагнучи применшити значення московського великого князя Дмитра Івановича в боротьбі з Мамаєм, очевидно, у полеміці з попередньою літературою (і літописцями), які прославляли Донського. Навпаки, позиція Олега Рязанського, який мав союз із Мамаєм, виправдовується Костомаровим. Ще більш чітко ці тенденції виявляються в «Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей», де політика Дмитра Московського і його особисті якості оцінюються вкрай низько. Критикуючи «Сказание о Мамаевом побоище» за недостовірність, Костомаров, однак, визнає правдоподібними значні дані цього Сказання (наприклад, удар Засадного полку, хоча і не так вказує місце засідки). Визнає він і великий вплив Куликовської перемоги на подальший розвиток боротьби за звільнення від ярма.

Брошура М.І.Костомарова 1864 р. (а також його більш рання стаття) про

Куликовську битву викликала полеміка, в якій взяли участь консервативні, охоронного спрямування літератори Д.В.Аверкієв і В.М.Асоченський, а також М.П.Погодін, які протиставили скептицизму М.І.Костомарова (той вважав, що Дмитро Донський «на самом деле всего менее был героем и что освободил Россию не он, а исключительно благоприятно сложившиеся обстоятельства») апологетичні прославляння Дмитра Донського. З Костомаровим полемізував і Д.І.Лловайський у своїй брошурі «Победа Дмитрия Ивановича Донского», виданою до 500-річчя Куликовської битви. Полемічно вже сама її назва підкреслює особливу роль Дмитра Донського в подіях 1380 р., яку прагнув применшити Костомаров. Брошура написана в «старомодному» ключі. Спочатку йде кілька белетристичних розповідей про події до Куликовської битви, про саму битву, її наслідки і значення, потім у вигляді додатків слідують «примечания и объяснения» з переліком і характеристикою використаних джерел (у тому числі свідoctв із «Истории» В.М.Татищева), з елементами полеміки із попередниками. Д.І.Лловайським використано значне коло джерел, підданих умілій обробці. І в самій брошурі, і в додатку містяться корисні спостереження. Так, при з'ясуванні ходу бою автор звертає увагу на особливості місцевості, відзначає вдале розташування московських військ із урахуванням цих особливостей, уточнює в зв'язку з цим початкове місцезнаходження Засадного полку, вказує на подвійність поведінки Олега Рязанського під час походу Мамай 1380 р., намагаючись з'ясувати її причини, аналізує дії Дмитра Донського після перших звісток про загрозу навали до переможного закінчення битви, приходячи, всупереч Костомарову, до висновку про розумність дій московського великого князя і його особисту відвагу. На закінчення Д.І.Лловайський відзначає важливе значення Куликовської перемоги для активізації боротьби проти Орди, для зміцнення авторитету Москви серед руських земель. До брошури прикладена карта-схема Куликовської битви. В цілому робота Д.І.Лловайського витримана в звичайному для нього монархічному дусі (Костомаров, 1915, с.181-206).

До 1880-1890-х років відносяться численні публікації на розглянуту тему в зв'язку з 500-річчям від дня смерті Дмитра Донського і Сергія Радонезького. Всі вони, як правило, носили суто популярний за формою і офіційно монархічний за змістом характер. Подібні твори виходили і в кінці XIX – на початку XX ст. (Данилевский, 2001, с. 272-273).

Характеризуючи дореволюційну історіографію Куликовської битви, не можна не згадати про заслугу російських філологів – І.М.Снегирьова, В.М.Ундольського, І.І.Срезневського та інших, що публікували і вивчали різні варіанти пам'ятників Куликовського циклу, який включає в себе майже весь основний комплекс письмових джерел про Куликовську битву.

У перші роки радянської влади Куликовській битві приділяли небагато уваги. У роботі радянського історика М.М.Покровського «Русская история с древнейших времен» і в її перевиданнях пізнішого часу Куликовська битва згадується лише один раз, і то не в авторському тексті, а в цитаті з літопису – про похід Івана III на Новгород у 1471 р. У «Русской истории в самом сжатом очерке» немає і цього (Горський, 1980, с.47).

У ставленні радянської історичної науки до вивчення Куликовської битви величезну роль зіграли Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 16 травня 1934

року й інші керівні матеріали. У книзі Б.Д.Грекова і О.Ю.Якубовського "Золота Орда" 1937 р. поряд із нарисом історії улусу Джучі в XIII-XIV ст. розповідалося про боротьбу проти золотоординського іга і про Куликовську битву як найважливішу подію цієї боротьби. У 1941 р. вийшло друге видання цієї книги.

У 1937-1941 рр. був опублікований ряд брошур і статей про Куликовську битву, Дмитра Донського і Куликове поле. Значна кількість публікацій про Куликовську битву і Дмитра Донського поряд із іншими подібними виданнями відноситься до періоду другої світової війни та німецько-радянської війни. У перші повоєнні десятиліття продовжували виходити брошури і статті науково-популярного характеру (особливо в зв'язку з 575-річчям Куликовської битви), що відображають, у загальному, рівень наукової розробки теми того часу. У загальних працях цього періоду, так само як і в популярній літературі, як правило, відсутні елементи історіографічного та джерелознавчого порядку, а коло джерел доволі обмежене. Важливим здобутком історичної думки цього періоду є ряд важливих філологічних досліджень творів Куликовського циклу (Ростовцев, 2017, с.1159).

Саме так утворився традиційний погляд на Куликовську битву – як синтез патріотичної і народної течій, що повністю відповідало інтересам радянської пропаганди. Уявлення про битву як епізод боротьби народу проти національних і станових ворогів, причому боротьби успішної.

У 60-70-ті роки минулого століття продовжували виходити науково-популярні брошури, статті, що враховували результати досліджень історії Куликовської битви. Імпульсом для посилення уваги до історії Куликовської битви послужило її 600-річчя у вересні 1980 р. У Москві відбулося урочисте засідання, пройшли наукові конференції в Москві, Тулі, Калузі та інших містах, були zorganizовані лекції, виставки. До ювілею з'явилися численні публікації: книги, статті, нариси, замітки, літературні твори про Куликовську битву і її епоху. 600-річний ювілей Куликовської битви – це і своєрідне підбиття підсумків вивчення наукою знаменної події, комплексної розробки важливої історичної проблеми вченими різних спеціальностей. Такий сплеск активності пробудив інтерес до теми, зокрема, у непрофесіоналів, що пізніше привело до написання ряду робіт з альтернативним баченням Куликовської битви, наприклад, про її відсутність, або те, що вона відбулася на території сучасної Москви, однак розміщення цієї гіпотези поряд із атомною війною XVI століття ставить хрест на серйозних дослідженнях цієї гіпотези (Носовський, 2009, с.5).

Сучасні уявлення про Куликовську битву в традиційній історіографії являють собою радянську версію без акценту на класовий і народний характер боротьби, а, отже, представляють собою пряме продовження патріотично-імперських уявлень кінця XIX – початку XX століть. Це проявляється в її офіційному святкуванні як «День победы русских полков во главе с великим князем Дмитрием Донским над монголо-татарскими войсками в Куликовской битве (1380 год)».

Науковою альтернативою традиційній версії є більш прагматична, до якої належить, зокрема, І.Змайлов. Він наголошує на перебільшенні ролі Куликовської битви «Надо сказать, что, хотя во всех учебниках и вообще везде говорится, что Куликовская битва стала последней точкой падения ордынского ига, на самом деле это было довольно рядовое военно-историческое событие,

которое не привело к какому падению чего-либо. Более того, буквально через два года — в 1382 году — хан Тохтамыш сжег Москву, захватил ее и принудил московских великих князей платить все так же дань Ордынскому государству», а закінчення ігa пов'язує із іншими, об'єктивними економічними і політичними причинами. Таким чином, його позиція перекликається з результатами досліджень Костомарова.

Згідно з цією альтернативною версією Куликовську битву ще сучасники і їх прямі нащадки використовували як драматичний збірний образ боротьби з ігом. Цим образом скористалися й історики, у яких стояло завдання підняти рівень патріотизму і легітимізувати існуючу імперську, а згодом, радянську владу, для чого в науковій праці вводились відповідні часу ідеологеми. Альтернативні напрями з'явилися із розвитком історичної науки ще на початку XIX століття, проте вони так і залишилися альтернативними через відсутність соціального запиту на історію про битву, яка є лише символом набагато масштабніших процесів, і сама по собі має невелике військово-політичне значення.

Список використаних джерел

Горський А. Куликовская битва 1380 г. в исторической науке 600-летие Куликовской битвы. Тезисы докладов и сообщений юбилейной научной конференции 8-10 сентября 1980 г. М., 1980.

Данилевский И. Русские земли глазами современников и потомков (XII-XIV вв.). Курс лекций. М., 2001.

Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей, т. I (X–XVI столетия). СПб., 1915.

Носовский Г. Москва в свете Новой Хронологии. М., 2009.

Ростовцев Е. «Куликовский плен»: Образ Дмитрия Донского в национальной исторической памяти. СПб., 2017.

Хилков А. Ядро Российской истории. Т. V. М., 1984.

* * *

*Гуртова Олександра, здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»*

*ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Год Н.В.)*

ПРЕЗИДЕНТСТВО АВРААМА ЛІНКОЛЬНА

Ім'я видатного державного діяча, шістнадцятого президента США Авраама Лінкольна, справедливо пов'язується з кращими демократичними традиціями американського народу. Його президентство припадає на період Громадянської війни в США, що тривала з 1861 по 1865 рік і забрала життя близько 600 тис. американців. В історії А. Лінкольн назавжди залишиться президентом, що не допустив розпаду Сполучених Штатів Америки і звільнив американських рабів. Він, по праву, вважається продовжувачем справи "батьків-засновників" США, творців американської демократії. Тема є актуальною в контексті процесів демократизації, що мають місце в сучасному українському суспільстві. Для їх подальшого утвордження, необхідним є більш широке висвітлення історії розвитку демократії та діяльності її безпосередніх творців.

У першій половині XIX ст., у США, точилася боротьба між рабовласниками

Півдня та фермерами Півночі, за поширення свого впливу на неосвоєні землі на заході та захоплені території. Плантатори південних штатів--де процвітало плантаційне рабовласницьке господарство, хотіли поширити рабство і на нові території. Фермери північних штатів – де рабство було заборонено, вважали, що ці землі повинні дістатися вільним фермерам і промисловій буржуазії. Також, боротьба точилася й у політичній площині. Плантатори, які становили найбагатшу й впливову групу населення США, намагалися контролювати основні ланки державної влади. Президентами США обирались тільки кандидати, які не ставили під сумнів інститут рабовласництва. Його, також, підтримували значна частина членів конгресу та Верховного суду країни. Але боротьба за вільні землі, за політичний вплив були лише частиною, більш складного і важливого для США, питання про майбутнє країни в цілому: чи будуть в ній розвиватися капіталістичні форми власності, чи гору візьме плантаційно-рабовласницька система господарства.

Президентські вибори 1860 року поділили країну на два ворожі табори. Електорат Лінкольна забезпечив йому перемогу на виборах, але це не гарантувало всенародної підтримки. Північ отримала безумовну політичну перевагу, щодня Півдня, стало підтвердженням найгірших побоювань. Обраний президент Лінкольн недвозначно висловив своє ставлення до рабства, він заявив, що не допустить його поширення на неосвоєні західні землі (Куропятник, 1983, с. 122).

Перемога на виборах кандидата від Республіканської партії стала причиною втілення в життя погроз Півдня про відділення від Союзу. Прагнучи запобігти братовбивчій війні, президент звертався до жителів Півдня: «У ваших руках, мої незадоволені співвітчизники, а не в моїх – найважливіша проблема громадянської війни. Уряд не збирається нападати на вас. Ви не отримаєте конфлікту, якщо не нападете першими. Ви не пов'язані ніякою зареєстрованою на небесах клятвою знищити існуючу систему правління, в той час як я буду пов'язаний самою урочистою клятвою підтримувати, охороняти та захищати її» (Кормилец, Поршаков, 1986, с. 99).

Весною 1861 року одинадцять південних штатів повстали та сформували Конфедерацію, війська якої в квітні підняли заколот і захопили форти і арсенали на півдні країни. Розпочата Громадянська війна була результатом загострення економічних і соціально-політичних протиріч між двома суспільними системами: системою найманої праці і системою рабства (Иванян, 2005, с. 126).

Лінкольн не любив і не вмів програвати, тому, потрапивши на пост президента в такий складний для країни час і опинившись перед таким складним вибором, він поніс цей тягар з гордо піднятою головою і 15 квітня він закликав громадян до зброї.

У міру військових дій все більше число жителів півночі приходило до думки про необхідність скасування рабства, відповідно і сам президент вирішив змінити хід війни: метою тепер було не тільки збереження і відновлення Союзу. Ще 22 вересня 1862 року була видана прокламація, що попереджала жителів півдня про те, що в разі неповернення в Союз до початку 1863 усі раби на їх територіях «shall be then, thenceforward, and forever free» (будуть оголошені відтепер і навіки вільними), штати конфедерації не почули цього попередження, і тоді з'явилася друга прокламація. Вона привела до прийняття 13 поправки до

Конституції США, що ліквідувала рабство по всій країні.

Однак за час свого президентського терміну Лінкольн встиг нажити чимало ворогів, його звинувачували в антиконституційних діях, та й, виснажені тривалою війною, сіверяни готові були піти на що завгодно, лише б війна закінчилася. Тому наближення президентських виборів не обіцяло позитивного для Лінкольна результату. Однак взяття Атланти 1 вересня 1864 року надихнуло Північ, і Лінкольн був обраний на другий термін. Війна наближалася до кінця, під час зачитування своєї другої інавгураційної промови, Лінкольн вже думав про формування ідей миру і відновлення країни. Однак останньою жертвою став сам президент, 15 квітня 1865 року він помер, будучи застреленим актором Дж. Бутом в театрі Форда.

Оцінюючи діяльність Лінкольна під час Громадянської війни, дослідники не приховують захоплення. Він не тільки проявив себе як віртуозний політик, переманивши на свою сторону майже всю демократичну партію, яка боролася проти нього на виборах, а й навіть відірвав від Конфедерації кілька рабовласницьких штатів (Кентуккі, Міссурі, Делавер і Меріленд). Він вперше в історії США скористався надзвичайними повноваженнями президента (скасувавши право заарештованих на судові слухання або ввівши загальну військову повинність), але ні на крок не вийшов при цьому за рамки конституції. На численні звинувачення його в порушенні принципів демократії і в «політичному шарлатанстві» Лінкольн лише посміхався: «Мені неважливо, що про мене говорять за мою спиною, поки про мене говорять неправду». Більш того, «чесний Ейб», сумлінно вивчив історію світових воєн, проявив себе як видатний військовий стратег (Кокоулін, 1961, с. 371).

Лінкольн особисто направляв військові дії, які призвели до перемоги над Конфедерацією під час Громадянської війни 1861-1865 рр. Його президентська діяльність привела до посилення виконавчої влади і скасування рабства на території США. Лінкольн включив до складу уряду своїх супротивників і зміг залучити їх до роботи над спільною метою.

Список використаних джерел

Иванян Э. А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша. М.: Политиздат, 1991.

Иванян Э.А. История США. Хрестоматия: пособие для вузов. М.: Дрофа, 2005.

Кокоулин Е. Информационно-аналитическая газета «Первая крымская» № 110, статья «Президент, который «выпалывал чертополох и выращивал цветы»» 3 Февраля/9 Февраля 2006.

Кормилец А. А., Поршаков С. А. Кризис второй партийной системы США накануне и в годы гражданской войны в США (1840-1865 гг.). М., 1987.

Куропятник Г. П. Проблемы научной концепции истории США нового времени. М., 1983.

* * *

АНТИТОТАЛІТАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ 1980-Х – ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ ТА ЇХ ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ

Економічна й політична криза тоталітаризму в СРСР відбилася на внутрішньополітичній ситуації у «країнах соціалістичного табору». Об'єктивна необхідність у змінах назрівала давно й особливо гостро виявилася наприкінці 80-х рр. у Польщі.

"Польська проблема" у другій половині 1980-х років завжди займала особливе місце у вітчизняній історіографії (як радянській, так і сучасній). Це зумовлено тим, що історія Польщі тісно переплетена як з радянською, так і з українською історією. Радянська Польща була основним стратегічним партнером для СРСР. У роки II світової війни українські, білоруські, польські партизанські загони пліч-о-пліч воювали проти фашистів (Никольский, 2000, с. 90-92). Напередодні Потсдамської конференції у 1945 році радянське керівництво, у боротьбі за комуністичну Польщу, пішло на свідоме ускладнення стосунків з урядом В. Черчілля, прагнучи вирішити "польське питання" на свою користь (Дилкс, 2002, с. 130-133). Польща входила до числа країн, які були зразком комуністичного будівництва. Цю обставину часто ідеалізували радянські дослідники. Зрештою, зараз Польща є важливим стратегічним партнером на шляху до європейської інтеграції України (Горбуліна, 2006, с.319). Саме тому зазначена проблема є такою актуальною для сучасної української історичної науки.

31 серпня 1988 року, в річницю укладання в Гданську угод, Л. Валенса зустрівся з Ч. Кіщаком. Лідер «Солідарності» прийшов на зустріч не один: його супроводжував єпископ Є. Домбровський. З боку уряду на зустрічі, крім Кіщака, брав участь С. Чосек. В ході переговорів Валенса наполягав на легалізації «Солідарності», урядова сторона, пам'ятаючи грізні події 1980-1981 рр., не готова була прийняти цю вимогу. Реальним підсумком зустрічі стала домовленість про проведення «круглого столу» і зобов'язання Валенси припинити страйки (Носкова, 2012, с. 839)

У середовищі опозиції в цей час не було ясності щодо питання про ціну, яку можна заплатити владі за компроміс. На запрошення Валенси група його найближчих радників-інтелектуалів зібралася в вересні 1988 р. в гданському костелі св. Бригіди щоб виробити платформу опозиції. У прийнятих документах акцентувалася необхідність легалізації «Солідарності», що не могло влаштувати владу, так як раніше йшлося про переговори без будь-яких попередніх умов. Це означало, що сторони чекає непростий шлях до діалогу.

15 вересня 1988 року відбулася друга зустріч Валенси з Кіщаком, влаштована за безпосередньої участі єпископату. У зустрічі взяли участь ксьондз А. Оршулік і професор А. Стельмаховський. Досягти консенсусу сторонам не вдалося, бо Валенса наполягав на легалізації «Солідарності», а Кішак наполегливо заперечував таку можливість. Обговорюючи підсумки зустрічі, радники Валенси пропонували перервати переговори. Але Валенса прийняв інше рішення.

16 вересня в урядовій віллі в селищі Магдаленка під Варшавою зібралися

представники ПОРП, «Солідарності», католицької церкви, а також Об'єднаної селянської партії, Демократичної партії і легальних профспілок для обговорення питання про «Солідарність». І знову сторони не змогли досягти згоди. Примітно, що всі посилалися на думку «простих людей». Кіщак говорив про неможливість пояснити «партійній масі» легалізацію «Солідарності», Валенса – про те, що робітники не зрозуміють його відступу від основної вимоги опозиції. Зрив переговорів здавався неминучим, але після конфіденційної зустрічі Валенси, Кіщака і Мазовецького на вечері, що завершувала зустріч представники «Солідарності» погодилися почати переговори без попередньої легалізації НСПС.

На X пленумі ЦК ПОРП (грудень 1988 – січень 1989 р.) М. Раковський відкрито говорив про необхідність визнання «Солідарності», «тієї самої, хоча і не такої, як в 1981 р.». Ця заява була зустрінута багатьма учасниками пленуму з неохваленням. Розгорілися справжні баталії. Довелося вдатися до екстраординарних мір (в яких деякі дослідники вбачають елементи тонко розрахованої політичної гри): М. Раковський, Ч. Кіщак, Ф. Сивицький і сам В. Ярузельський заявили на пленумі про свою відставку в тому випадку, якщо пропозиція про включення конструктивної опозиції в політичну систему не буде вжито. Такий сильний хід (загроза відставки прем'єра, міністра внутрішніх справ, міністра оборони і глави Держради) довелося застосувати тому, що близько чверті членів Політбюро виступали проти легалізації «Солідарності». Зрештою, позиція реформаторів перемогла. Це сталося в ході роботи пленуму вже в січні 1989 р. (Носкова, 2012, с. 843).

ПОРП визнала можливість включення в політичну систему країни «конструктивної опозиції». Але і ціна, яку повинна була заплатити опозиція, була чималою: участь у виборах на чітко обумовлених умовах, перетворювали її в молодшого партнера влади, конструктивну співпрацю з ПОРП. На сторінках опозиційного «Тижодніка Мазовше» прямо говорилося про те, що, приймаючи умови влади, «Солідарність» своїм моральним авторитетом сприяє збереженню легітимності влади, але компроміс розглядався як благо для Польщі.

Робота «круглого столу» розпочалася 6 лютого 1989 року в урочистій обстановці в президентському палаці. Очолював делегацію з боку влади Ч. Кіщак. Він привітав усіх, хто входив рукоштованням (що з різних причин не кожному учаснику переговорів було приємно). А. Міхнік згадує, що, прагнучи уникнути вітання Кіщака, він довго не проходив в зал засідань і навіть запізнився до початку роботи. Але коли все-таки підійшов до дверей залу засідань, його рукоштованням зустрів усміхнений Кіщак (Тисменяну, 2003, с. 206).

Робота велася за трьома головними напрямками: економіка (керували цим «столиком» з боку влади В.Бака, з боку опозиції – В.Тшечяковский; політика – на чолі відповідно Я.Рейковский і Б.Геремек, профспілки – А.Квасневський, Т.Мазовецький, Р.Сосновський – представник ОСПС) (Носкова, 2012, с. 846).

Нарешті, після напруженої роботи 5 квітня сторони готові були підписати підсумковий документ. Урочиста церемонія мало не зірвалася через знятого небажання А. Медовіча виступати не відразу після Кіщака і Валенси, а дещо пізніше, в низці інших учасників. Умовити Медовіча не міг ніхто, навіть представники церкви. Робота була перервана на кілька годин. Зрештою Медовіч

виступив третім, але нічого принципового не сказав. Чи було це боротьбою з «Солідарністю» за місце на профспілковому полі, провокацією, погодженою з Кіщакон, або стихійно виниклим інцидентом, – не зовсім ясно (Тисменяну, 2003, с. 206).

Підписаний сторонами текст угоди налічував 271 сторінку. Підсумки «круглого столу» трактувалися як «політичний компроміс різних сил, серед яких є і такі, що керуються ідеалами демократичного соціалізму, і такі, які апелюють до ідеалів християнства, до ідейної спадщини "Солідарності", селянського руху і іншим ідейним джерелом і традицією. Це компроміс, який дозволяє досягти спільної мети: незалежної, суверенної, безпечної, завдяки рівноправним спілкам, демократичної і економічно розвиненої Польщі». Голова спілки Солідарність Лех Валенса схвально оцінював домовленість як початок шляху до демократичної і вільної Польщі. Валенса стверджував, що компроміс був єдиним вирішенням проблеми, щоб забезпечити мирний перехід країни до демократичного устрою: "Наші представники у Сеймі і Сенаті можуть створити платформу, з якої ми зробимо стрибок у свободу і незалежність".

Сторони прийшли до згоди з питання про істотну зміну політичної системи. На майбутніх виборах до сейму 65% місць призначалося ПОРП і її союзникам (Об'єднаної селянської партії, Демократичної партії, а також об'єднанням світських католиків, які співпрацюють з комуністами: ПАКС, Польському соціально-католицькому союзу (ПСКС) і Соціально-християнської унії); за інші 35% мандатів могли боротися всі інші кандидати (Носкова, 2012, с. 847).

Передбачалася також установа посади президента, що обирається на 6 років обома палатами сейму і володіє дуже широкими повноваженнями. Створювана друга палата сейму – сенат – наділявся законодавчою ініціативою і правом вето по відношенню до законів, ухвалених сеймом.

Складалася ситуація, при якій «Солідарність» «була вбудована» в політичну систему при збереженні вирішальних позицій ПОРП. Лідери опозиції прекрасно усвідомлювали це, але бачили в такому розкладі єдино можливий вихід: вони побоювалися радикальної опозиції і «іранізації Польщі» (за висловом Міхніка).

Проектована в ході роботи «круглого столу» політична система мала досить складний вигляд. Це не була вже колишня авторитарна система, але ще й не система демократична.

Головною перемогою «Солідарності», досягнутої в ході роботи «круглого столу», стала домовленість про легалізацію НСПС, селянської «Солідарності» і Незалежного об'єднання студентів. Разом з тим, опозиції не вдалося домогтися права на створення нових політичних партій, нової системи самоврядування, розширення трактування прав людини, ліквідації цензури. Остання була лише пом'якшена (Носкова, 2012, с. 848).

Урядова коаліція рішуче протистояла спробам опозиції створити вільні ЗМІ. Правда, було отримано згоду на відновлення видання «Тижодніка "Солідарність"» і створення «Газети виборчої». Опозиція отримала право виходу в ефір (хоча і в дуже обмежених масштабах – щотижня 30 хвилин по телебаченню і 60 хвилин по радіо) (Тисменяну, 2003, с. 206).

Головним підсумком «круглого столу» стало формування в результаті виборів нової політичної системи. В цілому в країні панувало прагматичне ставлення до прийдешніх змін, хоча радикальна опозиція закликала до бойкоту

виборів. Але багато поляків були солідарні з думкою З. Бжезинського, що краще 35% демократії, ніж нічого (Тисменяну, 2003, с. 206).

Вибори відбулися 4 червня 1989 р. при досить низькій активності для події такого рангу: до виборчих урн прийшло лише 62% виборців. Результати виборів вразили і владу, і «Солідарність»: остання отримала 92 з 100 місць в сенаті (за решту 8 місць стояла боротьба у другому турі) і практично 100% мандатів для опозиції в сеймі. За кандидатів від «Солідарності» голосували навіть в посольствах ПНР в Улан-Баторі, Тирані та Пхеньяні. Правляча коаліція не отримала жодного місця в сенаті і тільки троє її представників набрали більше 50% голосів на виборах до сейму. Для здобуття інших місць в нижній палаті потрібно було брати участь у другому турі. За загальнопольським списком пройшло лише два кандидати, що створювало досить напружену ситуацію, так як другого туру виборів за цим списком не передбачалося. Не пройшли такі «політичні важковаговики», як прем'єр М. Раковський, міністр внутрішніх справ Ч. Кішак, міністр оборони Ф. Сивицький, спікер сейму Р. Малиновський, лідер ОСПС А. Медовіч. Криза легітимності влади була у наявності (Носкова, 2012, с. 849).

У владних структурах, незважаючи на гіркоту поразки, паніки не було. За пропозицією А. Квасневського була проведена зустріч з Геремekom, Мазовецьким і Ксьондзом Оршуліком. Представники «Солідарності» висловили готовність дотримуватися раніше прийнятої угоди: 65% місць в сеймі – ПОРП і союзникам, 35% – опозиції. Геремек відкритим текстом заявив, що опозиція не має наміру брати владу (Носкова, 2012, с. 850).

Залишалося врегулювати становище з правової точки зору. Останнє було не простою справою, тому що в ході виборів належало міняти виборчий закон, що, в принципі, неприпустимо. Але і це було зроблено за допомогою Державної ради. Було оголошено про другий тур виборів, який і відбувся 18 червня 1989 р. при явці 25% виборців.

18 липня Ярузельський офіційно висунув свою кандидатуру на пост президента, заявивши, що він припиняє свої повноваження в якості глави ПОРП, а в разі перемоги на виборах залишиться на своєму посту не 6 років, як передбачав закон, а тільки до кінця діяльності обраного сейму.

19 липня в Національних зборах відбулися вибори, в ході яких склалася досить драматична ситуація. Проти Ярузельського проголосували 11 депутатів з табору влади (6 депутатів від ОКП, 4 – від ДП і 1 – від ПОРП). Для отримання необхідної більшості голосів потрібна була підтримка опозиції. «Операцію з порятунку» (за висловом Я. Скужинського) очолив А. Вельowejський. Він і ще шість депутатів від опозиції подали недійсні бюлетені, що знизило рівень мінімального числа голосів, необхідних для обрання. Сенатор С. Бернатович від Громадянського парламентського клубу (ЦПК) проголосував за Ярузельського; 11 парламентаріїв від ЦПК відмовилися від голосування, що теж сприяло сприятливому для генерала результату виборів. Міхнік пізніше зізнавався, що він голосував «проти», потай сподіваючись, що кандидатура генерала пройде. Набравши 270 голосів при 269 необхідних для перемоги, Ярузельський став президентом Польщі (Носкова, 2012, с. 852).

У цій непростій обставині 24 серпня 1989 р. сейм більшістю голосів затвердив кандидатуру Т. Мазовецького на пост глави коаліційного уряду, де

силові міністерства (оборони і внутрішніх справ) залишалися в руках ПОРП. У складі уряду працювала група ліберальних економістів на чолі з Л.Бальцеровичем, якого Т. Мазовецький розглядав як «польського Л. Ерхарда», точніше людини, здатної провести кардинальні економічні реформи (Тисменяну, 2003, с. 208).

Таким чином, 12 вересня Тадеуш Мазовецький став першим некомуністичним прем'єр-міністром серед країн Варшавського Пакту. У своєму інтерв'ю журналу "Шпіль" у вересні 1989 року Т. Мазовецький зазначав: "Я католик і керуюсь нинішнім соціальним вченням церкви, яке є повністю доступним... У населення є бажання щось зробити для уникнення катастрофи. Це для Польщі — традиція. У зв'язку з нинішнім становищем згадується реформа 1924 року міністра Грабського, коли для оздоровлення державного бюджету люди жертвували навіть обручками. Ми не можемо керувати такою готовністю до жертвності, але не можемо також її ігнорувати...". Свій перший державний візит Т. Мазовецький зробив до Італії. Головною метою нового уряду було введення ринкових принципів в економіку та подолання кризи.

Ліберальна спрямованість реформ, що почалися аж ніяк не відповідала рішенням «крулого столу» і привела до серйозного зниження рівня життя простих поляків.

В ході реформ різко знизився життєвий рівень населення, країна переживала глибокий спад виробництва. Страйків в перші місяці 1990 р. не було. Але в травні вибухнув страйк в Слупську, засуджена керівництвом «Солідарності», які закликали робітників бути союзниками, а не противниками уряду.

На II з'їзді профспілки (квітень 1990 р.) Л. Валенса говорив про те, що проведені реформи необхідні, і «Солідарність», будучи гарантом цих реформ, діє не тільки в інтересах країни, а й в інтересах робітників. На початку вісімдесятих років він розумів інтереси робітників по-іншому ...

У червні 1990 р. фактично почалася кампанія з виборів нового президента Польщі. З ініціативи СЦ збиралися підписи під відозвою про відставку Ярузельського. Сам генерал аж ніяк не висловлював готовність чинити опір і наполягав тільки на те, щоб передача влади відбулася легальним шляхом. Примас Ю. Глемп організував зустріч представників всіх основних політичних сил, названу пізніше «чаюванням у примаса». На зустрічі була досягнута домовленість про дострокові президентські вибори. У вересні 1990 р. сейм прийняв поправку до конституції про дострокове припинення повноважень чинного президента, проведення всенародних виборів нового глави держави було призначено на 25 листопада 1990 р. (Носкова, 2012, с. 858).

За результатами другого туру виборів, при досить низькій явці виборців (53,39%) Валенса виграв, набравши 74,25% голосів. Так в результаті непростой і дуже неполітикоректної виборчої кампанії Польща вибрала першого в післявоєнний період не комуністичного президента. У грудні 1990 р. в Королівському замку у Варшаві Валенса отримав з рук останнього президента у вигнанні р. Качаровського символи глави держави. В. Ярузельський на церемонію запрошений не був. Історія III Речі Посполитої починалася з демонстративного заперечення історії ПНР і з спроб пошуку нової ідентичності.

Отже, в результаті домовленостей влади і опозиції Польща вже на початку 1990-х рр. стала на шлях демократичного, західного типу розвитку, з ринковою

економікою і вільними ЗМІ, з вільною думкою та поглядами, хоча цей шлях в першій половині 90-х рр. був непростий проводилась «шокова терапія», але все ж таки Польща справилася з цими викликами і завданнями, щоб досягти своїх цілей.

Список використаних джерел

Бухарин Н.И. Общественно-политический конфликт 80-х годов в Польше. М., 1991.

Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України: навчальний посібник / За заг. ред. В.П.Горбуліна. К.: ДП НВЦ Євроатлантикінформ, 2006. 416 с.

Дилкс Д. Черчилль и операция "Немыслимое", 1945 г. Новая и новейшая история №3., 2002. с. 126-142.

Никольский В.А. Заметки офицера разведки. Польша 1944 — 1945 гг. Новая и новейшая история №1., 2000. с. 90-106.

Носкова А. Ф.. Польша в XX веке. Очерки политической истории. М.: Индрик, 2012. 952 с.

Политические партии и движения Восточной Европы: Проблемы адаптации к современным условиям. М., 1994.

Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела. К.: Мегатайп, 2003. 336 с.

Тоталитаризм: Исторический опыт Восточной Европы. М., 1995.

Тымовский Михал. История Польши. М.: Весь Мир, 2004. 544 с.

Шайдуров В. Н.. История стран Центральной и Восточной Европы с древнейших времен до конца XX в.. СПб.: Осипов, 2008. 176 с.

* * *

Зуй Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Тронько Т.В.)

ПОЛІТИКА ЛЮСТРАЦІЙ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Наприкінці XX ст. в країнах Центрально-Східної Європи відбулися повномасштабні зміни, які вплинули на існування соціалістичних режимів у регіоні. В посткомуністичних країнах люстрації стали розповсюдженою політичною практикою. У кожній з держав «очищення влади» відбувалось у різний спосіб та призводило до неоднакових наслідків. На сьогодні українське суспільство має запит на проведення політики люстрації, хоч процедура її проведення значно відрізняється від такої практики у країнах Центрально-Східної Європи в силу, перш за все, запізненого звернення до неї – через двадцять три роки після формального падіння комуністичного режиму. Тому, вивчення відповідного досвіду в Чехії на сьогодні є актуальним для України з огляду на ті процеси, що активізувалися в нашій країні після подій Євромайдану 2013 – 2014 років та прийняття Закону України «Про очищення влади».

Метою дослідження є аналіз чеського досвіду конституційно-правового регулювання люстраційних заходів упродовж 1990-х 2000-х років.

Після падіння комуністичних режимів у країнах Східної Європи до влади прийшли нові уряди. Вони мали вирішити важливі історичні завдання

масштабних внутрішніх перетворень. Політичним процесом, який суттєво змінив ситуацію в цих країнах, стала декомунізація, яка йшла в рамках загальної демократизації і лібералізації суспільно-політичного життя.

У Чеській Республіці процес переходу до демократії мав певні характерні особливості, які зумовлені історичним досвідом, традиціями та політичною культурою. Процес декомунізації в Чехії спочатку не супроводжувався прийняттям відповідних законів. Одразу після «оксамитової революції» країну охопила хвиля руйнувань комуністичних пам'ятників та перейменувань. Люди робили це без відповідної державної політики, спираючись на власний розсуд. Щоб справитися із завданням розбудови справжнього демократичного суспільства, потрібно було визначити та юридично зафіксувати ставлення до свого комуністичного минулого. Для цього політики країни мали, в першу чергу, прийняти відповідні законодавчі акти, в яких би мова йшла про ставлення нинішньої влади до минулого, а також провести процедуру люстрації, що власне було характерним процесом для більшості країн колишнього соціалістичного блоку.

Аналіз літератури свідчить про відсутність чіткого, однозначного тлумачення терміну «люстрація». Одні дослідники дають доволі широке визначення терміну, намагаючись охопити усі складові очищення влади, інші обмежують його лише каральними заходами. Вважається, що поняття «люстрація» походить від латинського слова *lustratio*, що має два значення: 1) проходження, обхід, об'їзд; 2) очищення через жертвопринесення, спокута. Отже, спочатку поняттям «люстрація» позначали суто релігійний обряд, сакральне явище.

Спираючись на енциклопедично-довідкову літературу, О. Г. Степаненко у своєму дослідженні зводить поняття «люстрації» до правового терміну, який «вживається для означення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної влади на демократичну обіймають державні посади, що включені до спеціального переліку, а також кандидатів на ці посади на предмет їхнього співробітництва в минулому (до зміни в країні влади) з органами державної безпеки».

Н. Міненкова, аналізуючи доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, визначає два підходи щодо розуміння люстрації. Перший традиційний трактує люстрацію як «систему заходів покарання винних без обмежень у часі». Другий ретроактивний «наголошує не на покаранні, а на встановленні справедливості, що поновлюється через розкриття відомостей про певні дії і особи, що вважалися злочинними».

Таким чином, з'ясування суті поняття «люстрація» є предметом дослідження не лише істориків, але й юристів, політологів. Для нашої роботи важливим є розуміння люстрації як способу очищення влади від представників старої влади.

У січні 1990 року проблема ставлення до комуністичних сил в Чехословаччині залишалася невирішеною. Важливим було те, що комуністи не мали абсолютної більшості у парламенті, проте вони все ще залишалися важливим суб'єктом на чехословацькій політичній арені. Питання з приводу того, чи мали б комуністи залишитися в парламентських інституціях і надалі, повинно було вирішитися громадянами на червневих парламентських та

листопадових місцевих виборах. КПЧ, відповідно до Закону «Про політичні партії» від 23 січня 1990 року, діяла як законна політична партія.

Однак, вже 23 квітня 1990 року Федеральні збори прийняли перший закон, що стосувався визначення ставлення до минулого Закон «Про судові реабілітації», який мав би продовжити перервані радянською окупацією 1968 року реабілітації засуджених судовими процесами, що відбувалися на рубежі 1940-х – 1950-х років.

Упродовж 1991 року ставлення до комуністичного минулого у Чехословаччині набуло свого юридичного оформлення. Так, 10 січня 1991 року Федеральні Збори Чехословаччини прийняли Постанову №94, в якій зазначалося, що парламент «вважає неприпустимою ту ситуацію, що у вищих органах влади і надалі залишаються люди, які співпрацювали із Службою Безпеки. Люстрація перед парламентськими виборами відбулася недостатньо, а в деяких політичних партіях не відбулася взагалі». Саме тому, комісії, яка займалася розслідуванням подій 17 листопада 1989 року, доручалося зайнятися пошуком можливих агентів СБ як серед членів федерального парламенту, так і серед федеральних урядовців.

У середині 1991 року, під час прийняття люстраційного законодавства, в стінах парламенту проходили жорстокі дебати щодо того, в якому вигляді його необхідно прийняти. Врешті-решт, 4 жовтня 1991 року було схвалено так званий «великий люстраційний закон», який мав регулювати прийняття на державну службу. Він встановлював досить широкий перелік посад в органах державної влади, місцевого самоврядування, державних установах та організаціях, які не могли обіймати колишні посадовці комуністичного режиму. До таких органів та установ відносилися, серед іншого: міністерства та відомства, конституційний та верховний суди Чехословаччини та обох республік, що входили до її складу, президії академій наук, державне та республіканські радіо й телебачення, а також будь-які державні підприємства, організації, банки, акціонерні товариства, в яких головним акціонером виступала держава. Закон також визначав досить широке коло посад та органів колишнього комуністичного режиму, перебування або робота в яких позбавляли особу права обіймати відповідні посади в органах демократичної Чехословаччини. До них відносилися не тільки органи державної безпеки, комуністичної партії, але й народна міліція (офіцерський склад), так званий комітет дії, контрольні комісії Народного фронту до 1948 року, контрольні та нормалізаційні комісії.

З метою перевірки фактів, пов'язаних із проведенням «люстрації», при федеральному міністерстві внутрішніх справ створювалася комісія. Закон вимагав, щоб члени комісії мали закінчену юридичну освіту, і при цьому зауважено, що такою не може бути освіта, отримана у Вищій школі Корпусу національної безпеки. Засідання комісії треба було проводити у закритому режимі. Громадянину, якого стосується справа, перед початком засідання надавали можливість ознайомитися з усіма матеріалами й фактами, серед яких письмові матеріали про нього. Під час засідання комісії йому також надавалася можливість висловитися з усіх фактів. Особи, яких запрошували, зобов'язані були прибути в комісію, говорити правду та нічого не приховувати.

Для обмеження доступу зазначених категорій осіб до служби в міністерстві

внутрішніх справ, органах поліції та виправної служби у Чеській Республіці, як суб'єкта федерації, 28 квітня 1992 року було схвалено окремий закон «Про додаткові умови для роботи на деяких посадах, на які приймають або призначають співробітників поліції Чеської Республіки та співробітників виправної служби Чеської Республіки» («Малий люстраційний закон» №279/1992). Відповідно до його положень, особи, що підпадали під передбачені федеральним законом люстраційні умови, могли займати нижчі посади слідчих і поліцейських, які жодною мірою не були пов'язані з управлінськими функціями.

Дію Закону 1991 року про люстрацію було подовжено 1996 року ще на п'ять років, а з 2000 року його дія стала безстроковою. Щодо обсягу застосування люстраційних законів у перше десятиліття необхідно зауважити, що МВС Чеської Республіки видало з 1991 року до 5 листопада 2001 року 366980 «люстраційних довідок», з них «позитивних» (тобто з підтвердженням відповідності громадян люстраційним підставам) – 3,45%. Отримавши «позитивні» довідки, 692 громадянина не погодилися з ними й подали скарги, причому в 117 випадках їх було переглянуто. Вплив цього законодавчого акта на реформи в Чеській Республіці помітний також з огляду на істотну відмінність між їх ефективністю та наслідками в цій державі, порівняно зі Словацькою Республікою, у якій люстрацію фактично не було здійснено.

Проведення люстрації в Чехії викликало чималі труднощі, особливо в притягненні до кримінальної відповідальності осіб, винних у порушеннях прав людини і зловживанні владою в період комуністичного правління. Процес здійснення правосуддя обмежувався вимогами принципу верховенства права. Так, заборона зворотної дії закону передбачає, що притягнути до відповідальності можна лише на підставі норм кримінального законодавства, що діяли в момент скоєння злочину. Згідно з цим принципом, людина не може бути покарана за діяння, яке не було заборонено діючим в той момент законодавством. У той же час при комуністичному режимі багато порушень прав людини відбувалися відповідно до чинних законодавчих норм, а терміни давності кримінальних злочинів давно минули.

Частково цю проблему міг вирішити прийнятий майже одночасно з законом про люстрацію закон під назвою «Про час несвободи». Він констатував, що комуністичний режим, який існував у Чехословаччині впродовж 1948 – 1989 років, «порушував людські права та свої власні закони». Згодом, уже після розпаду Чехо-Словацької федерації, 9 липня 1993 року, Палата депутатів Парламенту Чеської Республіки прийняла закон «Про протиправність комуністичного режиму та опір проти нього». Він був опублікований як закон №198/1993 у Зводі законів Чеської Республіки і набув чинності 1 серпня 1993 року. Ще 1993 року закон був оскаржений в Конституційному суді Чеської Республіки групою у складі 41 депутата, проте Конституційний суд відхилив їхню заяву 21 грудня 1993 року і на сьогодні він є дійсним.

Цей документ дав правову оцінку комуністичного режиму, визнав його злочинний характер і скасував терміни давності щодо особливо тяжких злочинів. Однак багато істориків все ж схиляються до того, що в перші роки запровадження люстрація в Чехії проходила досить жорстко жертвами виявилися майже 140 тисяч осіб, через що, за словами В.Гавела, вона була схожа

на «полювання на відьом».

Здійснення очищення влади у Чеській Республіці не могло бути ефективним без прийняття 26 квітня 1996 року ще й «Закону про відкриття доступу до матеріалів про діяльність колишньої Державної безпеки (StB)». Метою його прийняття проголошувалося «якнайширше викриття дій комуністичного режиму при утисках політичних прав і свобод, які виконувалися таємними репресивними підрозділами тоталітарної держави. Закон відкриває доступ особам, які переслідувалися, до документів, що підтверджують переслідування, а також дає можливість оприлюднити інформацію про переслідувачів та їх діяльність. Закон визначає порядок відкриття доступу й оприлюднення документів та інформації, а також окреслює компетенцію адміністративних органів у цих процесах».

Специфікою люстрації в Чехії було також те, що до 2007 року в країні не існувало спеціального інституту, який би займався дослідженням проблеми і збирав документи, як це робив у Польщі Інститут національної пам'яті. Але у 2007 році таку установу було створено Інститут дослідження тоталітарних режимів (Ústav pro studium totalitních režimů), який повинен був збирати, аналізувати, надавати публічного характеру документам часів гітлерівської окупації та комунізму. Справи StB (Служби Безпеки) повинні були бути зібрані у спеціальному архіві, який підпорядковувався Інституту.

Отже, для проведення люстраційних процесів у Чехословаччині, а згодом і у Чеській Республіці, була підготовлена законодавча база, яка дозволила комплексно проводити очищення влади шляхом засудження злочинів комуністичного режиму, виявлення причетних до їх здійснення через відкриття доступу до матеріалів про діяльність колишньої СБ та фактично безстрокове обмеження доступу до державних посад усіх, хто скомпрометував себе співпрацею з попередньою владою.

Список використаних джерел

Закон № 140/1996. Закон про відкриття доступу до матеріалів про діяльність колишньої Державної безпеки (StB) від 26 квітня 1996 року. URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/vyrovnvani_s_minulosti/x2012_09_25_1/index.html

Закон № 198/1993. Збірник законів Чеської Республіки від 9 липня 1993 р. про протиправність комуністичного режиму та про боротьбу з ним. URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/vyrovnvani_s_minulosti/x2012_09_24/index.html

Закон № 451/1991. Про люстрацію від 4 жовтня 1991 року, який визначає окремі умови для виконання деяких функцій в державних органах та організаціях Чеської та Словацької Федеративної Республіки, Чеської Республіки та Словацької Республіки URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/vyrovnvani_s_minulosti/x2012_09_25/index.html

Закон № 480. Про час несвободи від 13 листопада 1991 року URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/vyrovnvani_s_minulosti/index.html

Інститут дослідження тоталітарних режимів. URL: <https://www.ustrcr.cz/>

Про очищення влади: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>

Марадик Н. Особливості процесу переходу до демократії в Чеській Республіці. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 13: Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород: Видавництво УжНУ „Говерла”, 2009. С. 125-128.

Міненкова Н. С. Люстрація як чинник системної трансформації в країнах посткомунізму: чому не вийшло в Україні? Гілея. 2012. Вип. 57. С. 552–555.

Міненкова Н. Люстрація в Польщі та Чехії: розбіжність типів, чинників та наслідків. Studia politologica Ucraino-Polona. 2014. Вип. 4. С. 153-157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2014_4_20

Никитин М. Люстрация в разных странах мира. Досье. URL: <http://tass.ru/info/1448684>

Степаненко О. Г. Політична люстрація: теоретичні засади поняття. Наукові праці (Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Киево-Могилянська академія"). Сер. : Політологія. 2014. Т. 236, Вип. 224. С. 17-20. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_236_224_5

Nalez Ustavního soudu České republiky ze dne 5. prosince 2001 o návrhu skupiny 44 poslanců na zrušení zákona č. 451/1991 Sb., kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve statních organech a organizacích České a Slovenske Federativní Republiky, České republiky a Slovenske republiky, ve znění pozdějších předpisů... Sb. zákonů č. 35/2001

Usnesení federálního shromáždění č. 94 k postupu lustrací poslanců Federální shromáždění a členů vlády České a Slovenské Federativní Republiky URL: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/usneseni/u0094.htm>

Zákon České národní rady ze dne 28. dubna 1992 o některých dalších předpoklady pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Vězeňské služby České republiky. Sb. zákonů č. 279/1992

Zákon č. 15/1990 Sb. ze dne 23. ledna 1990 o politických stranách. Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, částka 4/1990. S. 39- 40.

Zákon ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitace. Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní republiky, částka 25/1990.

* * *

*Іванова Валерія, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Беседіна Н.В.)*

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА МЕЙДЗІ В ЯПОНІЇ

Зміцнення місцевого самоврядування в Україні є важливою складовою формування сучасної ефективної системи державного управління. З огляду на це, неабиякий інтерес викликає японський досвід децентралізації державної влади та передачі значного обсягу повноважень органам місцевого самоврядування. С 1 квітня 2000 року в країні набув чинності закон, який більшість японських правників називають новим законом про місцеве самоврядування.(Сапрыкин, 2011 с.26). Відповідно до цього документа,

повноваження органів місцевого самоврядування охоплюють майже всі сфери життя, за винятком дипломатичних відносин, національної безпеки, суду та прокуратури. Досвід Японії щодо становлення сучасної системи управління актуальний з точки зору можливості його проєкції на транзитні країни, адже менш ніж за 100 років Країна Вранішнього Сонця пройшла унікальний шлях розвитку від військово-феодалної деспотії до сучасної держави. Сьогодні рівень прибутку на душу населення в Японії – один з найвищих у світі , а система місцевого самоврядування – одна з найефективніших. При цьому органи місцевої влади відіграють надзвичайно важливу роль у системі державного управління, здійснюючи контроль над видатками 70 % коштів публічних органів влади(Стрельцов, 2007 с.670). Водночас створена в країні система місцевого самоврядування також цікава тим, що базується не стільки на формальному копіюванні західного досвіду , скільки на ефективній адаптації західних моделей до місцевих реалій. Увесь процес європеїзації та модернізації Японії здійснюється не на основі заперечення традиційних структур ,а шляхом їхнього активного використання відповідно до гасла : « Японський дух – західна техніка» (Молодякова,1993 с.105).

Створення нової, уніфікованої системи самоврядування був обумовлений потребами мейдзійської держави – забезпечення модернізації армії , громадського порядку та оподаткування (Сапрыкин, 2011 с 25.). Водночас модернізація управління відбувалася у контексті загальної логіки вестернізаційного процесу, прагнення Японії долучатися до цивілізованих країн.

3 січня 1868 року внаслідок перемоги консервативної революції Мейдзі Ісін було скасовано сьогунський апарат влади, що стало передумовою для реформування всіх сфер життя японського суспільства. Історію по створенню системи місцевого самоврядування в епоху Мейдзі можна розподілити на три великі періоди. Перший (1868-1878) – від революції Мейдзі до прийняття « Трьох нових законів про регіони» – був періодом створення сильної унітарної держави (Сапрыкин, 2011 с. 29). У цей час центральний уряд ,як основний об'єкт політичної діяльності , сконцентрував у своїх руках всі важелі по управлінню регіонами (Стрельцов, 2007 с.671). Були відібрані повноваження у місцевих органів влади :даймьо (князі) « дарували» імператорові свої наділи, їх перетворювали на префектури ,скасовувалася традиційна трирівнева система сільського управління зі старостами на чолі, замість них створювалися « великі та малі райони» , очолювані чиновниками центрального уряду, змінювалися також функції місцевих адміністрацій, які ставали частиною центрального апарату. Наприкінці 1871 року запроваджений новий адміністративно – територіальний розподіл держави : одна окрема територія – о.Хокайдо (до); три місцеві території – Токіо, Осака і Кіото (фу); 72 префектури (кен) (Сапрыкин, 2011 с. 26). Пізніше кількість префектур зменшилася до 43 , і ця система 1-3-43 збереглася до 1945 року. У 1943 році Токіо набув статусу столичної префектури (то). Сформований у 1888 році адміністративно-територіальний розподіл країни (то-до-фу-кен) без суттєвих змін зберігся до сьогодні. Всі організаційні зміни вносилися винятково для зручності центральної влади. Однак невдовзі виявилася неефективність такої політики, адже вона ігнорувала досвід сільського самоврядування ,набутий в епоху Токугава . Зважаючи на масові

протестні виступи сільського населення на початку 1870 – їх років , уряд був змушений удатися до політики розширення прав і функцій представницьких інститутів та місцевих органів влади (Царева, 2008 с. 97).

Тому другий період (1878-1888) вирізнявся зворотним процесом. Це десятиріччя стало епохою децентралізації, коли суттєва частина повноважень була повернена центральною владою на місця. « Три нових закони про регіони» вперше забезпечили місцеві органи управління організаційною структурою та законодавчою базою. Це – Закон про введення системи повітів, управ, міст і сіл; правила скликання префектурних зборів ;

Правила збору регіональних податків (Сапрыкин, 2011 с.27). Водночас уряд видав розпорядження про організацію системи чиновників у префектурах та великих містах. У 1880 році набув чинності закон про скликання місцевих зборів в управах, невеликих містах і селах (Царева, 2008 с.97). Місцеві жителі провінцій та общин отримали право на формування комунальних організацій, спілок із власним майном, право самостійно збирати податки і визначати витрати. Прийняття Правил скликання префектурних зборів можна вважати початком японського парламентаризму та створення системи виборів на основній території Японії. Правила не поширювалися на Окінаву і Хоккайдо . Відповідно до цього закону збори скликалися раз на рік на планову сесію, однак передбачалися й надзвичайні скликання . Депутати префектурних зборів обиралися шляхом відкритих виборів за квотою максимум 5 осіб від кожного повіту або управи. Депутатами могли бути чоловіки від 25 років , котрі проживали у цій префектурі не менше трьох останніх років і сплачували земельний податок від 10 ен. Право обирати депутатів отримали чоловіки старші 20-ти років , жителі повіту або управи зв сплатою земельного податку не менше 5 ен (Сапрыкин , 2011 с.27). За Правилами збору податків до місцевих податків буди віднесені податок на землю і підприємницьку діяльність.

У 1885 році, коли уряд набув форми кабінету міністрів, імператор видав указ про впровадження в країні системи регіональних чиновників з тим , щоб органи державної влади на місцях діяли паралельно з органами місцевого самоврядування. Одночасно уряд розпочав розробку чотирьох законів про місцеве самоврядування : Закон про створення системи великих міст, Закон про створення системи міст і сіл, Закон про створення системи міських територій і префектур та Закон про створення системи повітів. Перші дві системи були впроваджені у 1888 році , інші дві – у 1890 році. Із незначними змінами ці закони зберігали чинність до кінця Другої світової війни (Сапрыкин , 2011 с.28). Характерною рисою другого періоду розвитку сучасної адміністративної системи в Японії була відсутність чіткого розподілу повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади. Робота всіх органів управління в тому числі і місцевих , базувалася на розпорядженнях уряду, які видавалися як укази імператора. Тому « Три нових закони про регіони» мали лише тимчасовий ефект, адже невирішеною залишалася проблема сумісності місцевого самоврядування з імперською системою державного управління.

Третій етап (1888- 1911) еволюції місцевого самоврядування в Японії розпочався з набуттям чинності вже згаданих вище законів 1888 року , які , на думку одного з тодішніх політичних діячів Сьоїті Оморі, свідчили про появу в Японії « істинного самоврядування» – системи , в якій дотриманий належний

баланс між центральною і місцевою владою (Сапрыкин , 2011 с.30).

Слід зауважити, що уряд Мейдзі поспішав прийняти всі основні закони, в тому числі й щодо місцевого самоврядування, до набуття чинності імперської конституції 1889 року, відповідно до якої у довоєнній Японії була впровадження конституційно зорієнтована , а не конституційна монархія (Бикс 2002 с.15). Така система стала результатом пошуку оптимальних форм функціонування державної влади в умовах прискореної капіталістичної модернізації і водночас наслідком складних компромісів при розподілі влади всередині правлячої еліти – між членами імператорської сім'ї, титулованою придворною та провінційною знаттю. Створення перших органів місцевого самоврядування за західним зразком у той час не було зумовлене внутрішньою готовністю країни. Воно було викликане лише інформацією про сучасний політичний лад західних держав, які суттєво випереджали Японію у науково-технічному прогресі і тому ставали зразком для наслідування, нехай навіть формально (Сапрыкин, Д.А с.31). Тому , незважаючи на окремі права , отримані місцевими органами влади, контроль за їхньою діяльністю з боку центрального уряду впродовж всієї епохи Мейдзі був надзвичайно сильним. Разом із тим , саме в цей період вперше в історії країни були створенні органи місцевого самоврядування з уніфікованою організаційною структурою та серйозною законодавчою базою, як частиною загальної системи державного управління Японії.

Досвід Японії у розбудові сучасної державності переконливо доводить наявність колосального адаптаційного потенціалу традиціоналізму. Незважаючи на потужний тиск західних орієнтирів ,японському суспільству не тільки вдалося зберегти власні традиційні цінності , а й органічно вбудувати їх у національну політичну культуру. Впродовж усього процесу модернізації японська « раціональна бюрократія» діяла зважено, поступово, цілеспрямовано ,що відображалось у прагненні дотримуватися традиційного шляху компромісів як запоруки ресурсозберігаючої моделі національного розвитку.

Список використаних джерел

Бикс Г.Хирохито и создание современной Японии \ Г. Бикс; Пер. С англ. Ю.Г.Кирияка.- М.: АСТ,2002 .- 576с.

Все о Японии \ сост.Г.И Царева.- М.:Профит Стайл ,2008.-608 с.

История Востока : в 6 т.\ Гл.рекол .: р.Б Рыбаков (пред.) и др.- М.:Вост.лит.,2004-2005 .Т4 : Восток в новре время (конец XVIII-начало XX века) Кн.2.- 574 с.

Мещеряков А. Заговор против крови\ А.Мещеряков \ \ Знание – сила. – 1991 -№ 10 .- С .24-27.

Молодякова Э.В ,Маркарьянц С.Б Опыт столетней модернизации Японии \ Э.В Молодякова, С.Б Маркарьянц \ \ Восток.- 1993.-№2- С.99-109.

Сапрыкин Д.А. Япония. Труден путь децентрализации\ Д.А. Сапрыкин \ \ Азия и Африка сегодня.- 2011.- №1 .- С.26-31.

Стрельцов Д.В . Современная система государственного управления Японии\ Д.В. Стрельцов \ \ Политические системы и политические культуры Востока \под ред. А.Д.Воскресенского .-М.:АСТ: Восток-Запад ,007.- С .670-694.

ТЕАТР КАБУКІ ТА ЙОГО ДРАМАТУРГІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ЯПОНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЕПОХУ КІОТО

Культура Японії є багатим осередком традицій та духовних надбань. Серед усіх видів мистецтв у культурно-історичному просторі цієї країни саме театр, через який відображено світосприйняття японського суспільства, займає особливе місце. За час свого існування японська держава зазнала значних змін, що вплинули на її культурний розвиток, зокрема, на театральне мистецтво. Японія єдина у світі країна із величезним розмаїттям театральних жанрів, через призму яких відображається її феноменальна історія та інтегральна традиція.

Найбільш відомим поза межами Японії є театр Кабукі, що виник у місті Кіото ще на початку XVII сторіччя. Часто іноземцям досить важко зрозуміти сутність та особливості японського театального мистецтва, оскільки вони помилково розглядають його окремо від японської історії. Як відомо, саме історичні події, впливаючи на настрої суспільства, слугуючи духовним та культурним змінам у ньому, сприяють зародженню особливостей театального жанру.

У зв'язку із цим, мета статті полягає у дослідженні розвитку та популяризації театру Кабукі як відображення світосприйняття японського суспільства епохи Кіото.

Дослідженню історії зародження та розвитку театру Кабукі присвячені праці М. Конрада, А. Гудимової, Ю. Аневич, Й. Хамамура, Т. Сугавара та інших науковців. Їхня увага здебільшого приділена таким аспектам проблеми, як історія виникнення Кабукі, його розвиток і особливості драматургії.

Для японського театального мистецтва притаманні три великі історичні форми, які тісно пов'язані з культурним розвитком країни і зокрема з розвитком традиційного суспільства. У його історії можна виокремити часи панування родової аристократії (VII – XII ст.), епоху домінування феодалного дворянства (XII – XIX ст.) та епоху вивіщення міської аристократії (XVII – XIX ст.), яка згодом еволюціонувала до стану буржуазії (з другої половини XIX ст.). Родова аристократія створила свій театр – Гагаку, феодалні дворяни – Но, міська аристократія – Кабукі (Японский театр, 1928, с. 10).

Театр Кабукі – театр торгівельної японської буржуазії, яка поступово посилювала свій вплив ще за часів панування самурайського режиму. Він створений культурою японського міста, породжений міською публікою й покликаний задовольняти її потреби. Містяни, що сприяли зародженню цього театального мистецтва, були третім станом, який бурхливо розвивався в епоху Токугава (XVII – XIX ст.), зміцнюючи свої економічні позиції й, зрештою, витіснив самурайство як суспільну еліту. Про таке походження Кабукі треба пам'ятати постійно при будь-якому знайомстві із цим театральним мистецтвом (Японский театр, 1928, с. 12).

Кабукі, синтезуючи в собі не лише народні танці, уособлює народні настрої того періоду. Слово «Кабукі» сформувалося з трьох китайських ієрогліфів:

«ка» – пісня, «бу» – традиційний японський танець, «кі» – майстерність (Театральные искусства Японии в прошлом и настоящем, 2018, с. 27). «Кабукі» походить від дієслова «кабуку», що на місцевому жаргоні означало «кривлятися», «бешкетувати», а вже згодом слово було записано китайськими ієрогліфами та стало означати «мистецтво пісні і танцю» (Гудимова, 2008, с. 83). Засновницею театру вважається жриця храму Ідзумо – Окуні, яка в 1603 році, прибувши до імператорської столиці Кіото, підкорила глядачів своїм чуттєвим танцем з відвертими жестами. Згодом вона створила власну театральну труп, до якої входили лише вродливі дівчата. Саме вони дали назву театру – «окуні кабукі» або ж «онна кабукі» (жіноче кабукі), «юдзю кабукі» (театр куртизанок). У репертуарі цього театру були невеличкі танцювальні сценки, поєднані з комічними інтерлюдіями (невелика комедійна драма), що сприяло створенню оперети, яка дуже подобалася всім станам тогочасного населення Кіото (Конрад, 1978, с. 378).

Розвиток театру був призупинений у 1629 році, коли уряд Токугава заборонив виступи жіночих труп, обумовлюючи це тим, що таке видовище морально й етично розкладає суспільство. Це стало поштовхом для створення змішаних труп, що теж згодом були заборонені. Поступово жінкам узагалі заборонили виступати в театрі Кабукі. На зміну «юдзю кабукі» прийшов «вакасю кабукі» – жінок у театрі замінили юнаки. Цей театр абсолютно нічим не відрізнявся від жіночого. Змінилося лише те, що замість гарненьких дівчат на сцені виступали гарненькі юнаки. Тогочасні захисники правопорядку невдовзі дійшли висновку, що новостворені хлопчачі театральні трупи не сприяють покращенню громадських звичаїв. У 1652 році вони були заборонені. Дозвіл грати у театрі отримали лише дорослі чоловіки.

Таким чином новий японський театральний жанр вступив у третю стадію свого розвитку: від «жіночого театру» та «театру хлопчиків» перейшов до театру чоловіків «яро кабукі». Дослідники цього театального мистецтва розглядають такі зміни як позитивний фактор для розвитку Кабукі. Чоловічий склад театру змінив репертуар збільшивши кількість діалогів та пантомім за рахунок пісень і танців. Відтепер у театрі головною стала акторська майстерність, а не фізична звабливість акторів (Театральные искусства Японии, 2018, с. 27).

«Яро кабукі» (кабукі чоловіків) набув характеру строго організованого цеху. Актор з дитинства повинен був опанувати складні уроки тренувань та засвоїти секрети театального мистецтва тієї чи іншої школи. Цехові традиції були надзвичайно стійкими, вони зберігалися впродовж сторіч. Спеціалізація сприяла появі амплу – певного виду ролей, що відповідали сценічним даним актора.

Артисти, які виконували головні ролі, називалися татаяку, ті, хто грав ролі злодіїв, – катакіяку. Найважчим для чоловіків було амплу жіночих ролей – оннагата. Актори згідно зі своїм талантом грали трагічні, романтичні чи характерні ролі. Експресивна міміка, як особливість цього театального мистецтва, потребувала тренувань мускулатури обличчя. Гру акторів значно збагачували акробатика, танці, фехтування та бій на мечях (Гудимова, 2008, с. 83).

На початкових етапах розпорядник трупи у театрі Кабукі одночасно був

автором п'єс. Першим професійним драматургом в історії Кабукі вважається Тікамацу Мондзаефон, якого часто називають японським Шекспіром. Драматург писав п'єси не лише для Кабукі, а й для японського лялькового театру Бунраку. Він усебічно, реалістично та яскраво відображав життя людей, які боролися за те, щоб умови жорстоких законів та регламентації феодалного устрою не заважали жити у відповідності з природними правами людини. Адже автор творив в епоху, коли гуманізм у народі, пробудженому кризою середньовіччя, стверджувався разом із прагненням до духовної свободи, проти пануючої феодалної моралі. (Хамамура, 1965, с. 84). Тікамацу Мондзаефон виступав за реалістичний театр, спираючись на традиції, що існували ще з часів середньовіччя, де велику значимість мав саме текст п'єси. Якби ця традиція не зустріла на своєму шляху обмежень та перешкод, театр Кабукі розвивався б у тому ж напрямі, що й західне драматичне мистецтво. Однією із причин, що суперечили такому його розвитку, була політика самоізоляції країни, започаткована сьогуном Токугава (Хамамура, 1965, с. 86).

Зазвичай, на відміну від звичного нам театру, у театрі Кабукі не існувало правил чіткого слідування за текстом п'єси. Готовий текст змінювався в залежності від вибору актора на цю роль. Треба відмітити, що тексти в Кабукі змінювалися постійно, навіть якщо ролі виконували одні і ті ж актори. Актори Кабукі мали велику свободу дій, адже саме їхня популярність, а не текст п'єси була запорукою успіху, тому вони говорили тексти на свій розсуд, часто змінюючи їх та інтерпретуючи в залежності від власного настрою (Гудимова, 2008, с. 84-85).

Багато п'єс театру Кабукі мали в основі свого сюжету розповіді про життя відомих людей. У 1644 році уряд держави видав наказ, відповідно до якого в п'єсах не можна було використовувати імена реальних людей. Авторам п'єс заборонялося також писати твори, що були засновані на реальних подіях того часу, які могли згубно морально або політично впливати на суспільство. Драматурги змушені були вдаватися до хитрощів: змішувати правду та вигадку (Аневич, 2018, с. 59).

Ця заборона діяла впродовж майже усього періоду Токугава (1688 – 1703 рр.) Автори Кабукі щоб обійти цензуру, майстерно вигадували нові імена та географічні назви. В епоху Генроку (1688 – 1703 рр.) майже всі п'єси торкалися проблем конфліктів усередині великих родин. Звідси походить назва цілого жанру – оіемоно, тобто це були п'єси про знатні сім'ї Японії. Типовий сюжет такий: підступний молодший брат намагається привласнити землі та майно старшого брата, якому все це належить по праву. До змови причетні підступні родичі (мачуха спадкоємця або ж дядько). В основу деяких п'єс покладені реальні події, але всі без винятку автори змушені були переносити дію п'єси в далеке минуле (Гудимова, 2008, с. 85).

Обмежувальні заходи уряду заважали нормальному розвитку театру і тим самим підштовхнули його на дещо незвичний шлях, що врешті-решт привело до виникнення деяких особливостей жанру, які стали потім традиційними (Аневич, 2018, с. 57). Одною з основних особливостей жанру була гіперболізація. Актори перебільшували свої дії; їхні специфічні рухи допомагали краще зрозуміти, що відбувається на сцені.

Лише, коли відбувся занепад режиму Токугава, послабився й колишній

контроль над сферою мистецтва, розпочався період повної зрілості Кабукі. Поступове зміцнення позицій молодого буржуазії й купецтва стимулювало появу на сцені театру реалістичних вистав, побутових п'єс із життя простих містян, з їхніми сімейними і соціальними конфліктами, з еротичними сценами та зі страшними, кривавими сценами вбивств (Конрад, 1978, с. 50).

Отже, появу театру Кабукі можна вважати своєрідним протестом, відхиленням від загальноприйнятих норм етики та моралі у японському суспільстві, або ж своєрідним розвитком японської культури, побудованої на глибокому світосприйнятті природи, людини і буття. На жаль, влада епохи Кіото, вбачала в театрі Кабукі лише ознаки мистецтва, що розбещує та згубно впливає на суспільство, через що актори цього театру та й сам театр неодноразово піддавалися утискам і заборонам. Проте на повну заборону театру уряд ніколи не наважувався, адже до Кабукі ставилися як до явища, яке повинне відволікати увагу нижчих класів від важливих соціальних проблем. Заборони супроводжували театр Кабукі з самого початку існування, і, як вважає більшість дослідників цього жанру, саме це вплинуло на його розвиток без зовнішніх впливів. Постійний контроль з боку уряду підштовхнув переродження театру від невеличких сценок розважального характеру до серйозних драматичних творів, присвячених актуальним проблемам того часу.

Складний шлях становлення театру Кабукі сприяв збереженню японських традицій, яким до сьогодні належить центральне місце у театральному житті цієї країни.

Список використаних джерел

Аневич Ю.Е. Театр кабуки как культурносоциальное явление в истории Японии: особенности развития/The Newman in Foreign Policy. – 2018 – № 40 (84) С.57-60. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/teatr-kabuki-kak-kulturnosotsialnoe-yavlenie-v-istorii-yaponii-osobennosti-razvitiya>.

Гудимова А. С. История и поэтика театра Кабуки/Культурология. – 2008 – № 3 (46). С.82-91.

Конрад Н. И. Японский театр (Но, Дзёрури, Кабуки)/Конрад Н. И. Избранные труды. – М., 1978 . С.359-384.

Театральные искусства Японии в прошлом и настоящем: основные характеристики и особенности/Наука Искусство Культура. – 2018 – № 1 (17). С.21-37.

Хамамура Ё., Сугавара Т., Киносита Д., Минами Х. Кабуки. – М., 1965. – 204 с.

Японский театр. Сборник статей/под ред. Н. И. Конрада. – Л.-М., 1928 – С. 10-12.

* * *

ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ «ОСВІЧЕНОГО АБСОЛЮТИЗМУ» У ТВОРЧОСТІ ВОЛЬТЕРА

Початок становлення французького Просвітництва повною мірою відображається в творчості Вольтера (Франсуа Марі Аруе). Він вступив на шлях боротьби проти деспотизму та фанатизму на початку XVIII ст. в той період, коли революційні сили в Франції знаходились на початкових етапах свого формування та розвитку. Вольтер наважився кинути виклик феодальній дійсності, релігійно-клерикальному світогляду, політичним інститутам, морально-етичним нормам. Мислитель став одним із найбільших авторитетів французького Просвітництва, будучи високоодарованим, універсально-освіченим та володіючи принципами критичного мислення.

Творчість Вольтера багатогранна, охоплює проблеми філософського пізнання, ствердження дійсного світогляду, втілення принципів свободи волі людини, всебічної критики релігії та церкви, започаткування політичної концепції «освіченого абсолютизму».

У філософських пошуках Вольтер використовує можливості скептицизму та критицизму щодо оцінки попередньої філософської метафізики, що мала переважно схоластичний характер, була відірвана від реальної суспільно-історичної практики, відстоювала принципи релігійно-догматичного мислення. Скептицизм мислителя стає універсальною зброєю для того, щоб поставити під сумнів релігійні догми, спростувати сутність надзвичайних явищ, що не узгоджуються та суперечать розуму й досвіду людини. Але, скептицизм Вольтера принципово відмінний від класичного агностицизму, принципового заперечення можливості пізнання сутності речей. Потрібно зауважити, що філософський світогляд XVII – початку XVIII ст. мав однобічний характер, з одного боку – філософія емпіризму, що ґрунтувалася на пізнанні наукових фактів, використовуючи експериментальні методи наукового дослідження, а з іншого боку – раціоналістична філософія, що приймала за первинне першопочаткові теоретичні узагальнення та дедуктивно-геометричні методи дослідження. Цілісна система філософського знання в першій половині XVIII ст. була відсутня.

Вольтер виступив проти перебільшення дедуктивно-раціоналістичного методу пізнання у творчості Декарта, Спінози, Мальбранша. Французький просвітник віддає перевагу чуттєвому пізнанню, знаходиться на боці сенсуалізму англійсько мислителя другої половини XVII ст. Дж. Локка, але не зміг повною мірою відкинути елементи картезіанського раціоналізму. Він запозичив фізичне вчення Декарта щодо самостійного розвитку природи, поєднуючи його з критичним освоєнням сенсуалістичного трактування пізнавальної проблематики Локка. Онтологічна та гносеологічна основа світогляду Вольтера викладена в його «Філософських листах», що вийшли в світ у 1734 році. Ґрунтуючись на сенсуалістичному вченні первинності відчуття, французький філософ критикує картезіанське вчення про вроджені ідеї. Відстоюючи принципи сенсуалістичної філософії, просвітник займає

об'єктивно-матеріалістичну позицію, рішуче відкидає при цьому беркліанський суб'єктивний ідеалізм з його спробою заперечити реальне, об'єктивне існування речей, перетворити свідомість людини в творця предметів, явищ, процесів.

Вольтер широко застосовує в філософсько-історичних дослідженнях індуктивний метод пізнання англійського матеріаліста XVII ст. Ф. Бекона. Заперечуючи безплідну в науковому відношенні схоластику, просвітник застосовує та популяризує досвідне фактологічне пізнання. Важливе місце у вольтерівському світогляді займають роздуми про людину як природну та соціальну істоту, спрямовані проти філософсько-релігійної та теологічної антропології. Вольтер вважав, що справжня сутність людського існування полягає в отриманні результатів пізнання природи та в різноманітних формах практичної діяльності.

Заперечуючи теологічний погляд на суспільство, мислитель доводив, що моральні норми та юридично-політичні закони, необхідні для регулювання відносин між людьми, створюються спільнотами людей, а не є результатом божественного встановлення. Характеризуючи плюралізм принципів моральності, Вольтер констатує втілення природного закону людського співіснування, відображеного в «золотому правилі»: «Вчиняй з іншими так, як ти хочеш щоб вчиняли з тобою» (Вольтер, 2017 с.98). Гуманістичні правила моральної поведінки розглядалися просвітником як такі, що повністю відповідають інтересам кожного індивіда, що діє під впливом «любові до себе». Вольтер розробив у повній мірі детеологізовану концепцію моральності.

Матеріалістичні тенденції світогляду французького просвітника характеризують основи його онтології, теорії пізнання, проблеми людського існування, моральності та філософії історії. Деїстичний напрям філософії мислителя відображав відповідний рівень суспільно-історичної практики першої половини XVIII ст., розвиток науково-природничого знання та безперечно суттєві впливи релігії на різноманітні форми суспільного життя та діяльності людини. Деїстичні погляди французького просвітника змінювалися в напрямку визнання об'єктивного існування природи та розуміння руху властивого матерії, що має внутрішні причини саморозвитку. Вольтер, не виходячи за межі деїстичного світогляду, намагався поєднати визнання нерозривності матерії та руху зі ствердженням божественного джерела руху, розглядаючи сутність божественного, як ідеального «принципу дії», що властивий природі.

Французький мислитель погоджувався визнавати вічний характер існування матерії, але не перейшов на позиції послідовного матеріалізму та намагався поєднати вчення про природу з концепцією ідеалістичного креаціонізму, духовного творіння. Матеріальний світ «співвічний» Богу, сукупність речей являє собою результат божественного творіння. Бог існує сам по собі та є творцем всього існуючого. Принципи божественної дії упорядковують існуючий хаос матеріальних явищ за допомогою «природного руху» відповідно законам і необхідності «ідеального буття». Підпорядкування матеріального духовному характеризується філософом як одиничний акт. Бог звелів один раз, а матеріальний всесвіт підкорюється постійно. Таким чином, деїстична позиція Вольтера в онтології та гносеології мала чітко виражений

суперечливий характер, знаходилась в суттєвому протистоянні з висновками наукового природознавства, що отримувало системну форму виразу на основі сукупності новітніх наукових фактів та їх теоретичного упорядкування в середині XVIII ст.

Подвійність дійсного світогляду яскраво проявила себе в наступних дослідженнях мислителя в галузях морально-юридичного та історико-політичного вчення. У сфері моралі, Вольтер однозначно заявляє, що є сенс визнати існування Бога в інтересах всього людства, як загального принципа самовдосконалення індивіда та основи «людського правосуддя». Французький просвітник постійно звертається до історії, що становить характерну рису вольтеріанських роздумів про людину та суспільство. Досліджуючи сутність людини, мислитель заперечує раціонально-априорний підхід, теоретичну дедукцію, намагається максимально застосувати фактичний історичний матеріал. Емпіричні дослідження в галузі історичного пізнання переважають над схоластичними, відірваними від життя висновками. Вольтер втілює принцип історизму характерний для просвітницького світогляду. В цьому відношенні маємо прояви, як конструктивної сторони філософсько- історичного дієму мислителя, так і його обмеженість.

Російський поет XIX ст. О. Пушкін зауважував, що в історичному пізнанні Вольтер займає перше місце, запровадив «світоч філософії в темні Архіви Історії» (Пушкін, 1962 с. 147). На думку французького дослідника філософії історії Вольтера початку XX ст. Г. Лансона, «історичне мислення складає одну з головних властивостей розуму». «Історична точка зору переважає в усій його філософії... історія – його справжня і дійсна опора в боротьбі з усіма абсолютами» (Лансон, 1911, с.151). Сучасні дослідники історичної концепції Вольтера стверджували, що завдяки критичному методу та прагненню до наукового синтезу він є першим істориком-науковцем.

Французький просвітник провів величезну роботу щодо вивчення історії народів та їх звичаїв, зокрема порівняння історичного минулого Франції, Швеції, Росії, Німеччини та був засновником раціонально-критичної картини всесвітньої історії з найдавніших часів до середини XVIII ст., узагальнюючи відомий на той час фактичний матеріал про народи та країни світу. Вольтер із принципово нових філософських позицій осмислює зміст, характер, рушійні сили та тенденції об'єктивного історичного процесу, що й склало основу його філософії історії.

Вивчаючи попередні твори істориків часів Античності, Середньовіччя та Нового часу, Вольтер був неприємно здивований тим фактом, що ці дослідження не мають життєвоважливих свідчень, а навпаки насичені різноманітними домислами. Виклад фактологічного історичного матеріалу не мав об'єктивного підтвердження та реальної достовірності, досить часто був суперечливим та суб'єктивним. В історичних працях повинно оповідатися тільки те, що реально відбувалося в минулому, а їх достовірність повинна бути об'єктивно доведеною. Історія, на думку Вольтера, це розповідь про істинні факти, а не вигадані судження, що мають хибний характер. У розумінні історичного факту філософ застосовує до їх вивчення пізнавальні принципи критичного мислення та емпіричні методи дослідження, що використовувалися в філософії та природознавстві Нового часу. Вольтеріанський «пірронізм в

історії» вимагає постійності критичної перевірки будь-якого повідомлення минулого з метою встановлення об'єктивної істини в історії та нічого не переймати на віру навіть у працях найавторитетніших істориків.

Всупереч релігійному уявленню про людину та історію французький просвітник в праці «Досвід про звичаї та дух народів» розкриває дійсний характер всесвітньої історії. В цій праці знаходимо відображення життя всіх відомих до середини XVIII ст. народів різних континентів з найдавніших часів до сучасності, зокрема народів Індії, Китаю, Америки, Арабського Сходу. Відкидаючи ідеї провіденціалізму та богообраності, Вольтер відкидає існуючий в християнській історіографії поділ народів на «історичні» та «неісторичні», а також попереднє уявлення щодо фатальної нерівності між ними. За переконанням мислителя, кожен народ при відповідних зусиллях та наявності мудрих правителів здатен створити високорозвинуту цивілізацію та збагатити своїми досягненнями загальнолюдську культуру. Ідею щодо історично-релігійної замкнутості, винятковості та суперечності одного народу по відношенню до інших людей Вольтер вважав однією з найбільш шкідливих для людства.

Вольтер став одним із перших рішучих критиків натуралістичної теорії Монтеск'є, вказуючи на її вразливі положення. В концепції Монтеск'є клімат, природне середовище безпосередньо впливає на спосіб політичного правління держави, духовне життя суспільства тієї чи іншої країни. Він вважав, що окремий тип клімату формує строго визначені психологічні риси у населення у відповідності з якими втілюються конкретні форми державного правління. Згідно історичного натуралізму громадянська свобода є природньою для народів помірного клімату, а деспотичне правління оголошувалось природним для дуже жарких чи занадто холодних країн.

Вольтер переконував, що суспільний устрій в державі визначається системою законів, втілюючи принципи «юридичного світогляду». Філософ вважав, що загальною метою мудрого законодавства є втілення принципів громадянської свободи та розумних початків у житті народів. Саме на системі розумних законів ґрунтується освічений образ державного правління.

Рациональному поясненню історичного розвитку сприяла передова філософія та наука XVIII ст. Вольтерівське положення про те, що «думка править світом» відображало розуміння могутнього впливу ідей людини на соціально-історичні явища, орієнтувало суспільство на свідоме їх використання в процесі радикального перетворення у Франції. Проте, раціоналістичний принцип в історії в епоху Просвітництва абсолютизувався. Вважалося, що ідеї становлять визначальну рушійну силу суспільних процесів, являють собою детермінуючий фактор усіх історичних подій і соціально-політичних інститутів. У філософії просвітників положення про те, що «думка править світом» складала основу ідеалістичного розуміння історії. Теологічному розумінню історичного процесу Вольтер протиставляє реальний характер ідей та думок конкретного індивіда, намагається з'ясувати наукове тлумачення історії, опираючись на раціоналістичне трактування історичних фактів.

Французький просвітник вбачав значну роль власне матеріальних, виробничих, економічних факторів в історії людства. Вольтера як філософа та історика в першу чергу цікавили ті ідеї, які не залишались виключно

результатом творчої діяльності «чистого розуму», а складали креативний результат людської діяльності та знаходили практичне втілення. Для мислителя це означало вдосконалення знарядь праці, раціоналізацію виробництва, технічне оснащення цивілізації. Він доводив, що єдино правильним методом для визначення цілісності історії духовної культури є емпіричне пояснення достовірних фактів та становлення теоретичних узагальнень історичного процесу. Постійне удосконалення розумової діяльності як загальної основи історичного пізнання філософ вважав найважливішим критерієм прогресивного розвитку людства.

Суттєві інновації Вольтер вніс в трактовку політичної історії. Мислитель виділяє чотири епохи, що вплинули на могутнє духовно-культурне піднесення в історії людства. По перше, це «вік Філіпа II і Александра Македонських» та творча діяльність Перикла, Демосфена, Платона та Аристотеля. Наступна епоха – це «вік Цезаря і Августа», в якому творили Лукрецій, Цицерон, Тит Лівій, Вергілій і Гораций. Вольтер вважає Середньовіччя добою занепаду культури, науки та філософії, схоластичним уявленням про світ, відірваним від реального життя. Далі настає епоха Медичі, тобто культура італійського Відродження. Нарешті, культурний підйом спостерігаємо в часи Людовіка XIV, що характеризується розвитком французької драматургії, поезії та філософії. Вищим ступенем розвитку в історії Франції XVIII ст. є Просвітництво, що поєднує в собі «прогрес розуму» з успіхами в боротьбі за звільнення людства від упередження релігії та церкви. На думку Вольтера, майже всі правителі Європи поважають науку та філософію, всюди розум стає визначальним та успішним. Епоха Просвітництва – це «вік філософії», яка спрямовує свої знання на перетворення людського життя, саме філософія збільшила число університетів в європейських країнах, примножила знання, розповсюдила впливи людського розуму. Прогрес розуму отримує власну зрілість та ефективно впливає на всі сфери людської діяльності, зокрема на політику та економіку. Мислитель намагається втілити в державне управління просвітницьку теорію прогресу, що ґрунтується на принципах розуму, справедливості та гуманності.

В практичному плані раціоналістичні ідеї французького Просвітництва, зокрема Вольтера, безпосередньо вплинули на становлення «освіченого абсолютизму», «освіченого монарха», здатного перебудувати суспільство за мудрими порадами філософів-просвітників. Цей процес об'єктивно відображав прагнення помірковано-ліберальних верств реформувати політику держави зверху. В умовах виникнення ринкових економічних відносин XVIII ст. абсолютна самодержавна влада, деспотична форма правління в переважній більшості європейських країн вичерпала свої можливості. В таких країнах, як Австрія, Данія, Швеція, Португалія, Пруссія, Росія, були проведені ряд соціально-політичних реформ у дусі «освіченого абсолютизму», згідно з якими були обмежені привілеї й скасовані відсталі форми феодального гноблення. Проведені реформи об'єктивно сприяли розвитку капіталістичного ладу. Основу реформованого абсолютизму становила державна влада, що надавала окремим членам суспільства певних громадянських благ, за виключенням політичних прав. Проте, у ранньому французькому Просвітництві Вольтера виявились ілюзії щодо освіченої монархії, пізніше стали переважати радикальні

суспільно-політичні вимоги, критика абсолютистської влади та ствердження демократії і громадських свобод.

Список використаних джерел

Вольтер. Філософські твори. Москва: Наука, 1988. 751 с. URL: <http://web.lib.pp.ua/filosofskie-pisma-13565.html>

Вольтер. Кандід. Х.: Фоліо, 2017. 128 с.

Лансон Г. Вольтер. Москва, 1911. С. 178.

Кузнецов В., Мееровский Б., Грязнов А. Западноевропейская философия XVIII века. Москва: Высшая школа, 1986. С. 178–211.

Пушкин А. Собрание сочинений в десяти томах. Критика и публицистика. Том шестой. Москва: Художественная литература. 1962. С. 142–150.

* * *

Конопльов Артем, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Рибачук В.О.)

**МІСЦЕ І РОЛЬ АЛІМЕНТАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В СОЦІАЛЬНІЙ
ПОЛІТИЦІ РАННЬОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

Як усім нам відомо спокій і стабільність у будь-якій державі напряму залежить від рівня життя і добробуту суспільства, оскільки суспільство, яке відзначається високим або хоча б середнім рівнем життя є спокійним, згуртованим і що найголовніше в даному випадку, лояльним до своєї влади. Все це є запорукою і однією з передумов успішності внутрішнього розвитку та зовнішньополітичних ініціатив, які проводяться владою в інтересах тої ж таки держави. Однак, наприкінці I століття нашої ери Італія, яка була центром Римської імперії та її населення перебувало не в найкращому соціально-економічному стані. Причини такого несприятливого становища в якому перебувала переважна більшість населення Італії полягали, як це не дивно, в розширенні меж Римської імперії, яка на той час вже охоплювала усе Середземномор'я, яке стало внутрішньо імперським “римським озером”. І у міру того як окремі території Середземномор'я входили до складу римської держави, вони були включені до загальноімперського економічного простору, який давав новозавойованим і новоствореним провінціям цілий ряд можливостей і перспектив, якими вони сповна скористалися.

Встановлення римського панування над усіма країнами Середземноморського регіону давало можливість провінціям безпечно і безперешкодно вести свою господарську і торгівельну діяльність. Окрім того, поширеність на всіх територіях імперії єдиного торгово-економічного законодавства, розповсюдження єдиної загальноімперської валюти та ряд інших об'єднуючих чинників спрощували ведення торгівельної діяльності між провінціями римської держави. Тим самим, стимулюючи їх виробляти та вирощувати певну продукцію, яка б користувалася попитом в інших кутках величезної Римської імперії. Також, перебуваючи у складі римської держави підкорені Римом народи активно користувалися знаннями і здобутками античної цивілізації, насамперед, грецької та римської. У зв'язку з цим завойовані Римом народи, перейнявши знання греків та римлян, в першу чергу

ті, які були їм необхідні для більш ефективного ведення господарства поступово стали економічними конкурентами центру, тобто Італії, яка начебто завоювавши певну територію отримувала нових платників податків, родючі землі з їх корисними надрами і вільний ринок збуту для своїх товарів, з іншого боку мусила ділити вже наявні в неї ринки збуту з тими ж таки провінціями.

Таким чином галльські, іспанські і навіть північно-африканські провінції почали активно вирощувати нові більш затребувані сільськогосподарські культури такі як виноград та маслини. При цьому, використовуючи добрива, знаряддя та техніку обробки землі, які раніше в силу різних причин були їм недоступні (Бокшанин, 1970, с. 330-435). Окрім, вищезгаданих факторів, економічне відставання Італії від решти провінцій, обумовлювалося її демографічною кризою. Багато людей римського та італійського походження шукали кращого життя в провінціях, в яких було багато вільної землі сільськогосподарського призначення, в той час, як земельний фонд Італії був майже вичерпаний. Все це, а також, заснування римських військових колоній, як осередків впливу римської культури в провінціях сприяло поширенню римського впливу в Середземномор'ї. Однак в той же час, це спричинило й відтік населення з Апеннінського півострова, що негативно позначилося на демографічному становищі італійських земель. Одним словом, всі ці вищепераховані чинники в більшій мірі були позитивними для провінцій та імперії в цілому, а от для центру імперії – Італії, вони мали дещо інший, і як покаже час, не зовсім сприятливий характер.

Ще з часів Октавіана Августа римська влада не робила яких небуть суттєвих спроб вирішити соціально-економічну та демографічну ситуацію, яка склалася в Італії впродовж I століття н. е. За збігом ряду обставин, за вирішення цих на той час, уже гострих питань, взявся перший імператор з династії Антонінів Марк Кокцей Нерва, який прийшовши до влади в результаті вбивства свого попередника, імператора Доміціана не був популярним ні у військових колах, ні в преторіанській гвардії. Все це робило становище нового імператора вкрай хитким і спонукало його до пошуку підтримки в інших соціальних прошарках суспільства, шляхом впровадження нових соціальних проєктів та ініціатив, які б поліпшили соціально-економічне становище найбідніших верств населення. Що водночас, сприяло б зростанню популярності новообраного імператора та суттєво розширювало соціальну базу, на яку міг би спиратися новий правитель імперії.

Однією з таких ініціатив було створення аліментаційної системи, яка мала на меті підтримати найвразливіші соціальні групи населення. Насамперед, дітей сиріт та дітей з малозабезпечених сімей, шляхом щомісячних виплат, вищезазначеним соціальним групам населення, які мали стимулювати народжуваність і виправити ту демографічну ситуацію, яка склалася в Італії наприкінці I століття н. е. А також, підвищити авторитет імператорської влади в особі Нерви, якого на той час, повністю підтримував лише Сенат, який не міг гарантувати йому спокійне й безпечне перебування при владі.

Згідно з встановленими правилами, дана допомога видавалася щомісячно, хлопчикам до 18 років у розмірі 16 сестерцій, дівчаткам до 14 років – 12 сестерцій. Кошти на реалізацію даної програми бралися з відсотків від пільгових позичок, які римська влада надавала дрібним та середнім

землевласникам з Італії (Волошин, 2013, с. 59-67).

Ступінь поширеності даної програми, у різний час була різною. Так, наприклад в роки правління ініціатора, створення даної системи імператора Нерви, вона поширювалася лише на столицю імперії, а кількість людей, які отримували дану підтримку від держави, не перевищувала 5 тисяч осіб (Волошин, 2013, с. 59-67).

Однак в роки правління наступника Нерви, імператора Траяна, все змінилося. Ми маємо свідчення, які підтверджують наявність аліmentaційних фондів у 46 італійських містах, зокрема, у місті Велей в якому в роки правління Траяна річні надходження в місцевий аліmentaційний фонд складало більше ніж 55 тисяч сестерційів, які в свою чергу роздавалися 263 хлопчикам, і 12 дівчатам. Що дозволяє нам зробити висновок, що в роки правління імператора Траяна дана соціально-економічна програма, пройшла певний етап розширення, і на початку II століття н. е вже охоплювала всю територію Апеннінського півострова (Волошин, 2013, с. 59-67). Дане розширення було пов'язане передусім, з новими фінансовими можливостями, які отримала Римська імперія після проведення двох успішних дакійських кампаній, і входження Дакії до складу імперії. Так, згідно з наявною у нас інформацією в ході 2-ї дакійської війни римська скарбниця була поповнена за рахунок захоплених скарбів царя Децебала, які налічували 165,5 тон золота і 331 тону срібла. Окрім того, в подальшому чималі прибутки імперії приносила розробка нових золотих і срібних рудників та освоєння нових родючих земель, щойно завойованої провінції.

Наявність в імператорській скарбниці таких величезних матеріальних ресурсів, дозволила імператору Траяну, належним чином продовжити справу свого попередника, і навіть більше, надати їй загальноімперського характеру. Як наслідок, ми маємо поширення аліmentaційної системи по всій Італії, а в деяких випадках про, які йтиметься нижче й за її межі.

При Нерві такого суттєвого розширення даної соціально-економічної програми по ряду об'єктивних причин бути не могло:

1) по-перше, державна скарбниця ще в другій половині правління Доміціана відчувала нестачу коштів. Така тенденція не зменшилася й в період короткотривалого правління Нерви, який був змушений вести сувору економію коштів, відмовляючись від проведення різного роду популістських заходів, які вимагали великих матеріальних затрат (гладіаторські бої) тощо;

2) по-друге, Нерва на відміну від свого наступника був уже похилого віку і мав слабе здоров'я. Окрім цього, він не мав професійної військової підготовки, і досвіду ведення бойових дій (якщо не враховувати його недовготривале перебування на посаді військового трибуна). А тому, в силу вищезгаданих причин і беручи до уваги короткотривалість його правління та непопулярність Нерви в армії, він не міг, поповнити римську скарбницю за рахунок військової здобичі, як це зробив його наступник Траян.

Згодом, вищезгадані аліmentaційні фонди стали фінансуватися не лише за рахунок державних коштів, а й за рахунок приватних пожертвувань. Виплатою даних коштів на місцях займалися міські чиновники – квестори, а їх у свою чергу контролював сенатор (praefectus alimentorum), а також прокуратори, які йому підпорядковувалися (Волошин, 2013, с. 59-67).

Пізніше, дані виплати мали сприяти формуванню лояльності та патріотизму у підростаючого покоління, яке в свій час, мало поповнити ряди римської армії. Існували також випадки заснування іменних імператорських фондів, які займалися підтримкою дітей сиріт. Так, зокрема, імператор Антонін Пій після смерті своєї дружини Фаустини заснував благодійний фонд для підтримки дівчат-сиріт, який був названий на честь покійної дружини імператора (Волошин, 2013, с. 59-67).

Таким чином, виходячи з усього вищесказаного, ми можемо з упевненістю стверджувати, що ідея імператора Нерви про створення аліmentaційних фондів, як спосіб боротьби з нелегким соціально-економічним становищем в якому перебувало більшість населення Італії була добре прийнята, як правлячим класом імперії (про, що свідчать чисельні благодійні пожертви у вищезгадані фонди з боку заможних осіб імперії), так і наступниками Нерви: Траяном, Адріаном, Антоніном Пієм та Марком Аврелієм. Оскільки, всі вони всіляко підтримували і розширяли масштаби діяльності даних установ, особливо це стосується прямого наступника Нерви імператора Траяна в роки правління якого аліmentaційна система зробила чи не найбільший ривок у своєму розвитку.

Та чи досягла дана програма своєї мети? Чи виконала поставлені перед нею завдання? Чи виправдала головні очікування її ініціаторів? На ці, як і на багато інших питань з історії імператорського Риму важко дати однозначну відповідь. З одного боку, дана ініціатива частково допомогла Нерві втриматися при владі і підвищити свою популярність, (однак, вирішальним фактором у цьому питанні стало не заснування аліmentaційного фонду, а усиновлення Марка Ульпія Траяна, який ставав співправителем і наступником Нерви). Лише після цього, соціальна напруга у військових колах, пішла на спад й останні місяці правління Нерви були відносно спокійними. З іншого боку, діяльність аліmentaційних фондів позитивно позначилася на авторитеті імператорської влади усіх правителів з династії Антонінів, починаючи з Нерви і закінчуючи Марком Аврелієм. Кожен з яких зробив по своєму вагомий внесок у створення, розповсюдження та підтримання діяльності цих установ.

Варто також відмітити, позитивний вплив даної ініціативи на заможні верстви населення римської держави, які згодом долучилися до фінансування цих установ, і заснування нових приватних благодійних фондів, мета яких була подібною до тих фондів, ініціатором створення яких був імператор. Щодо соціально-економічної мети даної системи, то тут варто зазначити, що вищезгадані заходи лише частково поліпшили скрутне становище італійського населення. І доповнили вже існуючу систему заходів з підтримки лояльності населення до влади, таких як роздача грошей, хліба та інших продуктів харчування, а також влаштування гладіаторських боїв, які дуже любила римська публіка.

Так, наприклад в роки правління імператора Траяна були проведені найдовші в римській історії гладіаторські ігри, які тривали 123 дні, в яких брало участь близько 10 тисяч гладіаторів та 11 тисяч тварин. І хоча всі ці заходи, протягом десятиліть робили більшість римського суспільства лояльним до своєї влади. Однак, щойно імперія зіштовхнулася з нестачею коштів, і вже не могла як раніше купувати лояльність різних верств римського суспільства, яке

протягом багатьох років звикло до отримання чисельних пільг, привілеїв та вигод, які їм надавала держава, тепер проявляли своє невдоволення. Але збігаючи наперед варто зазначити, що з кінця II на початку III століття н. е соціальна база на яку опиралася римська влада, в особі імператорів суттєво звужилася. Імператорів того часу більше турбувала лояльність до їхньої влади, силових структур ніж народу. Саме тому влада в цей період займалася підтримкою і заохоченням військових, підвищуючи їм платню та роздаючи час від часу одноразові грошові виплати. В купівлі лояльності та підтримки інших верств населення, не було потреби – наставала нова епоха в історії Римської імперії, епоха “солдатських імператорів” (Кузищин, 2002, с. 383). Влада яких спиралася і повністю залежала від прихильності до них, тих чи інших військових угруповань. Ще на початку III століття н. е вмираючи імператор Септімій Север радив синам, жити у злагоді між собою і збагачувати солдатів, а на решту не звертати уваги (Бокщанин, 1970, с. 330-435). І цим було все сказано, тобто римське населення, станом на початок III століття вже не могло розраховувати на широкомасштабну підтримку з боку влади, яка б виражалася шляхом реалізації, різного роду соціальних проєктів та ініціатив, накшталт аліmentaційної системи. Однак, деякі її елементи, наприклад приватні благодійні фонди ще мали місце в Римській імперії у III столітті н. е (Волошин, 2013, с. 59-67).

І на сам кінець, що стосується демографічної ситуації в Італії наприкінці I і протягом II століття н. е. Тут варто зазначити, що ефективність від вищезгаданої програми у даній сфері була мінімальною. І під кінець II століття н. е демографічна політика Антонінів в Італії зазнала цілковитого краху, але вини у цьому тогочасних правителів імперії немає. Адже демографічна ситуація погіршилася не через некомпетентність або бездіяльність правителів з династії Антонінів, а через епідемію чуми, яка тривала в Римській імперії з 165 по 180 роки н. е, (а окремі спалахи хвороби виникали й в середині 80-х років II століття). Таким чином, вищезгадані обставини звели нанівець усі зусилля і старання Антонінів, які в силу своїх можливостей, робили все від них залежне для поліпшення демографічної ситуації в Італії. Однак, епідемія чуми зробила свою справу, протягом неї в усій імперії загинуло близько 5 млн осіб, а смертність сягнула 25%. І як наслідок, деякі райони імперії були спустошеними, втративши близько третини населення, частина з якого в майбутньому мала б стати платниками податків та солдатами в римському війську. Цей фактор пізніше буде однією з головних причин та передумов кризи III століття в Римській імперії.

Проте незважаючи на всі вищезгадані обставини, створення аліmentaційної системи, було правильним і певний час взаємовигідним рішенням. А також, цінним досвідом, проведення соціально-економічної та демографічної політики і їх поєднання в інтересах окремих соціальних груп населення. І незважаючи на те, що дана ініціатива не виправдала повністю тих очікувань, які на неї покладалися. З іншого боку, створення аліmentaційної системи, а також підтримка та популяризація благодійної діяльності є однією з причин, по якій Нерва, Траян, Адріан, Антонін Пій та Марк Аврелій по праву носять звання «п'яти хороших імператорів», а час їхнього правління називають «Золотим віком Антонінів».

Список використаних джерел

Бокшанин А., Кузицин В. История Древнего Рима. С. 330-435.
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/bok/17.php

Волошин Д.А. Феномен империи в мировой истории: Рим: Учебное пособие (электронная версия) / под ред. С.Л.Дударева. Армавир, 2013. С. 59-67.

https://books.google.com.ua/books?id=f0p_CgAAQBAJ&pg=PA3&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

https://zn.ua/ukr/HISTORY/antonin-piy-spravzhniy-batko-vitchizni-285907_.html

История Древнего Рима: Учеб. для вузов по спец. «История»/ В.И. Кузицин, И.Л. Маяк, И.А. Гвоздева и др.; Под ред. В.И. Кузицина.— 4-е изд., перераб. и доп.— М.: Высш. шк., 2002.— 383 с: ил. ISBN 5-06- 003677-4
http://yanko.lib.ru/books/hist/hist_anc_roma-kuz-2002-a.htm#_Toc195971006

Плиний Младший. ПАНЕГИРИК ИМПЕРАТОРУ ТРАЯНУ. Текст приводится по изданию: Письма Плиния Младшего. 2-е издание. М., изд-во Наука, 1984 г. Перевод и примечания В. С. Соколова.
<http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1359363557>

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>

https://studopedia.su/16_163705_rabovlasnitska-derzhava-I-pravo-drevnIy-rim.html

https://supermif.com/istoria_rim/18_istoria_rim.html

<https://uk.wikipedia.org/wiki/>

* * *

*Костичева Анастасія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)»*

ПНПУ імені В.Г.Короленка

(науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)

**НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ СУПЕРЕЧНОСТІ
ЯК ЧИННИКИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ СУЧАСНОСТІ**

Поняття війни та миру відомі людству з найдавніших часів, тому міжнародні конфлікти займають значне місце у вимірі всесвітньої історії. Специфіка сучасної конфліктології полягає у важливих методологічних змінах кінця XX – початку XXI століть: змінюються поняття конфлікту, війни, розробляються нові концепції міжнародного права, тощо. Але завжди актуальним залишається дослідження причин та факторів міжнародних конфліктів, котрі здійснюють вплив на подальший історичний розвиток держав та континентів.

Теоретична і праксеологічна значущість наукового дослідження національних та конфесійних конфліктів, на сьогодні, обумовлена наявністю в суспільному просторі потенційно конфліктогенних проблем (політичних, культурних, мовних, релігійних та інших), на основі яких формуються й актуалізуються протиріччя національного та міжконфесійного характерів, як чинників сучасних міжнародних конфліктів.

Актуальність нашої проблеми зумовлена наявністю великої кількості етнонаціональних і етнорелігійних конфліктів, які є характерною ознакою сучасності. Низка досліджень національних і міжконфесійних суперечностей

новітнього часу, які упродовж останніх десяти років проводилися у різних наукових сферах (політології, соціології, конфліктології, історії, юриспруденції), переконливо показують нам, що вказана проблема є на сьогодні недостатньо вивченою.

Дана проблематика розглядається у сфері досліджень М. Бабія, В. Балуха, Н. Горло, С. Соломко, А. Киридон, Д. Шеренговського, р. Вязової, С. Торош, В.Бернадського, А. Акласєва.

Міжнародна політика є однією з основних сфер життєдіяльності суспільства. Її розвиток об'єктивно зумовлений історією формування самих міжнародних відносин. Як відомо, взаємини між націями-державами і наддержавними утвореннями, в міру партнерства та співробітництва набувають політичного характеру. Тому поняття міжнародних відносин та міжнародної політики є взаємопов'язаними не лише в теоретичному аспекті.

Важливим елементом сучасної політики є вирішення триваючих міжнародних конфліктів. Тому варто детальніше ознайомитися з даним поняттям. Із політичної точки зору сутність конфлікту розглядають як логічно-структурований соціальний процес, котрий є засобом розв'язання важливих для його суб'єктів політичних завдань. Ці завдання відповідають інтересам суб'єктів. Таким чином внаслідок розв'язання політичних завдань характер вирішення конфлікту часто є конфронтаційним.

Американський вчений Кеннет Боулдінг визначає конфлікт як ситуацію суперництва, в якій сторони знають про несумісність їх можливих в майбутньому позицій і в якій кожна із сторін прагне зайняти положення, що є несумісним із прагненням іншої (Торош С.).

У свою чергу, за висновками Д. Шеренговського, міжнародний конфлікт варто тлумачити як тривалий стан активної чи пасивної боротьби двох (декількох) учасників міжнародних відносин стосовно реалізації своїх інтересів, які є несумісними із інтересами протилежної сторони (Шеренговський Д., 2011. С. 102). Проаналізувавши попередні тези, ми можемо дійти до висновку – обов'язковою ознакою міжнародного конфлікту завжди буде зіткнення несумісних інтересів, яке усвідомлюють усі сторони цього конфлікту.

Важливим елементом теоретичного засвоєння поняття міжнародного конфлікту є його класифікація. Найбільш загальними критеріями є: засоби ведення, географічні масштаби, тривалість, склад конфліктуючих сторін, сфери суперечностей, тощо. Проте, при вивченні історії міжнародних конфліктів, ми не можемо погодитись із твердженням, що кожна класифікація є вичерпною і самостійною. Вони скоріше становлять взаємопов'язану систему ідентифікаторів того чи іншого міжнародного конфлікту.

Саме тому значну роль варто приділити дослідженню причин цих конфліктів. Так, до загальних причин міжнародних конфліктів політологи відносять наступні: недосконалість людської природи, бідність та нерівність народів різних країн; соціально-економічний та політичний лад держави, рівень її культури і цивілізованості; невпорядкованість міжнародних стосунків, тощо (Гетьманчук М.).

Звісно, кожен міжнародний конфлікт є унікальним явищем, а тому і його вивчення буде мати індивідуальний характер. Так, наприклад, говорячи про об'єктивний аналіз причин міжнародних конфліктів, С. Торош, вважає

необхідним дослідження етнопсихологічного, соціально-економічного, соціокультурного та політичного аспектів його виникнення (Торош С.).

У суспільствознавстві виокремлюють декілька підходів до вивчення етнічних конфліктів: соціологічний, етно-антропологічний соціально-психологічний, інструменталістський, конструктивістський, традиціоналістський та примордіалістський підходи. Цікаво, що на відміну від інших конструктивісти не вважають етнічність природно конфліктною, а причини конфліктів вбачають виключно у міжетнічних відносинах (Вязова р., 2009. С. 36).

На думку української дослідниці В. Котигоренко, саме фактор етнічності, є одним із основних стимулів конфліктів. Відповідно до бажаних результатів вона поділяє конфлікти, як боротьбу: за соціальні блага, за владу, за збереження, розвиток або переваги культурної ідентичності. Серед етнонаціональних конфліктів дослідниця виділяє: ресурсні, ціннісні, мовно-культурні, соціально-статусні, територіальні, територіально-статусні, етно-конфесійні та інші (Вязова р., 2009. С. 37).

Потенційно у будь-якій багатонаціональній державі можливі міжнаціональні конфлікти. Зазвичай, їх корені мають історичне підґрунтя. Тому серйозної уваги заслуговують такі причини: колишні війни, загарбання, тривале поневолення однієї країни іншою в минулому, процеси примусової асиміляції, акти етноциду, тощо (Торош С.).

Поширеною умовою міжнаціональних конфліктів є наявність національної меншості у певній країні, котра має по сусідству своє національно-адміністративне утворення. Адже, як свідчить історичний досвід, компактне проживання певної національної меншини поряд із державним утворенням, де вона є титульною нацією неодмінно призводить до міжнародних конфліктів (Бернадський Б., 2012. С. 62). Тому в даному випадку доцільніше розглянути поняття іредентизму.

Іредентизм визначають як політику держави, а також політичний рух іреденти, що спрямовані на об'єднання народу, нації, етносу з іншою державою на підставі етнічної належності або попереднього володіння. Отже іредентизм є формою етнічної мобілізації, яка передбачає воз'єднання території, на якій проживають члени іреденти, з територією титульного етносу.

Подібно висвітлюють поняття іредентизму А. Акласв – об'єднувальні або воз'єднувальні рухи етнічних груп, які розділені державними кордонами між двома чи кількома державами (Акласв А.). р. Коршук визначає іредентизм як форму етно-політичної поведінки, що представляє собою прагнення до об'єднання в єдину державу етнічної спільноти, представники якої проживають на територіях, що перебувають під контролем інших держав. Важливо, що науковець відносить іредентизм, разом зі сепаратизмом до радикальних форм етно-політичної поведінки (Горло Н. Іредентизм як форма...).

Сам факт існування іреденти у державі створює потенційну загрозу внутрішньополітичній стабільності, що підтверджує думку р. Коршука. Ситуація незадоволення меншин часто створює сприятливий ґрунт для підняття пласту історичних образ, актуалізації уявлень про історичну несправедливість, тощо. Крім того, меншина не обов'язково зазнає утиски у державі, але відповідні уявлення про «уярмленість» часто конструюються і закладаються у

свідомість народу політичними лідерами.

Загальновідомим прикладом є нацистський режим, який під приводом захисту німецьких меншин здійснив приєднання чеських і австрійських територій, компактно населених етнічними німцями. Більш сучасним прикладом є політика Російської Федерації в Україні. Так, серед етнічних росіян Криму, поступово забезпечувалася підтримка іредентистських ідей: постійна присутність в інформаційному просторі, повторення тези про «несправедливу передачу Криму Україні», одночасне навіювання думки про належність до «руського мира», тощо (Горло Н. Іредентистська стратегія...).

Радикальний характер іредентизму полягає у тому, що, заціпаючи політико-територіальні інтереси різних держав, іредентизм стає джерелом міждержавного конфлікту, який може існувати у різних видах, включаючи збройні конфлікти і локальні війни.

Поряд із міжнаціональними конфліктами значне місце посідають міжконфесійні конфлікти. Міжконфесійні конфлікти визначають як протистояння чи зіткнення між носіями різних релігійних цінностей, що обумовлені відмінностями в їхньому світобаченні, уявленнях і ставленні до Бога, різною участю в релігійному житті. (Балух В., 2016. С. 123).

Дослідник М. Бабій описує міжконфесійні конфлікти – як ситуацію, яка виникає у відносинах між релігійними суб'єктами і характеризується загостренням суперечностей між ними й супроводжується жорсткими протистояннями, ворожістю та конфронтацією, а нерідко і фізичним зіткненням (Бабій М., 2005. С. 15).

Часто міжконфесійні конфлікти набувають етнічного забарвлення. Тому однією із форм етнічних конфліктів визнають етноконфесійні конфлікти. Таке протистояння спостерігається особливо в регіонах, населених народами, що належать до різних цивілізацій (наприклад Кавказ, Балкани) (Вязова р., 2009. С.36).

На сьогодні етноконфесійні проблеми вважаються одними основних викликів людству XXI століття. Окрім воєн, таке протистояння відзначається значними зіткненнями в Лівані (маронітів і мусульман), Північній Ірландії (протестантів і католиків), Боснії і Герцеговині, Хорватії та Косово (православних, католиків і мусульман), Індії та Пакистані (індуїстів і мусульман), Таджикистані (ісмаїлітів і сунітів), інших державах (Киридон А.).

Серед гострих внутрішніх конфліктів, до яких має відношення релігія, варто віднести ліквідацію організації влади буддійського далай-лами в Тибеті (КНР), зіткнення між шіїтами і сунітами в Південному Іраку, між ісламськими екстремістами і поміркованими мусульманами в Алжирі, Єгипті, Афганістані. Місцем апогею міжконфесійних конфліктів з XX століття є Африканський континент. Тут останні тридцять років запеклим протистоянням характеризується історія Судану, а в Нігерії досі існує безперервний релігійний конфлікт між християнами, мусульманами і язичниками (Соломко С., 2014. С.142).

Вже сьогодні прогнозують підвищення етно-конфесійної конфліктогенності в країнах Західної Європи, оскільки упродовж найближчих десятиріч, у результаті масового притоку мігрантів із країн Азії та Африки, відбулися динамічні зміни в етнічній та конфесійній карті регіону. Значна частина

емігрантів органічно вливається до місцевих культур. Проблема полягає в тому, що мільйони мусульман, які прибувають до Європи бажають зберігати та поширювати свою релігію, усталені норми життя. Вони висувають вимоги, щоб держави, які їх прийняли, зробили умови перебування більш комфортними для прихильників ісламу. Ісламська міграція, таким чином, перетворюється для мусульман на інструмент поширення власної ідеології.

У той же час європейців часто не влаштовують нововведення, але як пише ізраїльський вчений М. Кедар: «той, хто виступає проти міграції, негайно оголошується злодієм, що зневажає права людини або отримує клеймо расиста» (Кедар М.). Тому не дивно, що серед європейців з'являються ксенофобські настрої, якими користуються різні політичні сили, котрі розпалюють неприязнь до ісламу й мусульман (Кочубей Ю.). Цілком очевидно, що саме такі умови сприяють подальшій конфронтації християнських та мусульманських цивілізацій – глобальній проблемі сучасного та майбутнього.

Як висновок можна зазначити, що міжнародні конфлікти займають значне місце у вимірі міжнародної політики сьогодення. Міжнародна спільнота потребує кваліфікованого дослідження причин, факторів, процесів та наслідків міжнародних конфліктів, що внесе ясність до їх розуміння та вирішення.

Список використаних джерел

Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология : Анализ и менеджмент (Електронний ресурс). М.: Дело, 2005. Режим доступу: https://www.studmed.ru/aklaev-a-r-etnopoliticheskaya-konfliktologiya-analiz-i-menedzhment_306fbf7dfaf.html

Бабій М. Міжконфесійні відносини: теоретичний і практичний аспекти виміру. Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні. Наук. щорічник. К., 2005. С. 5-18.

Балух В. Міжконфесійні конфлікти: причини, типологія і шляхи подолання. Релігія та Соціум, 2016. №3-4(23-24).

Бернадський Б.В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 366 с.

Вязова р.В. Концепції етнічного конфлікту: сутність та типологія. Гуманітарний вісник ЗДІА, 2009. №38. С. 30-40.

Гетьманчук М.П. Політологія: Навч. посіб. (Електронний ресурс). Київ: Знання, 2010. 415 с. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-8474.html>

Горло Н.В. Іредентистська стратегія поведінки національних меншин: функціональний аспект (Електронний ресурс). Вісник Маріупольського державного університету, 2016. №15. Режим доступу: file:///C:/Users/Sergey/Downloads/Vmdu_ip_2016_15_25.pdf

Горло Н.В. Іредентизм як форма радикальної етнополітичної поведінки (Електронний ресурс). Науковий вісник Ужгородського університету, 2014. №17. Режим доступу:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/693/1/%D0%86%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%97%D0%9C%20%D0%AF%D0%9A%20%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%20%D0%A0%D0%90%D0%94%D0%98%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%95%D0%A2%D0%9D%D0%9E%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%9>

F%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%94%D0%86%D0%9D%D0%9A%D0%98.pdf

Киридон А. Релігійний чинник у міжнародних відносинах: окреслення контексту актуалізації. Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 19–20 квіт. 2017 р. Ч. 1. Київ, 2017. (Електронний ресурс). Режим доступу:

http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/ukraine_and_world_part1.pdf

Кочубей Ю. Іслам у Європі: вдома чи в гостях. Тиждень. 2010. №22. (Електронний ресурс). Режим доступу: <https://m.tyzhden.ua/publication/992>

Соломко С.В. Етноконфесійний чинник у контексті національної безпеки. Інвестиції: практика та досвід, 2014. № 19. С. 141-146.

Торош С.О. Правові механізми врегулювання міжнаціональних конфліктів: поняття та феномен. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право», 2014. № 2(10). (Електронний ресурс). Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14tsoptf.pdf>.

Шеренговський Д.В. Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 98-108.

Kedar M. Continent in a trap: Islamic immigration is changing Europe, not for the better. Jewish world: Russian-speaking Fmtrica newspaper. (Електронний ресурс). Режим доступу:

<https://mida.org.il/2018/12/12/%D7%99%D7%91%D7%A9%D7%AA-%D7%91%D7%9E%D7%9C%D7%9B%D7%95%D7%93-%D7%94%D7%94%D7%92%D7%99%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%90%D7%A1%D7%9C%D7%90%D7%9E%D7%99%D7%AA-%D7%9E%D7%A9%D7%A0%D7%94-%D7%90%D7%AA-%D7%90%D7%99/>

* * *

Ланін Всеволод, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми “Релігієзнавство” ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)

РЕЛІГІЙНИЙ СВИТОГЛЯД В ІНДІЇ: ІНДУЇЗМ ЯК СВИТОГЛЯДНА І ОБРЯДОВО-РЕЛІГІЙНА СИСТЕМА

Значною частиною культури народу є його релігія, віросповідання. Панівною релігією Індійського культурного регіону є індуїзм. Індуїзм – це система релігійних вірувань, що склалася в Індії на основі первісних релігійних форм, місцевих землеробських культів величної релігії і особливо буддизму і брахманізму.

Культура, за визначенням німецького філософа І. Гердера, це той феномен, що відрізняє людину від тварини, піднімає її на вищу сходинку розвитку. Це друге народження людини, вінця еволюції. Енциклопедія пропонує таке визначення терміну «культура»: (від лат. cultus – спосіб життя, знання, освіта) це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством на протязі його історії.

Індуїзм являє собою релігійну систему, найтіснішим чином пов'язана з історією та специфічною соціальною структурою народів, перш за все,

Південної Азії. (Альбеділь М.Ф., 1997, С.251-265)

Індуїзм – це найбільша національна релігія у світі. Сьогодні індуїзм є домінуючою релігією в Індії (індуїстів більше 80 відсотків населення) і в Непалі (індуїстів близько 80 відсотків населення). Крім того, індуїсти є у всіх країнах, де живуть індуси. Найбільш великі громади індуїстів в 1996 році були в країнах Азії: у Бангладеші (15 млн.), Індонезії (4 млн.) Шрі-Ланці (2,5 млн.), Пакистані, Малайзії (1, 1 млн.). Найбільш велика громада індуїстів Африки була в ПАР (700 тис.), найбільш велика громада індуїстів Америки – у США (575 тис.), найбільш велика громада індуїстів Європи – у Великобританії (500 тис. послідовників). (Найпо Д.М., 1996, С.119-162)

Одним із шести регіонів є Індійський культурний регіон, що включає в себе країни Південно-Східної Азії: Індію, Бірму, Цейлон, Малайзію, Непал, Бангладеш, Шрі-Ланку, Пакистан, а також деякі культурно та лінгвістично споріднені регіони (Тибет, Бутан, Індонезія, Камбоджа, країни Центральної Азії).

Деякі з цих країн були віднесені до регіону лише за географічним фактором (півострів Індостан та навколишні землі), але більшість з цих країн схожі в мовному та релігійному плані. Щодо вищезгаданого географічного фактора, то певне розташування на материк, клімат, спосіб життя тощо також впливають на світогляд і ментальність народів.

Для прикладу, гірські народи значно агресивніші за тих, що живуть на рівнині. Це може бути спричинено і нестачею їжі, важкими кліматичними умовами, недостатньою кількістю кисню в повітрі. Тож географічне положення значною мірою впливає на формування культури, утворення культурного регіону.

Значною частиною культури народу є його релігія, віросповідання. Панівною релігією Індійського культурного регіону є індуїзм. Індуїзм – це система релігійних вірувань, що склалася в Індії на основі первісних релігійних форм (анімізм, тотемізм, фетишизм), місцевих землеробських культів ведичної релігії і особливо буддизму і брахманізму. (Оранська Т.І., 1995, С.65)

Поширився на ряд країн Азії (Бірма, Цейлон, Малайзія), деякі країни Африки, має своїх прихильників в усіх частинах світу. Термін «індуїзм» походить від перського слова «Гінду» – перекручена назва річки Інд. Ведичні священні писання, на яких базується індуїзм, на думку вчених, датуються не пізніше II тис. до н. е. Послідовники Вед вважають, що записані вони були 5 тисяч років тому.

Особливість індуїзму, або ведичної релігійної традиції, полягає в тому, що протягом усієї своєї історії ця традиція існувала як сукупність багатьох відносно самостійних релігійних груп. В цій релігії зберігся пантеон богів, серед яких головну роль відіграє трійця богів брахманізму (тримурті): Брахма – боготворець, Вішну – бог-охоронець, Шива – бог-руйнівник.

Загальна чисельність послідовників Вед нараховується близько 720 мільйонів (за даними Fisher Welt Almanach). Вайшнавська гілка індуїзму (поклоніння Вішну або Крішні) нараховує близько 500 мільйонів осіб, шиваїтів (поклоняються Шиві як верховному божеству) нараховується близько 180 мільйонів, шактів (поклоняються Шакті або Калі) – близько 20 мільйонів, решта припадає на тих, хто поклоняється різним напівбогам. (Салтиков А.Д., 1998.

C.34-46)

Вчені не можуть сформулювати загальну доктрину, яку прийняли б усі напрямки індуїзму. Однак, існують основні вірування, які розділяють всі індуси, до таких понять, загальних для абсолютної більшості послідовників індуїзму, ставляться:

- Дгарма — моральний обов'язок, етичні зобов'язання.
- Самсара — круговорот народження та смерті, віра у перевтілення душі після смерті в тіла тварин, людей, богів.
- Карма — віра у те, що порядок перероджень визначається зробленими під час життя вчинками і їх наслідками.
- Мокша — звільнення із круговороту народження і смерті самсари.
- Йога у її різних напрямках.

Індуська філософія розглядає цей світ, як тимчасовий притулок, на зразок тренувального полігону для душі. Згідно неї існує безкінечна кількість галактик і світів, подібних нашому і всі вони підкоряються закону карми. Всесвіт проходить через безкінечно повторюваний цикл розвитку, руйнуючись і народжуючись знову. (Глушкова І.П., 1997, № 3.С.33-44)

На відміну від «писаних релігій», християнства та мусульманства, індуїзм є переважно міфологічною релігією. Саме міфологія створює її фундамент, зберігає живі традиції міфотворчості до сьогодення. Політеїстичний характер індуїзму представлений не лише різноманітністю культів, об'єктів поклоніння і величезною кількістю міфо-ритуальних комплексів, але і особливим відношенням цього віровчення до інших культів.

З точки зору європейця індуїзм не має ніякої визначеної системи, але з точки зору індійської культури система безсумнівно присутня, але зовсім інакша: вона пов'язана з древніми міфами, на основі яких і виріс індуїзм. Тому це віросповідання можна трактувати як систему знаків і символів культури, що несуть в собі стародавні традиції і вчення, які зберігаються і розвиваються на протязі історії.

Індуїзм не знав і не знає єдиної централізованої організації, на зразок християнської церкви. Храми, що почали будувати в Індії приблизно в кінці періоду древності, були автономними утвореннями і не підкорювалися жодній вищій духовній особі. Жрець, вчителі ачар'ї, наставники-гуру обслуговують окремі сім'ї, напрямки, школи, приватних осіб тощо, але вони ніколи не були організаційно зв'язані між собою. (Пархоменко І.Т., Радугин А.А., 2000, С.35)

Індуїстом стати неможливо – ним потрібно народитися. Головним для індуїста завжди залишалося наслідування древніх традицій і норм поведінки, які, згідно з численними легендами, були оповіщені богами і підтверджені авторитетом священних міфів. (Васильєв Л.С., 1998, С. 411-420)

Головними символами індуїзму є: Лотос – один із найдавніших і провідних символів індуїзму. Його квіти відкриваються при світлі сонця, а численні пелюстки нагадують його промені. Ось чому лотос став емблемою сонця і життєдайної космічної сили, що несе життя, а також незаплямованою чистоти і духовної досконалості. Лотос став символом та атрибутом багатьох сонячних божеств – Сурі, Вішну, Лакшмі, які часто зображуються сидять на лотосів тронах. Як символ родючості він пов'язаний і з Богинею-матір'ю, передаючи образ творить лона і особливої сакральної сили. Часто використовуються в

іконографії розетки, медальйони та орнаменти з лотосами.

Янтра (букв. амулет, магічний рисунок) – діаграма, яка може позначати божество або служити своєрідною картою, допомагає освоїти або посилити медитацію. Для звернення до кожного шанованому божеству пропонується певна янтра.

Свастика – знак благі побажання і благоденства. Свастика представляє собою хрест з кінцями, загнутими за годинникову стрілкою або проти неї (право-і лівобічну свастика). Правостороння свастика розцінюється як доброзичлива, ліва – як зловмисна. З глибокої давнини свастика була знаком сонця і світла, а значить, життя і благоденства.

Ом – звук і склад, його зображає, із старовини використовувався, як несе благо. Є символом тотальності, вселенської цілісності і безперервності; вважається джерелом усіх звуків і головною мантрою. Його сенс прагнуть збагнути йоги в глибокій медитації; його вимовляють на початку і в кінці всіх значимих справ, в заголовках текстів і інше.

Індуїзм як світова релігія значно збагатила світову культуру і, розвиваючись у Індійському культурному регіоні, продовжує вносити свій вклад у світову культурну скарбницю.

Список використаних джерел

- Альбеділь М.Ф. Індуїзм, 1997, С.251-265.
Васильєв Л.С. Історія релігій Сходу: Учеб. посібник для вузів, 1998, С. 411-420.
Глушкова І.П. Трансформація традиції в межах єдиного священного простору, 1997, № 3.С.33-44.
Індуїзм. Джайнізм. Сихізм: Словник Алаєв Л.Б., Аліханова Ю.М., Альбеділь М.Ф. та ін. 1996. – 576 с.
Найпо Д.М. Індуїзм. Релігійні традиції світу, 1996. – Т.2. – С.119-162.
Оранська Т.І. Сучасне реформаторське ведійське вчення в Індії, 1995. – Т.1, № 2. С.64-78.
Пархоменко И. Т., Радугин А. А. Культурология в вопросах и ответах, 2001. С. 35-37.
Салтиков А. Д. Індуїзм: релігії, мистецтво, повсякденність Релігії. Науки, 1998. С.34-46.

* * *

*Лахно Дмитро, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В. Г. Короленка
(науковий керівник – ас. Лобода Д.О.)*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ XI – XIII СТОЛІТЬ

Провідні країни – члени Європейського Союзу – прагнуть протиставити іншим світовим силам свій економічний, соціальний, політичний і культурний потенціали. Серед них і Франція. Щоб стати однією із провідних держав, їй довелося багато пережити у власній історії: феодалну роздробленість і посилення королівської влади, кризи і розквіт. Основи формування єдиної централізованої держави, економічного та політичного об'єднання Франції

були закладені ще на початку XI століття. Тому вивчення й узагальнення досвіду Франції у ході формування системи органів влади впродовж XI – XIII століть є корисною та актуальною темою для сьогодення.

Важливе значення для глибокого аналізу даної проблематики мають історичні джерела. Серед них слід виділити праці абата монастиря в Сен-Дені Сугерія, «Життя Людовіка VI Товстого» (Сугерий, 2006). Також важливе місце серед документів, що дозволяють якісніше простежити особливості системи організації влади у Франції, належить нормативно-правовим актам того періоду, зокрема королівським едиктам Філіпа III і Людовика IX (Постанови, 1969, с. 273-274; Указ, 1969, с. 272-273).

Королівська влада упродовж майже всього Середньовіччя була тією стрижневою основою, навколо якої формувалася французька державність. Утім, Франції довелося пройти складний процес формування та зміцнення системи органів державної й королівської влади, що багато в чому віддзеркалює перипетії її історичного розвитку в середньовічний період.

В XI столітті у Франції королівська влада була особливо слабкою – король обирався верхівкою світських і духовних феодалів, хоча і з дотриманням династичного принципу. За перших Капетингів виборність короля зберігалася, але майбутній спадкоємець коронувався ще за життя свого попередника, щоб у такий спосіб закріпити збереження трону за своєю династією. У XII столітті в зв'язку зміцненням впливу королівської влади у Франції утвердився порядок передачі трону в спадок (Постанови, 1969, с. 183).

На межі раннього і розвиненого Середньовіччя функції королівської влади у Франції були вкрай обмеженими, хоча формально за королем зберігалися деякі традиційні привілеї. Він уважався главою французького війська, виконував законодавчі й судові функції. Але вже за перших Капетингів видання королівського законодавства (капітуляріїв) фактично припинилося. На короля покладалися обов'язки «захисту королівства і церкви», а також «підтримки миру» в країні, але фактичної реальної влади для їх здійснення він не мав. Судову владу король міг здійснювати лише в межах свого домену.

Із XII століття становище короля поступово змінювалося, деякі функції він здійснював активніше. Так, відновилася практика видання королем законодавчих актів – установ, хоча для цього й потрібна була згода великих феодалів (Великої ради). Із цього часу королівські акти вступали в дію без згоди його васалів. Розширювалася сфера судової юрисдикції короля (Бостан, 2008, с.242).

Важливу роль у системі управління відігравала королівська адміністрація. При цьому важливе значення в XI столітті мала позиція, яку займав королівський двір, що складався із відомих феодалів і палацових слуг (міністеріалів). Головну роль у королівській адміністрації (до кінця XII століття) відігравав сенешаль. Він уважався головою королівського двору, командував армією, підписував державні документи. У військових справах провідна роль належала конетаблю – главі королівської кінноти, помічником якого був маршал, а з XIII століття – королівський адмірал. Королівський скарбник, якому допомагав камергер, відав державними архівами і королівською скарбницею. Проте в XIII столітті його функції суттєво скоротилися, бо скарбниця була передана духовно-лицарському ордену

тамплієрів. Королівською канцелярією керував канцлер, який редагував королівські акти, представляв їх на підпис королю, а потім скріплював печаткою (Омельченко, 2000, с. 62).

Єдиним загальнодержавним органом, що мав можливість впливати на стан справ у більшій частині країни, була Велика рада або Королівська курія. Вона складалася із вищих палацових службовців і осіб, які запрошувалися королем. Серед них були представники вищої знаті та духовництва, а, іноді, й городяни. Функції ради були широкими. На її засіданнях розглядалися політичні, фінансові та судові справи. Скликалася вона королем час від часу й діяла нерегулярно.

Королівська рада (або королівська курія) перетворилася на початку XIII століття, за Людовіка IX, на головну бюрократичну установу, що складалася з відомств. Зокрема, виділялася Мала Королівська рада, або «вузька рада», що була постійним дорадчим органом короля і складалася з його найближчих вищих чиновників: канцлера, конетабля та інших феодалів. Також із курії виділилася Рахункова палата, що відала збором і витратою податків й інших королівських доходів (История, 1977, с. 106).

Органи місцевого королівського управління створювалися лише в домені короля, де визнавалася його влада. У великих сеньйоріях діяла своя система місцевого управління. Королівські чиновники на місцях здійснювали найрізноманітніші функції: адміністративні, військові, судові та фінансові.

Із середини XI століття у королівському домені було введено посаду прево. Помічниками цих посадових осіб в селах були сержанти, а в містах – майори. Прево займався головним чином збором коштів до королівської скарбниці, формував феодалське ополчення, вирішував питання управління і розглядав судові справи.

Із кінця XII століття в королівському домені були створені більші адміністративно-територіальні одиниці – бальяжі. Їхні межі не були чітко визначені, але, зазвичай, вони об'єднували кілька превоств. На чолі бальяжу стояли призначувані королем (зазвичай із дрібних феодалів) спеціальні чиновники – балї. Вони здійснювали контроль над діяльністю прево, які виконували свої повноваження на підконтрольній їм території, стежили за виконанням королівських законів і наказів, організовували у межах відповідного бальяжу військові формування (Постанови, 1969, с. 184).

Таким чином, упродовж XI – XIII століть у Франції відбулося формування централізованої системи влади, у якій провідна роль належала королю як главі держави. Ця система, починаючи від королівської курії в центрі та закінчуючи королівськими чиновниками на місцях, в особі балї та прево, сприяла формуванню та становленню міцної централізованої держави.

Список використаних джерел

Бостан Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн. К.: Центр учбової літератури, 2008. 729 с.

История средних веков: в 2 т. / под ред. С.Д.Сказкина. Москва: Высшая школа, 1977. Т. 1: Раннее и развитое Средневековье. 1977. 471 с.

Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права: в 2 т. М.: ТОН – Остожье, 2000. Т. 1: История государства и права Древнего Востока, античного мира и средневековья. 2000. 528 с.

Орленко В.І. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Паливода А.В., 2008. 244 с.

Постанови Людовика IX. История средних веков (V – XV века): хрестоматия: пособ. для учит. Ч. 1. М.: Просвещение, 1969. С. 273–274.

Сугерий, аббат Сен-Дени. Жизнь Людовика VI Толстого, короля Франции (1108–1137). Москва: Старая Басманная, 2006. Режим доступа: <http://www.vostlit.info/ Texts/rus6/Suger/ text1.phhtml?id=1361>

Указ Филипа III. История средних веков (V – XV века): хрестоматия: пособ. для учит. Ч. 1. М.: Просвещение, 1969. С. 272–273.

* * *

*Мацюк Олександр, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г. Короленка
(науковий керівник – доц. Лахно О.П.)*

ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ СЕРБЬСЬКОЇ ДЕСПОТОВИНИ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ СЕРБЬСЬКОГО НАРОДУ

Сербська деспотовина – держава, яка розташовувалася на Балканському півострові у XV–XVI століттях і стала останнім сербський державним утворенням, яке увійшло до складу Османської імперії.

Першим деспотом Сербії був Стефан Лазаревич, старший син князя Лазаря Хребеляновича, правив Сербією у 1389–1427 рр. У перші роки після Косовської битви його роль була скоріше другорядною, оскільки фактично країною керувала княгиня Мілиця, дружина Лазаря і мати Стефана. Проте після смерті матері (1406 р.) Стефан Лазаревич став повноправним державцем Сербії з титулом деспота (титул дарувався візантійським імператором найближнішим особам і був введений імператором Мануїлом I Комніним у XII столітті. Деспот мав право носити одяг, схожий з одягом імператора, і мав інші привілеї. Крім того, в управління деспотові віддавалися окремі провінції – О.М.). У 1414 р. султан Мехмед I надав йому титул «самодержця сербів». Стефан, на думку окремих дослідників, не раз мав нагоду виправити ситуацію, яка склалася внаслідок поразки на Косовому полі, але не скористався жодним із шансів: об'єктивний хід подій складався не на користь сербів, до того ж постійно заважали внутрішні чвари (Стефана з молодшим братом Буком), їх обох – з небожами Бранковичами та ін.). Дехто вважає, що Стефанові забракло державної мудрості й уміння правильно оцінити ситуацію, що склалася тоді на Балканах (Історія західних і південних слов'ян, 2003).

Протягом 12 років, доки тривала міжусобна боротьба синів султана Баязида за батьківський престол, Стефан Лазаревич чимраз опинявся на боці переможця, але так і не спромігся відновити сербську державність. Як справжній вірнопідданий Стефан допомагав зійти на престол одному султанові за іншим, дотримуючись клятви, даної ще Баязидові, і визнаючи зверхність кожного з них. При цьому він навіть не намагався визволитись від османської залежності. Стефанові Лазаревичу, щоправда, пощастило дати Сербії нетривалий перепочинок.

У 1413 р деспот допоміг султанові Мехмеду I перемогти в боротьбі за престол, сподіваючись, що турки відмовляться від грабіжницьких походів в

сербські землі. Зійшовши на престол і пам'ятаючи послуги Стефана, султан Магомет I подарував сербському деспотові місцевість Знеполе й місто Копрія, а також «інші області», які не називаються. Територія сербських земель розширилася до річок Сави, Дунаю і Адріатичного моря. Окрім того, на деякий час значно послабив режим васальної залежності, султан припинив грабувати Сербію. Припинилися чвари між сербськими можновладцями, у тому числі між Стефаном Лазаревичем і Джураджем Бранковичем (Історія західних і південних слов'ян, 2003).

Упродовж 1413-1421 років Сербія жила без війни – випадок унікальний для сербської історії XV століття. Країна швидко повернула собі статус багатой як в матеріальному, так і культурному відношенні держави, впливового в регіоні військового та політичного чинника. Коли 28 квітня 1421 р. помер правитель Зети Балша III, він залишив свою область у спадок деспоту Стефану Лазаревичу. Таким чином, територія Сербської деспотовини стала майже на третину більшою за ту, якою володів князь Лазар.

У цей час Сербія становила на Балканах другу економічну, політичну та військову силу після Османської імперії. Проте оточена двома потужнішими агресивними сусідами – Оттоманською Портою та Угорщиною, і позбавлена змоги проводити незалежну політику, незабаром вона стала жертвою зіткнення інтересів інших держав. Режим найбільшого сприяння, яким користувався Стефан Лазаревич у османів, закінчився після смерті Магомета I (1421). Турецькі загони знову розпочали нападати на сербські землі, хоча до значних воєнних дій між деспотом та новим султаном справа ще певний час не доходила. У жовтні 1425 р. Мурад II, стурбований зближенням Стефана з угорським королем Сигізмундом, увійшов з військом на територію Сербії, але деспотові вдалося залагодити непорозуміння мирним шляхом. У першій половині 20-х років XV ст. Стефанові Лазаревичу доводилося вести боротьбу відразу на кілька фронтів: Угорщина вимагала повернення Мачви та Белграда; Османська імперія загрожувала з південного сходу; Венеція намагалася встановити контроль над частиною Зети; чвари роздирали Боснію, постійно зачіпаючи Сербію (Історія західних і південних слов'ян, 2003).

Важливою проблемою для деспота стало визначення спадкоємця престолу, адже дітей він не мав. У 1426 р., відчуваючи наближення смерті, Стефан Лазаревич проголосив своїм наступником Джураджа Бранковича. Без особливих протестів його визнали учасники сербського державного Сабору в Сребрениці, а також угорський король, з яким, з огляду на зростаючу небезпеку з боку турків, Стефан Лазаревич домовився про допомогу та підтримку в обмін на окремі територіальні поступки (Історія західних і південних слов'ян, 2003).

Таким чином, можемо констатувати, що Стефану Лазаревичу вдалося зберегти майже усі володіння батька і навіть домогтися успіхів у боротьбі з угорським королем. Більш того, значно пізніше (у середині XV ст.), коли Оттоманська Порта знаходилася в zenіті своєї могутності, серби продовжували завзято відстоювати свої землі, незважаючи на зрадництво частини феодалів.

Джурадж Бранкович – одна з найтрагічніших постатей сербського Середньовіччя. Він був деспотом Сербії у надзвичайно важкий період історії сербського народу й сербської держави 1427-1456 рр. Країну охопила глибока криза. Володарі окремих сербських областей, не дбаючи про збереження й

відновлення єдиної держави, керувались у своїх діях особистими й локальними інтересами. Практично вся територія Сербії та Боснії перетворилася на арену битв і міжусобиць із зовнішніми ворогами. Під проводом Джураджа Бранковича Сербія майже постійно воювала з Боснією за місто Сребреницю; в самій Боснії точилася громадянська війна між претендентами на престол, у якій брав участь і сербський деспот. Практично всі кроки Бранковича, спрямовані на збереження цілісності Сербії, виявились даремними. Допомога угорців у захисті Сербії від турків, про яку свого часу домовився ще Стефан Лазаревич і за яку він розплатився Белградом та Північною Мачвою, не дала значних результатів. Невдовзі після смерті короля Сигізмунда (1436) султан Мурат II захопив місто Смедерево – столицю деспотії Джураджа Бранковича. Разом зі своєю родиною він покинув країну й шукав притулку в Угорщині, а згодом у Дубровнику. У 1440 р. султан зробив чергову невдалу спробу взяти штурмом Белград; у 1441 р. впало місто Нове Брдо. Коли відразу ж після цього один із сербських можновладців – Степан Вукчич – увійшов до Зети й оволодів тамтешніми землями, що перед тим належали Бранковичу, катастрофа стала невідворотною: сербська держава деспота Джураджа Бранковича практично припинила своє існування. За твердженням В. І. Ярового, ці події окремі історики (В. Чорович) називали «першим падінням Сербії» (Історія західних і південних слов'ян, 2003).

«Перше падіння» виявилось не остаточним. Після Сегединського мирного договору 1444 року між Османською імперією та Угорщиною перша повернула деспотові Бранковичу Сербію з 24 містами, серед яких були Нове Брдо, Голубац та Крушевац, адже була налякана створенням християнської антитурецької коаліції. Султан зобов'язався надавати в розпорядження угорського короля Владислава для боротьби з його ворогами загін у 25 тис. вояків і погодився сплатити 100 000 форинтів як відшкодування збитків. Сербія при цьому мала й надалі сплачувати султанові щорічну данину. Наприкінці 40-х – на початку 50-х років XV ст. ситуація на Балканах різко загострилася. Сегединський мир, укладений терміном на десять років, не протримався й півроку: вже в листопаді 1444 р. відбулася битва між турками і об'єднаним християнським військом. У ній християни зазнали нищівної поразки, а король Владислав загинув (Історія західних і південних слов'ян, 2003).

У жовтні 1448 р. сталася нова збройна сутичка між османами і угорцями, у якій також перемогли турки. 29 травня 1453 р. султан Мехмед II захопив Константинополь, що означало остаточне падіння Візантійської імперії. Наступною на черзі після Візантії виявилася держава Джураджа Бранковича, на околиці якої турки здійснили ряд нападів уже в 1454 р., жакливо їх спустошивши. П'ять років тривала боротьба між османами і сербами, в якій останні, спираючись на підтримку угорців, декілька разів здобували перемоги, але не уникли й гірких поразок.

Перевага османів ставала дедалі відчутнішою. До того ж усередині сербського табору не було єдності. Після смерті Джураджа Бранковича (24 грудня 1456 р.) та його наступника Лазаря (20 січня 1458 р.) в Сербії спалахнула запекла боротьба між туркофілами під проводом воєводи Михайла Анджеловича та прибічниками союзу з Угорщиною, яких очолювали дружина деспота Лазаря Олена та його старший брат Стефан. Знову загострились суперечності між двома державами, населеними сербами – королівством Боснія

і Сербською деспотовиною, що також ослаблювало опір турецькій загрозі (Історія західних і південних слов'ян, 2003).

Навесні 1458 р. перемогу здобула антиосманська партія. Сербські можновладці домовились про необхідність об'єднання королівства Боснії й Сербської деспотовини в одну державу, яке вирішили здійснити шляхом шлюбу спадкоємця боснійського престолу – королевича Стефана Томашевича і дочки деспота Лазаря й Олени – Мари. Навесні 1459 р. Стефан і Мара уклали династичний шлюб. Угорське військо відразу ж увійшло до сербської столиці Смедерево, й Стефана проголосили деспотом Сербії.

Об'єднання двох держав було безперечно позитивним кроком і мало сприяти утвердженню сербської державності, проте виявилось запізним для тих історичних умов, за яких воно відбулося, і жодним чином не рятувало ситуації. Ані кожна з держав окремо, ані обидві вони разом не мали змоги зупинити османську агресію. У самій Сербії посідання деспотського престолу боснійським королевичем, до того ж католиком, лише загострило протистояння політичних угруповань, поглибило кризу, що існувала.

Улітку 1459 р. під Смедерево підійшло османське військо, й молодий деспот здав місто без бою, не маючи змоги чинити опір, за що турки надали йому можливість покинути країну з родиною й найближчим оточенням. Таким чином, у червні 1459 р. Сербія, перетворившись на частину Оттоманської Порти, остаточно втратила власну державність. Середньовічна держава сербського народу припинила своє існування (Історія західних і південних слов'ян, 2003).

Таким чином, можемо констатувати, що не зважаючи на те, що сербські землі у другій половині XIV – першій половині XV ст., як і більшість держав західної Європи, зокрема південної її частини, переживали важкі часи, у першій половині XV століття, коли натиск турок тимчасово ослаб через загрозу з боку Тамерлана, Стефан Лазаревич зробив спробу відновлення Сербської держави, що отримала назву Сербська деспотина. Він прийняв візантійський титул деспота і, спираючись на союз з Угорщиною, яка передала йому Белград і Мачву, знов підпорядкував Зету (окрім Примор'я), Сребреніцу і ряд південносербських областей. Була відроджена центральна адміністрація, зміцнилася влада князя, активно заохочувався гірничорудний промисел і міські ремесла, розпочалося проникнення до Сербії ідей гуманізму і епохи Відродження.

Список використаних джерел

Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.): курс лекцій: навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / В.І.Яровий (кер. авт. кол.), П.М.Рудяков, В.П.Шумило та ін. Київ: Либідь, 2003. 632 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1361446/>

История южных и западных славян. Т. 1 / Под ред. Г.Ф.Матвеева, З.С.Ненашевой. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2008. 688 с.

Чиркович Сима. Сербия. Средние века. Москва: Искусство, 1996. 271 с.

* * *

СИСТЕМА ІСЛАМСЬКОГО ПРАВЛІННЯ В ІРАНІ

Наприкінці ХХ-на початку ХХІ століття надзвичайно актуальним стало вивчення політичних систем ісламських суспільств. Особливо великий інтерес серед дослідників викликає специфіка ісламського правління, яке протиставляється політичній, економічній та культурній моделі Заходу. Реісламізація Ірану, започаткована антишахською революцією 1978-1979 років, переконливо свідчить про визначну роль ісламу у збереженні незалежності та цивілізаційної ідентичності іранців і водночас зберігає від небезпеки бездумного наслідування західній моделі розвитку. У зв'язку з цим розгляд політичної системи Ісламської Республіки Іран на фоні інших систем світового співтовариства є досить сучасним завданням.

Проблемі місця і ролі ісламу у політичній системі Ірану присвячені праці російських науковців І.В. Кудряшової, С.Б. Дружиловського, Н.М. Мамедової, В.А. Скосирева. Увага дослідників приділена проблемі ісламської революції та утвердженню ісламського ладу в країні. Особливості еволюції шіїтської моделі розвитку розглядаються у публікаціях Н.І. Філіна, Н.М. Мамедової, Н.Ю. Ульченка та Н.М. Мамедової.

Мета пропонованої статті полягає у спробі проаналізувати розвиток політичної системи Ірану у контексті її ісламських засад.

Ідеї відродження політичної ролі ісламу, ісламського способу правління у 60-70-х роках минулого сторіччя розробляли аятолли Хомейні, Моттахарі, відомі письменники та громадські діячі – Алі Ахмад і Алі Шаріаті (Мамедова, 2004, с. 14). У своїх працях та виступах вони приділяли велику увагу загальним проблемам ісламської культури, поширенню ісламської державності не тільки в Ірані а й у регіоні. Але передусім вони обґрунтовували ідею необхідності й легітимності ісламського правління в Ірані як шіїтській країні. Усі ці проблеми постали не вперше. Питання державного управління мусульманськими народами набули актуальності відразу ж по смерті пророка Мухаммеда, який був утіленням регіональної та політичної єдності умми (мусульманської общини). Після завершення земного життя пророка, за словами президента Ірану С.М. Хатамі, «розпочалася криза законності у політичній системі» (Мамедова, 2004, с. 14).

Згідно із принципами шіїзму, право здійснювати духовну і державну владу в уммі мають 12 імамів. Шіїти заперечують законність права на імамат сунітських халіфів (Ланд, 2003, с. 45). Відповідно до їхнього вчення, останній, 12-й імам Махді, зник у 887 році, але існує таємно і з'явиться у найважчий час, щоб установити справедливий суспільний лад. Через принципи махдизму, якого неухильно дотримується шіїтське духовенство, його відносини з верховною владою завжди були складними, будувалися на компромісній основі. Такий компроміс виявився вичерпаним наприкінці 1970-х років. Антишахська ісламська революція перемогла в країні, яка за темпами економічного розвитку на той час була на одному з перших місць у світі: Іран за соціально-економічною структурою суспільства випереджував Грецію і дещо відставав від Португалії та Іспанії, капіталістичний уклад був і системотворним і пануючим

(Кудряшова, 2007, с. 355). Однак населення не змогло не тільки адаптуватися до стрімких соціально-економічних змін та жорсткої «авторитарної модернізації», а понад усе – до вестернізації, до активного поширення масової західної культури. На думку аятолли Хомейні, європейці та американці принесли із собою не лише свої закони, школи, мови, науки, а й свої гріховні цінності, які призвели до морального розкладу правовірних, корумпованості соціального і сімейного життя (Дружиловский, с. 369).

Революція 1978-1979 років в Ірані змінила його державний лад, внесла значні корективи у побут, культуру, економіку. Падіння монархії Пехлеві поставило Іран перед вибором нового державного ладу. Його засадами стали ідейно-політичні принципи ісламізму Хомейні: принципи «веляят-е факіх» (керівництво богослова-законодавця, заступника або представника «утасмиченого» шіїтського імама), який дозволяє створити ісламську державу у сучасному світі навіть за відсутності наступника Пророка; дихотомічне бачення світу, розподіленого на гнобителів і пригноблених (інтереси останніх, причому не тільки мусульман, захищає ісламська революція); націоналістичний по суті, хоча й панісламістський за формою заклик боротьби проти сатаністських сил Заходу і Сходу (наддержав), які прагнули до панування над «третім світом» (Хомейні, 1993, с. 45).

Після перемоги революції та проголошення 1 квітня 1979 року Ісламської республіки духовенство отримало легітимну можливість установити теократичний режим на чолі з Хомейні. У грудні 1979 року прийнята Конституція ІРІ, стрижнем якої було проголошено іслам. У преамбулі Конституції записано, що вона створена «на основі ісламських настанов», що ісламське правління в Ірані буде засноване на принципі «веляят-е факіх» із посиланням на суру Корану, де сказано, що «справи завершуються улемами, які точно виконують повеління бога про дозволене й недозволене» (Коран, 2007, с. 101). Основоположною статтею Конституції є ст. 4, яка проголошує, що «всі цивільні, карні, фінансові, економічні, адміністративні, культурні, військові, політичні та інші закони і настанови повинні базуватися на ісламських нормах» (Ульченко, 2006, с. 21). При цьому підкреслюється, що «ця стаття є пріоритетною щодо інших статей Конституції, а також законів і настанов, причому висновок з приводу відповідності ісламським нормам виноситься факіхами (ісламськими правниками) Ради по охороні конституції та ісламських норм» (Дружиловский, 2007, с. 105).

Реалізуючи записані у Конституції нововведення ісламського типу, керівництво ІРІ здійснило величезну роботу, яка дала очевидні результати. Був створений новий державний апарат, у якому головне місце належить представникам вищого шіїтського духовенства. Главою держави – носієм релігійної та світської влади є рахбар (керівник), як утілення принципу правління ерудованого богослова (ст. 5 Конституції) (Скосырев, 2010, с. 37). Він відповідно до ст. 110 Конституції, визначає генеральну лінію в політиці країни та здійснює контроль за її проведенням. Рахбар є головнокомандувачем збройних сил, оголошує про війну та мир, мобілізацію збройних сил, призначає факіхів до Спостережної ради, вищих посадових осіб судової влади, вищий командний склад усіх видів збройних сил, керівника державної компанії радіо і телебачення. Він також підписує указ про призначення президента після його

обрання народом, але відсторонити його особисто не має права (Кудряшова, 2007, с.15). Повноваження рахбара конституційно забезпечують йому можливість могутнього впливу на всі аспекти державної політики. Конституція закріпила домінування у перші роки після революції (рахбарство Хомейні 1979-1989 років) радикальних поглядів ,які у світовій літературі отримали визначення «ісламський фундаменталізм». На практиці це призвело до розбудови централізованої політичної та економічної системи , жорсткої регламентації соціального, культурного, політичного і економічного життя суспільства .Відбулося становлення нової політичної і державної структури ,у якій поєднувалися світські та релігійні елементи(Мамедова, 2001.с.57).

Ісламський характер Іранської республіки також обумовлений іншими структурами влади. Крім меджлісу, як законодавчого органу, Конституція передбачила створення ще одного законодавчого органу- Спостережної Ради , яка складається із 12 членів ,половина яких представлена вищими улемами. Саме цей орган повинен перевіряти всі закони, що приймаються меджлісом, контролюючи їхню відповідність нормам ісламу та Конституції.

Одним із вищих органів влади стала Рада експертів, створена ще у 1979 року для розробки Конституції ,а потім конституційно введена у структуру влади як орган, головним обов'язком якого є вибори рахбара. До її складу входять найавторитетніші представники шиїтського духовенства (Филин, 2008, с.60). Рада діє незалежно від решти органів влади і здійснює здебільшого консультативні функції. Відповідно до закону про вибори ,кандидат до Спостережної Ради повинен відповідати таким якостям:бути відомим охоронцем релігійних законів; вирізнятися моральною стійкістю та чистотою ; вирізнятися знанням іджтихаду (тлумачення релігійних законів) у такій мірі, щоб безпомилково визначати гідних людей для духовного наставництва та управління країною; володіти політичним і соціальним знанням ,умінням вирішувати нагальні питання; не сумніватися у незмінності політичного ладу Ісламської Республіки Іран і не мати компрометуючого минулого у політичній та соціальній діяльності(Филин, 2008, с.60).

Основою правової діяльності ,за Конституцією 1979 року ,проголошувалися принципи ісламу та норми шаріату. Створена того ж року Верховна судова рада ,як вищий орган судової влади , повинна була забезпечити принцип домінування ісламського правопорядку.

Відповідно до Конституції передбачається й інститут президенства. Президент-головна після рахбара вища посадова особа у державі . Він очолює виконавчу владу в країні ,на нього покладені представницькі та протокольні функції глави держави. Таким чином, функції глави держави розподілені між рахбаром і президентом із перевагою прав на користь рахбара .На практиці ,особливо і відносінах із зовнішнім світом ,рахбар украй рідко проявляє себе ,як глава держави. У цій якості виступає президент. Хоча після конституційної реформи 1989 року президент отримав більше владних повноважень, термін його перебування на посаді розпочинається від дня опублікування указу рахбара ,яким схвалюється всенародне обрання президента і зазначається ,що таке схвалення діє до того часу , «поки президент слідує божественним законам ісламу для захисту знедолених від утисків і пихатості».

Атрибутом республіканської влади, крім президента, наділений

парламент, або меджлис. У перші роки після революції він здебільшого був законодавчим органом духовенства, виконуючи функції противаги першому президентові Ірану Банісадру, як світській особі. Понад половину депутатів меджлису першого та другого скликань складали релігійні діячі та члени партії духовенства – Партії ісламської республіки. Однак поступово склад меджлису ставав все більш світським (Кудряшова, 2007, с. 15). Задля досягнення компромісу між парламентом, урядом і Спостережною радою, з метою примирення релігійно-ідеологічних норм та раціональності у 1987 році з ініціативи Хомейні було створено Раду з прийняття рішень, доцільних для ісламського ладу (Хомейні, 1993, с. 154). До неї увійшли представники керівництва, релігійні та світські правники.

Отже, у процесі ісламізації країни республіканські виборні органи влади – президент і парламент – отримали вищих «теократичних двійників», формування яких відбувається без участі виборців, – Верховне релігійно-політичне керівництво та Спостережна рада. Це дає підстави твердити про дуалістичність сучасної політичної системи Ірану, яка проявляється не тільки у співвідношенні елементів релігійного та світського характеру влади, а й у поєднанні елементів авторитарного і демократичного її характеру. Головною ознакою влади, яка надає їй і автократичного і демократичного характеру, безумовно, слід уважати перебування на чолі держави релігійного діяча, наділеного надзвичайно широкими повноваженнями. Решта ж державних структур, які надають владі республіканського і світського характеру і які могли б бути противагою владі релігійного лідера, розпорошені.

Специфіка ісламської теократичної влади має суттєвий вплив на характер політичної діяльності в Ірані. Так, у країні на легальній основі діють лише партії з ісламською ідеологією та угруповання шіїтського духовенства, які поділяють принципи Конституції ІРІ. Політичні групи або партії, які відкидають іслам і принципи «велят-є факіх», піддаються переслідуванням (Филин, 2008, с. 60).

В Ірані відсутня й притаманна для західних країн партійна діяльність. Міжпартійна боротьба стає помітною лише під час виборчих кампаній, оскільки численні партії та рухи створюються тимчасово, під конкретні вибори, а після їх завершення не відіграють ніякої ролі в політичному житті. Разом із тим, існує декілька коаліцій, які реально впливають на внутрішньополітичну ситуацію в країні.

Упродовж 1997–2005 років, періоду перебування на посаді президента М. Хатамі, розпочалася поступова еволюція політичної системи Ірану до послаблення елементів авторитаризму. Головним показником цього став розвиток виборчої системи, внаслідок чого вперше в історії країни створювалася традиція виборності усіх ланок влади. Проявом демократизації можна вважати й те, що в складі виконавчої, законодавчої і навіть судової влади зростала кількість професіоналів, які не мали релігійних знань, тоді як попередні уряди формувалися винятково з релігійних осіб. Після президентських виборів 2005 року всі гілки влади в Ірані опинилися в руках консерваторів на чолі з рахбаром Алі Хаменеї та президентом М. Ахмадінежадом.

Перебуваючи на посаді президента ІРІ до серпня 2013 року, М. Ахмадінежад згорнув деякі ліберальні реформи, проведені його попередниками М. Хатамі та Х. Рафсанджані, та сприяв подальшому ствердженню фундаментальних

принципів ісламу. Основні принципи внутрішньої та зовнішньої політики шостого президента Ірану залишаються незмінними у діяльності сьомого президента країни (з 2013 року) Х.Рухані, переобраного на другий термін у травні 2017 року. Провідна роль в управлінні державою залишаються за ісламським духовенством, очолюваним вищим керівником ІРІ А.Хаменеї.

Отже, ісламська ірано-шиїтська модель – це реальність, яку можна розглядати у контексті альтернатив історичного розвитку, хоча вона поки що й не отримала широкого розповсюдження як основа суспільного та державного ладу мусульманських країн. На думку багатьох дослідників, ісламська революція в Ірані продовжується. Сучасний іранський режим, народжений ісламською революцією, постійно еволюціонує. Еволюція полягає у розширенні або звуженні рамок дозволеного у величезному просторі ісламських революцією, постійно еволюціонує. Еволюція полягає у розширенні або звуженні рамок дозволеного у величезному просторі ісламських обмежень (політичних, економічних, соціальних). Але розвивається ця революція по спіралі. Так, упродовж 2005-2020 років революція повернулася до витоків, але вже на більш високому рівні. Такий рух ісламської революції пояснюється прагненням еліти зберегти життєздатність режиму і не допустити прямолінійного, поступального та зростаючого вектора його еволюції, що призвело б до віддалення від джерел, послаблення революційних принципів і в результаті – до трансформації режиму з неминучим завершенням ісламської революції в Ірані.

Список використаних джерел

Дружиловский С.Б. Сравнительный анализ особенностей развития современных политических систем Ирана и Турции// Там само.-С.368-384.

Дружиловский С.Б. Исламская модель развития //Мусульманские страны у границ СНГ.-М.: Наука,2001.-с.96-115.

Коран/ Перевод смыслов Э.Р. Кулиева.-М.:Умма,2007.-687с.

Кудряшова И.В. Исламская цивилизационная доминанта и политическая модернизация на Ближнем и Среднем Востоке в сравнительной перспективе(Египет, Иран, Турция)//Политические системы и политические культуры Востока .-М.:АСТ: Восток- Запад ,2007.-С.334-367.

Ланд П. Ислам /Пер с англ.. И.А Бочкова.-М.:Астрель,2003.-192.

Мамедова Н. Тернистый путь трансформации исламской государственности // Азия и Африка сегодня .-2004.-№1.-с.14-18.

Мамедова Н.М. Иран :от монархии к республике: современное положение и перспективы// Мусульманские страны у границ СНГ.-М.:Наука,2001.-с.46-60.

Скосырев В.А. Иран в ожидании оттепели// Азия и Африка сегодня .-2010.-№2.-с.37-38.

Ульченко Н.Ю., Мамедова Н.М. Особенности экономического развития современных мусульманских государств .-М.:Гордец,2006.-288с.

Филин Н. Совет экспертов в политической системе Ирана//Азия и Африка сегодня.-2008.-№5.-с.60-61.

Хомейни р.М, Исламское правление.- СПб.: Астрель,1993.-201с.

* * *

«НОВИЙ КУРС» Ф.РУЗВЕЛЬТА: СУТЬ ТА НАСЛІДКИ

У першій чверті XX ст. США були однією з провідних держав світу і найбільш розвиненою в економічному відношенні країною. З переходом промислового капіталізму до монополістичного, центр світового економічного розвитку перемістився з Європи в Північну Америку. Варто відзначити той факт, що економіка США розвивалася настільки стрімко, що їм вдалося усунути Європу з цієї ролі, а за темпами розвитку економіки і промислового виробництва жодна світова держава не могла зрівнятися з ними. Їх частка у світовому виробництві постійно збільшувалася. Ще сильніше позиції США зміцнилися після Першої світової війни, зокрема за рахунок значних прибутків від поставок країнам Антанти озброєння і боєприпасів. Швидко зростало промислове виробництво, інтенсивно розширювався основний капітал, збільшувався експорт. Економічні успіхи послужили народженню теорії «проспериті» — вічного процвітання цієї держави. Однак «Велика депресія», яка розпочалася у 1929 р. й тривала до 1933 р. включно, показала всі недоліки їх економічної системи.

Не дивлячись на деякі розбіжності, дослідники все ж дотримуються єдиної думки щодо причин кризи. Однією з причин є перевиробництво товарів – їх виробляли настільки багато, що була нестача грошової маси для придбання цих товарів, оскільки гроші були прив'язані до золота, а золото, в свою чергу, є обмеженим ресурсом. Це і призвело до дефіциту грошей, а потім і до дефіциту платоспроможного попиту на пропоновані товари і послуги. Згодом спрацював «принцип доміно»: відбулася різка дефляція на товари, швидкими темпами збільшилося безробіття, підприємства ставали банкрутами, відбулося падіння споживчого попиту, а також стрімко падав рівень життя громадян.

У двадцяті роки XX ст. відбулося серйозне зростання вартості цінних паперів, люди активно займалися інвестиціями, і вже в 1929 р. оборот торгівлі складав 5 мільйонів акцій в день. Населення було просто одержимим ідеєю швидкого заробітку, громадяни активно вкладали весь свій статок в активи різноманітних корпорацій, щоб згодом продати їх дорожче. Спостерігався надзвичайно стрімкий ріст вартості цінних паперів, оскільки попит породив пропозицію. Але навіть це не зупиняло американців: вони продовжували скуповувати акції, багато інвесторів активно брали кредити для придбання акцій. Такий ажіотаж, у свою чергу, створив свого роду бульбашку, яка мала невдовзі луснути. «Чорний четвер» (24 жовтня 1929 року) – саме так було названо день, в який відбулося різке падіння цін на акції. Почалася паніка, інвестори, злякавшись за свої гроші, почали позбуватися цінних паперів, і всього лише за один день було продано близько 13 млн. акцій, що, відповідно, призвело до ще більшого падіння вартості цінних паперів. За «чорним четвергом» слідує: «чорна п'ятниця» (25 жовтня), потім «чорний понеділок» (28 жовтня) і «чорний вівторок» (29 жовтня). За ці декілька днів було продано більше 30 млн. акцій, відбулося розорення тисяч інвесторів, а їх втрати оцінювалися у більш ніж 30 млрд. доларів (Маркова, 1995, с. 83-84).

В цей період люди почали активно вилучати свої вклади із банківських

організацій, що спричинило розорення банків (за період 1929-1933 рр. розорилось близько 5800 банків). Потім почалося банкрутство підприємств, різке падіння цін на промислові та сільськогосподарські товари (60-80%) призвело до того, що діяльність підприємств не окупулася. Окрім цього, також у них не було можливості отримати кредит, оскільки, як було вже сказано вище, банки масово розорялися. За таких умов, відбувалося різке зниження промислового виробництва. Так, до початку кризи, США були найбільшими виробниками автомобілів, але вже в 1932 році рівень їх виробництва впав на 80%. Також впав рівень виробництва сталі – на 76% і чавуну – на 79% тощо.

Також відбувся серйозний спад в аграрній сфері. До 1934 року збір кукурудзи впав на 45%, а пшениці на 36%. Відбулося суттєве зниження цін (близько 58%) на сільськогосподарську продукцію, а тому більша частина доходів фермерів йшла на оплату боргів та погашення заборгованостей. За цей період розорилося близько 1 млн. фермерських господарств (Маркова, 1991, с.116).

Неминучим наслідком кризи було погіршення становища населення. Різко знизився їх життєвий рівень. Падіння курсу акцій торкнулося від 15 до 25 млн. американців. Зросла кількість безробітних (до кінця червня 1933 р. їх число становило 17 млн. осіб), декілька мільйонів були напівбезробітними. Варто також зазначити, що навіть ті люди, які зберегли своє робоче місце, все ж перебували у плачевному стані, оскільки їх заробітна плата була знижена більш ніж у 2 рази. Багато хто позбувся житла, і виникли так звані "гуверівські містечка" – поселення безробітних на околицях міст, збудовані з ящиків і будівельних відходів. Населення голодувало – лише в Нью-Йорку в 1931 р. від голоду загинули 2 тис. осіб (Мальков, 1973, с. 55).

Варто відзначити той факт, що у США в цей період утвердилася філософія "американського індивідуалізму", що не визнає державного регулювання економіки, її втручання у справи приватного бізнесу, хоча в роки Першої світової війни воно застосовувалося. Герберт Гувер, який вступив в 1929 р. на пост президента, спочатку обмежився введенням торгового протекціонізму, вважаючи, що криза буде подолана автоматично і країна впорається з нею за 60 днів. У 1930 р. для різкого скорочення ввезення товарів у США був прийнятий високий митний тариф. У відповідь на це, інші країни теж підвищили ввізні мита.

Проте заходи президента Г. Гувера не давали бажаного ефекту. Становище в країні погіршувалося – вона була охоплена масовими виступами, організовувалися походи голодних і безробітних до Вашингтона (у 1931-1932 рр.), похід ветеранів Першої світової війни (1932 р.); фермери Середнього Заходу бойкотували закупівлі сільськогосподарської продукції, опиралися примусовому продажу ферм, брали участь у голодних походах. Була створена Національна рада безробітних. У 1930 р. відбулася загальнонаціональна демонстрація, в якій брали участь 1,2 млн. безробітних. У гірничій, текстильній, автомобільній, швейній галузях розгорнувся страйковий рух. Він ставав все більш масовим. У 1933 р. чисельність страйкарів перевищила 1 млн. осіб (Мальков, 1973, с. 57).

У цих умовах, з метою запобігання банкрутства, Гувер з кінця 1931 р. зробив спроби державного кредитування банків, промисловості, транспортних

підприємств. Для цього була створена Національна кредитна корпорація з капіталом в 3,5 млрд. дол., яка в січні 1932 р. була перетворена в реконструктивну фінансову корпорацію. Для надання допомоги великим фермерам організовано урядове «Федеральне фермерське бюро». Завдання цього бюро полягало в підтримці рівня цін на сільськогосподарську продукцію. Його діяльність не увінчалася успіхом, і в кінцевому підсумку призвела до дезорганізації ринку і подальшого розорення фермерів. Соціальні протиріччя продовжували загострюватися. До березня 1933 р. число безробітних досягло 17 млн. осіб. Таким чином, обіцянка Гувера швидко подолати кризу виявилася невиконаною.

В 1933 році президентом було обрано представника від Демократичної партії Франкліна Делано Рузвельта. До цього часу, становище в державі було надзвичайним, і тільки грамотна політика уряду могла б забезпечити вихід країни із кризи. Його адміністрація здійснювала масштабні реформи, які назвали «Новим курсом» Рузвельта.

«Новий курс» Рузвельта – це економічна політика, яку проводив уряд США, для виходу країни з економічної кризи. 9 березня 1933 року була скликана спеціальна сесія Конгресу. Потім, протягом трьох місяців, була пророблена величезна робота зі створення політичної та економічної основи «Нового курсу», який, у підсумку, зміг допомогти США вибратися із «Великої депресії» (Камінський, 2014, с. 214-215).

Рузвельт розробив систему заходів з оздоровлення економіки, яка мала зміцнити слабкі зони в економічній системі США. В основі «Нового курсу» лежало проведення реформ в банківській, сільськогосподарській, фінансовій, судовій, адміністративній та соціальній сферах.

Створювалися різноманітні організації для регулювання різних сфер в області економіки, які очолили великі промисловці та економісти. Наприклад NIRA («National Industrial Recovery Act» – «Національна адміністрація відновлення промисловості»), яка була створена для проведення державного регулювання господарства.

Таким чином, це говорить про те, що Рузвельт не був одностороннім Гувера. На відміну від нього, він надавав великого значення плануванню господарства і відновленню виробництва. Сфера промисловості була розділена на 17 груп по окремих галузях. На чолі кожної з них призначався свій вищий орган. Для кожної групи були розроблені «кодекси чесної конкуренції», які були створені для встановлення цін та об'ємів виробництва. Тобто, вони встановлювали чіткі межі, які визначалися ємністю ринку збуту, що означає, що продукції можна було виробити стільки, скільки здатний поглинути ринок, але не більше (Камінський, 2014, с. 216).

Варто зазначити, що в основу «Нового курсу» Рузвельта лягли вчення економіста Джона Кейнса (1883-1946). Кейнс вважав, що в часи несприятливої економічної ситуації, держава повинна приймати участь у регулюванні господарського життя суспільства.

«Новий курс» було розділено на два етапи:

1. Перший етап (1933-1935 рр.);
2. Другий етап (з 1935 р.).

З метою порятунку банківської і фінансової систем було введено заборону

на вивіз золота закордон, тобто, був припинений обмін банкнот на золото. Потім було закрито абсолютно всі банки США. В цей час, було ухвалено Надзвичайний закон про банки, який передбачав подальше відновлення їх роботи, а також гарантував виділення із Федеральної резервної системи найбільш крупним і значущим банкам урядових кредитів. В березні 1933 р. 4/5 раніше закритих банків, які були членами Федеральної резервної системи, відновили свою роботу. Проте близько 2000 банків не отримали дозволу на їх відкриття.

Відмовившись від золотого стандарту, провівши девальвацію долара, а також вилучивши золотого з обігу, влада США прийшла до того, що до 1934 року золотий вміст долара знизився на 41%. Завдяки девальвації долара розподіл доходу змінився на користь промислового, а не позичкового капіталу. Тим самим були відвернені масові банкрутства в кредитній сфері, зменшилася заборгованість монополій уряду, посилилися експортні можливості США. Для стимулювання дрібних акціонерів і вкладників (приватних коштів) була створена корпорація зі страхування банківських вкладів, а також вжиті заходи захисту вкладів від ризику через біржову спекуляцію. Введення державного страхування депозитів (вкладів) сприяло запобіганню банкрутств, підвищувало довіру вкладників (Королькова, 1992, с. 113).

Центральне місце в заходах "Нового курсу" відводилося проблемі відновлення промисловості. Так, в число учасників Національної адміністрації оздоровлення увійшли економісти, представники Торгової палати, представники фірм «General Motors», «Standard Oil», а також представники багатьох інших великих концернів США. Головою Адміністрації був призначений генерал Х'ю Джонсон. «Закон про відновлення промисловості» включав у себе систему державного регулювання промисловості, як найважливішого сектору економіки. Він складався з трьох розділів. Перший розділ передбачав заходи, що сприяли поживленню економіки і виведенню її з тяжкої ситуації. Основний нахил робився на «кодекси чесної конкуренції», в яких встановлювалися правила конкуренції, зайнятості та найму. У другому та третьому розділах Закону визначалися форми оподаткування та фонд громадських робіт із зазначенням порядку використання коштів цього фонду (Закон...). Для надання допомоги безробітним Конгрес створив адміністрацію громадських робіт, яку очолив міністр внутрішніх справ Гарольд Ікес. На організацію громадських робіт виділялося 3,3 млрд. дол. У числі інших заходів боротьби з безробіттям також було створення трудових таборів для безробітної молоді у віці 18-25 років. Вони забезпечувалися безкоштовним харчуванням, житлом, форменим одягом, їм платили 1 дол. в день. Чисельність молоді в таборах досягала 250 тис. осіб. Молодь очищала ліси, проводила меліорацію, займалася лісонасадженням, ремонтувала дороги. Адміністрація надзвичайної допомоги на чолі з радником президента Гаррі Гопкінсом видавала штатам дотації для допомоги безробітним. Масштаби громадських робіт, організованих американським урядом, слід визнати значними – на них до січня 1934 р. було зайнято 5 млн. осіб. Допомогу отримували 20 млн. американців (Іванов, 1989, с. 24).

У 1933 р. була створена Адміністрація долини річки Теннессі, на яку було покладено освоєння цього найбільш відсталого району. Тут здійснювалося

будівництво ГЕС, проводилися лісонасадження і боротьба з ерозією ґрунтів, контролювалася промисловість, що забезпечувалася електростанцією Теннессі. Роботи були надані для 40 тис. осіб.

Закони вводилися на два роки. Їх реалізація вела до покращення становища великих монополій, які згодом визначали умови виробництва та збуту.

Незважаючи на те, що спочатку НІРА була сприйнята американськими діловими колами з ентузіазмом, до осені 1934 р. вони, незадоволені зайвою регламентацією і централізацією, стали піднімати питання про перегляд цього Закону, тим більше, що з березня по липень 1933 р. виробництво промислової продукції різко пішло вгору. З метою запобігання радикального розвитку «Нового курсу», вони створили спеціальну організацію – «Лігу американської свободи». Тому в 1935 р., коли президент Рузвельт поставив питання про продовження терміну дії цього закону, він натрапив на сильний опір різних сил. Представники великого бізнесу критикували НІРА з позицій ідеалів свободи приватної підприємницької діяльності і бачили в ньому майже «державний соціалізм»; дрібні підприємці вважали, що НІРА послаблює їх позиції в конкурентній боротьбі з монополіями. У 1935 р. прихильників виявилось менше, ніж супротивників, і 27 травня 1935 р. Верховний суд США визнав його неконституційним, хоча регулююча роль держави багато в чому збереглася (Кредер, 1988, с. 72).

Другий важливий закон – закон Про регулювання сільського господарства – Конгрес США прийняв на початку 1933 р., напередодні оголошеного фермерами загального страйку. Для його проведення була створена Адміністрація з регулювання сільського господарства, так звана «ААА» («Agricultural Adjustment Act»). Для подолання аграрної кризи закон передбачав заходи підвищення цін на сільськогосподарську продукцію до рівня 1909-1914 рр., зокрема:

1. Посівні площі мали бути скорочені, також фермери були повинні зменшити поголів'я худоби. Влада США ввела в дію спеціальну систему заохочення фермерів, які обробляли малу кількість земель.

2. Вводилися заходи, на основі яких уряд почав фінансувати заборгованості фермерських господарств, які до 1933 року становили більше 12 млрд. доларів.

3. Держава мала право: на ремонетизацію срібла, на девальвацію долара, на випуск казначейських облігацій і білетів на суму 3 млрд. дол. Саме в цьому полягали інфляційні заходи. В підсумку, фермери за 1933-1935 рр. отримали кредитів на суму більше 2 млрд. дол. Також було рішення про припинення продажів на аукціонах розорених фермерських господарств.

Ситуація з перенасиченням ринку була настільки критичною, що у випадку, коли в країні був неврожай, то цей рік вважався вкрай вдалим. Можна навести приклад 1934 р., коли через засуху та піщані бурі, відбулося суттєве скорочення врожаю. Це зіграло позитивну роль, оскільки за рахунок цього уряду вдалось підтримати ціни на сільськогосподарську продукцію, що призвело до покращення ситуації у аграрному секторі. Вже до 1936 року доходи фермерів збільшились на 50% (Маркова, 1991, с. 135).

В 1935 році почався другий етап «Нового курсу», який був викликаний крайнім незадоволенням робітників. В період з 1933 по 1939 рр. більше 8 млн. людей активно бастували за покращення їх прав. Вони вимагали від

федеральної системи введення соціального страхування. Це змушувало Рузвельта ухвалювати закони, які могли б задовольнити запити страйкарів.

5 липня 1935 року Рузвельтом був підписаний закон Вагнера (за іменем сенатора Роберта Вагнера) – «Національний акт про трудові відносини». В законі йшлося про необхідність захисту прав робітників за допомогою професійних союзів та укладення з підприємцями колективних договорів. Також робітникам надавалось право влаштовувати страйки.

Не менш важливого значення мав закон про соціальне забезпечення, прийнятий через кілька тижнів після закону Вагнера. Ним вводилася система пенсій за віком і допомоги по безробіттю. Пенсії встановлювалися з 65 років; надавалася допомога хворим та інвалідам. Пенсійні фонди формувалися з внесків робітників і підприємств. Норми пенсійного забезпечення встановлювалися єдиними для всієї країни. Коло одержувачів допомоги, розміри і терміни виплат визначалися законодавством штатів. Однак закон поширювався на робітників великих промислових підприємств і не охоплював робітників і службовців торгівлі та сфери обслуговування (Козинець, 2015, с.233).

На другому етапі проведення "Нового курсу" збільшилися масштаби громадських робіт. Якщо на першому етапі на ці цілі виділялося 3,3 млрд. дол., то в 1935 р. — 4,9, а в 1938 р. — ще 5 млрд. дол. До початку 1936 р. на громадських роботах було задіяно 3,5 млн. осіб.

У 1938 р. був прийнятий закон «Про справедливі умови праці», яким заборонялося використання дитячої праці, на підприємствах федерального значення встановлювалися єдині норми заробітної плати, її мінімальний і максимальний рівень, допустимі межі тривалості робочого тижня — 44 години.

На цьому етапі уряд надавав допомогу не тільки великому фермерству, а й низькодохідним господарствам. Робітники-мігранти могли проживати в таборах, орендарі для купівлі ферм отримували позики, могли об'єднуватися в кооперативи. Незважаючи на те, що тривали заходи зі скорочення посівних площ, почалася кампанія з відновлення родючості ґрунтів, що було викликано негативними наслідками ряду посух і пилових бур, що спостерігалися в 30-ті роки (Маркова, 1995, с. 102-103).

Отже, період «Великої депресії» 1929-1933 рр. є дуже важким періодом майже для всіх держав. Депресія – це не тільки стан економіки провідних країн світу, а й стан людей, які стали жертвами економічної кризи. Вона показала, що виробництво великої кількості товарів не є запорукою успіху економіки, що держава повинна регулювати і контролювати економіку країни, оскільки все почалося з обвалу фондового ринку, а згодом влада США побачила недоліки й в інших сферах економіки. Руйнувалося абсолютно все, оскільки в жодній промисловій галузі не спостерігалася позитивна динаміка. Їх економіка була настільки крихкою, що порушення однієї з її складових призвело до обвалу економіки в цілому. Герберт Гувер притримувався думки, що держава сама вийде з кризи, йому здавалось, що немає необхідності регулювання економічної сфери, але в період його правління було помітним лише загострення кризи. Варто зазначити, що США дуже сильно впливали на економічну ситуацію у світі, оскільки крах їх економіки призвів до світової кризи, тому це свідчить про залежність інших країн від США. Франклін Рузвельт виявився талановитим

політиком, який зміг вивести країну із дуже тяжкого положення, тому що став главою держави саме тоді, коли вона була в критичному стані, і саме він був тією людиною, яка підняла економіку Сполучених Штатів і повернула її на попередній рівень. "Новий курс" став сукупністю заходів його уряду, який був спрямований не тільки на стабілізацію економічної ситуації і подолання наслідків «Великої депресії», а й підтримку фермерства і робітників, соціальний захист населення. Всі заходи, проведені "новим курсом", зробили його однією з найпрогресивніших сторінок історії США. Таким чином, оцінюючи "новий курс", варто відзначити, що завдяки активній регулюючій ролі держави, країна змогла вибратися з кризи, а прибутки американських монополій пішли в гору.

Список використаних джерел

Берлин И. И. Президент Франклин Делано Рузвельт. Т. 72 №4. Москва: 2002. 358 с.

Закон об оздоровлении национальной промышленности от 16 июля 1933 г. Пономарев М.В. Смирнова С.Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки. Т. 3. – Москва: 2000. 455 с.

Камінський М.І. Президент Рузвельт і його «Новий курс» реформ. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2014. № 12. 213–217 с.

Козинець О.Г., Козинець І.Г. Соціальна складова політики нового курсу Ф.Д. Рузвельта. Молодий вчений. 2015. № 2 (1). 230–234 с.

Коломойцев В.Е. 100 дней президента Ф.Д. Рузвельта. К.: Молодь, 1998. 414 с.

Королькова Е. И. «Новый курс» Ф. Рузвельта. Москва: 1992. 215 с.

Кредер А. А. Американская буржуазия и «новый курс», 1933-1940. Саратов: 1988. 198 с.

Мальков В. Л. «Новый курс» в США. Социальные движения и социальная политика. Москва: 1973. 266 с.

Маркова А. Н. История народного хозяйства капиталистических стран (до второй мировой войны). Москва: 1991. 184 с.

Маркова А. Н., Квасов А. С. История мировой экономики. Хозяйственные реформы 1920-1990 гг.: Учеб. пособие. Москва: 1995. 137 с.

С. В. Иванов. «Война с бедностью» Ф. Д. Рузвельта. Москва: 1989. 35 с.

Усанов П. Великая депрессия и Новый курс: уроки для современности. Санкт-Петербург: 2017. 44 с.

* * *

*Сергієнко Вадим, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Вільховий Ю.В.)*

**ПОЛІТИКА США НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА СПІВПРАЦЯ
ІЗ СОЮЗНИКАМИ ПО НАТО ПІД ЧАС ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ
ДЖ. БУША-МОЛОДШОГО**

У період передвиборчої кампанії 2000 року від Республіканської партії було висунуто єдиного кандидата — Дж. Буша-молодшого. Партія заявила про намір свого кандидата, в разі приходу до влади, значно знизити рівень міжнародної

залученості США, приділяючи при цьому в першу чергу увагу проблемам внутрішньополітичного характеру а не зовнішнього. Однак, з приходом в Білий дім, передвиборча риторика нової адміністрації США дещо трансформувалася, поступившись місцем більш прагматичному підходу у виробленні стратегічних орієнтирів при прийнятті політичних рішень. Надавши перевагу іншому підходу, каталізатором стали трагічні події 11 вересня 2001 року, коли в результаті терористичного акту бойовики-смертники «Аль-Каїда» скерували два з чотирьох захоплених літаків на символ ділового центру Нью-Йорка — вежу Всесвітнього торгового центру, забравши життя 2977 осіб. Терористична загроза, боротьба з новими викликами, з якими зіткнулися не тільки США, але й інші країни світу, стали своєрідною політичною передумовою для американського керівництва щодо внесення істотних коректив у зовнішню політику.

Прихід до влади Дж. Буша-молодшого та трагічні події 11 вересня 2001 року стали політично взаємопов'язаними. Оскільки, це призвело до зміни політичного курсу США, який в свою чергу, вплинув на партнерів по НАТО, зумовивши необхідність узгодження дій і вироблення загального підходу до подолання глобальних загроз. В основі американського погляду на основи взаємодії з НАТО лежала зовнішньополітична «доктрина Буша».

Формування «доктрини Буша» відбувалося в умовах сформованої транснаціональної терористичної загрози. Консервативна модель республіканської адміністрації спиралася на протиставлення ціннісних установок «західних демократій» і антизахідного ісламського фундаменталізму міжнародних терористичних організацій. Неоконсервативна політична ідеологія спиралася на принципи моралізму, інтернаціоналізму, мілітаризму та абсолютизації демократичної системи. Моралізм республіканської адміністрації знаходився у взаємозв'язку з концепцією американської винятковості. Опора на інтернаціоналістський підхід дозволяла стверджувати необхідність захисту національних інтересів США від виникаючих загроз, які можуть реалізовуватися на території самої американської держави. Тому захист національних інтересів США вимагає втручання, в тому числі і військового, у зовнішні і внутрішні справи іноземних держав на основі моделі «превентивних дій». Використання військової сили при вирішенні політичних проблем вважалося виправданою, так як це забезпечувало досягнення ефективного результату. Таким чином, неоконсерватори віддавали перевагу силовим діям, відсуваючи на другий план дипломатичні та економічні засоби (Батюк, 2007, с.22-23).

Адміністрацією Дж.Буша-молодшого була висунута концепція «превентивних дій» для опору національним або глобальним загрозам. Багато в чому виправдання даного підходу служив страх поширення зброї масового знищення та використання її як засобу терору. Схильність неоконсерваторів до застосування збройної сили визначалася не фактом загрози, а теоретичною можливістю її виникнення при тих чи інших обставинах. Небезпека даного підходу полягала в тому, що необхідність проведення «превентивної війни» визначалася самим ініціатором. Це б, у свою чергу, створило загрозу довільного ініціювання ударів. Втручання у справи суверенної держави визначалося шляхом апеляції до прав людини або нездатності Ради Безпеки ООН оперативно

зреагувати на виниклі загрози (Holsti, 2004, с. 252-254).

Стратегія «превентивних дій» виступила як інструмент поширення демократії Сполученими Штатами. У планах республіканської адміністрації Дж.Буша-молодшого процес демократизації мав конкретну регіональну спрямованість — Близький Схід. З ним були пов'язані численні інтереси США: політичні, що визначалися необхідністю протидії терористичній загрозі; економічні, засновані на енергоносіях і їх контролі, а також регулюванні ринку енергоресурсів (США...2004, с.8-11). Американські неоконсерватори підтримували використання збройної сили щодо окремих держав Близького Сходу, відповідно до американських інтересів.

Американська адміністрація Дж. Буша-молодшого не без підстав виділяла Близький Схід як пріоритетний регіон. Керівництво США вважало, що поширення демократії та реформування ісламського суспільства регіону, відповідно до стандартів американської демократії, сприятиме не тільки зближенню систем, а й зменшенню загроз національним інтересам США. Таким чином, демократизація ісламських країн гарантувала національну безпеку американського суспільства. Як зазначав Дж. Буш-молодший під час Другої іракської війни, «до тих пір, поки Близький Схід залишається місцем тиранії, безвиході та гніву, він буде породжувати радикальні ісламістські рухи, які загрожують безпеці Америки і наших друзів. Таким чином, Америка слідує прогресивній стратегії свободи на великому Близькому Сході. Ми будемо кидати виклик противникам реформ, протистояти союзникам терору й очікувати високих стандартів від наших друзів». (Bush...).

У вересні 2002 року держсекретар США К. Райс під час виступу в Манхеттенському інституті підкреслила, що «деякі загрози потенційно ...не можуть бути відвернені. Екстремістів, які прагнуть представити самогубство як священну дію, навряд чи можна стримувати. І новітні технології вимагають нового погляду на те, коли загроза дійсно стає «неминучою». Тому, виходячи з міркувань здорового глузду, США повинні бути готовими вжити заходів, до того, як загрози повністю втілилися» (Rice...).

З початком іракської війни Дж. Буш-молодший зазначав, що «головний обов'язок нашого покоління – поширювати свободу, особливо на Близькому Сході <...>. І перемога свободи в Іраці посилить нового союзника у війні з терором, надихне демократичних реформаторів від Дамаска до Тегерана, принесе надію і прогрес в проблемний регіон. Таким чином, відведе жакливу загрозу від життя наших дітей» (Bush...).

Вироблена під час підготовки і проведення Другої іракської війни «доктрина Буша» включала в себе чотири компоненти: 1) існування взаємозв'язку між внутрішньополітичним режимом держави та її зовнішньою політикою; 2) надання виняткового характеру загрозам, з якими стикається Америка, і необхідність рішучих та екстраординарних заходів щодо їх нейтралізації; 3) виправдання превентивних дій політичною необхідністю; 4) в цілях забезпечення політичної стабільності, США беруть на себе відповідальність за домінування в основних галузях світової політики (Харкевич, 2009, с. 99-110). Слід сказати, що хоч «доктрина Буша» в 2000-х рр. і не вплинула на зміст стратегічних документів НАТО, тим не менш, вона багато в чому визначила залучення сил Альянсу до операцій за основними межами

діяльності Альянсу (на той час в Афганістані) в рамках реалізації програми МССБ (International Security Assistance Force). З 2006 року НАТО прийняла командування силами в Південному Афганістані.

У роки правління Дж. Буша-молодшого широкого поширення набула теорія держав-ізгоїв (Харкевич, 2009, с. 99-110). До категорії держав – ізгоїв американська адміністрація відносила ті країни, в яких порушуються міжнародні стандарти політичної поведінки, а також здійснюється систематична дискримінація та порушення прав людини на основі расового або гендерного аспектів, здійснюються репресії проти власного населення. Саме держави-ізгої повинні бути піддані процесу демократизації, в першу чергу, за допомогою зміни режиму або переходу всієї повноти влади в руки політичної опозиції. Щодо цих країн демократія сприятиме становленню правової системи, заснованої на стандартах західноєвропейського суспільства (Carpigli, 2003, с.377-378). Так звані держави-ізгої стали розглядатися в якості найбільш ймовірних об'єктів військових вторгнень США та їх союзників по НАТО. В якості сценаріїв наступальних актів насильства вказувалися і держави Близького Сходу, наприклад, Сирія (Елліот, 2009, с. 69-90).

З точки зору республіканської адміністрації США, демократизація країн ісламського Близького Сходу сприяла б зниженню терористичної загрози і виступала б протидією радикальному екстремізму і терору. Поширення демократії в регіоні залучить в орбіту США нових прихильників ліберально-демократичних цінностей, що сприятиме посиленню присутності США в нестабільних регіонах і витісненню з них можливих конкурентів.

Американська адміністрація орієнтувалася на використання своєї військової потужності більшою мірою, ніж на задіяння союзників по НАТО. Не можна відкидати і прагнення нормалізувати відносини й убезпечити союзника США в Близькосхідному регіоні – Ізраїлю. Американська тенденція демократизації Близького Сходу була висловлена президентом США Дж. Бушем-молодшим.: «демократія формує ідеологію<...>, яка запевняє людей у тому, що вони вільні – вільні робити свій вибір. Ідеологія нашого ворога говорить про те, що лише деякі гідні робити вибір, і якщо вам не подобається те, у що ми закликаємо вас вірити, ми залякаємо вас або вб'ємо.

<... >Очевидно, що єдиний спосіб зупинити терористів полягає в тому, щоб знищити їх темний світогляд ненависті і страху, запропонувавши багатообіцяючу альтернативу політичної свободи та мирних реформ» (Berger, 2003. с. 68-69). США бачили політичну підтримку у співпраці з помірними авторитарними режимами держав басейну Перської затоки. Котрі демонстрували видимість проведення реформ і могли розглядатися в якості форпосту демократизації регіону.

Спрямованість американської політики на Близькому Сході чітко демонструвала прагнення США до проведення односторонніх дій, без задіяння арсеналу і військово-політичного потенціалу НАТО. Це пояснювалося впевненістю Сполучених Штатів у власних силах, громіздкістю управлінського апарату Альянсу та необхідністю застосування екстраординарних заходів. Ряд європейських членів НАТО не підтримували американську політику в регіоні (Schmidt, 2008, с. 195).

Військові кампанії в Афганістані та Іраці, що спричинили зміни режимів, в

тім не призвели до швидкої демократизації суспільства. Зіткнувшись з військово-політичними складнощами, американська адміністрація стала говорити про необхідність залучення сил НАТО для підтримки безпеки в регіоні. В цілому, американська доктрина просування демократії з нахилом на односторонні дії продемонструвала свою низьку ефективність.

Оголошена адміністрацією Дж. Буша-молодшого війна з тероризмом призвела до змін у відносинах США і НАТО. Це було викликано тактичною необхідністю американського уряду продемонструвати ефективність протистояння новій глобальній загрозі, яка кинула виклик США на її території. Тут поєднувалися внутрішньополітичні та зовнішньополітичні причини: з одного боку, необхідність консолідації американського суспільства перед загрозою терористичних дій; з іншого боку, оперативною ефективністю військового протистояння мусульманському терористичному екстремізму (Berger, 2003. с 68-69).

Невдалі уроки Косівського конфлікту 1999 р. наочно показали неефективність громіздкої структури військового управління в рамках миротворчої акції НАТО. Саме цим пояснюється невтручання НАТО у військову операцію США проти талібів в Афганістані 2001 р. (Howorth, 2003, с. 7; 111; 34-35, 69). На думку, американського сенатора Р. Лугара, неучасть Альянсу в афганській операції 2001 р. пояснювалося необхідністю в стислі терміни мобілізувати військовий потенціал для проведення операції проти талібів, що в умовах взаємодії США з системою НАТО було досягти проблематично. Тому це «легше було зробити самостійно» і Пентагон віддав перевагу системі єдиного командування перед складною натовською системою управління. Р. Лугар зазначав, що крім системи військової ефективності існував фактор політичної довіри. В очах американського керівництва європейські союзники по НАТО втрачали образ надійних партнерів політики США. «Роки скорочення оборонних витрат і невдачі щодо поліпшення Європейського військового потенціалу викликали сумніви в здатності європейців внести істотний внесок у забезпечення безпеки. Вірно це чи ні, але спадщина Косово посилювала побоювання, що НАТО не підходить для ведення сучасної війни» (Gerges, 2011, с.137).

Афганська операція США і НАТО проти талібів 2001 р. продемонструвала вибірковий характер до вибору партнерів при проведенні військової операції силами американської армії. Відбір партнерів визначався їх здатністю швидко та ефективно взяти участь у бойових діях як в рамках НАТО, так і на основі двосторонньої домовленості поза євроатлантичними структурами. Тим не менш, НАТО стало основою формування таких коаліцій. Їх ядро складали держави-члени Альянсу, пов'язані з США тісними партнерськими відносинами. Як заявляв міністр оборони США Д. Рамсфелд, «мета визначає коаліцію, а не коаліція – мету» (Gerges, 2011, с.140).

Деяке охолодження США до НАТО на початку афганської кампанії носило, більшою мірою, тимчасовий характер, що визначався політичною необхідністю продемонструвати американському суспільству здатність держави протистояти виклику тероризму і схильність республіканців до рішучих наступальних дій. Односторонні дії США проти талібів викликали критику на початку 2002 р., в якій, серед іншого зазначалася помилковість односторонніх дій американської

адміністрації та необхідність залучення НАТО до проведення антитерористичних дій (Ghesiu, 2005, с.124). Залучення у війну з міжнародним тероризмом партнерів по НАТО додало б діям США більшу легітимність. На думку американського історика В. Пфаффа, адміністрація США визнала значення військового потенціалу НАТО, який міг бути задіяний в антитерористичних діях. «НАТО залишається для Сполучених Штатів цінним інструментом, незамінним для військових операцій США в Європі, на Близькому Сході, в Західній і центральних частинах азіатського континенту. Вона забезпечує добре розвинену і розгалужену військову інфраструктуру та мережу військових баз в Європі».

Американська адміністрація Дж. Буша-молодшого з 2002 р. підтримувала ідею розширення НАТО, керуючись тим, що США вдасться використовувати цю взаємодію в своїх цілях. Розширення НАТО дозволило б об'єднати європейські держави навколо Сполучених Штатів в стратегічному відношенні, а також створювало б можливість для перетворення Альянсу в інструмент американської політики, який можна було б використовувати не тільки в рамках європейського простору, але і поза ним.

Саміт, що пройшов в 2002 р. в Празі, призвів до пошуку ефективної взаємодії між США і НАТО. В ході обговорення проблеми майбутнього НАТО, були визначені три найбільш ймовірних шляхи модернізації Альянсу. Прихильники першого шляху вважали, що в сучасних умовах трансконтинентальних загроз європейські партнери по НАТО не в змозі забезпечити безпеку, тому слід в рамках НАТО розмежувати функції: США забезпечують використання військової сили, а партнери по НАТО – її фінансування. Прихильники другого підходу вважали, що Північноатлантичний альянс збереже свою роль військово-політичного союзу, в рамках якого США візьме на себе відповідальність за використання збройних сил, а європейські партнери складуть основу миротворчих сил, що забезпечуватимуть прикриття військових операцій. Прихильники третього підходу дотримувалися позиції, що НАТО має очолити боротьбу з тероризмом на глобальному рівні (Conservative...).

Головним результатом Празького саміту стали рішення, що підкреслили важливу роль трансатлантичного альянсу у вирішенні глобальних проблем і збереження позицій НАТО в організаційній ієрархії європейської безпеки в умовах домінування США у світовій політиці.

Рішення Празького саміту викликали критичні коментарі про шляхи трансформації НАТО в умовах глобальних загроз. В цілому, підкреслюючи роль НАТО як фактора колективної оборони і безпеки, висловлювалося побоювання за те, яке місце США прагнули відвести Альянсу. Це перетворювало НАТО на «прибиральника» за Сполученими Штатами (Missing...). Розпочата Сполученими Штатами війна з тероризмом позначила відмінність у підходах між США і європейськими державами – членами НАТО.

Якщо Сполучені Штати дотримувалися проведення військових дій з використанням високотехнологічного військового потенціалу, то європейські держави виступали за довгострокові методи юридичного (єдиний європейський ордер на арешт) та економічного (блокування джерел фінансування терористів) характеру (Rasmussen, 2002, с. 50).

Прагнення США перетворити Празький саміт на пролог майбутньої іракської кампанії не увінчалось успіхом. Надія американців на те, що майбутня друга іракська війна викличе таку ж політичну підтримку, як і перша, не враховувала світову кон'юнктуру, що змінилася. Дві ключові держави ЄС і члени НАТО (ФРН і Франція) висловилися проти нанесення удару по Іраку. У разі військового вирішення іракської проблеми вони заявили про відмову в політичній підтримці США. Іракське питання позначило розкол в НАТО— між США та європейськими державами, а також визначило відсутність політичної єдності з іракського питання серед самих європейських держав. У підсумку, в рамках другої іракської війни військові дії США були підтримані тільки Великобританією, політичне схвалення американським кроком було висловлено Італією та Іспанією (Peterson, 2004, с. 615). У лютому 2003 р. основні європейські противники іракської політики США ФРН, Франція і Бельгія відмовилися задовольнити натівський запит про надання Туреччині додаткової допомоги у зв'язку з можливим початком війни в Іраці. Берлін, Париж і Брюссель визнали надання такої допомоги Туреччині рівнозначною згоді на початок війни США проти Іраку. Таким чином, іракська війна продемонструвала відмінність у підході до вирішення глобальних політичних загроз між Сполученими Штатами та європейськими державами.

У рамках боротьби з тероризмом стратегами Альянсу розглядалися різні шляхи можливих дій Північноатлантичного союзу. Натівська концепція захисту від тероризму передбачала профілактичне застосування збройної сили, хоча саме поняття «превентивного удару» в ній було відсутнє. Концепція НАТО визначала чотири напрямки можливої військової діяльності Альянсу: 1) антитероризм; 2) ліквідація наслідків терактів; 3) контртероризм (використання наступальних заходів як в рамках НАТО, так і з використанням союзницьких коаліцій); 4) військова співпраця. Необхідно вказати на те, що рішення на застосування збройної сили з метою нанесення попереджувального удару можливе тільки на основі консенсусу (Transforming...).

Саміт НАТО, що пройшов 28-29 червня 2004 р. в Стамбулі, призвів до узгодження позицій та вироблення спільної стратегії для країн-членів НАТО в боротьбі з глобальним тероризмом. В рамках зустрічі, що проходила був позначений регіон, пріоритетний, з точки зору НАТО, у світі певних політичних інтересів Альянсу, в який увійшов Кавказ, Центральна Азія та Близький Схід. Свою позицію з даного питання позначили і США.

Висловлена помічником держсекретаря США В. Бернсом, концепція «великого Близького Сходу» передбачала прищеплення мусульманському світу американсько-європейських цінностей «відкритого суспільства». Американське бачення змін передбачало створення інститутів громадянського суспільства з наявністю обов'язкових елементів, таких як: вільні і відкриті вибори, можливість для населення брати участь у формуванні політичної влади, створення конкурентної політики, політичних партій та вільних засобів масової інформації, лібералізація економічного життя шляхом зменшення державного регулювання економіки та розширення ролі малого і середнього бізнесу (Шарипов, 2013, с. 231-233).

Стамбульська зустріч сприяла згладжуванню виниклої напруженості між окремими представниками НАТО і США, хоча ФРН і Франція

продемонстрували критику американської концепції «великого Близького Сходу». Прагматичний підхід США до визначення ролі НАТО в рамках американської зовнішньополітичної доктрини при адміністрації Дж. Буша-молодшого відводив Альянсу місце інструменту поширення цінностей демократичного суспільства, що призводило до різнобічного підходу в призначенні військового блоку. Якщо європейські члени НАТО, насамперед ФРН і Франція, розглядали її як елемент системи безпеки і не поспішали надавати їй глобальні завдання, то США, навпаки, бачили в ній і інструмент безпеки, і засіб просування американських інтересів.

Одним з ключових питань між США та європейськими членами НАТО виступав вибір засобів протидії глобальним загрозам, особливо терористичним діям. Як показала іракська криза, знайти точки дотику в цьому питанні виявилось вкрай складно. Необхідно було виробити спільний єдиний погляд на транснаціональні загрози на основі визнання єдності позицій, що видавався практично неможливим. Для пошуку компромісу слід було б активізувати стратегічний діалог з різних політичних і військових питань, в рамках якого можна зробити зусилля по виходу з політичного глухого кута (Шарипов, 2013, с. 234-235).

Трансформація зовнішньополітичної ідеології США в умовах зростання глобальних загроз початку XXI ст. багато в чому мала визначальне значення для зміни політичної стратегії НАТО з протидії глобальним загрозам. Незважаючи на розбіжності між членами блоку з питання вторгнення в Ірак, еволюція Альянсу та його стратегії була визначена політичною лінією США щодо встановлення однополярного світового порядку. Значною мірою, відповідно до інтересів США, розвиток НАТО був спрямований на вдосконалення його глобального потенціалу.

У період керівництва країною Дж. Бушем-молодшим США, безумовно, зміцнили свої позиції в якості лідера НАТО. Незважаючи на те, що підходи, запропоновані Вашингтоном, не завжди збігалися з позицією держав, що входили до Північноатлантичного альянсу, НАТО набула в особі США політичного партнера, готового до захисту не тільки своїх інтересів, а й інтересів Північноатлантичної спільноти, просування на світовому просторі глобальних інтересів військово-політичного блоку.

Список використаних джерел

Батюк В. Национальная оборонительная стратегия США после неоконсервативной революции // США-Канада: экономика, политика, культура. 2007. №7. С. 22-23.

Holsti O. Public Opinion and American Foreign Policy. Michigan, 2004. P. 252-254.

США на Ближнем Востоке: «доктрина Буша» в действии. М.: ИСКРАН, 2004. С. 8-11.

Bush G.W. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. The American Presidency Project. Електронний доступ: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=58746>

Rice C. A Balance of Power That Favors Freedom. Manhattan Institute for Policy Research. Електронний доступ: <http://www.manhattan-institute.org/html/w12002.htm>

Богданов А.Н. Внешнеполитическая идеология США и современный мировой порядок/ А.Н. Богданов. СПб.: Издательство СПбГУ, 2012. С.114-124.

Харкевич М. В. Государства-изгои как образ “другого” в мировой политике /М.В. Харкевич// Полис. 2009. №. 4. С. 99-110.

Caprioli M., Trumbore P. Identifying “Rogue” States and Testing their Interstate Conflict Behavior// European Journal of International Relations. 2003. №3. p. 377-378.

Эллиот С. Сценарий дальнейших вторжений США. Официальные документы Пентагона. М.: Европа, 2009. С. 69-90.

Schmidt B. The Bush Doctrine and the Iraq War: Neoconservatives vs. Realists// Security Studies. 2008. № 2.P. 195.

Berger S.R. A Foreign Policy for the Global Age//Foreign Affairs. – 2000. – №6. – P.12; Haglund D. Trouble in Pax Atlantica? The United States, Europa, and the Future of Multilateralism// US Hegemony and International Organizations/ ed. by R. Foot. N.Y., 2003. P. 68-69.

Howorth J., Keeler T.S. The EU, NATO and the Quest for European Autonomy.//Defending Europe: The EU, NATO and the Quest for European Autonomy.(eds.) Howorth J., Keeler T.S. N.Y.: Palgrave Macmillan. 2003. P.7; Hunter R. The European Security and Defense Policy: NATO’s Companion – or Competitor? N.Y., 2002. P.111; Kagan R. Paradise and Power. America and Europe in a New World Order. L., 2003. P.34-35,69.

Gerges F.A. The Rise and Fall of Al-Qaeda. Oxford, 2011.

Gheciu A. NATO in the “New Europe”: the politics of international socialization after the Cold War. Stanford University Press. 2005. P.124.

Conservative Policy Research and Analysis. Електронний доступ: <http://www.heritage.org>

Missing Something? The Future of NATO. A Moment of Truth// Economist.com. Special report. 2002. May 2.

Rasmussen M.V. Turbulent Neighborhoods: How to Deploy the EU’s Rapid Reaction Force// Comtemporary Security Policy. 2002. August. Vol.23. № 2. P.50.

Peterson J. America as a European Power: the End of Empire by Integration// International Affairs. 2004. № 4. P. 615.

Transforming NATO. Nato Review. Електронний доступ: <http://www.nato.int/docu/review/2003>

Шарипов У.З. Концепция «Большого Ближнего Востока» в действии/ У.З.Шарипов. М.: Институт востоковедения РАН, 2013. С.231-235.

* * *

*Сидоров Сергій, здобувач першого (бакалаврського) рівня освітньої програми
“Середня освіта (Історія)” ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Бесєдіна Н.В.)*

ПРИНЦИПИ ТРАДИЦІЙНОЇ КИТАЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ (ЗА ТРАКТАТОМ «ХАНЬ ФЕЙ ЦЗИ»)

Для ефективної державної політики особливо важливим є питання принципів управління. Політичні лідери у своїй діяльності здебільшого керуються не чіткими та оптимальними проектами і висновками, а приймають

рішення на базі певної політичної традиції та особистого досвіду. Політика, яка ведеться таким чином, не має чіткої стабільності і виваженості.

У Китаї як одній із найдавніших цивілізацій сформувалися декілька власних політичних та політично-релігійних шкіл із філософським спрямуванням. Їхні основні принципи та вчення викладені в трактатах. Одним із основних політичних напрямів у традиційному Китаї став легізм – вчення, яке ототожнює право і закон (позитивне право). Воно виникло у Стародавньому Китаї (5–3 ст. до н. е.) у формі «фацзя». Стрижнева ідея «фацзя» – беззастережне панування «сильної держави» над слабким народом». (Легізм. Юридична Енциклопедія т.3, 2001, с. 466).

Учення ранніх легістів умовно розподіляється на три течії: вчення Шан Яна – течія, яка ставила на перше місце закон, Шень Бухая — про владу і Шень Дао — про мистецтво управління. Хань Фей розвинув ідеї ранніх легістів про управління на основі закону. Свої правові та політичні погляди він виклав у працях: «Нарікання самітника» (235 до н. е.), «П'ять паразитів» (234 до н. е.), «Хань Фей Цзи» (складена учнями і послідовниками Хань Фея після його смерті у численних редакціях). (Хань Фей. Юридична енциклопедія т. 6, 2004, с. 321).

Найбільш чітко й унормовано ідеї Хань Фея викладені у трактаті «Хань Фей Цзи». Він став узагальненням поглядів легістів і мав неабиякий вплив на подальший розвиток політичних традицій країни. Мислитель створив цілісну систему науки про управління на основі закону, яка складалася з трьох елементів: законів, влади і мистецтва управління. Книга, ймовірно, могла призначатися для правителів власної держави Хань, але не знайшла втілення на батьківщині автора. Однак вона дуже сподобалася правителеві держави Цінь, головному ворогу Хань.

У трактаті «Хань Фей Цзи» одним із основних питань є питання влади правителя і співвідношення її з владою чиновників, що завжди пов'язано з проблемами заколотів та переворотів. За Хань Феєм, правитель повинен «бути подібним до божества», що не дозволить підлеглим виявити його впадіння та знайти його слабкі місця. В історії є багато випадків, коли наблизений до правителя чиновник організовував заколот і ставав новим правителем.

Закони, за традицією легістів і в трактаті «Хань Фей Цзи», мають першочергове значення. Їх дотримання і зміст спираються на принципи «нагороди і покарання», котрі Хань Фей називав «двома важелями», тобто двома інструментами в руках правителя для реалізації влади.

Хань Фей у своєму стилі неодноразово закликав верховну владу правителя слідувати за чиновництвом і спадкоємцями престолу: «Коли спадкоємці престолу стають багаточисельними, на царську родину чекають нещастя і скорбота. Щоб попередити їх, треба час від часу обрізати дерева і не дозволяти гілкам розростатися занадто пишно... Тільки правитель має владу і в його руках вона вбиває як блискавка» (Искусство управления. Вступ. пер. ст. и коммент. В.В.Маявина, 2004, с. 145).

Значна увага у трактаті приділена важливому питанню влади у палаці. Хань Фей наводить декілька прикладів діяльності правителів та їхніх підлеглих. Це, на думку автора, покликане донести до правителя думку про недовіру не тільки чиновникам, а й членам власної сім'ї. «Якщо правитель сильно довіряє сину, радники знайдуть спосіб використати сина задля того, щоб досягти власних

цілей» (Искусство управления. вступ. пер. ст. и коммент. В. В. Малявина, 2004, с. 149). Подібні твердження у трактаті стосуються й дружин правителя. Через весь текст праці проходить думка про егоїзм людей та їхні прагнення, породжені самолюбними мотивами. Саме це, як стверджує філософ, є аргументом недовіри до родичів.

Головне мірило людських чеснот, за «Хань Фей Цзи», – це відданість правителю, беззаперечне підпорядкування закону і військові досягнення. Саме за цими принципами потрібно відбирати підлеглих, – упевнений автор трактату. Однак, як зазначає він далі, правитель не повинен сліпо довіряти й найдостойнішим.

Таким чином, особливістю вчення Хань Фейя про мораль був утилітаризм. Він заявляв, що добро і зло потрібно визначати лише за наслідками діянь, якщо закон не порушений, а злочинне діяння не здійснено, а будь-які думки та дії не були зреалізовані, то такі вчинки не можуть кваліфікуватися як злі чи добрі. (История китайской философии. Пер. В. С. Таскина. Ред М. Л. Титаренко, 1989, с. 174).

Без сумніву, досягненням «Хань Фей Цзи» було вдале поєднання теорій попередників Шан Яна і Шень Бухая. Хань Фей, на відміну від Шан Яна, основним об'єктом дослідження визначав не весь народ, а лише чиновників, оскільки саме від них залежала ефективність заходів правителя. (Переломов. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. 1981, с. 167). Також філософ виокремлював необхідні засоби контролю за чиновниками: стеження за ними, суворі застереження, залякування, система доносів самих чиновників один на одного.

Така концепція, розроблена легістами, була більш прийнятною для окраїнних правителів спохи, дозволяла міцніше й ефективніше здійснювати контроль за населенням, сприяла посиленню царств та їхнім успіхам у боротьбі з більш відсталими царствами задля об'єднання Китаю.

Остаточна перемога вчення законників у Китаї пов'язана із захопленням усього регіону державою Цінь, реформованою легістом Шан Яном. Ця країна унаслідок реформ, які покінчили з пережитками патріархально-кланового минулого, почала швидко посилюватися, що й призвело наприкінці III ст. до н. е. до захоплення правителем цього царства усієї території Чжоу та проголошення ним нової династії – Цінь. (Васильев. История религий Востока. 1983, с. 252).

Засновник династії імператор Цінь Ши Хуан-ді (259-210 рр. до н. е.) поширив на весь Китай «законницьку» систему адміністрації та чиновництва, засновану на ідеях легізму. Сам правитель був у захваті від легістських текстів, які пізніше отримали назву «Хань Фей Цзи».

Ознайомившись з головними постулатами та ідеями Хань Фейя, імператор побажав його приїзду до царства Цінь. Але при прибутті до Цінь учений був ув'язнений за наказом імператора, підмовленим придворним адміністратором Лі Сином. (Переломов. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. 1981, с. 168).

Імператор Цінь Ши Хуан-ді проводив цілеспрямовану політику обмеження тих сфер культури, котрі загрожували пануванню легістської ідеології. В 213 до н. е. був виданий наказ імператора про знищення конфуціанської літератури,

яка зберігалася у приватних колекціях, за винятком гадальних текстів, книг з медицини, фармакології та землеводіння. При цьому література в державних архівах була збережена. 460 учених-конфуціанців були живцем закопані в землю, велика кількість їхніх однодумців виселена на окраїни держави. (Переломов. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. 1981, с.203).

Однак створена Цінь Шихуаном система управління не змогла після його смерті забезпечити збереження імперії Цінь. На середину II ст. до н. е. із посиленням впливу бюрократії, яка потребувала ідеологічного обґрунтування свого становища у суспільстві, при дворі зароджується інтерес до конфуціанства. Конфуціанські мислителі шукали шляхи синтезу з легізмом, намагалися поєднати ці дві філософсько-політичні школи. Ідеї легізму, вміщені у «Хань Фей Цзи» і втілені в життя, суттєво підвищили роль бюрократії, незважаючи на свою промонархічну орієнтацію. Чиновники були зацікавлені в обмеженні влади правителя на свою користь, тому шукали вихід в ідеологічному поєднанні ідей легізму та конфуціанства.

Синтез двох течій був досить успішним. Це було обумовлено такими обставинами: ідеї легізму дозволили розвинути традиційні китайські інститути управління, провести централізацію влади, організувати суди, апарат влади; легізм і конфуціанство мали багато спільного, не дивлячись на певні принципові протиріччя, обом ідеологіям був притаманний раціоналізм, факт верховної влади правителя не ставився під сумнів, протиріччя було в питанні щодо ролі чиновництва. Народу відводилася роль пасивної керованої маси, але керованої вміло та ефективно.

Після смерті Цінь Ши Хуан-ді, в імперії розгорнулися масові повстанські рухи проти його спадкоємця, проти жорстокої експлуатації народних мас і терору щодо конфуціанськорієнтованих мислителів та чиновників. Унаслідок перемоги повстання було покинено з винятково легістською державою, яка проіснувала чотирнадцять років. Ідеологи конфуціанства засуджували ідеї законників, втілені в деспотичній імперії Цінь Ши Хуана, однак повністю відмовитися від деяких досягнень легістичної ідеології вони не змогли.

Імператор наступної династії Хань У-ді дозволив своєму міністру-реформатору Дун Чжун-шу змінити характер первинного конфуціанства та оновити його за рахунок запровадження окремих легістських принципів. Ця доктрина стала офіційною державною ідеологією імперії Хань. (Васильев. История Религий Востока. 1983, с. 253).

Хоча впродовж наступних періодів історії традиційного Китаю повернення до повної легістської форми держави на довготривалий час не відбувалося, частина рис, притаманних цій ідеології, гармонійно «вплетася» в китайську форму управління у дещо зміненому вигляді. Пізніше до легістських доктрин і постулатів неодноразово зверталися китайські реформатори, намагаючись посилити роль правителя у системі управління державою та обмежити вплив чиновників, У своїх проєктах вони переважно спиралися на ідеї, викладені у трактаті «Хань Фей Цзи».

Список використаних джерел

Искусство управления. Сост. пер. вступ. ст. и коммент. В. В. Малявина – М.: «Издательство Астрель», – 2004 – 430 с.

История китайской философии. Пер. В. С. Таскина. Ред М. Л. Титаренко – М.: Прогресс, – 1989 – 552 с.

Васильев. Л. С. История религий Востока. – М.: Издательство «Высшая школа», – 1983 – 368 с.

Переломов. Л. С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. – М. : Наука, – 1981 – 334 с.

Легізм. Юридична енциклопедія. (у 6 т.) ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) (та ін.). — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3. — С. 466. — ISBN 966-7492-03-6. (Електронний ресурс) – Режим доступу: <https://leksika.com.ua/11510513/legal/legizm>

Хань Фей. Юридична енциклопедія : (у 6 т.) ред. Кол. Ю. С. Шемшученко (відп. Ред.) (та ін.). — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. — Т. 6. — С. 321. — ISBN 966-7492-06-0. (Електронний ресурс) – Режим доступу: https://leksika.com.ua/12461220/legal/han_fey

* * *

*Сухостат Валерія, здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти заочної форми навчання освітньої програми
«Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Тронько Т.В.)*

РІЗНОМАНІТНІСТЬ ШЛЯХІВ НАЦІЄТВОРЕННЯ

Російська агресія 2014 року по відношенню до нашої держави актуалізувала проблему творення української нації. У науковому дискурсі щодо проблеми націєтворення слід виділити таких представників В. Філіпчука, Г. Касьянова, В.Вілкової, Ю. Бромля, Е. Сміта та інших. Якщо говорити про українські дослідження, то ще у XIX ст. М.Грушевський у межах народницької школи в історіографії розробив схему «тяглості» української історії, яку і було покладено в основу націєтворення (Філіпчук, 2013, с. 26).

Метою статті є дослідження шляхів та чинників націєтворення в процесі державотворення.

Вітчизняні дослідники при обстоюванні своїх поглядів на націєтворення інколи використовують ознаки лише етнічної або політичної нації, хоча тут важливо застосувати комплексний підхід. Сьогодні існує багато визначень поняття «нація», але переважно воно вживається у двох значеннях:

1) політична (громадянська) нація — суверенна спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження; синонім «державна-нація»;

2) етнічна нація — усталена спільнота людей, об'єднана етнокультурним походженням (Бондар, 2012, с. 318).

До найголовніших рис нації, як правило, відносять:

- спільні міфи та історичну пам'ять;
- спільну масову, громадянську культуру;
- єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;
- спільну економіку з можливістю пересуватися у межах національної території;
- національну ідею (яка включає політичну програму розвитку спільноти);
- першість національного в ієрархії ідентичностей спільноти.

Для багатьох національних держав існувала нагальна проблема продовження націєтворення, використовуючи вже інституційні механізми. Така проблема існувала принаймні у тих націй, які запізнилися із творенням своєї держави (Італія, Німеччина зокрема). Відомий італійський ідеолог д'Адзельйо зазначив із цього приводу: «Ми створили Італію, тепер треба створити італійців». Саме винахід традиції і допоміг сконструювати національну ідентичність у широких мас населення, яких вона ще не зачепила.

Як вважає Г. Касьянов, нації створюються шляхом трансформації етнічної групи у складі багатоетнічної держави в самосвідому політичну спільноту або ж злиттям різних груп і формуванням поліетнічної чи однорідної культури, якою опікується модерна держава (Касьянов).

Важливим є процес конструювання національної (а як указують окремі дослідники і етнічної) ідентичності як одного з ключових факторів націє- та державотворення. Ідентичність є своєрідним «спільним знаменником», навколо якого не лише триває соціально-політичний процес, але який є і можливим об'єктом свідомого спрямування дій різних груп суспільства, політикуму, органів державної влади. Тому значний інтерес, на думку В.Філіпчука, становить конструктивістська школа націєтворення та етногенези (Філіпчук, 2013, с. 34).

Говорячи про європейські дослідження націєтворення, Е. Геллнер у своїй книзі «Нації та націоналізм» не лише сформулював чітку концепцію нації як форми розвитку людської спільноти у процесі переходу до індустріального суспільства. Його висновки стали основою для подальших досліджень провідних сучасних учених у сфері націєтворення, зокрема, його студента, а згодом відомого дослідника теми нації та націєтворення Е. Дж. Сміта до нинішнього критика і послідовника, професора націоналізму Лондонської школи економіки та політичних наук Дж. Брейлі. Чинниками націєтворення, відповідно, виступають такі прийоми, як комунікація, урбанізація, масова освіта та участь у політичному житті (Філіпчук В. Націєтворення..., 2013, с. 32).

Серед культурних чинників націєтворення одним із найважливіших була кодифікація національних мов. У XIX – XX ст. простежується масштабна стандартизація та масове впровадження національних мов. XIX століття стало золотим епоєю філології, лінгвістики та літератури. Наприклад, у 1789 – 1794 рр. з'являється шеститомний словник російської мови. У 1792 р. вийшла історія чеської мови і літератури. У 1814 р. Вук Караджич опублікував словник сербської мови (Касьянов).

Ще одним важливим аспектом націєтворення було конструювання власної історії. В першій половині XIX ст. з'являються багатотомні історії Франції, Німеччини та Англії. У Російській імперії, що перейняла дух часу, теж були започатковані археографічні розвідки. Друга половина XIX – початок XX ст. – це період справжньої зливи національних історій, кожна з яких по-своєму легітимізувала право націй на політичне буття (Касьянов).

У цілому дослідники виділяють такі шляхи націєтворення:

1. Інтеграція коли окремі соціальні угруповання об'єднуються. Так виникло більшість європейських націй.
2. Асиміляція змішання різних народів. Так виникли нації Північної і Південної Америки.

3. Консолідація зміцнення, коли відбувається злиття кількох етнічних груп в укрупнену спільноту (Швейцарська конфедерація).

Е.Ян вказує, що світова історія «знає два основні шляхи виникнення нації як політичної спільноти за волевиявленням». Перший із них «був проведений Францією», де «громадяни самі оголосили себе нацією та перетворили існуючу у традиційних межах абсолютистську династичну державу на націю-державу». Другий «історичний шлях» утворення нації як «політичних спільнот» був пройдений США. Там «виникнення нації-держави» стало «продуктом поділу британської правової спільноти», здійсненого «у процесі самовизволення підданих і перетворення їх у громадян» (Вілков, 2011, с.80).

Найпосплідовніше процес націєтворення у Східній Європі описує М. Грох (його триступенева схема стадій „А”, „В” і „С”). Вчений розуміє націю як штучно сконструйовану інтелектуальними і політичними елітами масову політичну спільноту.

За висновками дослідників, у процесі націєтворення потрібно забезпечувати і збереження культурно-історичних цінностей, надбань та досягнень нації не шляхом їх «консервування», а шляхом залучення їх у дію, зорієнтовану на досягнення цілком сучасних, актуальних цілей та потреб громадян, а також сприяти такому залученню і самих громадян, що забезпечуватиме підсилення згуртування нації, її подальше «творення», оскільки процес націєтворення не є способом, тим більше інструментом досягнення певного стану, але є самим станом, в якому лише й може перебувати життєздатна нація (Філіпчук, Державотворення..., 2013, с. 42).

Як зазначив Е. Сміт, «Ми можемо називати державу «нацією-державою» тільки коли окрема етнічна та культурна популяція проживає в кордонах держави, а кордони цієї держави збігаються з потребами цієї етнічної й культурної популяції» (Вілков, 2011, с. 81).

Таким чином, дослідження шляхів та чинників націєтворення не є завершеним процесом і має не лише вагоме наукове, але й практичне значення для українського державотворення.

Список використаних джерел

Бондар В. Сучасна історіографія націєтворення в Україні 1990 – 2000-х рр. Український історичний збірник. 2012. Вип. 15. С. 317 – 331. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uiz_2012_15_32

Вілков В. Етатистська парадигма нації і націоналізму: теоретико-методологічні проблеми обґрунтування. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011. Вип. 2. С. 78-91. URL: nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2011_2_6.

Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Електронний ресурс. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm>

Філіпчук В. Державотворення та націєтворення як фактори впливу на державне управління Державне управління та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 4. С. 34-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2013_4_6

Філіпчук В. Націєтворення – державне управління – державотворення: деякі теоретико-методологічні аспекти Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. Вип. 1. С. 24-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpuadu_2013_1_5

ХРИСТИАНСЬКЕ СТОРІЧЧЯ В ЯПОНІЇ

Християнство, нова для Японії конфесія, налічує до 1.5 млн. послідовників та представлене Римською католицькою церквою, Східною (Російською) православною церквою та протестантизмом різноманітних деномінацій. Історія проникнення та поширення християнських віровчень у Країні Вранішнього Сонця є надзвичайно драматичною. Це — епоха перших контактів із західним світом, епоха початкового діалогу цивілізацій, яка у подальшому мала великий вплив на культурні процеси в країні. У зв'язку з цим дослідження проблеми поширення християнської віри в Японії видається актуальним та необхідним для кращого розуміння причин ослаблення необмеженого світогляду буддизму і особливостей зіткнення на японському ґрунті двох світових релігій.

Мета статті — з'ясувати передумови, основні етапи та наслідки виникнення у Японії християнської общини; встановити причини успішної християнізації Японії у XVI ст.; визначити роль християнських місіонерів у сприйнятті японцями західної системи духовних цінностей.

Спеціальних праць із зазначеної теми немає, однак деякі дослідники, які займалися вивченням історії сьогунату Токугави та медзійської “Реставрації”, у своїх роботах побіжно торкалися питань поширення християнства в Японії. З-поміж них варто назвати праці А. А. Іскендерова, Е. Я. Файнберг, К. Кірквуда, О. Булгакової, А. Синіцина, Дж. Б. Сенсома, Дж. М. Кітагави та Н. Ніколаєвої.

Першими із європейців досягли берегів Японії португальські моряки, які висадилися на острові Танегасима (на південь від Кюсю) у 1542 році. Японці гостинно зустріли європейців, яких відтоді за незвичний зовнішній вигляд називали “південними рудоволосими варварами” (Синицын, 2007, с. 237). Найбільший інтерес серед місцевих жителів викликали португальські аркебузи. Японці які ніколи не бачили вогнепальної зброї, відразу ж взялися її копіювати, і з того часу впродовж сторіч мушкет у Японії називали “танегасима”. Вогнепальна зброя відіграла вирішальну роль у міжусобних війнах японських феодалних князів (Хамагуті, 2003, с. 64).

Поява португальських кораблів біля Японських островів була не випадковістю, а спланованою дією, яка здійснювалася у руслі загальної стратегії португальського колоніалізму. З метою вивчення ситуації в країні до Японії у 1649 році прибула місія християнських — католицьких — місіонерів, очолювана ієзуїтом Франциском Ксав'є (Кигатава, 2005, с. 189). Вони, діючи у тісному контакті з португальськими купцями, розгорнули широку релігійну пропаганду. спершу па острові Кюсю, а потім і по всій країні. Це був дуже енергійний місіонерський натиск римського католициства, відомий тоді під назвою кириситан.

За 30 років діяльності ієзуїтів у Японії було збудовано 200 католицьких церков, християнство прийняли біля 150 тисяч японців, і значну частину з них складали представники самурайської еліти. Особливо успішною була діяльність ієзуїтів на півдні країни з центром у місті Нагасакі (Синицын, 2007, с. 239).

Більшість із південних даймьо (князів) не тільки особисто прийняли католицизм, а й допомогли святим отцям обернути в лоно церкви до третини

свої підданих. Низка самурайських кланів у повному складі перейшли в християнство і стали тілоохоронцями отців – ієзуїтів.

Швидко й успішне поширення християнства в Японії можна пояснити економічними, політичними, соціальними та релігійними причинами. Місіонери з'явилися в країні у розпал жорстокої внутрішньополітичної боротьби, у період хаосу і розпачу. Народ перебував у повному безправ'ї та жахливій бідності. У цій складній ситуації, коли все вирішувала груба сила, місцеві князі використовували будь-яку можливість для посилення свого становища і вдавалися до будь-яких заходів, щоб послабити позиції реальних і потенційних супротивників (Канамокуроку, 2009, с. 120). Їхній інтерес викликала не лише вогнепальна зброя, а й вигода від посередницької торгової діяльності португальських купців. З-поміж причин, які обумовили широке розповсюдження християнства в Японії, велике значення мала позиція тодішнього фактичного правителя країни – Ода Нобунага, який відверто повороженому ставився до буддистського духовенства. Пояснювалося це тим, що у діях і поведінці буддистських бонз він убачав чи не найголовнішу перешкоду на шляху об'єднання Японії (Искендеров, 1984, с. 51). Тому Нобунага влаштовував диспути між буддистськими монахами та проповідниками-ієзуїтами, сприяв заснуванню колегій, семінарій, безоплатних диспансерів, організації до Мадриду і Ватикану місії доброї волі у складі трьох даймьо – кириситан Кюсю (Бунго, Аріма, Омура).

Прості японці часто приймали християнство, щоб продемонструвати своє невдоволення буддистським духовенством за його розкіш і бездушність, експлуататорську сутність. Крім того, тогочасні економічні та соціальні негаразди теж сприяли поширенню християнства, адже його вчення здалося японцям не таким похмурим і безвихідним, особливо щодо земних реалій. Якщо у християнстві головне – страх смерті, то у буддизмі — страх життя, безкінечного через безперервні перевтілення конкретних людей та інших живих істот (Кирквуд, 1988, с. 267). Звісно, така перспектива, особливо коли людина постійно піддається примусу та утискам, мало кого могла привабити. Тому християнські проповіді за тих суворих умов мали більший вплив на японців. Місіонери переконували японців, що варто лише прийняти католицьку релігію і хреститися, як відразу після смерті людина потрапить до раю, уникнувши будь-якого болісного переселення душі, про що постійно нагадували буддисти. Японців приваблювала увага християнства до потреб людини, проповідь рівності, новизна обрядів, одягу, символіки, демонстрація європейських технічних "чудес", медична допомога лікарів-ієзуїтів.

Крім того, ієзуїти були прекрасними лінгвістами. Вони швидко й досконало вивчали складні східні мови і проповідували на них.

Наступник Нобунага, Тойотомі Хідейосі, спершу так само проводив антибуддистську політику і підтримував ієзуїтів. Він часто зустрічався з ними, гостинно приймав їх у своєму палаці в Осака. Однак в 1587 році він без попередження видав указ, відповідно до якого всі ієзуїти мали залишити Японію. Головною причиною такої різкої зміни курсу було посилення позицій португальських місіонерів і купців-піратів на Кюсю. Захопивши острів, Хідейосі переконався, що вони повністю контролюють цю територію, як свою колонію (Булгакова, 2008, с. 289). Великі даймьо Кюсю були не тільки підпорядковані

португальцям, а й примусово обертали своїх підданих у християнство. За наказом іноземців були зруйновані буддистські та синтоїстські храми, а їхні священики і монахи вигнані. Португальці перетворювали багатьох японців на рабів і вивозили їх для продажу в Китай, Індію та інші країни (Сэнсом, 2002, с. 439). Разом із тим у діях португальських місіонерів, які відкрито втручалися у внутрішні справи Японії, підтримуючи одних даймьо і виступаючи проти інших в епоху "воюючих провінцій", Хідейосі побачив небезпеку закабалення країни іноземною державою. Фактично, незважаючи на указ від 1587 року. Японію залишили тільки декілька місіонерів, а решта продовжували свою діяльність без перешкод з боку влади (Файнберг, 1959, с. 27).

У 1603 році до влади в Японії прийшов новий правитель Токугава Ієясу. На початку свого правління він скасував антихристиянські укази свого попередника, щоб заручитися підтримкою всього населення задля об'єднання країни. Однак зі зміцненням влади сьогуна і централізацією країни, було проголошено політику самоізоляції Японії від зовнішнього світу. Християни, як представники чужої культури, також були піддані переслідуванню. У 1614 році другий сьогун Токугава Хідеада видав указ про заборону релігії киристан на тій підставі, що вона негативно впливає на добробут країни і суперечить ученням синто, буддизму та конфуціанства (Кігатава, 2005, с. 201). В указі також підкреслювалося, що нагляд за релігійною поведінкою людей повинні здійснювати буддистські священики, внаслідок чого буддизм перетворився на частину урядової структури. Церкви киристан були відразу ж зруйновані, місіонери депортовані, а віруючих-японців змушували зректися віри або висилали у Манілу, Сіам та Макао.

У 1616 році було оголошено ще більш строгий указ, який забороняв християнську релігію під загрозою смерті. Найжорстокішою антихристиянською акцією стало "Велике мучеництво у Нагасакі" 1622 року. У кампанії проти християн взяли участь два віровідступники — Фабіан Фукан, колишній брат-ієзуїт, і Томас Аракі, колишній ієзуїтський священик. Втративши більшість духовенства, киристан почали об'єднуватися у братства — Братство Пресвятої Діви (засноване ієзуїтами), Братство Серця, (засноване францисканцями) і Братство чіток (засноване домініканцями) (Кігатава, 2005, с. 202). Християнська віра найміцніше збереглася у тих районах Японії, де вона з'явилася найраніше, і головними серед них були області навколо Нагасакі. У 1623 році третій сьогун Токугава Іеміцу вдався до найжорстокіших і наймасштабніших заходів щодо знищення християнських сект в усіх кутках країни. У відповідь на релігійні переслідування, терор та непомірні податки у 1637 році киристан (селяни, рибалки та воїни разом із жінками й дітьми-всього біля 40 тисяч осіб) підняли повстання в Симабара (Сэнсом, 2002, с. 479).

Лише через два місяці сьогунату при допомозі голландської корабельної артилерії вдалося придушити це повстання. Всі повстанці були знищені самураями, а хто залишився живим- розіп'яті на хрестах вздовж дороги. Ця різанина фактично завершила викорінення християнства в Японії. В усьому були звинувачені "варвари- християни", в'їзд до Японії був заборонений, відносини з Португалією, а у 1640 році і з Голландією були розірвані. У 1641 році були заборонені всі контакти з іноземцями (Синицын, 2007, с. 289).

Руїнація християнських церков, хрестів і священних зображень була здійснена з такою безпощадністю, що у подальшому навіть слідів від них не лишилося. Упродовж двох століть ім'я Христа було синонімом чаклунства, заколоту і всього ворожого світу. По всій Японії, у кожному місті, селі, обабіч доріг, біля кожного входу в столицю були розміщені оголошення, де серед найменувань найбільших злочинів, що загрожують суспільству і державі, було накреслене одне слово з особливим клеймом. Це слово — Христос. Християнство було оголошене розбещеною сектою, яка зганьбила японська минуле. Таким чином, у 1640-х роках завершився перший етап в історії японського християнства, який традиційно більшість дослідників визначає як "Християнське сторіччя".

Другий, новітній етап поширення християнської релігії в Японії розпочався з відкриттям країни для іноземної торгівлі у 1854 році, хоча скасування антихристиянських законів відбулося лише у 1873 році, в епоху буржуазних реформ. У цей час розпочалося відновлення католицизму у колись "заборонений" острівній державі, з'явилися місії Російської православної церкви та різних протестантських церков Європи і Північної Америки (Кигатава, 2005, с. 323). У 1858 році японський уряд визнав наявність релігійних потреб іноземного персоналу в країні, тому були зроблені поступки щодо свободи віросповідання та будівництва часовень і ивентарів для іноземних концесій. Місіонери різних релігійних напрямів розпочали відкривати школи, створювати християнські асоціації, знайомити японців з християнською літературою, влаштовувати публічні диспути, співбесіди тощо. Поступово християнство проникло в усі верстви суспільства, не залишивши поза своєю сферою навіть вищі інтелігентні і урядові сфери. Коли відкрився перший японський парламент (1890 рік), то президентом палати депутатів було обрано християнина. Християни почали обіймати важливі посади в адміністрації, верховному суді, війську і флоті (Булгакова, 2008, с. 291).

Після підписання російсько-японського договору 1855 року активізувалася діяльність православних місій. У 1859 році збудована православна церква Воскресіння Христового при російському консульстві в Хакодате, а в 1868 році відкрита православна місія, діяльність якої очолив владика Ніколай (Касаткін). У японській православній церкві на 1901 рік було 27 церковних общин, християн у них — 25994, священослужителів — 36, один ігумен, 28 священників, 6 дияконів. Із них росіянами були: єпископ, ігумен, один священник і один диякон, решта-японці. Було збудовано 175 православних храмів. Православна місія відкрила у Японії катехізаторське училище, семінарію, жіноче училище, приходську школу, заснувала спілку перекладачів та "армію порятунку".

Однак, незважаючи на проголошену японською конституцією 1889 року релігійну свободу, імператорський указ 1889 року забороняв викладати учням будь-яке релігійне вчення, крім синтоїзму. Тому пропаганда християнських ідей у Японії загалом була малоуспішною. Пояснюється це несумісністю християнської моралі з усім укладом японського життя, адже проповідь всепрощення унеможливлювала помсту за приниження честі та гідності. Християнська мораль найвище ставить любов до ближнього у широкому, загальнолюдському сенсі цього слова. Ідея християнства могла прижитися лише на руїнах синтоїзму, конфуціанства і буддизму, але весь світогляд японця

базується на цих трьох ученнях, і знищити їх — означає викреслити з пам'яті те славне минуле, яке японець пов'язує з божественним періодджерелом.

Таким чином, якщо спиратися на статистичні дані різних місій за дві спроби поширення християнства, можна було б думати, що це віровчення мало деякі успіхи Японії. Але при детальному дослідженні проблеми виявляється, що у більшості випадків мало місце не глибоке обернення у християнство, а поверхнєве сприйняття його ідей та бажання японців познайомитися із західними мовами, західною наукою і технікою. Слабкі позиції християнства в Японії також обумовлені його більш агресивною нетерпимістю по відношенню до духовної традиції країни, що надзвичайно різко контрастувало з конфуціанством, синтоїзмом і буддизмом. Стверджуючи, що універсальна істина та шлях до спасіння для всього людства відкрилися винятково завдяки Ісусу Христу, християнство відкидало не тільки всі конкуруючі з ним релігійні системи, а й цінності культурного та історичного досвіду японців. Тому всі запозичені ними новації здебільшого сприяли посиленню та розвитку їхніх національних рис. До сьогодні у японському характері міцно зберігається та традиційна мораль, яка виховувалася сторіччями, і особливі життєві орієнтири, що не зламалися під натиском хвиль європейського впливу.

Список використаних джерел

Булгакова Е. Християнство / Е. Булгакова // Все о Японии. — М.: Профит Стайл, 2008. — С. 288-294.

Елисеефф В., Елисеефф Д. Японская цивилизация / В. Елисеефф, Д. Елисеефф / (пер. с франц. И.Эльфонд). — Екатеринбург: У — Фактория, 2006. — 528 с.

Имагава Канамокуроку. Исторический источник // Восток. — 2009. — №6. — С. 120-137

Искендеров А. А. Из истории португальского проникновения в Японию / А. А. Искендеров // Народы Азии и Африки. — 1984. — №4. — С. 44-45

Кирквуд К. П. Ренессанс в Японии. Культурный обзор семнадцатого столетия / К. П. Кирквуд. — М.: Наука, 1988. — 303 с.

Кигатава Дж. М. Религия в истории Японии / Дж. М. Кигатава / (пер. С англ Н. М. Селивестрова) — СПб.: Наука, 2005. — 588 с.

Николаева Н. С. Голландцы в Японии / Н. С. Николаева // Япония сегодня. — 2006. — №4. — С. 30-31

Синицын А. Ю. Самураи — рыцари Страны восходящего солнца. История, традиции, оружие. / А. Ю. Синицын. — СПб.: Паритет, 2007. — 352 с.

Сэнсом Дж. Б. Япония: Краткая история культуры / Дж. Б. Сэнсом / (пер. С англ. Кириллова Е. В.) — СПб.: Евразия, 2002. — 576 с.

Файнберг Э. Я. Начало экспансии европейских держав в Японию (1542 — 1640 гг.) / Э. Я. Файнберг. — М.: Наука. 1959. — 136 с.

Хамагути Е. Що таке японська модель: переваги та вади в добу глобалізації / Е. Хамагути / (пер. з яп.). — К.: Вид. Дім “КМ Академія”, 2003. — 136 с.

* * *

КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ

*Гончар Інна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукові керівниці – доц. Шуканова А.А., ст. викл. Дмитренко В.І.)*

МУЗЕЇ ПОЛТАВЩИНИ У 2010-2020 РОКАХ: СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Законодавство України подає таке визначення поняттю музеїв: «науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» (Закон України, 1995, с.1). Ці установи є важливою складовою сучасного соціокультурного простору країни. Вони забезпечують збереження надбань нашого народу, дозволяють людині змістовно й корисно провести вільний час, сприяють її розвитку, формують колективну пам'ять, займаються вихованням молоді. Тож дослідження кола питань, пов'язаних із функціонуванням цих установ, украй важливе.

З'ясувати, які заходи необхідні для покращення діяльності музеїв неможливо без всебічного розгляду сучасного стану та виявлення головних тенденцій розвитку, притаманних музейним установам. Важлива роль у таких дослідженнях належить статистичному аналізу. Під ним розуміємо: «аналіз статистичних даних про масові явища та процеси в соціально-економічній сфері, природі, науці, техніці з метою встановлення закономірностей стану та розвитку цих явищ та процесів, зв'язку між ними, структурних зрушень, їх прогнозування» (Геллер, 2001).

Тож, за його допомогою ми:

- проаналізуємо зміни кількісного складу музеїв області;
- встановимо співвідношення музеїв за профілем їхньої діяльності;
- дослідимо відвідуваність музеїв.

У дослідженні використані статистичні дані, розміщені на сайті міністерства культури України, бюлетні «Туристичний барометр України» Національної туристичної організації України, окремі цифри щодо музеїв області за 2020 рік були оприлюднені на курсах підвищення кваліфікації для представників музеїв та заповідників області (15 лютого 2021 р.) Катериною Фесик – завідувачкою науково-дослідного відділу музезнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Результати статистичних даних узагальнені в формі таблиць. Цифри, розміщені в них, стосуються музеїв, що мають статус юридичної особи незалежно від форми власності. Відсоткові значення заокруглені до десятих. У випадку, коли за окремі роки не вдалося виявити статистичних даних, ми застосували позначку д/в – дані відсутні.

Кількість музеїв є найважливішим маркером їхньої присутності в соціокультурному житті країни та області (таблиця 1).

Таблиця 1

**Співвідношення кількості музеїв в Україні
та Полтавській області (2010-2020 рр.)**

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
К-ть музеїв в Україні	546	570	592	608	543	564	576	574	д/в	д/в	д/в
К-ть музеїв в Полтавській області	32	33	36	38	40	40	40	37	д/в	д/в	43
%-ий показник кількості музеїв в Полтавській області до загальноукраїнського	5,9	5,8	6,1	6,3	7,4	7,1	6,9	6,4	-	-	-

Представлені результати свідчать, що в період з 2010 по 2020 роки відбувалося зростання кількості музеїв у Полтавській області. Незначне скорочення закладів у період 2016-2017 років радше виняток. У цілому, це відповідає й загальноукраїнській тенденції. Ситуація з суттєвим зменшенням музеїв у масштабах країни 2014 року напряму пов'язана з негативними зовнішньополітичними чинниками, котрі пережила України внаслідок анексії Криму та окупації частини Донецької й Луганської областей. Цей фактор можемо вважати тимчасовим й таким, що не відповідає тенденції зростання кількості музеїв як в області, так і в державі.

Частка музеїв Полтавської області щодо загальної чисельності музеїв в Україні у 2010-2017 роках коливається в межах від 5,8 до 7,4%. Порівнявши ці дані з кількістю музеїв у решті областей України, містах Києві й Севастополі стверджуємо, що за цим показником Полтавщина входить до трійки лідерів, а в 2014 році за кількістю музеїв вона поділяла перше місце з Києвом (Туристичний барометр України, 2020, с.106).

Окрім кількості, важливим показником функціонування музеїв є розподіл їх за профілем (таблиця 2). Вибір року пояснюється відсутністю даних щодо профілів музеїв по Полтавській області за інші досліджувані роки.

Таблиця 2

**Співвідношення розподілу музеїв в Україні
та Полтавській області за профілем у 2017 р.**

Профілі	Природничі	Історичні	Літературні	Художні	Мистецькі	Комплексні
К-ть музеїв в Україні	3	108	45	37	29	235
К-ть музеїв в Полтавській області	-	7	11	4	-	15
% показник розподілу музеїв в Полтавській області до загальноукраїнського	0	6,5	24,4	10,8	0	6,4

Отож, відзначаємо нерівномірність розподілу музеїв області за профілем їхньої діяльності. Музейні установи природничого та мистецького напрямку в області відсутні. Водночас, музеї представляють чотири із шести напрямів діяльності. Така картина характерна ще для 12 областей України. Це дозволяє стверджувати, що музеї області загалом різнопланові. В цілому, переважають комплексні музеї, що характерно й для всієї України. Разом із тим відзначаємо значну кількість літературних музеїв. За цим показником Полтавська область певнено лідирує серед інших областей. Зокрема, в Києві, котрий займає друге

місце за цим показником налічується 6 таких музеїв (Туристичний барометр України, 2020, с.107).

Суттєвим показником діяльності музеїв є відвідуваність (таблиця 3).

Таблиця 3

**Співвідношення відвідуваності музеїв в Україні
та в Полтавській області (2010-2017 рр.)**

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
К-ть відвідувачів по Україні	21737,9	21833,1	22441,6	22329,4	14240	15092,8	15804,1	16409,3
К-ть відвідувачів по Полтавській обл.	691,5	635,3	610,9	626,9	564,9	595	617	605,3

Тож спостерігаємо скорочення кількості відвідувачів музеїв упродовж 2010-2020 років. Пік падіння відвідуваності припадає на 2014 рік, що збігається з всеукраїнськими показниками і може бути поясненим причинами, про які йшлося вище. Упродовж 2010-2013 років музеї Полтавщини посідали 10-11 місце за кількістю відвідувачів порівняно з аналогічним показником по інших областях. Починаючи з 2014 року область займала 6-8 місце. Втім, такий стрибок пояснюється зменшенням екскурсантів у музеях Луганщини та Донеччини і виключенням із переліку музеїв АР Крим і м. Севастополь, а не збільшенням притоку відвідувачів у музеї області (Туристичний барометр України, 2020, с.76).

Таким чином, констатуємо збільшення кількості музеїв у Полтавській області за досліджуваний період. Відзначаємо, що музеї багатопланові за профілем діяльності. Відсутність в області музеїв природничого та мистецького напрямку можна розглядати як перспективу для подальшого розвитку музейної справи в області. Вважаємо, що проаналізовані статистичні дані засвідчили наявність проблем із відвідуваністю музеїв.

Список використаних джерел

Геллер І. М. Аналіз статистичний. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. / гол. ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44037

Закон України «Про музеї та музейну справу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>

Туристичний барометр України. Київ, 2020. 203 с. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>

* * *

*Давиденко Олександр, здобувач другого рівня (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми «Науки про Землю» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Логвин М.М.)*

АНАЛІЗ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ДОЛИННО-РІЧКОВИХ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ

Долинно-річкові ландшафти є однією із основних категорій сучасних ландшафтів, основою ландшафтно-екологічного каркасу, значення якого – оптимізація екологічного стану конкретного регіону, створюють сприятливі

умови для проживання та діяльності людей, урізноманітнюють структурно-функціональну організацію довкілля. Вони потребують детального і комплексного вивчення. Тому актуальним є детальний аналіз та певна класифікація долинно-річкових ландшафтів, для забезпечення правильного підходу при їх господарському використанні та в якості об'єктів для природоохоронних заходів.

Вперше вивчення річкових долин з погляду ландшафтознавства започаткував у другій половині ХХ ст. Ф.М. Мільков (1978, 1981, 1990). Під час вивчення долинно-річкових ландшафтів середньоруського лісостепу вчений розглядав формування, структуру, динаміку, господарське освоєння і охорону ландшафтів річкових долин. За результатами досліджень Ф.М. Мільков зробив важливі висновки: 1) з урахуванням віку та історії розвитку, річкові долини необхідно розподіляти на сучасні, стародавні, пра-долини та викопні долини, в особливу категорію виділяв «мертві» або сухі долини; 2) справедливим для річкових долин є правило біогеоморфологічної відповідності; 3) річкові долини є географічними жолобами, якими північні біоценози переміщуються на південь, а південні – на північ; 4) за екологічними умовами річкові долини – сховища для багатьох видів рослин і тварин, їх можна розділити на три екологічні ніші: водяну, піщану і нагірну; 5) у річкових долинах необхідно розрізняти власне долинно-річкові ландшафти та терасові ландшафти; 6) основною класифікаційною ознакою долинно-річкових ландшафтів на рівнинах є зональність. Ландшафти кожної річкової долини на будь-якому її відрізку є об'єднанням зонального типу і морфологічного виду; 7) ландшафтне різноманіття річкових долин, присутність урочищ, непридатних для господарського використання, давні традиції захисту водоохоронних лісів сприяють збереженню натуральних урочищ незважаючи на високу концентрацію населення та інтенсивне використання ландшафтів річкових долин.

Початок ХХІ століття показав зростаючий інтерес українських географів до дослідження природних долинно-річкових ландшафтів. Свідченням цього стала українсько-польська науково-практична конференція «Річкові долини. Природа – ландшафти – людина» (травень 2007 р.), де були обговорені проблеми структури ландшафтів річкових долин планети та України зокрема.

З погляду ландшафтознавства «долинно-річковий ландшафт» – це складний парагенетичний ландшафтний комплекс, який складається з річища, заплави, надзаплавних терас і схилів, що сформувалися упродовж тривалого часу у результаті ерозійно-тектонічної діяльності. Долинно-річкові ландшафти є частиною басейнового парадинамічного ландшафтного комплексу, яку він утворює разом з вододільним ландшафтним комплексом. Взаємодія між ними відбувається через парадинамічні зв'язки, що проявляються у гравітаційному впливі вододілів на низинні річкові ландшафти, міграціях тварин, перенесенні повітряних мас, господарській діяльності людей тощо. У свою чергу, долинно-річковим ландшафтам притаманні повздовжні та поперечні парагенетичні взаємозв'язки з переважаючою тенденцією до перенесення речовини, енергії та інформації від корінних схилів до річища й витоків до гирла.

Відповідно до особливостей будови водозбірної площі в басейнах виокремлюються 2 класи: долинно-річковий і вододільний. За характером

рельєфу клас долинно-річкових ландшафтів поділяється на 3 підкласи: гірський, гірсько-рівнинний і рівнинний. Типи і підтипи долинно-річкових ландшафтів виокремлюються на основі приуроченості до відповідних географічних поясів та натуральних смуг. Види визначаються геолого-геоморфологічною структурою річкових долин. Гірські долинно-річкові ландшафти характеризуються вузькістю і глибоким урізом у земну поверхню. Такі долини приурочені до гірських країн. Прокладаючи шлях між хребтами та плато, гірські річки формують ущелини та каньйони. У таких долинах наявні 2 крутих або повністю прямовисних схили та річище, часто відсутній або нечітко виражені заплава та надзаплавні тераси. Схили таких долин утворюються, в основному, зі стійких до ерозії гірських порід. У гірських областях, складених горизонтально залягаючими шарами різної щільності, для схилів характерний ступінчастий рельєф. Річищам притаманна висока швидкість течії води, переважання глибини ерозії над бічною та наявність урочищ порогів і водоспадів. Гірські долинно-річкові ландшафти характеризується найбільшою інтенсивністю парагенетичних взаємозв'язків. Нерівномірне падіння поздовжнього профілю русла, значні кути нахилу схилів, високогірний клімат зумовлюють постійну активність потоків речовини, енергії та інформації. Це проявляється у пришвидшеній ерозійно-транспортній діяльності водного потоку, частих осипах і обвалах схилів, своєрідності тваринного і рослинного світу тощо. Гірсько-рівнинні долинно-річкові ландшафти поєднують характеристики рівнинних і гірських долин. Як правило річки, які формують такі долини, беруть початок у горах, а потім прокладають шлях рівнинами. Типовим прикладом цього підкласу долинно-річкових ландшафтів є долина Дністра, яка розпочинається у Карпатах. Упродовж 50 км верхньої течії це гірська долина, а у середній та нижній – рівнинна. Рівнинні долинно-річкові ландшафти сформовані з усіх типів географічних поясів, які в свою чергу диференціюються на зональні підтипи (лісовий, лісостеповий, степовий тощо). Один зональний підтип відрізняється від іншого водним режимом річки, особливостями морфоскульптури долини, ґрунтового-рослинним покривом і тваринним світом. Зональні підтипи рівнинних долинно-річкових ландшафтів містять морфологічні види: 1) нерозвинуті долини без чітко вираженої диференціації та структурні елементи; 2) інверсійні долини з річищами, які знаходяться вище рівня заплав та відгороджені від них береговими валами; 3) молоді V-подібні долини не мають розвинутої заплави та надзаплавних терас; 4) зрілі неповні долини з широкою заплавою та серією надзаплавних терас, але без корінних схилів; 5) зрілі повні долини, які мають розвинуте річище, заплаву, надзаплавні тераси, крутий і пологий корінні схили.

Отже, найбільш актуальною є класифікація з поділом долинно-річкових ландшафтів на 3 підкласи: гірський, гірсько-рівнинний і рівнинний, кожен з яких представлений на території України. Проте на сьогоднішній день майже не ведеться активних досліджень в цьому напрямку, не дивлячись на їх актуальність.

Список використаних джерел

- Долинно-речные ландшафты среднерусской лесостепи / Мильков Ф.М., Михно В. Б., Дроздов К. А. и др. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. 256 с.
Лаврик О.Д. Долинно-річкові ландшафтно-технічні системи Правобережної

України: дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.11 / Лаврик Олександр Дмитрович. Київ, 2019. 454 с.

Річкові долини. Природа – ландшафти – людина: зб. наук. праць / редкол.: В. Круль, Б. Рідуш. Чернівці; Сосновець: Рута, 2007. 314 с.

* * *

*Козка Вікторія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Туризм» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Шуканова А.А.)*

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ АНІМАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ГОТЕЛІВ ТУРЕЧЧИНИ)

Звертаючись до етимології терміну «анімація» всі дослідники зазначають, що воно має латинське походження («*anima*» – душа, повітря, вітер) і визначає насагу, натхнення, залучення до руху, до активної діяльності, стимулювання життєвих сил (Байлик та ін, 2008, с. 5–26). Водночас анімація в туризмі має подвійний вплив, оскільки з одного боку вона виступає як послуга, що має на меті підвищити якість обслуговування, а з іншого – як реклама, що залучає клієнтів та повертає їх назад. Готельну анімацію розглядають як комплекс рекреаційних послуг, які створені на контакті аніматора з гостями, залучення до ігор та інших розваг, спрямовані на покращення настрою гостей, допомагає їм відчувати задоволення від рекреації та пробуджують бажання повернутися в готель знову (Головка та ін., 2011, с. 348). Готельна анімація відноситься до туристської анімації як виду послуг, що надаються у місці перебування туриста (готель, туристичний комплекс, транспорт) через його залучення в заздалегідь розроблену програму.

Сучасна анімація у франкомовних джерелах визначається як формула «Трьох D»: *delassiment* (розслаблення) → *divertissement* → (розваги, розважальна програма) → *developpement* (розвиток) (Шульга, 2008, с. 272). Таким чином анімаційна діяльність розпочинається з фізичного відновлення, фізичного відпочинку, тобто «розслаблення» туриста.

Із трьох головних рекреаційних функцій (лікувальної, оздоровчої, і пізнавальної) туристська анімація виконує безпосереднім чином дві функції – спортивно-оздоровчу і пізнавальну (Сергійко, 2011, с. 41).

У сфері гостинності виділяють 5 видів анімації, що забезпечують різноманітний і комфортний відпочинок рекреантів (Рис.1).

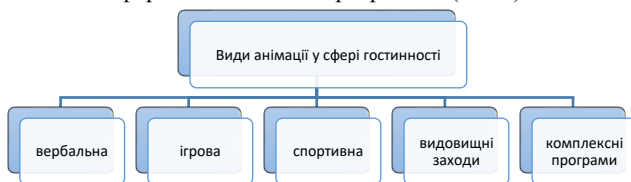

Рис. 1. Види анімації у сфері гостинності

За нашими спостереженнями у роботі анімаційних служб готелів Туреччини в спортивно-оздоровчій анімації переважає ігрова (задоволення потреб людини шляхом проведення різноманітних ігор) та спортивна

(задоволення потреб відпочиваючого шляхом проведення спортивних ігор, тематичних конкурсів). Значно в меншій мірі використовуються видовищні заходи (анімаційні шоу) та комплексні програми і майже не використовуються в спортивно-оздоровчій діяльності готелів вербальна анімація, як задоволення потреб туриста у відпочинку через спілкування.

Реалізації анімаційних програм в туристично-готельних комплексах виконує множину функцій. Досить повний їх перелік наводиться в підручниках з організації анімаційних послуг в туризмі (Кравецька ін., 2017, с. 28.) та узагальнені нами в таблиці 1.

Таблиця 1.

Функції туристичної анімації

№	Назва функції	Напрямок реалізації функції
1	Адаптаційна	допомагає туристу перейти від рутини до обстановки відпочинку
2	Компенсаційна	усуває різні типи втоми повсякденності, наприклад, фізичної та психологічної
3	Оздоровча	спрямована на рекреацію відпочиваючого
4	Стабілізуюча	відповідає за емоційне підвищення та стабільне психологічне здоров'я
5	Інформаційна та освітня	допомагає дізнатися про країну, регіон, місцевих жителів, де перебуває рекреант
6	Удосконалююча	підвищення інтелектуальних та фізичних знань
7	Рекламна	туриста можна зробити носієм інформації про країну, місто чи готель, в якому перебував рекреант
8	Холістична	вносить позитивні емоції в життя людини

Майже всі наведені функції присутні в спортивно-оздоровчій анімації. До прикладу, використання народних танців та ігор в анімації знайомить відпочиваючих з місцевою культурою та виконує інформаційну та освітню функцію.

Аналізуючи власний досвід роботи аніматором під час стажування на базі готельного комплексу «Orange County Resort Hotel Alanya» (Туреччина), я дійшла висновку про провідну роль спортивно-оздоровчих програм в діяльності анімаційної служби готелю. Це зумовлює актуальність дослідження технологічних та організаційних засад спортивно-оздоровчої анімації з метою збільшення ефективності роботи комплексу. Найбільшою популярністю серед туристів користуються спортивно-оздоровчі програми, що описані нижче.

Ранкова гімнастика. Проводиться біля моря на підлозі з м'якими килимками, під спокійну музику.

Водне поло. Водне поло є дуже популярним серед гостей, як правило, беруть участь чоловіки. Гра проводиться у воді на двоє воріт. За декілька хвилин до початку аніматор збирає гостей та ділить на команди. Гра проводиться два рази на день: зранку та після обіду. В основному, впродовж наступного тижня гості приходять самі, знаючи вже заздалегідь про «активіті».

Степ-аеробіка. Цей вид аеробіки є найбільш відомим. Він не тільки приносить задоволення, але й вимагає серйозну фізичну підготовку, тому не всі гості можуть займатися таким видом спорту. Заняття аніматор проводить на

свіжому повітрі, використовуючи платформу (ступ), максимальна тривалість 30 хвилин, завершити практику можна розтяжкою, щоб розслабити м'язи.

Аеробіка на воді. Найпопулярніший вид спорту. Заняття проходить на воді та поєднує в собі фізичні навантаження на всі основні групи м'язів людини. «Активіті» більше є розвагою для відпочиваючих, тому брати участь може будь-яка категорія людей.

Волейбол. «Активіті» проводиться на пляжі чи волейбольному полі під сіткою. Після розподілу на команди, оголосивши правила, гра починається та триває максимум 40 хвилин. Аніматор проводить заняття два рази на день та може приєднатися до гостей.

Дартс. Дартс не проводиться аніматором за правилами професійної гри, бо часу недостатньо. Кількість учасників не обмежена. Кожен гравець обирає собі цифру, в яку будуть кидати дротики суперники, тому в яку ціль влучать найчастіше, той вибуває. Той, хто програв отримує жартівливе покарання, а той, хто переміг – диплом та пам'ятний приз.

Гра «Боча». Гру проводять на піску чи траві. Аніматор розподіляє учасників порівну на дві команди та дає кожній по вісім залізних куль. Одну дерев'яну кидає вперед на кілька метрів. Завдання гостей: докинути якнайближче залізну кулю до дерев'яної. Перемагає та команда, яка набрала найбільше балів.

Kangoo jumps. «Активіті» проводяться один раз на тиждень інструктором. Фітнес полягає в стрибках та активних рухах в спеціальному взутті, яке зовні нагадує лижні черевики. Заняття потребує фізичної підготовки, тому брати участь може не кожен гість. Тренування складається з елементів аеробіки, танців та силових вправ, у середньому, заняття триває 40 хвилин.

Спортивні «активіті» аніматори проводять з урахуванням віку та стану здоров'я гостей. Тому іноді важко задовольнити потреби всіх відпочиваючих, бо прийти може як молода дівчина, так і літня жінка. Як висновок, аніматор може змінювати програму «активіті» на ходу, спираючись на вікові, фізичні, психоемоційні та інші особливості гостей. Щоб розрядити обстановку, часто використовують жарти чи конкурси.

Під час проведення «активіті» аніматор оголошує правила, поділяє гравців на команди, забезпечує інвентарем (м'яч, ворота, шапочки тощо), контролює безперервність гри, веде рахунок, залагоджує конфліктні ситуації та оголошує переможення. Аніматор за бажанням може бути гравцем. Завдання аніматора полягають у тому, щоб захопити людей, створити атмосферу азарту та захоплення.

Яскравим прикладом ефективної організації спортивно-оздоровчої анімації є готельний комплекс “Orange County Resort Hotel Alanya”, анімація в якому на високому рівні, частково саме завдяки їй готель приймає велику кількість гостей та підтримує імідж підприємства. Анімаційна діяльність ретельно спланована керівництвом, забезпечена фінансово, методично та технологічно.

Отже, анімація є невід'ємною частиною туристичного бізнесу, яка прямо впливає на розвиток туристичних підприємств, допомагає залучити нових клієнтів, тим самим збільшує дохід готелю.

Список використаних джерел

Байлик С. І., Кравець О. М. Організація анімаційних послуг в туризмі. Харків: ХНАМГ, 2008. 176 с.

Головко О. М., Кампов Н. С., Махлинець С. С., Симочко Г. В. Організація готельного господарства. К.: Кондор, 2011. 410 с.

Кравець О. М., Байлик С.І., Кравець О. М., Організація анімаційних послуг в туризмі. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 336 с.

Сергійко В. Ф. Значення анімаційних послуг в сучасній туристичній діяльності. *Географія та туризм*, 2011. Вип. 15. С. 38 – 45.

Шульга И.И. Педагогическая анимация как социокультурный и психолого-педагогический феномен. *Педагогическое образование и наука*, 2008, № 2. С. 55 – 59.

* * *

*Ляхно Дмитро, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – ст. викл. Дмитренко В.І.)*

МУЗЕЙНА АНІМАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Одним із значень терміну «популяризація» є розповсюдження чого-небудь, намагання зробити що-небудь широко відомим. Закон України «Про музеї та музейну справу» вказує, що популяризація музейних предметів і музейних колекцій та залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини є першочерговими напрямками діяльності музеїв. Одним із складників таких напрямів є популяризування історії та культури України через експонати. Зазвичай, це відбувається традиційними способами знайомства з експозицією (екскурсії, огляди, лекції тощо).

Однак, у сучасному інформаційному суспільстві цього недостатньо. Зацікавити відвідувача можна неординарними способами знайомства з експозицією, одним із яких є анімація. Вона вважається інноваційною технологією й дозволяє позиціонувати музей в очах громадськості як сучасний, творчий, атрактивний, мобільний центр, здатний задовольнити найвибагливіші потреби відвідувачів. Анімація також збільшує можливості донести серйозну інформацію простою і доступною мовою. Це особливо важливо в роботі з дітьми й молоддю, котрі вважаються головною цільовою аудиторією для застосування таких технологій.

Переважає більшість дослідників визначає анімацію як особливий вид соціально-культурної діяльності, заснований на сучасних соціальних, педагогічних, психологічних, культуротворчих технологіях, котрі забезпечують подолання відчуження між суб'єктом і об'єктом й інтенсивний відпочинок на основі цінностей культури (Ярошенко, 2005, с.17). Популярними анімаційними технологіями вважаються: театралізації, квести, історичні реконструкції, етнофестивалі, арт-клуби, творчі майстерні, екскурсії з елементами шоу тощо (Дмитренко, 2020, с.22). Усім їм притаманна емоційна складова, базована на переживаннях і почутті причетності до події. Саме це є найголовнішою принадою анімаційної діяльності музеїв та головною її метою. Психологи зауважують, що цікавість до речі, особи чи події є глибшою коли в основі її лежить емоційне підґрунтя.

Застосування анімації в музеї дозволяє доторкнутися до предметів експозиції, спостерігати як відбувається реставрація та робляться копії і навіть брати участь в цьому процесі. Влаштування театралізованих анімаційних дійств уможливило наочно відчувати епоху, пережити події, що відбулися, усвідомити, що визначні герої, представлені в музейній експозиції, були звичайними людьми зі своїми повсякденними клопотами й переживаннями. По суті, анімаційне дійство сприяє олюдненню минулого через відчуття співпричетності й забезпечує насичення емоційної сфери відвідувача новими незабутніми враженнями.

Аналіз форм роботи з відвідувачами сучасних музеїв дозволяє твердити, що основними формами анімації, котрі використовуються в них є: історичні реконструкції, музейні квести, етношоу, театралізації, пізнавальні ігри, спеціальні види екскурсій (наприклад, екскурсії для молодят у день весілля), арт-клуби, online-заходи, творчі майстерні тощо.

Найпопулярнішими серед населення, особливо молоді, є історичні реконструкції, котрі надають можливість за допомогою музейних експонатів відновити побут, культуру, події історичного минулого, тобто зануритись в інший світ, відчувати емоції переживання минулого. Історичні реконструкції ефективно використовуються музеями-замками, музеями під відкритим небом, музеями-садибами, музеями-меморіалами, предметне середовище яких стає тлом, на якому розгортаються події минулого.

Досвід закордонних музеїв засвідчує, що популярністю користується анімаційна акція «Ніч у музеї», яка дозволяє оглянути музейні колекції вночі. Крім традиційних екскурсій в нічному освітленні відвідувачам пропонуються: театралізовані екскурсії, майстер-класи, виставки «живих» картин, арт-квести, перегляди фільмів, тематичні концерти, інтерактивні ігри, перформанси, тихі дискотеки тощо (Ганкевич, 2014).

Таким чином, музейна анімація сприяє популяризації історії та культури України на чуттєвому, емоційному рівні. Саме тому вона користується популярністю серед відвідувачів, а сучасні технології дозволяють зробити її більш вражаючою та афективною.

Список використаних джерел

Ганкевич Р. Україна долучиться до міжнародної культурної акції «Ніч у музеї» URL: https://zaxid.net/ukrayina_doluchitsya_do_mizhnarodnoyi_kulturnoyi_aktsiyi_nich_u_muzeyi_n1308797

Дмитренко В.І. Історія впровадження анімаційних технологій в практику музеїв м. Полтава. Гілея: науковий вісник. 2020. Вип. 158 (№10). Ч. 1. Історичні науки. С. 21-24.

Ярошенко Н.Н. Социально-культурная анимация. Москва: МГУКИ. 2005. 126 с.

* * *

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ОРІЄНТИРІВ У ФОРМУВАННІ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

В основі управління бізнесом лежить розробка стратегії, її адаптація до специфіки компанії і реалізація. Одним з перших визначення поняття «стратегія» дав А. Чандлер: «Стратегія – це визначення основних довгострокових цілей і завдань підприємства та затвердження курсу дій, розподіл ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей» (Балашов А., 2013, с.1). Таке визначення є класичним поглядом на саму сутність стратегії. Надалі поняття стратегії було доповнено і перероблено відомими фахівцями в галузі стратегічного менеджменту.

Так, І. Ансофф стверджує, що: «Стратегія – набір правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності» (Балашов А., 2013, с.3). Спробу дати найбільш узагальнене визначення стратегії зробив Г. Мінцберг: «Стратегія – це модель (зразок поведінки) в потоці майбутніх дій або рішень» (Мінцберг Г., 2001, с.27). Пізніше він запропонував розглядати сукупність п'яти визначень стратегії (п'яти «П»): стратегія-план, напрям розвитку; стратегія-принцип поведінки, слідування певної моделі поведінки; стратегія-позиція, розташування певних товарів на конкретних ринках; стратегія-перспектива, основний спосіб дії організації; стратегія-прийом, особливий маневр з метою обдурити, залякати, перехитрити конкурентів.

Загальним в визначеннях є те, що поняття «стратегія» і її розуміння змінювалося поряд з ускладненням умов ведення бізнесу. На основі різних найбільш відомих визначень стратегії можна простежити, як у мірі зростання вимог зовнішнього середовища змінювалися принципи формування стратегічного поведінки господарюючих суб'єктів/

Узагальнюючи основні концепції вчених, можна вважати, що в науковій літературі склалася думка про те, що розробка стратегії – це визначення основних довгострокових цілей і завдань підприємства та затвердження курсу дій і розподілу ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей.

Головним завданням стратегії вважається переведення організації з теперішнього стану в майбутній, який є більш оптимальним (Крамарчук, С. П., 2016, С 41–43). Приймаючи стратегічні рішення, відповідальні керівники туристичних підприємств орієнтуються на потреби та специфіку ринку. У діяльності туристичного підприємства використовуються, як правило, декілька рівнів стратегій, які знаходяться у відносинах підпорядкування одна одній: стратегії більш високого рівня визначають цілі та рамки для стратегій наступних рівнів. Це дозволяє забезпечити узгодження цілей та завдань на різних рівнях управління, на різних функціональних напрямках діяльності. Корпоративна стратегія визначає напрямок усієї діяльності підприємства.

Маркетингова стратегія посідає провідне місце в діяльності туристичного підприємства та, по суті, формує його ринкові стратегічні орієнтири і має відповідати корпоративній стратегії, відображати основні цілі підприємства та просувати основні цінності (Бобрицька Н. Д., 2013, С. 242–249).

Маркетингова стратегія передбачає систематичний і безперервний аналіз

потреб і запитів основних груп споживачів, прогноз тенденцій розвитку власних ринків, оцінку і відбір пріоритетних напрямків розвитку, а також розробку і виробництво товару або надання послуги, яка дозволить підприємству обслуговувати обрані групи або сегменти ефективніше, ніж конкуренти (Котлер Ф., 2012, с. 75). Маркетингова стратегія – це сукупність напрямків діяльності стратегічного характеру, які полягають в розробці заходів по підвищенню конкурентоспроможності, механізмів та інструментів реалізації обраної стратегії.

На сьогодні виділяють такі особливості туристичної діяльності, які варто враховувати при розробці маркетингової стратегії:

- 1) великий обхват світового ринку і складність взаємозв'язку безлічі елементів;
- 2) комплексність туристичних послуг;
- 3) важко вимірні цілі і завдання. З ростом індустрії, компанії вирішують не тільки проблеми економіки, а й соціальні, організаційні, інноваційні проблеми;
- 4) зацікавленість і вплив клієнтури. Туризм розвивається навколо безлічі зацікавлених осіб і клієнтів, які безпосередньо впливають на майбутні пріоритети компанії;
- 5) специфічність туристичного продукту. Туристичний продукт повинен бути складений відповідно до запитів туристів (Бобрицька Н. Д., 2013, С. 242–249).

Так, особливості бажань в отриманні туристичних послуг визначають розробку і реалізацію стратегії маркетингу. Споживач туристичних послуг нічим не відрізняється від споживачів інших благ. Однак туристична послуга радикально відрізняється від придбання інших благ, особливо від тих, що мають фізичну форму, зовнішній вигляд. У разі незадоволення тими чи іншими властивостями товар можна в дуже короткі терміни замінити. До того ж придбання товару передують певні емпіричні знання і реальний досвід споживання. Туристична послуга по суті являє собою складний набір факторів, формування яких носить найчастіше суб'єктивний характер. Дослідження в сфері маркетингу туризму показують, що споживачі туристичних послуг по-різному оцінюють цінність і значимість компонентів, для когось першочерговим є хороший відпочинок, для когось – знайомство з новими місцями, культурно-естетичними цінностями тощо.

У будь-якій сфері споживання, туристичні послуги не виняток, розробка стратегії маркетингу повинна базуватися на відношенні до цінностей, враховувати ієрархію для споживача. В умовах, коли продавець туристичних послуг намагається створити рівновагу між елементами в туристичній послугі, в кінцевому підсумку можна отримати значну кількість незадоволених клієнтів, а в подальшому – і погану репутацію. Маркетинг туристичних послуг повинен виходити з того найважливішого економічного положення, що цінність споживачем визначена заздалегідь. Знання ієрархії цінностей стає принципово важливим. На практиці це означає, що не пропонується послуга підноситься у візрізовому вигляді, а всі зусилля максимально направляються на досягнення рівності між бажаною цінністю і її реальним втіленням. Споживче задоволення залежить від того, наскільки товар (туристична послуга) виправдав очікування.

Таким чином, вибір стратегії туристичного підприємства має здійснюватися з урахуванням пріоритетності розвитку саме цих аспектів діяльності підприємства. Стратегія туристичного підприємства повинна бути спрямована на підвищення гнучкості та адаптивності підприємства до зовнішнього середовища, за допомогою збереження і нарощування інформаційного та інноваційного потенціалу підприємства, підвищення якості послуг, посилення і підвищення ефективності організаційної культури, поліпшення іміджу і ділової репутації підприємства і розвитку інших параметрів ефективності діяльності.

На сьогоднішній день тема вибору стратегії туристичного підприємства є дуже актуальною, тому що без визначення місії і конкретної стратегії, підприємству достатньо важко вижити в сучасних ринкових умовах. Основними проблемами процесу розробки стратегії є: велика кількість можливих комбінацій інструментів і дій; взаємовплив напрямів стратегії, що може призвести до посилення або ослаблення їх сумарного дії; невпевненість щодо конкретного результату дії постачальників туристичних послуг; обмеженість ресурсів на виконання стратегічних рішень і рівень кваліфікації кадрів.

Зазначене зумовлює необхідність вдосконалення розробки та реалізації маркетингової стратегії туристичного підприємства, діяльність якого в сучасних умовах характеризується самостійністю і повною відповідальністю за свої здобутки та результати.

Список використаних джерел

Балашов А.П. Теория организации. М.: Вузовский учебник, НИЦ ИНФРА-М, 2013. 208 с.

Минцберг Г. Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегий менеджмента. СПб.: Питер, 2001.

Крамарчук, С. П. Методичні аспекти формування маркетингової стратегії туристичних підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2016. Вип. 7, Ч. 2. С. 41–43.

Бобрицька Н. Д. Алгоритм формування маркетингових стратегій для підприємств туристичної галузі. Формування ринкової економіки : зб. наук. Праць. М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім.В. Гетьмана"; відп. ред. О. О. Беляєв. 2013, Вип. 30. С. 242–249

Котлер Ф. Основы маркетинга. М.; СПб. Издательский дом «Вильямс», 2012. 945 с.

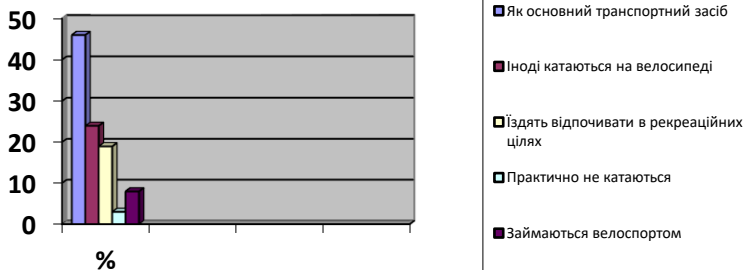
* * *

**СТАВЛЕННЯ СПОЖИВАЧІВ ВЕЛОПРОДУКТУ
ДО ІНФРАСТРУКТУРИ ВЕЛОТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ
(НА ОСНОВІ ПРОВЕДЕНОГО ОПИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛ.)**

З метою з'ясування ставлення споживачів велопродукту до інфраструктури велотуристичних маршрутів, які знаходяться на території Полтавської області нами було проведене анонімне опитування у 120 жителів (серед яких 70 чоловіків та 50 жінок) м. Полтава та районів Полтавської області (Хорольський, Зіньківський, Лохвицький та Кременчуцький райони). Анкета містить 10 питань із запропонованими варіантами відповіді.

За результатами опитування з'ясувалось, що особистим велосипедом володіє 61% опитаних, 35% не володіють ним, 4% орендують за потреби. Серед усіх власників велосипедів чоловіків є набагато більше (кожен другий) порівняно із жінками (кожна третя). Дві третини жителів сільської місцевості мають власний велосипед. А от серед жителів міст є найменше веловласників (кожен четвертий) так само, як і поміж людей віком після 60 років. Дослідження показало, що найбільша частка власників велосипедів (51,9%) припадає на молодих людей віком 16–25 років, 31,9% – 26–35 років, 11,2% – 36–45 років.

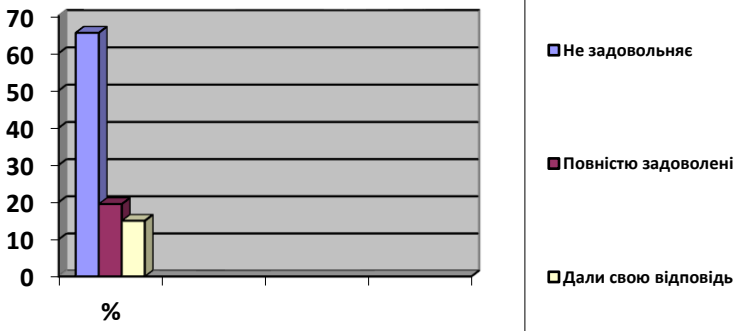
Серед опитаних велосипед частіше за все сприймається як основний транспортний засіб – 46% відповідей, іноді катаються на велосипеді – 24%, їздять відпочивати в рекреаційних цілях – 19%, практично не катаються – 3% займаються велоспортом – 8%.

Респондентами відмічається сезонність у користуванні велотранспортом, яка зумовлена віком і місцем проживання. Люди віком 40-60 років і сільські жителі (кожен п'ятий із них) використовують велосипед цілий рік, а люди віком до 30 років і жителі обласних центрів (більше половини цієї категорії) використовують цей транспорт лише в сезон. Жителі малих і середніх міст, а також люди у віці 40 років використовують велосипед тоді, коли виникає потреба.

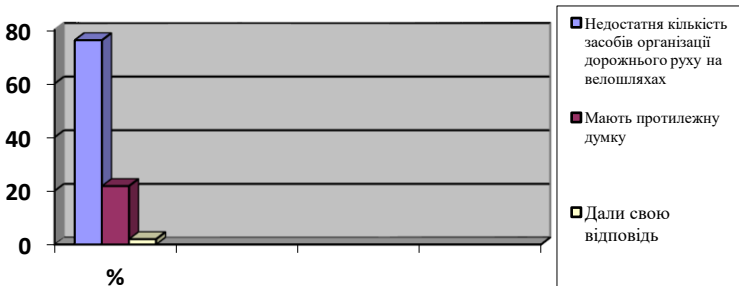
Більшість власників велосипедів використовують його 1 раз на тиждень – 29%, щодня – 24%, менше 1 разу на місяць – 22%, іноді влітку – 21%, решта (4%) опитаних дали свою відповідь.

На запитання «Чи задовольняє Вас стан велосипедних шляхів, які знаходяться на території Полтавської області», більшість респондентів (65,5%) відповіли, що не задовольняють, 19,5% опитаних повністю ними задоволені, а 15% дали свою відповідь.

Молоді люди найчастіше користуються велосипедом для здоров'я і відпочинку. На противагу містянам, більшість сільських жителів (чотири з п'яти) вважає велосипед транспортним засобом. 77% опитаних сідає на велосипед протягом весни-осені, 20% – цілий рік, 3% – лише влітку.

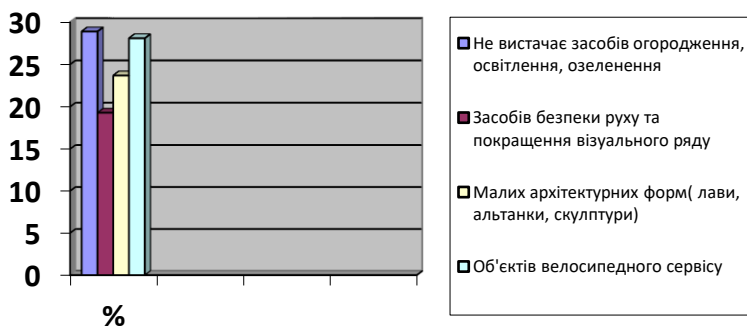
Опитування показало, що на території Полтавської області знаходиться недостатня кількість засобів організації дорожнього руху на велосипедних шляхах – 76,2%, тоді як 21,8% респондентів мають протилежну думку, 2% дали свою відповідь.

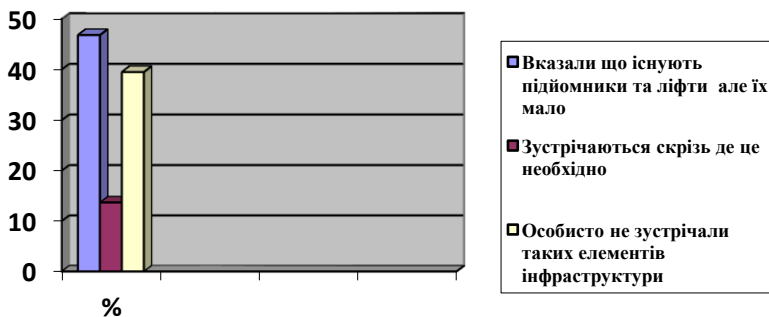
Більшість опитаних (34,5%) вказали, що на велосипедних шляхах варто розмістити знаки і покажчики, 21,5% – дорожню розмітку, 18,9% – світлофори, решта – вказали свій варіант.

При цьому, серед елементів велотуристичної інфраструктури на вказаних велосипедних маршрутах не вистачає засобів, що використовуються для огороження, освітлення та озеленення – так вважає 28,9% опитаних; засобів, що підвищують рівень безпеки руху велосипедистів та здатні покращити візуальний ряд – 19,3%; малих архітектурних форм (лави, альтанки, скульптури,

фонтани) – 23,7%; об'єктів велосипедного сервісу (велостоянки, станції технічного обслуговування, пункти велосипедного прокату та зберігання велосипедів, заклади харчування та торгівлі, місця відпочинку) – 28,1%.

Більшість респондентів (46,8%) вказали, що на вказаних велосипедних маршрутах існують асфальтові, бетонні або гумові з'їзди, пандуси, велосипедні підйомники та ліфти для того, щоб зручно подолати різкі невеликі перепади висот між рівнем автомобільної дороги і велосипедної доріжки, проте їх існує досить мало; 13,7% відповіло, що вони зустрічаються скрізь, де це необхідно; 39,5% дали відповідь, що особисто вони не зустрічали таких елементів велосипедної інфраструктури.

Таким чином, велоспорт є поширеним серед жителів Полтавської області, проте існує низка проблем, які заважають його швидкому розвитку та більш широкому поширенню серед людей. Однією із вказаних проблем є відсутність належної інфраструктури велосипедного туризму. Тому нами було запропоновані ідеї щодо покращення інфраструктури велотуристичних маршрутів (Орел А., 2021, с. 21). Вони звелися до такого:

1. Слід враховувати зростання пересування велосипедом різними верствами населення (робота, навчання, ділові зустрічі тощо): виокремлення і облаштування велодоріжок уздовж тротуарів.

2. Слід враховувати необхідність паркування велосипедів біля різних громадських будівель: встановлення велопаркомісць із підключеною електронною системою безпеки (електронний замок, електронні блокуючі пристрої тощо).

3. Слід враховувати зростання зацікавленості у відвідинах історико-культурних місць міста: а) розробка і розміщення стандартизованих візуальних показників уздовж усього маршруту руху до туристично привабливих місцевин; б) розробка оцифрованої версії путівника з можливістю використання особистих електронних гаджетів.

4. Слід враховувати важкодоступність велосипедів за фактором ціни вразливими верствами населення та спорадичності використання велосипеда людьми, які не є фанатами цього засобу пересування: облаштування пунктів прокату з максимально спрощеною процедурою умовної оренди велосипеда з чітко прописаними правилами користування впродовж кількох годин на день.

5. Слід враховувати зростання зацікавленості у веденні здорового способу життя за рахунок відпочинку за межами міста: облаштування зон відпочинку за межами міста для тих містян, які добираються до них лише велосипедами, з відповідно облаштованими (тематичними) торговими точками, місцями для відпочинку та іншими елементами рекреаційної інфраструктури.

6. Слід враховувати пересування велосипедистами автодорогами: використання візуально-яскравих стандартизованих розміток уздовж дороги.

Такі заходи можуть не лише покращити інфраструктуру велотуристичних маршрутів, але й продемонструвати мультиплікативний ефект впливу велотуризму на економіку міста та регіону.

Список використаних джерел

Орел А. В. Шляхи покращення інфраструктури велотуристичних маршрутів. Потенціал сучасної науки (частина I): матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 23-24 січня 2021 року. Київ: МЦНІД, 2021. 60 с.

* * *

Староста Марина, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Науки про Землю» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – доц. Єрмаков В.В.)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ МАЛИХ РІЧОК ПОЛТАВЩИНИ

Сучасна річкова мережа Полтавської області представлена майже 121 річкою, значну частину з яких становить категорія малих річок (Полтавська область, 1998, с. 42). Окрім річок, течія яких протягом року не переривається, на Полтавщині поширені водотоки – дрібні річки, балкові та яружні водні потоки, течія в яких зберігається лише в період паводків. Річкова система області у сучасному вигляді сформувалася в кінці льодовикової епохи і є лівими притоками Дніпра. Нахил поверхні території зумовлює переважаючий напрям річкової сітки з півночі на південь або з північного сходу на південний захід.

У структурі річкової мережі Полтавської області значне місце належить малим річкам, у тому числі стік яких формується в межах області і які виступають важливим чинником формування і підтримання загального

річкового стоку на території Полтавщини.

Саме басейни малих річок, стік яких формується повністю в межах території області слугують цікавим об'єктом досліджень гідрологічних процесів і побудови на їх основі моделей формування стоку малих річок та динаміки гідрологічних процесів у їх межах. На Полтавщині до таких річок відносяться Говтва, Сліпорід, Тагамлик.

Особливістю басейнів цих річок є те, що їхній стік цілком формується в межах території Полтавської області, в межах однієї природної зони (лісостеп), у приблизно однакових фізико-географічних умовах та напрямках господарського використання.

Актуальність дослідження малих річок зумовлена триваючими процесами погіршення екологічного стану річкової мережі Полтавщини цілому та малих річок зокрема, які виступають важливим чинником формування та збереження стоку. Обміління і зникнення багатьох з них вимагає підвищеної уваги до з'ясування причин цих негативних змін і вироблення дієвих заходів, які б дозволили запобігти поглибленню цих явищ. У зв'язку з цим аналіз динаміки гідрологічних показників малих річок має важливе значення для їх вивчення і охорони (Штойко, 1989).

Вивчення сучасного стану малих річок ґрунтується перш за все на аналізі основних гідрологічних показників їх стоку, що складають основу для складання загальних гідрологічних характеристик (Вишневський, Косовець, 2003). Для басейнів усіх річок області характерним є зменшення показників водності, особливо помітні починаючи з першого десятиліття ХХІ ст., та низка геоморфологічних процесів, спричинених природними і антропогенними факторами. Ретроспективний аналіз динаміки гідрографічної сітки басейнів річок Полтавщини свідчить про її збіднення і розрідження, зміну порядку річок та їх приток, що є характерним і досить помітним для басейнів малих річок.

Річка Говтва на території Полтавської області за своїми гідрологічними параметрами відносяться до категорії малих річок, стік яких формується майже повністю в межах області і відноситься до басейну річки Псел, притоки Дніпра.

Басейн Говтви цілком знаходиться в межах Полтавської області, складаючи місцевий стік. Протікає по території Зіньківського, Решетилівського і Козельщинського районів. Утворюється від злиття двох річок – Грузької Говтви та Вільхової Говтви. Поверхня басейну рівнинна, ґрунтовий покрив представлений чорноземами, у видовому складі лісів переважають сосна, вільха, дуб, осика. Заплава відзначається досить високою заболоченістю. Рекреаційне значення басейну незначне. Із корисних копалин у басейні розробляються поклади нафти і газу.

Аналіз даних спостережень гідрологічного посту (у с. Михнівка) свідчить, що для басейну річки Говтва характерним є зменшення показників водності, особливо помітні починаючи з першого десятиліття ХХІ ст. (Багаторічні дані, 2012; Багаторічні дані, 2017). Крім цього для її басейну характерна низка геоморфологічних процесів, спричинених природними та антропогенними факторами. Зокрема, за свідченнями дослідників спостерігаються горизонтальні деформації русел, утворення сильно замулених заростаючих і слабкомеандруючих ділянок, поширення болотно-мочажинних русел – системи постійних і тимчасових водотоків, які мають спрямовуючий стік води, але не

мають при цьому чіткого рисунка русла, і губляться серед болотної чи водної рослинності (Смирнова В.Г., 2013, с. 109-116). Все це впливає на розробку технічних заходів щодо поліпшення стану річок.

Гідрографічна сітка в цілому зазнала збіднення і розрідження: за період від початку XIX ст. до кінця XX ст. зникли річки-притоки першого порядку, а основні річки також змінили свій порядок.

Процеси обміління і зменшення водності річок на Полтавщині мають багато причин і факторів, які полягають як у дії природних факторів, так і пов'язаних з антропогенною діяльністю, зокрема, з наслідками інтенсивного видобутку вуглеводнів і порушенням умов залягання горизонтів підземних вод, веденням господарської діяльності у заплавної зоні річок, які змінюють умови стоку.

Основними факторами, що вплинули на трансформацію гідрологічної мережі у басейні річки Говтва та основних її гідрологічних показників є періодичні коливання кліматичних і гідрологічних циклів, наявність успадкованих руслових улоговин давніх великих палеорусел, а також антропогенна діяльність в межах басейну. Крім того, зазначений басейн знаходиться в межах територій давнього сільськогосподарського освоєння та інтенсивного промислового видобутку корисних копалин (нафти і газу), що вплинуло на їх екологічний стан.

Тому вивчення фізико-географічних умов формування стоку малих річок (з урахуванням динаміки природних процесів на території Лівобережного Лісостепу в цілому), зміни дії основних факторів його формування в межах території Полтавщини з використанням басейнового підходу дозволяє побудувати модель річкового басейну малої річки та описати динаміку гідрологічних процесів у його межах. Це дозволить глибше зрозуміти і прогнозувати сучасні тенденції у розвитку гідрологічних процесів, визначити фактори коливання водності річок та виробляти дієві заходи щодо збереження та раціонального використання ресурсів малих річок.

Список використаних джерел

Багаторічні дані про режим та ресурси поверхневих вод суші (за 2001 – 2010 рр. та за весь період спостережень). Частина 1. Річки. Випуск 2. Басейн Дніпра / Відп. за вип. О.О. Косовець. – Київ, 2012.

Багаторічні дані про режим та ресурси поверхневих вод суші (за 2011 – 2015 рр. та за весь період спостережень). Частина 1. Річки. Випуск 2. Басейн Дніпра / Відп. за вип. О.О. Косовець. – Київ, 2017.

Вишневський В.І. Гідрологічні характеристики річок України / В. І. Вишневський, О.О. Косовець. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 324 с.

Полтавська область: Природа, населення, господарство. – 2-ге вид., доп. і перероб./ За ред. К.О. Маца. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 336 с.

Смирнова В.Г. Трансформація річок та річкових русел (на прикладі річкових об'єктів Полтавської області) / В.Г. Смирнова // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2013. – Т.1(28). – С.109-116. (Електронний ресурс). – Режим доступу:https://scholar.google.com.ua/citations?user=x1d7mEAAAAAJ&hl=uk#d=gs_md_citad&u

Штойко П.І. Вивчення і охорона малих річок. Метод. реком. / П.І. Штойко. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 1989. – 16 с.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Туризм, маючи давню історію, інтенсивно почав розвиватися у ХХ ст. Необхідність вивчення туристичного феномену виникла після збільшення туристичних потоків та доходів від туризму, зростання економічного значення туристичної індустрії.

Визначальна роль туристичної діяльності полягає у відчутному її вкладі у розвиток економіки країни при незначних інвестиціях. Туризм – галузь економіки, яка не лише охоплює прямо чи опосередковано більшість супутніх галузей господарства, в тому числі транспорт, будівництво, торгівлю, громадське харчування, сільське господарство, житлово-комунальне господарство, культуру, мистецтво, спорт тощо, але й стимулює їх розвиток. Це зумовлює збільшення робочих місць, особливо у депресивних регіонах, де інша господарська діяльність неможлива чи недоцільна через високі витрати виробництва. Витрати на створення одного робочого місця в туризмі в декілька разів менші, ніж в інших галузях економіки.

Найвищий туристичний попит мають регіони з багатими природними та історико-культурними ресурсами, які зазвичай густонаселені та урбанізовані, вигідні за своїм географічним положенням. Розвиток менш цінних у туристичному плані територій потребує вкладення інвестиційних коштів. Загалом, зростання популярності туризму в сучасному світі вважається стійким. Хоча на динаміку розвитку галузі впливають зовнішні економічні та політичні фактори, але туризму властива швидка відновлюваність показників у несприятливих умовах.

Щоб український туристичний ринок став невід'ємною складовою міжнародного туризму, необхідно інтегрувати Україну в міжнародний туристичний бізнес через різні форми співробітництва із зарубіжними партнерами. Для цього Україна стала дійсним членом Всесвітньої туристичної організації у 1997 р., а у 1999 р. нашу державу обрано до Виконавчої ради ЮНВТО. Таким чином відкриваються широкі перспективи розвитку міжнародного туризму. Україна має значні потенційні можливості для розвитку туристичної сфери – унікальні природно-кліматичні, історико-культурні та національно-етнографічні ресурси таких регіонів, як Крим, Карпати, Причорномор'я та Приазов'я, культурні пам'ятки Києва, Львова, Полтави, Чернівців тощо. Туристична діяльність в Україні сприяє розвитку територій з привабливими туристичними ресурси, створюючи нові робочі місця, підвищуючи рівень доходів населення, водночас забезпечуючи збереження історико-культурної спадщини.

В теперішній час в Україні туристична діяльність перебуває у стадії реформування. Несприятливими чинниками, що гальмують розвиток туризму в Україні є:

- 1) недосконалий механізм управління та регулювання туристичною індустрією;
- 2) невідповідність правової та методичної бази сучасним вимогам туристичної галузі;

- 3) нестабільна політична та економічна ситуація в Україні;
- 4) несприятливий інвестиційний клімат в державі;
- 5) недостатнє забезпечення галузі новітніми технологіями;
- 6) негативна екологічна ситуація;
- 7) недосконала рекламна кампанія щодо просування українського туристичного продукту.

В Україні на фоні зростання в'їзного туризму загалом частка в ньому організованого туризму зменшується. Щороку більше людей подорожують, але поповнення їх кількості відбувається за рахунок тих, хто самостійно організовує свої поїздки, уникаючи послуг туристичних агентств. Такі можливості з'явилися завдяки розширенню доступності інформації через Інтернет, спрощенню режиму перетину кордонів держав.

Згідно зі всесвітнім звітом конкурентоздатності подорожей і туризму, в 2018 році загальний внесок туризму і подорожей в економіку України становив близько 5,5 млрд дол., або 5,7% ВВП. У розвинених економіках частка туризму в структурі ВВП зазвичай становить близько 10%. В Україні є потенціал для внутрішнього зростання.

Наявні туристичні ресурси використовуються не повністю, проте динаміка туристичних потоків України свідчить про тенденції до зростання кількості туристичних прибутків взагалі, та іноземних – зокрема. За даними Державної служби туризму і курортів України, кількість іноземних туристів у 2018 році становила 14,2 млн осіб. Державна прикордонна служба України зафіксувала зростання кількості туристів із неприкордонних країн, зокрема Європи: Іспанії – на 68%, Великобританії – 47,3%, Литви – 23,4%, Італії – 15,4%, Німеччини – 13,3 %, Франції – 9,2%, а також Індії – на 57,4 %, Китаю – на 38,8%, Японії – на 38,3%, Ізраїлю – на 21,7% та США – на 19%.

Незважаючи на негативний імідж України як політично нестабільної держави, англійські експерти віднесли Україну до трійки найбільш привабливих країн у 2015 році. Інтерес до України постійно зростає, це сприяє без залучення державних дотацій стабільно нарощувати обсяги виробництва туристичного продукту.

Покращити показники розвитку туризму в Україні можна завдяки вжиттю таких заходів:

- 1) ввести туристичну галузь у Державний класифікатор видів економічної діяльності;
- 2) визначити єдиний державний орган з управління туристичною діяльністю з метою, першою чергою, удосконалення збору статистичної інформації щодо туристичних прибутків;
- 3) покращувати інфраструктуру та матеріально-технічну базу туризму;
- 4) покращити нормативно-законодавчу базу туристичної діяльності.

В цілому у світі в залежності від стану економіки країни, від підтримки державою розвитку національного ринку туризму в різних країнах, ця галузь світового господарства розвивається нерівномірно. Найбільший економічний ефект міжнародний туризм має у регіонах з багатими лікувальними туристичними ресурсами та екологічно чистими територіями. Це, перш за все, морське узбережжя Південної Європи.

Враховуючи досвід країн, де успішно розвивається туризм, а це країни Західної та Північної Європи, США та Китаю з найвищими показниками прийому туристів, для ефективного розвитку туристичної індустрії необхідно:

- оберігати, відновлювати та підтримувати у привабливому вигляді природні ресурси та історико-культурні пам'ятки країни як основну притягальну силу для туриста;
- розвивати туристичну інфраструктуру;
- стимулювати розвиток суміжних з туризмом галузей економіки регіону, у тому числі у сфері розваг;
- покращувати якість довкілля у межах туристичних територій;
- достатньо і якісно інформувати про туристичні регіони;
- проводити маркетингові кампанії в межах туристичних регіонів, використовуючи наукові здобутки з теорії маркетингу місць;
- створювати навчальні центри для підготовки, перепрофілювання та підвищення кваліфікації туристичних кадрів, включаючи закордонні стажування;
- з боку державних та місцевих органів влади надавати належну фінансову та методико-правову підтримку туристичній галузі;
- органам державної та місцевої влади підтримувати економічний та політичний імідж регіону;
- проводити просвітницьку роботу серед населення як основного носія культурно-етнографічних цінностей нації.

Приділяючи належну увагу з боку держави туризму в країні з наявними природними та історико-культурними туристичними ресурсами, безумовно, можна отримати максимальний соціально-економічний ефект від його розвитку.

Список використаних джерел

Офіційний сайт Державного агентства України з туризму та курортів – загальна інформація (Електронний ресурс) – Режим доступу: <http://www.tourism.org.ua>

Офіційний сайт Державної прикордонної служби України – загальна інформація (Електронний ресурс) – Режим доступу: <http://www.pvu.org.ua>

Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території: монографія. Львів: Новий Світ-2000, 2012. 176 с

Український туристичний портал – загальна інформація (Електронний ресурс) – Режим доступу: <http://www.turkraina.info.news>

* * *

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

*Іванішин Дмитро, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Блоха Я.Є.)*

ПОЛІТИЧНА І ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ АНАРХІЗМУ

Політична і правова ідеологія анархізму, який більшою чи меншою мірою завжди знаходиться в опозиційності по відношенню до будь-якої державної влади, як правило переслідувалася державою, але в той же час займає чільне місце в історії політичної і правової думки XIX-XX ст. Формування і розвиток ідей анархізму в світі багато в чому пов'язано з еволюцією анархізму в Російській імперії та країнах колишнього СРСР (Ударцев, 1994, с.4).

Актуальність теми визначається і сучасної злободенністю проблем, що традиційно складали об'єкт теорії анархізму (проблеми свободи особистості, відчуження від влади і власності, критика бюрократизму, співвідношення права і закону, політичного і неполітичного управління, питання федералізму, самоврядування, автономії, сфер і меж громадського та державного регулювання соціальних відносин, прогнозування перспектив еволюції політичної системи і права, форми державних утворень в масштабах Європи і планети тощо).

Проблеми анархічної свідомості заслуговують на увагу в даний час і в зв'язку з наростанням елементів хаосу в соціальних, політичних, правових системах локального та світового рівня в умовах глобального перерозподілу сил в масштабах Євразії і планети в цілому, оскільки феномен анархізму виявляє певний зв'язок з явищами хаосу. Істотно активізація анархічної свідомості – одна з ознак настання нового історичного періоду хаосу (Ударцев, 1994, с.4-5).

«Нежиттєвість анархізму», за Ч. Ломброзо, пов'язана з його невідповідністю психології суспільства, людей, оскільки анархісти не здатні до сприйняття і здійснення швидких змін і схильні до консерватизму: «Ненависть до будь-якого нововведення так глибоко корениться в людині, що виступ насильством проти усталеного вже ладу, проти старого, є злочином: воно ображає погляд більшості» (Ломброзо, 1907, с.29). Звідси – найдіяльніші анархісти визнаються італійським дослідником злочинцями або божевільними (виняток становлять Г. Ібсен, Е. Реклю, П. Кропоткін). У анархістів він відзначав фанатизм, що народжується «на ґрунті безглуздя і спірних ідей» при «не завжди помилковості деяких вихідних пунктів» вчення, а також «любов до нового», пов'язану з «хворобливим станом їх нервової системи». «Я вже багато раз детально доводив, – писав Ч. Ломброзо, – що люди взагалі ненавидять все нове, і тільки природжені злочинці і ненормальні – шукають його» (Ломброзо, 1907, с.96). У цілому він розглядав анархізм як біопсихічне явище, яке перебуває поза межами історичних епох. Ч. Ломброзо відзначав наявність невинуватих злочинців-анархістів і в стародавньому світі, посиляючись на свідчення Сократа і Аристотеля, хоча і відзначав у анархістів особистий інтерес – прагнення вибитися зі злиднів (Ломброзо, 1907, с.98).

Звертав увагу він і на вікову схильність: «... Говорять, що в Росії усі – революціонери в 20 років і помірні в 40» (Ломброзо, 1907, с.109). Ч. Ломброзо

допускав смертну кару по відношенню до невинуватих злочинців-анархістів і пропонував лікування хворих. У той же час він вважав за необхідне використовувати в інтересах суспільства альтруїзм анархістів, нагадував про безглуздість боротьби з ідеями шляхом страт, попереджав про зворотний ефект жорстких заходів проти анархізму. За Ч. Ломброзо, позитивне значення анархізму полягає у виявленні серйозних недоліків соціальної системи.

«Як холера, – писав він, – вражає найбільш бідні і брудні квартали міста, вказуючи таким чином, куди повинні бути спрямовані запобіжні заходи, так і анархія вражає країни з найгіршим управлінням ... Таким чином, анархія – життєвий стимул, який поліпшує управління. Тому, негайно як вона з'являється, ми повинні вживати заходів проти тих заворушень і зол, які викликали і підтримували її. Ми ж робимо якраз навпаки» (Ломброзо, 1907, с.130).

При всьому тому, що ряд положень Ч. Ломброзо заслуговує на увагу (широкий історичний погляд на феномен анархізму; зв'язок системи ідей з певною структурою особистості, особливостями психічної характеристики людини, зі спадковими і набутими в конкретних умовах якостями; констатація зв'язку між ступенем поширення анархізму і порочністю системи управління країною тощо), доктор юридичних наук, професор С.Ф. Ударцев відзначає ряд серйозних недоліків його підходу.

По-перше, в якості критерію приналежності людей до анархістів він брав насамперед поведінкові характеристики (бунтарство, порушення дисципліни тощо) і недооцінював момент необхідної чи хоча б відносної, ідентичності індивідуальної свідомості анархічній і теорії анархізму. У результаті він називав анархістами заколотників і бунтарів незалежно від їх політичних орієнтацій і поглядів.

По-друге, потребує уточнення його судження про винятковий консерватизм людей і їх відчуженість від усього нового.

По-третє, загальні висновки він робив на основі вивчення невеликої групи хворих і невинуватих злочинців, яких він відніс до анархістів, що дає уявлення, в кращому випадку, лише про певну групу серед анархістів. Не враховував він і різноманіття течій анархізму, частині яких чужий тероризм та інші подібні прояви (наприклад, релігійний анархізм, який проповідував ідею непротивлення, та ряд течій, які були поширені серед інтелігенції (містичний анархізм, біокосмізм); має свої особливості тактика і діяльність анархістів-синдикалістів, а також поведінку анархістів різних течій у різних історичних умовах, ситуаціях). Крім того, беручи до уваги кілька загальних зауважень (в тому числі виключення з правил П. Кропоткіна), він не розглядав особливості анархізму в Росії, де він набув значного поширення, що мало б враховуватися при такого роду узагальненнях. Тому, на думку С.Ф. Ударцева, фактичні дані Ч. Ломброзо є неповними (Ударцев, 1994, с.26-27).

Розглядаючи кризу ідеології початку XX ст., дослідник визначав у робітничому русі дві течії: опортуністичну та анархічну. Анархізм, вважав він, привносять в пролетарський рух ті соціальні групи, доля яких виявляється при капіталізмі найбільш жорстокою і похмурою. До них він відносив представників «дрібної буржуазії, ремісничої, торгової та селянської, яка безнадійно гине під ударами конкуренції, люмпен-пролетаріат, невдах з інтелігенції тощо» (Ударцев, 1994, с.32). Серед «анархістів» у власному

розумінні слова він констатував наявність значної кількості декласованих елементів, а у італійських і французьких «революційних синдикалістів» – переважання виключно пролетарського складу. Рисами анархічної свідомості О.О. Богданов вважав «вельми непримиренне ставлення до існуючого ладу», крайню зовнішню революційність, яка не відповідає «глибині прагнень до перетворень», збереження в ідеалі низки ознак нинішньої системи (в тому числі «відособленість особистості», договірні відносини між людьми тощо), крайню недооцінку буржуазної культури і навіть презирство до неї, зв'язок ідей анархізму з буржуазною ідеологією, революційно-демократичними і, почасти, ліберальними ідеями (Ударцев, 1994, с.32-33).

У науковій літературі з питання про визначення поняття анархізму зустрічаються різні точки зору. Так, в монографії російського і радянського філософа А.Д. Косичева виокремлено п'ять «головних специфічних рис анархічного світогляду». До них були віднесені:

- 1) заперечення ролі і значення політичних інститутів і установ (держава, політичні партії) в розвитку суспільства;
- 2) рішуче відкидання необхідності пролетарської держави, проти якої анархісти зосереджують основний фронт боротьби;
- 3) вимога необмеженої свободи особистості, відкидання всіх форм авторитету, керівництва, управління (особливо політичного), непокоря особистості колективу, невизнання дисципліни;
- 4) негайна ліквідація політичних інститутів, в першу чергу держави;
- 5) крайній суб'єктивізм і волюнтаризм, як філософська основа анархічного світогляду (Косичив, 1964, с.12-13).

Визнаючи певну цінність зробленого А.Д. Косичевим узагальнення, С.Ф. Ударцев відзначає загальний недолік виокремлених ним ознак. На думку дослідника, усі вони не враховують множинність течій анархізму, історичну еволюцію як самого анархізму, так і відображеного у анархічній свідомості суспільства. Ці ознаки відсутні, наприклад, у ряду течій посткласичного анархізму і є характерними, переважно, для окремих течій класичного анархізму XIX – першого десятиліття XX ст. (Ударцев, 1994, с.34).

Ю.В. Соколов стверджував, що обов'язковими ознаками анархізму є заперечення держави і політичних партій. Однак дуже суперечливе положення автора, що «третирування раціонального підходу» (до речі, не є спільною рисою анархізму, – можна назвати хоча б раціоналіста П. О. Кропоткіна) і «прагнення до неможливого» дає підставу зробити висновок, що «анархізм як ідеологія і соціальна психологія – патологічне суспільне явище, що ґрунтується на «прагненні до неможливого», на відміну від ідеології пролетарської або навіть буржуазної, які базуються на реалістичній оцінці дійсності – природно, кожна з позицій і в інтересах свого класу» (Соколов, 1973, с.7). На думку дослідника, анархізм цілком адекватно виражає інтереси, світогляд, світовідчуття певних соціальних верств. Але специфіка феномену в тому, що його соціальна основа відрізняється високою нестійкістю суспільного становища, як правило, суперечливим і проміжним (між більш стабільними прошарками) становищем. Для нестійких соціальних верств анархічна свідомість – норма. Інше питання – чи нормальним є високий ступінь соціальної нестійкості певних соціальних груп. Крім того, свідомість відносно стабільних класів (буржуазії, пролетаріату)

за певних умов також може дати «сплеск» утопічної думки або виявити неадекватність реальності (від надмірної критичності до надмірної апології).

Важливим моментом в сучасному розумінні анархічного типу свідомості є визнання його глибоких історичних коренів, тривалої історичної еволюції, різних теоретичних рівнів. Ця традиція, що має переконливе обґрунтування, має вже значну історію. Ще в книзі професора Г. Адлера «Історія соціалізму і комунізму від Платона до сучасності» (1899 р) одна з глав мала назву «Ідеалістичний анархізм Зенона». У подальшому, матеріали і висновки книги широко використовував М. Неттлау в своїй історії анархії (Ударцев, 1994, с.35).

Ряд істотних рис сучасного бачення політичної і правової свідомості анархізму відзначені в деяких новітніх дослідженнях. Так, організатор і завідувачий сектором соціальної епістемології Інституту філософії РАН проф. І.Т. Касавін виділив в сучасній анархічній теорії пізнання два моменти, важливі для характеристики методології анархізму, Це світоглядний плюралізм і гносеологічний релятивізм (Касавін, 1987, с.33).

Для сучасного розуміння анархічної свідомості значний інтерес представляє дослідження проф. Л. С. Мамута щодо типів політичної свідомості в домарксистський період. Його концепція дозволяє виокремити «спільний знаменник» і деякі суттєві риси значної частини класу явищ, що відносяться до анархізму (Мамут, 1989, с.188).

Даючи короткий огляд оцінок анархізму, що містяться в кількох авторитетних зарубіжних словниках і енциклопедіях, а також в радянській та вітчизняній літературі, констатуємо такі риси анархізму як історичного типу політичної свідомості:

- заперечення державного елементу соціального життя;
- присутність ідей анархізму протягом усієї історії класового суспільства;
- різноманітність соціальних груп, які є носіями анархістських ідей;
- забобонна віра в державу (але іншого плану ніж у незмінного його супутника – етатизму) і деякі інші.

Список використаних джерел

Касавін И.Т. Теория познания и плена анархии. Критический анализ новейших тенденций в буржуазной философии науки. Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1987. 189 с.

Косичев А.Д. Борьба марксизма-ленинизма с идеологией анархизма и современность. Москва : Изд-во Московского университета, 1964. 413 с.

Ломброзо Ц. Ч. Анархисты: Кримин.-психол. и социол. очерк / пер. с 2 итал. доп. изд. Н. С. Житковой. Лейпциг ; Санкт-Петербург: «Мысль» А. Миллер, 1907 (Одесса). 138 с.

Мамут Л.С. Этанализм и анархизм как типы политического сознания. Домарксистский период. Москва: Наука, 1989. 256 с.

Соколов Ю.В. Особенности идеологии и практики современного анархизма (на материалах США): автореф. дис. ... к. ист. н. / Акад. обществ. наук при ЦК КПСС. Москва : АОН, 1973. 22 с.

Ударцев С.Ф. Политическая и правовая теория анархизма в России: история и современность. Москва: Высшая школа права «Форум», 1994. 287 с.

МІСЦЕ І РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ «ЛІБЕРТАРІАНСЬКОГО ПАТЕРНАЛІЗМУ» В СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті розглядається проблема місця й ролі концепції лібертаріанського патерналізму в соціальній філософії як методології суспільних відносин. Ця концепція, креаторами якої є Річард Талер та Касс Санстейн, має сьогодні значний вплив на формування відносин між владою як в державному, так і приватному секторі, та об'єктами соціального впливу – особистістю й соціумом.

Ключові слова: соціальна філософія, феномен, лібералізм, лібертаріанство, лібертаріанський патерналізм.

Українське суспільство знаходиться в стані політичних, економічних, соціокультурних ризиків, криз та загроз. З одного боку, воно просувається до світової спільноти, Український соціум напручує нові форми соціального життя, особливо в сегменті його самоорганізації. Фокус нашої проблеми сконцентрований на розумінні особистістю ХХІ століття її причетності до участі у вирішенні проблем сучасності на світовому, регіональному та місцевому рівнях. Соціокультурна сфера особистості є об'єктом впливу з боку державного та приватного секторів на рівні місцевих самоорганізованих громад. Їхні лідери, ідеологи, «архітектори» фокусують увагу на теорії та практиці патерналізму, у якому певним чином культивується емоційно-вольова сфера особистості і який спонукає її до обрання визначеного алгоритму дій.

Лібертаріанський патерналізм пропонує своєрідний шлях дотримання суспільно-соціального балансу, пропонуючи «м'який» шлях як підштовхування через систему дій, умотивованих емоційно-вольовою сферою службовців, виконавців владних рішень.

Нас цікавить ракурс: місце людини в системі «суспільство-особистість», у відносинах «влада-людина», «цінності-поведінка, соціальна дія» тощо. Сьогодні роль держави полягає в підтримці соціального балансу. Відбувається самоорганізація цих процесів на місцевому рівні. Діяльність волонтерів, громадських об'єднань, інших самоорганізованих соціальних форм вимагає швидкої реакції службовців, фахівців у соціокультурній сфері. Роль держави й бізнесу полягає якраз у «підштовхуванні», «м'якій дії». Саме такий підхід і буде далі проаналізований як предмет нашого дослідження.

Актуальність проблеми знаходиться в лакуні новітніх теоретичних підходів – в ракурсі осмислення феномену «лібертаріанський патерналізм». Для цього треба осмислити досвід Талера та Санстейна як розуміння сучасної конфігурації взаємовідносин влади, держави та особистості, з точки зору проблеми особистісного вибору, в напрямі самоідентифікації людини на засадах полікультурності та критицизму. Гуманітарний зміст цієї проблеми полягає в зануренні до світоглядних лакун на фоні «нового» антропологічного перевороту як визначення перспективи людського розвитку в суспільстві інформації та знань, охопленні максимального спектру можливостей, де свобода вибору індивіда набуває вирішального значення. Вирази свободи

особистості знаходяться в спектрі – від тотальності до автономної самоорганізації. Конфігурація вільного вибору як співвідношення глобалізму та антиглобалізму, моно- та полікультуралізму, тиску інформації та можливостей особистості та ін., сьогодні визначається спільною дією влади та автономної особистості. Розглянемо далі, як може розгорнутися таке дослідження в напрямі соціальної філософії й досліджуваного феномена – лібертаріанського патерналізму.

Теоретико-методологічні підстави дослідження розгортаються в площині соціальної філософії, яка застосовує універсальні принципи та методи наукового знання: системність, об'єктивність та історизм. Суть нашого підходу полягає в оцінюванні лібертаріанського патерналізму на Заході у 2000-і роки та його розуміння на вітчизняних теренах. Застосовується феноменологічний метод в аналізі явищ Постмодерну, герменевтичний метод. Для осягнення впливу факторів, що визначають цінність влади для особистості, використовуються також напрацювання в екзистенціальній філософії, в методології психоаналізу та соціоантропології.

Метою дослідження є соціально-філософський огляд феномену «лібертаріанський патерналізм» на основі аналізу концепцій, що в них є сфокусованою проблема взаємовідносин держави, приватного сектору та само організованих соціальних спільнот та автономної особистості у напрямі «підштовхування» її вибору поведінки.

У теоретичному сенсі поняття «патерналізм» набуло поширення в ХХ ст. у зв'язку з розширенням соціальних функцій держави в суспільствах розвинутих демократій. Для англomовного тезаурусу це не є чимось новітнім; в антропологічному сенсі це означає: «Paternal...1. characteristic of or befitting a father; fatherly; 2. Of or pertaining to a father...» (Jess Stein, 1973, p. 1056). Тобто йдеться про батьківське піклування. На Заході цей термін «патерналізм» набув соціально-філософського та політологічного значення: «...Paternalism. The system, principle, or practice of managing or governing individuals, business, nations, in the manner of a father dealing with his children...» (Jess Stein, 1973, p. 1056). Тобто мається на увазі, що патерналізм як соціальна політика, спрямовує відносини в соціумі, в межах яких індивід, організація, державні інституції (що домінують), формують такий тип стосунків, що передбачає опіку й контроль над субдомінантними агентами. У сучасній українській мові поняття «патерналізм» тлумачиться як заступництво старшого над молодшим, підопічним, як протекціоністське ставлення держави до своїх громадян.

У західному суспільствознавстві значний внесок у вивчення патерналізму як соціального явища зробили філософи: це концепція «м'якого» патерналізму Дж. Файнберга. Д. Файнберг розвиває позицію захисту та суверенно-правової концепції автономії й відмови від жорсткого правового патерналізму. Існує концепція «твердого» патерналізму Д. Скоція (Scoccia). Легальний патерналізм представлений Дж. Дворкіним (Dworkin). Цікавою є концепція протиставлення патерналізму особистісній автономії А. Шерлетіка (Szerletics). Ларс Фр. Г. Свендсен у роботі «Філософія свободи» досліджує філософське явище «свобода», визначаючи патерналізм як «...втручання, метою якого є забезпечити діяльність людей відповідно до того, що за визначенням інших повинно бути їхнім власним обзізнаним інтересом» (Свендсен Л. Фр. Г., 2016, с.

231).

Наша проблема широко досліджується в українській науковій літературі та публіцистиці. Це – історичні та сучасні соціально-політичні екскурси: В.І. Сусак, І.Б. Кіянка, Ю.А. Магдич, М.О. Колоколова захистила дисертацію на тему: «Установки на патерналізм у політичній культурі сучасного українського суспільства». Це – роботи, спрямовані на практику соціальної діяльності та досягнення оптимального соціального балансу: О.А. Кочнова, І.І. Маслікова. Заслужують уваги праці, розроблені на теренах правничих наук, де проблема співвідношення моралі через поведінку людей та закону, має генеральне значення: К.Ю. Тараненко; Л.М. Герасіна та В.І. Мисютіна. Цікавим є дослідження, виконане в історико-філософському контексті: Кравченко П., Безруков С. Актуальними є роботи, виконані на рівні аналізу поведінкової економіки – сучасного тренду в галузі економічної теорії та практики макроекономіки: Ю.Івашук, О.І. Колядич, О.П. Нестеренко, V.V. Hnetska-Murgorodska, А.С. Тельнов та С.Л. Решміділова, П.С. Єщенко. Проблеми соціо-антропології, епістемології в нашому ракурсі розглядає Л.О. Шашкова.

Наша наукова розвідка передбачає висвітлення теорії лібертаріанського патерналізму у виконанні його креаторів – Річарда Талера і Каса Санстейна, із соціально-філософської точки зору. Генетичні ідеї знайшли відображення в статтях «Лібертаріанський патерналізм» (Thaler R.H., Sunstein C.R., 2003) і «Лібертаріанський патерналізм – не оксюморон» (Sunstein, Cass R. and Richard H. Thaler, 2003). Далі була книга: «Cass Sunstein, Richard Thaler, Nudge: Improving Decisions About Health». 'Це феномен Західної демократії, де соціальні партнери в лакуні влади та управління апелюють до інституту свободи, який у соціальній ситуації співвідносить волю особистості та примус з боку влади. Філософія тут полягає в тлумаченні категорії «свобода». На Заході створений соціальний інструментарій визначення бажаних для суспільств меж свободи – біхевіоризм, який є державною політикою в сенсі виховання «морального» громадянина. В умовах лібералізму ХХІ ст. примус не працює так, як раніше. Тому для вирішення проблеми вибору як концепту в співвідношенні свободи та примусу Талер і Санстейн вводять термін Nudge («поштовх ліктем»). «М'який» спосіб вплинути на вибір індивіда без використання заборон та наказів дослідники назвали «лібертаріанський патерналізм», прагнучи розширити межі соціального партнерства та залишити можливість для індивіда обрати спектр вільного вибору. Основне завдання, яке ставлять перед собою Талер і Санстейн, полягає в розробці інструментарію впливу, який би не обмежував свободу вибору, водночас підвищуючи владну ефективність, й безпеку людей як їхню самоорганізацію. Тобто їхній підхід є таким, що в його лакуні приватні, державні «архітектори» не просто відстежують або втілюють бажаний вибір, але й обережно намагаються спрямувати людей у напрямках, сприятливих для поліпшення якості життя. На нашу думку, ця архітектоніка покладається на світоглядну позицію службовців, лідерів бізнесу, які беруть на себе відповідальність за особистісні рішення, прикриваючись гаслами «загального блага»; за ними залишається остаточне слово. У цих стосунках від загальної культури особистості, рівня освіти, виховання, сімейних традицій, залежить її стан автономності та взаємовідносин з владними рішеннями – державними та приватними. Якраз в сенсі політичної,

економічної культури, соціально-філософські підходи мають значення світоглядних. Дослідження феномену «свободи волі» в умовах глобального суспільства покладається сьогодні на розуміння самого процесу ідентифікації особистості з точки зору занурення в лакуни психології, соціології, філософії політики, філософії освіти.

У книзі Санстейна й Талера «Поштовх до правильного вибору: здоров'я, фінанси і благополуччя» викладено концепцію «підштовхування» до правильного вибору. Ось її суть: якщо держава хоче домогтися від громадян бажаних економічних рішень, не вдаючись до прямого примусу, вона підштовхує їх в потрібному напрямі через варіанти, які пропонуються (за замовчуванням). Наджинг визначається як поведінкова теорія, яка надає можливість впливати на вибір без заборон і примусу. Автори пропонують вибудувати систему соціально спрямованої навігації, яка має підштовхнути людину до «правильної реакції», залишаючи при цьому їй свободу робити все ж по-своєму. Тобто, ненав'язливо пояснювати громадянам суть цього принципу, який був наріжним каменем Канта, а далі – психоаналізу, соціобіології, біоетики і т.п. На думку Л. О. Шашкової, сучасні проєкти еволюційної епістемології будуються на засадах досягнень когнітивної біології, яка досліджує динамічний вимір еволюції в цілісності розгляду свідомості, мозку, тіла й поведінки людини (Шашкова Л., 2020). Останнє є предметом дослідження такої сучасної міждисциплінарної галузі як поведінкова економіка. У її царині є мета питання: як діють люди в реальному соціальному та економічному просторі, – раціонально чи ірраціонально; в який спосіб можливо вплинути на вибір людини та сформувати його «архітектуру» задля побудови фундаменту для поліпшення суспільного життя. Теорія Талера-Санстейна не є констатацією тези, що люди абсолютно не керуються раціональними чинниками при вільному виборі. Вони працюють над тим, щоб суспільство постійно напрацьовувало переконання в громадян, що від їхнього самовизначення залежить прогресивний суспільно-соціальний розвиток. На підтвердження цього вони наводять когнітивні системи, якими людина керується протягом свого життя, – автоматичну та рефлексивну. Тобто це питання біоетики, соціо-екології. Засвідчуючи трансформацію «екона» в «гумана» як типів спрямованості особистості Талер і Санстейн підтримують позицію, що люди не завжди вдаються до рішень на підставі «рацію», тому задля того, щоб збільшити ймовірність раціональних рішень, автори й пропонують «наджинг», стверджуючи, що «гумани», володіючи невиправданим оптимізмом та надмірною самовпевненістю, звичайно вважають себе раціональними істотами. У цілому концепція має значення «конструктора архітектури вибору», який здатний змінити й спрямувати поведінку людей у передбачуваний спосіб, не забороняючи при цьому жодних варіантів і не змінюючи їхніх економічних стимулів.

Висновок. Розуміння новітнього теоретично-практичного феномена «лібертаріанський патерналізм» дає змогу цілісно оцінити процес співвідношення раціональності та ірраціональності в соціальній поведінці людини в умовах вільного вибору, що має вирішальне значення в суспільстві масового споживацтва. Запропонована р. Талером і К. Санстейном у поведінковій економіці «надж-теорія» буде фундамент для нового розуміння

економічної людини – людини ХХІ ст. Очевидною тут є мета здійснення цієї теорії на практиці управління та бізнесу як шлях до покращення якості соціального життя через ненав'язливий поштовх у напрямі «правильного» вибору. Проте, на нашу думку, наслідки її практичного застосування потребують ґрунтового й критичного наукового, філософського осмислення.

Список використаних джерел

Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи: пер. з норвезьк. Львів: Вид-во Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр. 2016. 336 с.

Шашкова Л. Адаптивні практики пізнання життя у проєктах еволюційної епістемології. С. 204-208. “Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як мета антропології”; Збірник наукових праць. За редакцією Н. Хамітова і С. Крилової. К.: КНТ, 2020. 370 с.

Jess Stein. The Random House Dictionare of the English Language./ Laurence Urdang, Managing editor // RANDOM HOUSE. – New York. 1973. 2058 pp.

Sunstein, Cass R. and Richard H. Thaler. Libertarian Paternalism is Not an Oxymoron. University of Chicago Law Review. 70 (4), (2003): 1159-1202;

Thaler R.H., Sunstein C.R. Libertarian paternalism. American economic review, 2003 – pubs.aeaweb.org;

* * *

*Белишев Олексій, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Блоха Я.Є.)*

**ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД (НА ПРИКЛАДІ США, НІМЕЧЧИНИ
ТА КИТАЮ)**

Модель відносин між державою і та волонтерами, що існує в кожній країні, є продуктом різних локальних факторів: релігії, демографії, історії, етнічної структури, ідеології, політики, економіки тощо.

Аналіз інституційного регулювання волонтерської діяльності здійснюється відповідно до таких критеріїв: нормативно-правові акти, що регулюють волонтерську діяльність, організаційні структури, відповідальні за їх реалізацію; пріоритетні напрямки волонтерства, що куруються органами влади; цільова аудиторія державної підтримки в сфері волонтерства; державні програми стимулювання добровільної активності; характер взаємин держави і та волонтерами (Кузьминчук, 2016, с.66).

Окреслені критерії були сформульовані, виходячи з теоретичних концепцій. Перший критерій був сформульований відповідно до інституційної теорії. Інститут волонтерства, що включає культурнопізнавальний, регулятивний та нормативний елементи, визначає поведінку добровольців через правила, норми та організаційні структури відповідно до культурного, економічного, соціального та політичного контексту. У рамках аналізу розглядається регулятивний елемент інституту волонтерства, індикаторами якого виступають правила, закони, норми і організаційні структури.

Другий критерій був сформульований у відповідності з теорією ресурсної залежності. Держава (за аналогією з організацією) при обмеженості внутрішніх

ресурсів залучає ресурси зовнішнього середовища, в тому числі добровольців. Так, в надзвичайних ситуаціях особливо гостро відчувається нестача державних ресурсів, у зв'язку з чим як мобілізаційний ресурс залучаються волонтери. Важливо відстежувати «провали» держави, виокремлювати сфери, де існує дефіцит внутрішніх ресурсів, і відповідно до цього виявляти напрями волонтерської діяльності, що підлягають стимулюванню.

Третій критерій базується на теоріях соціального капіталу, людських ресурсів та організаційного потенціалу. Здійснюючи підтримку добровольців і стимулюючи їх діяльність, держава забезпечує їх внесок у розвиток людських ресурсів, людського потенціалу своєї країни. Однак необхідно визначити цільову аудиторію державної підтримки, інвестиції в яку будуть найбільш ефективними. Так, дослідження молодих волонтерів показують, що добровольцям притаманні лідерські якості, соціальна впевненість в собі, навички критичного мислення і розв'язання конфліктних ситуацій⁹⁶, що обґрунтовує ефективність державних вкладень в розвиток волонтерства та сприятливо позначається на характеристиках національного людського капіталу.

Четвертий критерій сформульований на основі теорії обміну, відповідно до якої соціальну поведінку обумовлено обміном благами, вигодами, балансом витрат і нагород. Важливо відзначити, що нагорода повинна мати певний стандарт (повинні бути задоволені певні очікування), в іншому випадку обмін може бути припинений. При цьому ресурси обміну можуть бути матеріальними і нематеріальними. Необхідно досліджувати очікування добровольців від волонтерської діяльності при формуванні програм підтримки, оскільки цей показник має фундаментальне значення і визначальний вплив на плани і наміри добровольця продовжувати волонтерську діяльність в майбутньому.

П'ятий критерій (характер взаємовідносин держави і спільності волонтерів) був виокремлений відповідно до теорії стейкхолдерів. У кожній з країн, де ми вивчаємо досвід інституційного регулювання волонтерської діяльності, перелік стейкхолдерів ідентичний, однак міжсекторна взаємодія цих суб'єктів реалізується по-різному (кому належить провідна роль у розвитку волонтерства, яким чином здійснюється взаємодія стейкхолдерів, з якими проблемами вони стикаються тощо). До ключових стейкхолдерів відносяться: суб'єкти влади, «третій сектор» (некомерційні організації, керівництво, менеджери та інші оплачувані співробітники, спонсори, підрядники, партнери тощо), комерційний сектор (бізнес), ЗМІ, освітні установи (Кузьминчук, 2016, с.66-69).

На думку А. Кузьминчук, виходячи з національної специфіки та відповідного контексту, провідна роль у розвитку волонтерства може відводитися різним суб'єктам, наприклад, «третьому сектору» (організаційний потенціал «третього сектора» визначає масштаб волонтерства в національних кордонах); державі (стабільна макроекономічна ситуація в країні (низький рівень інфляції, безробіття тощо, програми підтримки волонтерів забезпечують розвиток волонтерства); освітнім установам (нагороди, академічні бали, привілеї, стипендії стимулюють розвиток волонтерства); бізнесу (програми корпоративного волонтерства, інвестування в волонтерські проекти та ініціативи сприяють зростанню масштабів волонтерської діяльності).

При цьому характер взаємодії суспільних інститутів (до яких також відноситься і волонтерство) з органами влади може бути визначений як: партнерська взаємодія; взаємодія, заснована на домінуванні влади; конфронтація; відсутність взаємодії. Кращим, безумовно, є партнерський сценарій розвитку, при якому поєднується зростання рівня громадянської активності і значна підтримка державою організацій громадянського суспільства та добровольців, а також формуються партнерські відносини, засновані на підтримці з боку держави та відповідальному виконанні волонтерської роботи добровольцями.

Саме на основі зазначених критеріїв і були виокремлені характерні риси та особливості інституційного регулювання волонтерської діяльності у США, Німеччині та Китаї.

Інституційні умови функціонування волонтерської діяльності, які проявляються, перш за все, в правовому регулюванні волонтерства, в США представлені численними нормативно-правовими актами, що регулюють поведінку волонтерів, закріплюють їх права, відповідальність і спрямовані, переважно, на захист добровольців («National and Community Service Trust Act 1990»¹²² (закон національної та муніципальної служби 1990 р.), «National and Community Service Trust Act +1993 р.», The Volunteer Protection Act (закон про захист волонтерів), Serve America Act (закон про служіння Америці). Закону, безпосередньо що регулює діяльність всіх волонтерів, у США немає.

Однак нормативно-правова база в цій галузі має дуже складну структуру, детально регламентує діяльність корпорацій, комісій, окремих організацій за програмами і проектами. При цьому деякі дослідники відзначають, що «загальний тон волонтерського законодавства в Сполучених Штатах далекий від обмежувально-репресивного» (Юдина, Линович, Шарахина, 2012, с.44-45). Сукупність нормативно-правових актів, що регулюють волонтерство в США, є результатом історично сформованої традиції, економічної та політичної ситуації в країні.

Зазначимо, що волонтерство знаходиться на перетині соціальної, політичної, економічної та культурної сфер життя суспільства. Розвинуте громадянське суспільство, рівень економічного розвитку виступають сприятливим ґрунтом для розвитку волонтерства в США.

Необхідно відзначити, що США – це одна з небагатьох держав, де волонтерство курує окреме спеціалізоване незалежне федеральне агентство (Корпорація національної та муніципальної служби), а не один з виконавчих органів федеральної влади, який поєднує управління волонтерством зі своєю основною профільною діяльністю (як це відбувається в Німеччині та Китаї) (The Corporation for National and Community Service).

В якості основних переваг моделі правового регулювання волонтерства в США варто відзначити наявність нормативно-правового акту, що розмежовує повноваження державних установ і добровольчих організацій, визначає відповідальність і захищає інтереси добровольців; спеціалізованого федерального органу, який забезпечує координацію, стимулювання, популяризацію волонтерства в країні, враховуючи інтереси всіх сторін (держави, добровольців, некомерційних організацій тощо).

Нормативно-правові акти, що регулюють волонтерську діяльність в Німеччині, пов'язані зі страхуванням та оподаткуванням. Специфічного правового статусу добровольців «в цілому» в Німеччині не існує; волонтери повинні діяти відповідно до загальних правових умов, які частково регулюють суспільну роботу з метою захисту добровольців. Незважаючи на те, що відносини між волонтерами та приймаючими організаціями не заважають відносинами зайнятості, вони розглядаються як еквівалент зайнятості відповідно до норм публічного права.

Як наслідок, відповідні правила захисту працівника застосовуються і для волонтерів. Деякі добровольці отримують страхування здоров'я від нещасних випадків, від безробіття тощо. Інституційне регулювання волонтерства на федеральному рівні здійснює федеральне міністерство у сімейних справах, справах людей похилого віку, жінок та молоді. З 1999 р спеціальний відділ в міністерстві відповідає за волонтерство на національному рівні (Study on Volunteering in the European Union Country Report Germany, 2009. P.18).

Головна мета Міністерства полягає в систематизації та координації зусиль різних органів влади для забезпечення ефективної та безперервної реалізації різних ініціатив і програм. Крім того, кілька різних мережових (зонтичних) організацій сприяють розвитку волонтерства та сприяють співпраці та обміну інформацією, в тому числі «Федеральна мережа по громадянської активності» (BBE Network) і «Національна організація добровольчих агентств і організацій» (BAGFA).

BBE є відносно новою мережевою організацією і не отримує державного фінансування, крім фінансування її центрального координуючого офісу. Більшість німецьких добровольчих агентств об'єднані в «Національній організації добровольчих агентств і організацій» (BAGFA). BAGFA була заснована в 1999 році і є форумом для місцевих і регіональних волонтерських центрів або добровольчих агентств. BAGFA створює основу для взаємодії організацій-членів, що включає численні семінари та дискусійні групи. Основне завдання мережі BAGFA полягає в підтримці волонтерських центрів та поширення їх по всій Німеччині шляхом сприяння наступності добровольчої праці, а також в розробці стандарту для волонтерства. З цією метою вона організовує інформаційні канали, надає консультації та висловлює професійну думку в публічному дискурсі.

Серед достоїнств інституційного регулювання волонтерства в Німеччині варто відзначити: особлива увага до проблеми страхування життя і здоров'я добровольців; наявність федеральної мережі (зонтичної організації) з громадянської активності, що об'єднує добровольців і здійснює їх взаємодію.

Як недоліки моделі регулювання волонтерства в Німеччині необхідно відзначити: відсутність чіткої координації зусиль усіх федеральних міністерств, роз'єднаність управління різними аспектами волонтерства серед виконавчих органів державної влади; труднощі зі стійким фінансуванням некомерційних організацій (зниження максимальної тривалості сімейних виплат, введення плати за навчання в деяких федеральних землях, що робить негативний вплив на добровольчу активність).

Стейкхолдери вважають, що стійке фінансування є ключовим фактором для розробки стратегічних довгострокових проектів і збереження персоналу.

Проблема полягає в тому, що більшість добровольчих центрів залежить від державних субсидій, які обмежені певним терміном (2-3 роки). У зв'язку з тим, що фінансування не є стійким, важко здійснювати інвестиції в проекти і інфраструктуру. Можна говорити про залежність некомерційних організацій від державного забезпечення, про їх несамостійність, що суперечить розумінню «третього сектора» як «протипаги» державі, як незалежного актора в структурі суспільних відносин і говорить про патерналістський характер взаємин держави і «третього сектора».

У Німеччині, як і в США, ведеться активна робота щодо стимулювання добровільної активності (програми підтримки, нагороди, заходи, податкові пільги, інформаційна робота тощо). Федеральне міністерство у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді налічує понад 50 різних ініціатив, проектів і програм, пов'язаних з волонтерством («Рік добровольчої соціальної служби», проєкт «Волонтерство для всіх», проєкт «Ініціатива для мене, для нас, для всіх», «Тиждень громадянської активності», «День волонтера», «Соціальний день» тощо).

Національна система волонтерства в Китаї – це складна, комплексна система інтеграції та координації між партійними комітетами, державною молодіжною лігою, молодіжною асоціацією волонтерів, громадськими та соціальними організаціями, некомерційними організаціями, благодійністю і бізнес-спільнотою на національному та місцевому рівнях.

Система добровільної служби Комуністичного союзу молоді (CYL) залишається найбільш широкою і потужною мобілізаційною мережею, яка вибудувала ефективний механізм з точки зору інформування, найму, мобілізації, підготовки, управління, оцінки роботи волонтерів та фандрайзингу. Діяльність даної мережі стала важливим фактором інституціоналізації волонтерства в Китаї. CYL має комітети у всіх провінціях, автономних районах і муніципалітетах, аж до рівня села (State of volunteerism in China. Engaging People through Ideas, Innovation and Inspiration. 2011. P.9).

На національному рівні в 2011 році був створений новий координуючий орган – Асоціація добровольців Китаю (CVA), що стало важливою віхою в організаційній структурі китайського волонтерського сектора. Будучи зонтичною організацією, CVA складається з волонтерів та організацій, які приділяють пильну увагу проблемам волонтерства. CVA знаходиться під оперативним управлінням Міністерства цивільних справ і координує волонтерство на національному рівні, забезпечуючи управління ресурсами держави, реалізацію відповідних законів, правил і політики, проведення досліджень в області розробки подальших рекомендацій з питань захисту прав добровольця.

Відповідними державними органами затверджено право CVA вести наглядову діяльність та надавати підтримку волонтерам і добровільним організаціям шляхом нагородження, заохочення. Незважаючи на досить розгалужену мережу органів, які сприяють розвитку волонтерства, залишаються прогалини у правовому регулюванні волонтерства та координації зусиль різних органів державного управління.

Однією з найбільш примітних особливостей волонтерства в Китаї є те, що воно розвивається в умовах тісної співпраці між урядом і добровільними

організаціями. Держава змінює характер відносин: від початкового переважання політичного і економічного керівництва до надання державних послуг, від початкової державної централізації до співпраці між державою, суспільством і бізнесом. Поступово патерналістський характер взаємин держави і «третього сектора» трансформується в партнерський.

При цьому хотілося б підкреслити, що волонтерство як соціальний феномен відіграє важливу роль в політичній, економічній, культурній та соціальній сферах життя суспільства.

Варто зазначити роль волонтерства в соціальній та економічній сферах Китаю («заповнення провалів держави» без матеріальних вкладень), що транслює прадавню національну культуру і традицію даної країни. Однак в політичній сфері важко говорити про незалежність «третього сектора» та волонтерства як одного з ключових його елементів у зв'язку з політичною системою і режимом даної держави. Швидше слід сказати про волонтерство як один з державних «інструментів» вирішення соціальних питань і проблем. У якості основного переваги китайської моделі варто відзначити наявність федеральної мережі добровольців Китаю, що володіє значними правами і можливостями розвитку волонтерства.

Основним недоліком моделі державного регулювання волонтерства в Китаї є прогалини в правовому полі (відсутність нормативно-правових актів, що захищають інтереси добровольців, які забезпечують страхування їхнього життя і здоров'я).

У Китаї відсутні системні програми підтримки та стимулювання; програми, що розробляються, носять подієвий, ситуативний характер, провокуються великими національними заходами (ЕХРО, Олімпійські ігри тощо), трагедіями, стихійними лихами (землетрус). Так, організація і проведення Олімпійських і Паралімпійських ігор (Пекін, 2008), а також Міжнародної виставки ЕХРО (Шанхай, 2010) послужили поштовхом до розвитку волонтерства в Китаї, оскільки були створені центри набору та відбору волонтерів, механізми навчання і управління добровольцями. Дані заходи створили підстави для розробки і функціонування довгострокових програм волонтерства на регулярній основі в Китаї.

Сучасна система волонтерства в Китаї сформована під істотним впливом європейської практики і досвіду США. У результаті внутрішніх реформ і відкритості зовнішньому світу, орієнтації на міжнародне співробітництво Китай перейняв досвід зарубіжних країн. Міжнародне партнерство і співробітництво (з Японією, США, Австралією, Кореєю) розглядається в якості одного з ключових способів вирішення проблем управління, навчання, регулювання і нарощування потенціалу китайських добровольчих організацій. Для реалізації міжнародних програм волонтерства ключовими організаціями виступають Китайський міжнародний центр економічного і технічного обміну і Китайська асоціація співпраці неурядових організацій при Міністерстві торгівлі. Однак в Китаї стикаються з проблемами, схожими з українськими, як-то відсутність громадського сприйняття добровольців; потреба в більш надійній, різноманітній структурі волонтерства, здатній реагувати на впливи стрімкого розвитку китайського суспільства; відсутність чіткого регулювання різних видів волонтерства; відсутність систематичних методів управління

волонтерами; недоліки системи підготовки, навчання волонтерів; необхідність зниження ролі держави з метою формування стійкого волонтерства, яке не залежить від великих суспільних державних заходів; нестача ресурсів (фінансових, інтелектуальних), інституційної підтримки; потреба в правовому оформленні і розвитку системи реєстрації волонтерів (State of volunteerism in China. Engaging People through Ideas, Innovation and Inspiration. 2011. P.32-33).

На основі аналізу інституційного регулювання волонтерської діяльності в США, Німеччина та Китаї на основі вказаних критеріїв можемо подати їх порівняльну характеристику.

США	Німеччина	Китай
<i>1. Нормативно-правові акти, що регулюють волонтерську діяльність, і організаційні структури, відповідальні за їх реалізацію</i>		
Головний координуючий орган на національному рівні: федеральне агентство «Корпорація національної та муніципальної служби» (The Corporation of National and Community Service (CNCS). Відділення Корпорації представлені по всій країні. Нормативно-правові акти визначають поняття «волонтер» в правовому полі, визначають права волонтерів. Значна увага в законодавстві приділяється захисту волонтерів. На національному рівні чітко визначені вимоги програм підтримки, вимоги відбору, обов'язки, відповідальність, звітність.	Головний координуючий орган на національному рівні: федеральне міністерство у сімейних справах, справах людей похилого віку, жінок та молоді. Функціонують великі мережеві організації по всій країні (Федеральна мережа по громадянської активності, Національна організація добровольчих агентств і організацій). Нормативно-правове регулювання переважно зводиться до страхування життя і здоров'я волонтерів і пільгового оподаткування.	Головний координуючий орган на національному рівні: Комітет з проблем духовного управління Комуністичної партії Китаю. Мережеві організації, що функціонують по всій країні: 1. Комуністичний союз молоді (CYL) – найбільш широка і потужна мережева організація. 2. Асоціація добровольців Китаю. Нормативно-правова база по добровольству створюється з 2010 року. З 2001 по 2009 рік правові ініціативи стосувалися окремих видів волонтерства: студентського, жіночого, розвитку сільських територій, сприяння розвитку волонтерства. Багато організацій не мають правового статусу.
<i>2. Пріоритетні напрямки волонтерства, що кураються органами влади</i>		
1. Ліквідація наслідків стихійних лих. 2. Боротьба з бідністю.	1. Спортивне волонтерство.	1. Подієве волонтерство.

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії*

3. Освіта. 4. Охорона навколишнього середовища. 5. Охорона здоров'я. 6. Допомога ветеранам і сім'ям військових.	2. Розвиток сільських територій і сіл. 3. Інтеграція мігрантів.	2. Ліквідація наслідків стихійних лих, волонтерська служба аварійного реагування. 3. Екологічне волонтерство. 4. Підтримка вразливих груп населення (соціальне волонтерство).
3. Цільова аудиторія державної підтримки в сфері волонтерства		
1. Молодь (18-24 роки). 2. Старше покоління (після 50 років).	1. Молодь і школярі. 2. Старше покоління.	1. Молодь.
4. Державні програми стимулювання добровільної активності		
Система диференційованих програм, грантів і нагород (програма AmeriCorps, SeniorCorps, Social Innovation Fund, Volunteer Generation Fund). Програми передбачають допомоги, медичне забезпечення, проживання, форму, харчування тощо. Офіційний сайт Корпорації регулярно публікує новини, звіти про внесок праці добровольців, ведеться офіційний блог, також проводяться заходи і акції, які популяризують волонтерство.	Більше 50 ініціатив, проєктів і програм для груп різного віку. Численні заходи, акції, нагороди. Надання страховки, пільгове оподаткування, компенсація витрат.	Програми в Китаї поділяються на блоки: 1) Підтримка в рамках великих національних заходів. 2) Програми підтримки бідних територій. 3) Програми підтримки волонтерських груп аварійного реагування. 4) Корпоративне волонтерства, підтримка волонтерів приватним сектором. 5) Міжнародні програми підтримки волонтерів.
5. Характер взаємовідносин держави і волонтерів		
Партнерський. «Модель садівника»: органи влади різного рівня приймають нормативні акти, що сприяють появі та	Патерналістський. Домінування влади проявляється в несаможитності добровольчих організацій, їх	Патерналістський. Домінування влади обумовлено політичним режимом, панівним в країні. Держава дозволяє

розвитку незалежних громадських організацій, розвитку волонтерства та роблять конкретні дії з підтримки і розвитку.	залежності від фінансування з боку держави.	певну автономію організацій і добровольців в обмін на політичну лояльність.
---	---	---

Список використаних джерел

Кузьминчук А. А. Институциональное регулирование волонтеров как социальной общности: дисс. на соиск. уч. ст. к. соц. н. 22.00.08 – «Социология управления». Тюмень, 2016. 222 с.

Юдина А. А., Линович М.В., Шарахина Л.В. Международная практика правового регулирования волонтерства. *Волонтер*. 2012. № 3-4. С.43-53.

State of volunteerism in China. Engaging People through Ideas, Innovation and Inspiration. 2011. P.9-33

The Corporation for National and Community Service. URL: <http://www.nationalservice.gov/about/volunteering/government.asp>.

* * *

*Білоус Марина, магістерка філософії, викладачка кафедри філософії
та суспільних наук Української медичної стоматологічної академії*

**ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ СУСПІЛЬСТВА
СПОЖИВАННЯ**

В інформаційному суспільстві особливу актуальність отримують питання взаємозв'язку економіки та моралі, конкретних механізмів взаємовпливу та поведінкових аспектів соціальних відносин. В сучасних умовах соціально-економічного та духовного розвитку людства філософи, психологи та соціологи говорять про кризові стани та негативні тенденції, що характерні процесам глобалізації. Глобалізація осмислюється як метатенденція, у формах якої діяльність окремої людини розчиняється. Людство переживає трансформації, специфіка яких виражається в тому, що вони охоплюють глибинні, екзистенційні підстави людського буття. Людина залучена в глобалізацію усією унікальністю свого існування. Наслідки процесів глобалізації стають серйозними не тільки для окремої людини, але й для всієї спільноти людей. В даному контексті особлива увага зосереджується на антропологічній кризі, під якою ми розуміємо систему тенденцій в соціальному розвитку, що ведуть до деструкції людяності.

Антропологічна криза – загальна назва для системи негативних тенденцій сучасного суспільства, що ведуть до інших негативних явищ і знижують особистісний потенціал окремої людини. Важливими характерними рисами антропологічної кризи прийнято вважати деформацію/трансформацію базових ціннісних настанов та орієнтацій, переосмислення ідей гуманізму та перевертання поведінкових орієнтацій особистості, часто в негативній інтерпретації. Сучасна постіндустріальна культура, з одного боку, створює широкі можливості пошуку і самореалізації, з іншого, – перетворює людину на продукт масової культури, вона втрачає здатність раціонально осмислювати своє буття. Прискорений технологічний розвиток ускладнює соціалізацію та

формування особистості, вимагає від неї швидкого реагування на короткочасні виклики, включення людини в зростаюче різноманіття соціальних структур. Нового виміру набуває сьогодні проблема збереження особистості.

Суспільство споживання – поняття, яке означає сукупність суспільних відносин, організованих на основі принципу індивідуального споживання. Таке суспільство характеризується масовим споживанням матеріальних благ та формуванням відповідної системи цінностей та світоглядних настанов. Споживання стало сутнісною характеристикою сучасного суспільств, воно відображає не тільки економічні процеси, але й духовні. В торгівлі та сфері послуг стрімко зменшується частка невеликих магазинів та збільшується роль супермаркетів, відвідування магазину чи торгового центру стає не тільки життєвою потребою (придбати необхідний товар), але й самоціллю, коли товари купуються не через практичну необхідність, а для морального задоволення. Революція у сфері комунікацій не тільки спростила доступ до інформації, але й сприяла розширенню і пошавленню споживання. В даній ситуації економічна система переплітається з культурою споживання, а тому бізнес не тільки виробляє продукти (предмети споживання), але й формує відповідну культуру: смак, бажання, норми, цінності, інтереси. Важливу роль в цьому відіграє реклама, яка покликає, крім всього іншого, створити образ необхідного товару, маніпулюючи бажаннями і емоціями людини. Конкуренція виробників породжує активну конкуренцію споживачів, людина намагається не просто «споживати», а споживати «не гірше інших» та «правильну продукцію». Індивідуальне споживання відображає соціальні характеристики, особливості індивідуального способу життя, демонструючи соціальний статус. В рамках концепції суспільства споживання, що є популярною категорією філософського дискурсу сучасності, ми розглядаємо антропологічну кризу. Жан Бодрійяр, французький філософ, говорить, що суспільство споживання є системою взаємовідносин в соціумі, за якої ключова функція належить особистісному споживацтву кожного індивіда, що опосередкована ринковою системою економічних відносин (Бодрійяр, 2006, с. 54.). Суспільство споживання нав'язує нове ставлення до людських ресурсів, тобто роль споживача. Окрім того, в умовах поширення різних технократичних теорій та поглядів, значення морального фактору в соціально-економічному житті виявилось знеціненим. Особистий інтерес суб'єктів деформований економічними зловживаннями, тому характерним є перехід споживання від стадії засобів для комфортного життя до стадії самоцілі (Бодрійяр, 2006, с. 13.). Економічне споживання, за Ж. Бодрійяром, має «магічні» властивості: «...На цьому досить поверхневому рівні можна ризикнути зробити порівняння: саме магічна ідея керує споживанням, саме ментальність чуда управляє повсякденним життям; це ментальність примітивних народів в тому сенсі, що її основою є віра у всемогутність думок: тут це віра у всемогутність знаків. Багатство, достаток є в дійсності накопиченням знаків щастя» (Бодрійяр, 2006, с. 9.).

В останній третині XX ст. істотний вплив на дискурс проблематики суспільства споживання надають теорії постмодернізму та постструктуралізму. Їх представники (Ж.-Ф. Лютар, М. Фезерстоун, П. Стірнс, С. Жижек та ін.) розглядають структури повсякдення і споживацький спосіб життя. Деякі автори, а саме Ж. Бодрійяр, П. Стірнс, говорять про зростаюче бажання володіти

предметами. Наприклад, П.Стірнс розділяє соціальну історію на «історію подій» та «історію структур». «Історія структур» дуже важлива для розуміння багатоманітності, якою детермінується хід подій, поглиблюючись при цьому в ідею споживання міфу, як в ідею нової споживацької структури (Stearns, 1990, с.449). Вивчаючи погляди на фетишизацію матерії К. Маркса словенський соціолог та філософ Славој Жижек робить висновок, що ставлення людей вбудовуються в символічну структуру вищого порядку. Дослідник пише про те, що, «наприклад, гроші – це не тільки символ міжособистісних відносин, а й втілення соціального інституту» (Жижек, 2014, с 182.). Фетишизація розвивається завдяки процесу створення того чи іншого продукту споживацької культури. Сучасний етап розвитку парадигми суспільства споживання пов'язаний з появою теорії світового конс'юмеризму, яка розглядає зміни споживацьких стандартів у ретроспективі. Англійський філософ та соціолог Зигмунт Бауман в книзі «Індивідуалізоване суспільство» зазначає: «Ми подорожуємо нині без всякого уявлення про пункт призначення, на який можна було б орієнтуватися, не намагаючись знайти "справедливе суспільство" і навіть не сподіваючись, що воно зустрінеться нам по дорозі» (Бауман, 2002., с. 141). Автор робить висновок про те, що в ХХІ ст. конс'юмеризм займає домінуючу над мораллю, етикою і духовними цінностями позицію, ускладнюючи тим самим подальший шлях розвитку людства. Такий підхід, з огляду на процеси глобалізації, не обмежує обговорення феномену конс'юмеризму лише рамками виключно західного суспільства, і проблеми, описані Ж. Бодрійяром, можуть транслюватися на світову спільноту.

Економіка як сфера матеріальних суспільних відносин є фундаментом суспільного життя, адже вона тримає на собі інші сфери діяльності людства. Рівень розвитку економіки визначає соціальний, духовний, культурний та політичний стан суспільства. З розвитком постіндустріального суспільства з'являються нові вимоги до поведінки в ринкових умовах суб'єктів господарювання, відносин між підприємцями, найманими робітниками та споживачами, що постійно ускладнюються, породжуючи не тільки позитивні, але й негативні тенденції.

Споживацтво як соціальний інститут будується на постійно виникаючому почутті провини, адже різноманітні рекламні наративи створюють образ правильного світу з людьми, які користуються правильними речами та технологіями. Споживач стоїть в ситуації вибору, де правильним буде той, хто обирає образ, проголошений рекламною кампанією. Проблема людини та її вибору стоїть дуже гостро, коли недоспоживання викликає споживацькі очікування, а надспоживацтво закриває її в системі споживацьких цінностей, в системі, де знакова цінність спотворила цінність товару.

Основоположник неофройдизму, філософ та психолог Еріх Фромм описав більшість проблем, притаманних суспільству споживання, у книзі «Мати чи бути» 1976 р., в якій він намагався розібратися, що являє собою людина під кінець ХХ століття, які мотиви нею рухають, чому модус володіння виявився для неї ближче, ніж модус істинного буття, і чи є у нас перспективи виходу з цього становища. Ці проблеми не мають і до сьогодні ніякого вирішення, а навпаки, отримали спотворену форму. Е.Фромм пропонує людству жити в модусі буття, а не володіння, щоб запобігти глобальній соціальній катастрофі.

«Обережні, орієнтовані на володіння люди отримують задоволення від безпеки, але насправді їх становище дуже ненадійно... Коли людина вважає за краще бути, а не мати, вона не відчуває тривоги і невпевненості, що породжуються страхом втратити те, що маєш. Якщо я – це те, що я є, а не те, що я маю, ніхто не в силах загрожувати моїй безпеці і позбавити мене почуття ідентичності. Центр мого ества знаходиться в мені самому; мої здібності бути і реалізувати свої сутнісні сили – це складова, частина структури мого характеру, і вони залежать від мене самого.» (Фромм, 2012, с. 101)

Складно сказати, до чого призведе все те, що відбувається в суспільстві, адже зараз ми знаходимося всередині процесу і не можемо бути об'єктивними. Щоб проаналізувати історичну подію, повинні пройти роки. Володіння чи буття – досить актуальний вибір в житті кожної людини в епоху постіндустріального суспільства, коли вкрай необхідним стає розпізнавання символів, які закладені виробником в продукт, завдяки рекламі; розмежовування нефункціонального споживання, що викликане великими витратами; активне протистояння ідеології споживання, не зважаючи на процес споживання як складну соціальну диференціацію.

Список використаних джерел

- Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Логос, 2005. 390 с.
- Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / перев. Е. А. Самарская. М.: Центр гуманитарных технологий, 2006. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3464>
- Жижек С. Чума фантазий. Харьков: Гуманитарный центр, 2012. 388 с.
- Фромм Э. Иметь или быть? /Пер. с англ. под ред. Г. О. Весниной. Пермь: Биг-Пресс, 2012. 190 с.
- Stearns P.N. Encountering Postmodernism. JSH, Winter 1990, v.24, no.2,p.449–452

* * *

*Голіздра Олег, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Усанова Л.А.)*

ДУАЛІЗМ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Дуалізм (від лат. dualis – подвійний) – філософська доктрина, що виходить з визнання рівноправності один до одного двох основних начал універсуму – матеріального і духовного, фізичного і психічного, тіла і душі. Можна виокремити дуалізм 1) гносеологічний, що підкреслює протилежність двох способів розгляду буття; 2) онтологічний, який наполягає на гетерогенності і принципової незвідності двох субстанцій; 3) антропологічний, що підкреслює протилежність душі і тіла (Большая энциклопедия. В шестидесяти двух томах. Том 16. Домотканово – Жене, 2006, с. 175).

На думку С. О. Радзівської, дуалізм сучасного етапу глобалізації необхідно розглядати з позицій єдності як духовних, так і матеріальних засад існування людства. У переважній більшості праць, що присвячені проблемі глобалізації, автори першочергову увагу приділяють як економічним проблемам

глобального розвитку загалом, так і фінансовим зокрема. В основі сучасної парадигми глобального розвитку лежить капіталістична економічна система на її заключній глобальній стадії розвитку, в якій ставиться за мету матеріальне збагачення, що базується на порівнянні матеріальних можливостей та статків суб'єктів економіки – усіх членів світового суспільства. Дослідники констатують, що загальна спрямованість людей максимально можливо задовольняти власні матеріальні потреби веде до утвердження нерівності. Під впливом неоліберальної глобалізації можливості розвитку для як для країн загалом, так і окремих людей зокрема стають дедалі більш нерівномірними і соціально несправедливими (Радзівська, 2015, с.144).

Така ситуація є небезпечною у тому числі й для «так званих» успішних країн ядра. Гігантські неврегульовані перетоки гарячих спекулятивних капіталів, високий ступінь економічної взаємозалежності країн зробили глобальну економіку реально уразливою. Серйозна проблема породжується незбалансованістю розвитку її реального та фінансового секторів, яка дедалі поглиблюється. Цей розрив породжує значний неконтрольований офіційними інституціями глобальної економіки рух короткострокового спекулятивного капіталу, який сприяє зародженню і розвитку фінансових криз, провокує утворення значних боргів та унеможливає стабілізацію світової економіки після їх завершення (Радзівська, 2015, с.144).

Досягнення економічного глобалізму кінця XX – початку XXI ст. не зняли з порядку денного завдання подолання небезпечного розриву у рівнях економічного розвитку країн. Так, на 20% населення планети, що живе в багатих країнах, припадає 86% світового ВВП, а на найбідніших 20% – лише 1%. Нерівність, що досі зберігається і навіть посилюється у сучасному світі, – це не лише результат історичної долі та колоніалізму, а й результат нерівноправного та несправедливого співробітництва у наші дні. Декілька країн контролюють значну частину споживання та виробництва; навіть не звертаючись до економічного тиску, вони мають вирішальне слово у визначенні того, якими будуть структура та обсяг міжнародної торгівлі та руху капіталу. Їх рішення та внутрішні оцінки визначають всі основні сектори світової економіки. Переважна частина решти країн має пристосовуватися до тих умов міжнародних валютних та торговельних відносин, які формуються без їхньої участі. Таке становище ускладнюється й тим, що упродовж XX ст. внаслідок дезінтеграції імперій та багатостітнічних держав збільшувалась кількість малих держав, причому цей процес посилювався після Другої світової війни і розвалу світової соціалістичної системи. Результатом цих процесів є асиметрична взаємозалежність, яка, внаслідок постійного перебування у програвшій окремих країн, створює ситуацію постійної загрози нових міжнародних конфліктів (Богомолов, 2007, с. 30). Визнаючи це, глави держав і урядів світу у прийнятій у вересні 2000 р. Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй визначили головним завданням забезпечення того, щоб глобалізація стала позитивним чинником для всіх народів світу.

Варто підкреслити абсолютну нереальність можливості досягнення усіма країнами світу того рівня життя населення та економічного розвитку, якого досягли так звані країни «золотого мільярда». На це вказують як здатність планети витримувати антропогенне навантаження через її біологічні і

ноосферні можливості, так і дослідження ресурсного забезпечення економіки. За окремими розрахунками для цього потрібно було б мати п'ять таких планет як Земля. На початку ХХІ ст. у світі спостерігається не лише не зменшення диференціації умов життя в країнах «ядра» і периферії, а її збільшення, посилення. Причому спостерігається посилення поляризації, подолати яку можна лише шляхом перерозподілу товарів та послуг, матеріальних благ між бідними й багатими країнами та верствами населення всередині країн. Але такий перерозподіл має бути добровільним, а не революційним і базуватися на законах духовного, а не матеріального світу.

Зокрема О. Білорус, академік НАН України, зауважує: «Нова глобальна цивілізація повинна воістину стати цивілізацією самообмеження для багатих народів, цивілізацією нової, духовної, а не матеріальної якості життя. Це і буде глобальною компенсацією для Заходу. Інакше світ загине в глобальному конфлікті за виживання бідних країн з багатими» (Радзівська, 2015, с.145).

Нездатність багатьох країн наздогнати високорозвинені країни, що чимдалі зростає, соціальна нерівність, яка посилюється в цих країнах, і очікування мас, які на фоні тиражування засобами масової інформації високих життєвих стандартів в країнах «золотого мільярда» не справдуються, посилюють соціальну напругу у світі. Ці явища не є новими, але можуть вийти з-під контролю при стихійному ході глобалізації, дестабілізувати країни та уряди і, навіть, призвести до громадянських війн (Богомолів, 2007, с. 29-30).

Найголовнішим критерієм існування людини на планеті залишатиметься її якість життя. На перший план виходять глобальні проблеми соціальної якості життя – безпека людини, здоров'я, освіта, тощо. Тому проблеми народонаселення, забезпечення його продовольством та іншими ресурсами стають найбільш актуальнішими. Упродовж існування людства чисельність населення планети постійно зростає. До початку нашої ери на планеті Земля проживало 256 млн. чоловік, в 1000 р. – 280; до 1500 р. – 427 млн., у 1820 р. – 1 млрд.; у 1927 р. – 2 млрд. чоловік. Сучасний демографічний вибух розпочався у 1950-1960 рр. У 1959 р. населення планети становило 3 млрд.; у 1974 р. – 4 млрд.; у 1987 р. – 5 млрд. осіб. Очікується, що до 2050 р. відбудеться стабілізація чисельності населення планети на рівні 10,5 – 12 млрд. осіб, що є межею біологічної популяції виду *Homo sapiens* (Філософія глобальних проблем сучасності. Конспект лекцій / Дорошкевич А.С., Сук О.Є., Смелянцев А.П., 2014, с.149).

Під якість життя людини мається на увазі комплекс соціально-психологічних та медико-генетичних характеристик життя. Якість народонаселення прийнято визначати за такими кількісними показниками, як: зростання життєвого комфорту; поліпшення здорового способу життя; зростання духовних і розумових якостей (за кількістю інтелектуальної продукції (книг, винаходів), кількістю навчальних закладів, рівнем освіти). Вихідним показником народонаселення є його кількість. Саме тому найбільшу занепокоєність людства викликає зміна цієї цифри в бік безперервного збільшення. Відомо, що якість народонаселення може змінюватися від одного покоління до іншого, оскільки певні генотипи розмножуються більш інтенсивно, ніж інші (зокрема, люди інтелектуальної праці частіше створюють нечисленні сім'ї). Найвні статистичні дані також показують, що кожен відсоток

приросту населення поглинає кілька відсотків приросту національного доходу (Філософія глобальних проблем сучасності. Конспект лекцій / Дорошкевич А.С., Сук О.Є., Смянцев А.П., 2014, с.149-150).

Одним з найбільш важливих показників світових рейтингів, який характеризує якість життя, є Індекс розвитку людського потенціалу – РЛП. За РЛП Україна займає 76 місце серед 187 держав світу. Очікувана тривалість життя в Україні – 68,6 року. Це нижче від середньосвітового рівня (69,3 року) (Герасимчук, 2013, с.77).

На даний час особливостями світової демографічної ситуації є:

1. У ряді розвинених країн демографічна криза призвела до скорочення чисельності населення, порушення його відтворення та старіння.

2. Швидке зростання населення в країнах Африки, Азії, Латинської Америки.

3. У країнах третього світу живе в 3 рази більше людей, ніж у розвинених країнах.

4. Збільшуються екологічні проблеми (забруднення навколишнього середовища, перевищення гранично допустимих навантажень на екосистему) (Радзівська, 2015, с.148-149).

Глобалізація, поліпшуючи і роблячи більш комфортним життя для обраних, може своїм екологічним впливом вести до непоправних порушень самих умов існування людства. Це досить яскраво ілюструє проблема захисту озонового шару, а також розповсюдження нових видів інфекцій, які становлять загрозу для збереження здорового генофонду людства і самого життя на планеті (так, пандемія SARS-CoVid-19 на даний момент часу триває вже більше року). Загострюється проблема невідновлюваних ресурсів та продовольча проблема, адже на сьогодні темпи зростання використання мінеральних ресурсів випереджають темпи зростання населення (Радзівська, 2015, с.149).

Пошуки виходу з патової ситуації вбачаються у відродженні духовності як величини, що здатна знову згуртувати устрій буття. Для цього необхідно визнати, що «сьогоднішній катастрофічний стан людини, її природи, її духу, її культури і її природного середовища існування вимагають від нас не кількісного виміру ставлення людини до себе, світу і до власної культури, під пануванням теоретичного, науково-технічного розуму, технічних, соціальних та економічних благ, а докорінної переорієнтації людського життя і культури. Таким чином, «лише відродившись духовно, людство зможе вижити». Глобальна ідентичність можлива лише за умови, що вона буде вибудована на духовному фундаменті (Філософія глобальних проблем сучасності. Конспект лекцій / Дорошкевич А.С., Сук О.Є., Смянцев А.П., 2014, с.151).

Нині цінностями всього людства оголошені цінності сучасної людини західного типу. При цьому в розрахунок не взяті антропологічні сюжети інших цивілізацій, де сутність людини взагалі по-іншому представлена й акцентована, а також вказані варіанти її взаємодії з космосом та прояву в соціумі. Заперечення Бога і Природи, секуляризація Істини та Правди західною цивілізацією були компенсовані технікою і технологією, обмеженим спілкуванням, механічною працею, опосередкованим ставленням людини до людини, споживанням, товарами, грошима як «плаваючими» знаками. Духовність стала непотрібною перешкодою в досягненні егоцентричних

устремлінь, просто «випарувалася». Навпаки долею цієї людини і її культури, на думку Ж.Бодрійяра, стає нарощування «технологічної реальності наших речей» (Радзівська, 2015, с.149).

Намагання зробити глобалізацію позитивною для всіх її учасників вимагає діалогу культур і цивілізацій для усунення суперечностей, потребує значних колективних зусиль усіх держав світу та розв'язання вищезазначених проблем з позицій єдності як духовних, так і матеріальних, засад існування людства.

Дуалізм сучасного етапу глобалізації акцентує увагу на посиленні ролі духовних факторів, які ґрунтуються на системах цінностей, світоглядних концепціях, що формують поведінку та ментальність різних народів нашої планети. Очевидним стає те, що неможливо розв'язати зазначені проблеми засобами лише матеріального стимулювання чи економічного примусу. Тобто, у XXI ст. в умовах надзвичайного розвитку науки і техніки логічно визнати необхідність повернення до Бога та збереження цивілізаційної ідентичності, самобутності держав, унікальні традиції і цінності яких стануть основною для формування континентальної моделі постеконічного, інформаційного суспільства, що буде покликане відтворити в нових умовах гармонічні відносини людини, природи, суспільства.

Список використаних джерел

Богомолів О.Т. Мировая экономика в век глобализации: ученик. Москва : ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. 359 с.

Большая энциклопедия. В шестидесяти двух томах. Том 16. Домотканово – Жене. Москва : ТЕРРА, 2006. 592 с.

Герасимчук В. Г. Лідерство у світовій економіці: від «G7» до «E7». Економічний вісник НТУУ «КПІ»: зб. наук. пр. 2013 (10), Гол. ред. О. А. Гавриш. Київ : НТУУ «КПІ», 2013. С.75-81.

Радзівська С. О. Глобальна економіка. Курс лекцій. Київ : «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2015. 344 с.

Філософія глобальних проблем сучасності. Конспект лекцій / Дорошкевич А.С., Сук О.Є., Смелянцев А.П. Харків : ХНАДУ, 2014. 174 с.

* * *

Гуртова Олександра, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Усанова Л.А.)

ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Специфіка сучасних соціальних трансформацій передбачає суттєві зміни в усіх сферах суспільного життя, зокрема, і поступову зміну освітнього простору. Йдеться про перехід освітніх практик від традиційної парадигми «знань» до особистісно орієнтованої педагогіки, яка характеризується врахуванням всієї різноманітності індивідуальних особливостей студента / студентки і сприяння процесам їх самопізнання, самоактуалізації і самореалізації. Одним зі значимих факторів особистісного розвитку є гендерна соціалізація особи, успішність якої визначається формуванням її гендерної ідентичності, оволодіння нею гендерними моделями поведінки і самовизначення в системі гендерних відносин. Тому актуальним стає завдання осмислення гендерного підходу,

зокрема, в педагогіці.

Аналіз літератури з даної теми демонструє значний внесок у становлення та розвиток гендерної освіти вітчизняних освітніх та культурних діячів: Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кісь, Л. Кобелянська, В. Кравець, Г. Лактіонова, О. Луценко, О. Плахотнік, О. Суслова, О. Цокур та ін.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних основ формування гендерночутливої педагогіки та її освітніх методик. Відповідно до мети визначено такі основні завдання: розглянути передумови формування гендерної педагогіки; проаналізувати особливості гендерночутливої педагогіки та методику гендерної експертизи.

Виклад основного матеріалу. Гендерна теорія сьогодні стала одним із теоретичних інструментів осмислення соціальних трансформацій, що охоплюють усі сфери суспільного життя, зокрема й освіту. Вважається, що за традиційним підходом освіта розглядається як соціальний інститут, який має допомогти особі адаптуватися до існуючих соціальних відносин. Традиційною називають модель освіти, яка спирається на методику, орієнтовану переважно на передачу спеціальних знань.

Як стверджує О.Цокур, з кінця 1960-х років на Заході виникає так звана «критична педагогіка», яка вважає, що навчальний заклад не є засобом адаптації людини до суспільства, а мета навчання не розвивати таланти, а нав'язувати певну суспільну роль» (Цокур, 2005, с.187). Пізніше в критичній педагогіці виділилася в окремий напрямок «феміністська педагогіка», яка зосереджена на подоланні гендерної нерівності в освіті та за допомогою освіти (Маєрчик, 2017, с.149).

Наступним етапом трансформації освітніх теорій стала гендерна педагогіка, яка орієнтована на «пом'якшення і подолання пануючих гендерних стереотипів в навчальному процесі через створення толерантних умов для формування особистості» (Цокур, 2005, с.188), а це, в свою чергу, передбачає перегляд наявних педагогічних практик та вироблення гендерночутливих освітніх методик і формування гендерночутливого освітнього середовища, в якому актуалізована гендерна чутливість як один з критеріїв ефективності освітньої діяльності (Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, 2018).

Важливо підкреслити, що залежно від того, які цінності прищеплює школа учнівству (студентству), формуються ті чи інші гендерні ролі, гендерні сценарії чи інші моделі гендерної поведінки або стосунків статей. Безліч проблем сучасної школи позначаються на гендерному розвитку студентства / учнівства. Серед них висока фемінізованість педагогічної сфери, її традиційно авторитарний характер, які не можуть не позначатися на гендерному розвитку суб'єктів освітнього процесу (Шустова). Суперечності гендерної соціалізації проявляються, зокрема, в гендерно-рольовому інфантилізмі чи гендерно-рольовій недостатності. З іншого боку, як наголошує О.Шустова, «безстатевість» виховання розвиває уявлення про моделі і варіанти гендерної ідентифікації і самореалізації (це стосується як публічної і професійної сфери, так і сімейних відносин)» (Шустова).

Таким чином, виходячи з даного огляду проблеми, можна стверджувати, що модель розвитку і виховання з врахуванням гендерного підходу передбачає розширення можливостей вибору способів самореалізації як для дівчат/жінок,

так і для хлопців/чоловіків. Як визначається в Стратегії гендерної рівності Ради Європи (2018) та Стратегії впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти “Освіта: гендерний вимір – 2020”: «гендерний вимір в освіті – оцінка наслідків і результатів дії освітніх та виховних зусиль педагогів, спрямованих на повноцінне особистісне становлення й розвиток всіх суб’єктів освітнього процесу, усвідомлення ними власної ідентичності, вибір ідеалів і життєвих цілей та самореалізації без будь-яких обмежень за ознакою гендеру» (Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, 2018).

Однією з основних задач гендерного підходу в педагогіці є вивчення найбільш укорінених і поширених гендерних стереотипів і настанов в педагогічній практиці, їх природи, соціально – історичної обумовленості, і розробка методів їх ефективної деконструкції. Гендерні педагогічні стереотипи – це схематизовані гендерні уявлення, що проявляються у сфері педагогічної взаємодії педагога і студента, які в силу своєї світоглядної значимості впливають на ціннісно-сміслові аспекти педагогічно спрямованої дії, характер і зміст педагогічного процесу, ментальні процеси його учасників.

Організація освітнього простору, зміст навчального матеріалу, методика навчально – виховного процесу, стиль спілкування вчителя/викладача і учня/студента є орієнтирами утвердження ідеології гендерної рівності або закріплення гендерної нерівності. Відповідно до цього розрізняють традиційні педагогічні практики (статеворольові) і гендерночутливі;

У традиційній школі домінує авторитарний стиль відношень в основі якого – суб’єктно (вчитель/вчителька) – об’єктні (учень/ учениця) стосунки; панують інформативні методи і зовнішнє стимулювання навчання; головне завдання учнів/учениць – запам’ятовування фактів і репродуктивне відтворення матеріалу; не надається уваги самоаналізу, рефлексії, як наслідок – низька зацікавленість навчанням і відповідальності за його результати.

Основні характеристики традиційного (статеворольового) підходу в освіті: акцентування нездоланих статевих відмінностей між дівчатами і хлопцями, активне використання в навчально-виховному процесі статеворольових стереотипів і диференціації учнів/студентів за статевою ознакою; виховання в душі жорсткого (передвизначеного природою) вибору соціостатевої ідентичності та вибору сфер самореалізації (домашня/публічна); орієнтація на особливе призначення чоловіка/жінки; заохочення видів діяльності, що відповідають статі, і засудження варіативної поведінки.

В адаптивній (трансформаційній) школі домінує демократичний стиль відношень; вчитель/вчителька – організатори пізнавальної діяльності учнів, заохочують їх самостійну діяльність через співробітництво, кооперацію; відповідно учні/учениці є суб’єктами навчання, домінує внутрішня мотивація навчання; використовується рефлексивне управління пізнавальною діяльністю; заохочується самоаналіз, самооцінка власних досягнень та взаємовідповідальність за результати навчання (Семиколенова, 2011, с.20).

Рисами гендерночутливих педагогічних практик є орієнтація на нейтралізацію чи суттєве пом’якшення традиційних статеворольових стереотипів; відсутність протиставлення природної визначеності жінки і чоловіка, заохочення дівчат / хлопців до занять, відповідно до їх інтересів безвідносно до статеворольових стереотипів; зміна стилю спілкування та

риторики «обов'язку» на риторику «права» і «вибору», підтримка партнерських відносин між хлопцями і дівчатами в навчально – виховному процесі; створення рівних можливостей для розвитку учнів через відповідну організацію освітнього процесу.

Із розвитком гендерної теорії сформувалася методика гендерної експертизи навчальних матеріалів. Гендерна експертиза – це аналіз текстів, подій, законів, світлин, малюнків тощо, покликаний визначити, є вони гендерно упереджені чи гендерночутливі, тобто які гендерні дискурси закладено в них (Маєрчик, 2017, с.145).

Гендерна експертиза підручників має на меті віднайти у текстових та позатекстових (ілюстрації, методичний апарат, апарат орієнтування) матеріалах підручника вияви дискримінації за ознакою статі (гендерні стереотипи, андроцентризм, сексизм тощо) та надати рекомендації щодо їх усунення.

Висновки. Отже, розрізняють статеворольовий та гендерний підходи в освіті, які спираються на традиційну та егалітарну стратегії соціалізації статей. Запровадження гендерного компонента у педагогічний процес має сприяти гармонізації відносин між хлопцями і дівчатами, розкриттю їхнього особистісного потенціалу, самореалізації у професійному та сімейному житті, розвитку партнерських стосунків педагогів та учнів чоловічої та жіночої статі.

Інтеграція гендерного підходу в національну систему освіти на сучасному етапі є вкрай необхідною, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві є одним із індикаторів його визнання як розвиненої держави, що стоїть перед європейським вибором.

Список використаних джерел

Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманої. Київ : Критика, 2017. 220 с.

Навчально-методичні матеріали до уроків гендерної грамотності: «Ми – різні, ми – рівні» / За заг. ред. О. Семиколенової. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 128 с.

Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки. 2018. 59 с.
URL: <https://cutt.ly/6fmlWrm>

Цокур О. С., Іванова І. В. Основи гендерного виховання. Гендерний розвиток у суспільстві: конспекти лекцій. 2-ге вид. Київ : ПЦ Фоліант, 2005. С. 183-222.

Шустова Л.П. От «бесполой» педагогики к гендерно ориентированому образованию. URL: [http:// www.google.com.ua/search](http://www.google.com.ua/search)

* * *

*Даций Ростислав, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – ст. викл. Штепа О.О.)*

КОНСЕРВАТИЗМ ЯК ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА ДОКТРИНА

Консерватизм у XXI ст. посідає чільне місце поряд з такими класичними ідеологіями як лібералізм та соціалізм. На разі існує чимало політичних партій, які формують свої програми на основі консерватизму, зокрема його новій формації – неоконсерватизмі. До них належать: Християнсько-демократична

партія ФРН, Консервативна партія Великої Британії, Республіканська партія Сполучених Штатів Америки та інші.

Аналіз наукових вітчизняної і зарубіжної наукової літератури показує, що ідеологія консерватизму досліджена досить повно та різнобічно. Серед інших варто пригадати таких авторів як Н. Авер'янова, О. Голубоцький, К. Мангайм, С.Хантінгтон, Р.Шутнінгер, Ф. Кирлик, Є. Попов та ін. Водночас проблема консервативної доктрини у міжнародному та вітчизняному дискурсі продовжує залишатись цікавою та актуальною.

Мета нашого наукового пошуку полягає у розкритті сутності і специфіки консерватизму як політико-ідеологічної доктрини.

Варто наголосити, що консерватизм явище багатогранне. Його можна трактувати як образ мислення, форму ідеології, тип політики. Психологічний та ідейний консерватизм виникли в часи зародження людської історії. На думку, англійського консервативного історика Ф. Хірншоу, консерватизм як дух, який протистоїть радикалізмові, різкому оновленню – можна знайти в садах Едема (Кучменко, 2000, с. 82). Він вважав, що Адам, за своїм переконанням, був першим консерватором, який притримувався традиційного «старого порядку», а Єва виявила властиву лібералізмові схильність до новацій. Звісно, така думка має іронічний характер, але все ж вона підкреслює давнє походження психологічного консерватизму. Політичний консерватизм як явище, зародився наприкінці XVIII ст. в добу Просвітництва і пов'язаний з Великою французькою революцією. Традиційно вважається, що його основоположником став англо-ірландський державний діяч Едмунд Берк, який у своїй праці «Роздуми про революцію у Франції та про суперечки в деяких лондонських товариствах щодо цієї події, що містяться в листі, який передбачався бути відправленим деякому благородному пану в Париж» (1790 р.) обґрунтував основні засади ідеології консерватизму. Не менш вагомий внесок до теорії консерватизму внесли Ж. де Местр, Л. де Бональд та ін. (Куц, 2018, с. 94).

Термін «консерватизм» ввів до наукового обігу французький рояліст Франсуа Ране де Шатобріон 1815 р. в тижневику «Консерватур», в якому активно агітував за відновлення монархії. Згодом цей термін набув більшої популярності і в 30-х рр. XIX ст. ним названо політичну партію Великий Британії – торі. Фактично в той час відбувався процес становлення і оформлення сутнісних меж явища консерватизму (Слободян, 2015, с. 65).

Сутність теорії консерватизму полягає у збереженні і підтриманні існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад. Політико-ідеологічний світогляд його носіїв визначається як комплекс життєздатних принципів, головними серед яких є свобода і відповідальність, авторитет, релігійність, природна нерівність людей та їх скептицизм (Корнієнко, 2003, с. 17).

Зміни в суспільстві, особливо раптові, консерватори вважають шкідливими. Тому одним з головних засад консерватизму є традиціоналізм. Повага до традицій ґрунтується також на переконанні, що саме традиції формують відчуття ідентичності стосовно індивіда і групи/спільноти. Традиціоналізм не заперечує змін, однак вони мають бути закономірною реакцією на зміни, що відбуваються в суспільстві (збільшення кількості населення, нова система рівноваги між промисловістю і аграрним сектором тощо) та відповіддю на

усвідомлення/переконання в необхідності цих змін у суспільстві і повинні відбуватися за попередньо визначеною та підтриманою/схваленою процедурою.

На думку консерваторів, людина за своєю природою egoїстична і прагне відстоювати в суспільстві виключно свої інтереси. Єдиним обмежуючим чинником може бути право. Роль права в консерватизмі полягає в збереженні порядку. Саме право вони розглядають як частину звичаїв, які пройшли випробування часом і отримали суспільне визнання. З усіх джерел права найбільшу цінність має конституція.

Невід'ємною частиною теорії консерватизму є твердження про необхідність у міцній державі та державній владі. Ідеологія консерватизму декларує, що держава має відгравати вирішальну роль в економічній, культурно-психологічній та релігійній солідарності народу, нейтралізовувати будь-які прояви сепаратизму, забезпечувати єдність нації.

Не менш вагомою складовою частиною консервативної доктрини є повага до національних традицій, які потрібно поважати і охороняти, зберігаючи та дотримуючись їх в умовах радикальних та часто необдуманих трансформацій сьогодення (Майданюк, 2010, с. 135).

В теорії консерватизму суспільство являє собою складну ієрархічну систему. Оскільки розподіл власності, влади, статусів ніколи не може бути рівним, то рівність як така заперечується взагалі. Консерватори вважають, що влада передбачає слухняність, дисципліну, що повинні бути не інстинктивним підкоренням, а свідомою, добровільною повагою до влади (Романюк, 2010, с. 257).

Важливим складовим елементом ідеології консерватизму є пієтет до релігійних цінностей, високої моралі, національних традицій. Звідси логічно випливає високий авторитет і цінність сім'ї, церкви, віри, патріотизму, доброчесності, тощо.

Ще однією визначальною рисою консерватизму є колективність. Потреби суспільства, держави завжди стоять вище від індивідуальних. Проте в консерватизмі ця ідея не абсолютизувалася, як наприклад у комунізмі, аж до повної нівеляції індивідуальності, а лише обґрунтовувалася перевага суспільних інтересів над інтересами однієї людини. При необхідності вибору між індивідом та суспільством, консерватор ставить на перше місце суспільство, яке історично, етично та логічно вище за окремого індивіда (Майданюк, 2010, с. 135).

Незважаючи на базові цінності ідеології консерватизму в ній можемо виділити принаймні три різних ідеологічно забарвлених типи: реформістський, екстремістський та традиціоналістичний консерватизм. Консерватизм реформістського типу в основному вписується в контекст ліберально-реформістського консенсусу. Екстремістський консерватизм явно тяжіє до консенсусу авторитарного типу. Що ж до традиціоналістського консерватизму, то його ідеології властиві авторитарні риси, однак, приходячи до влади на ґрунті парламентської демократії, він не часто замахується на її підвалини, хоча і може привнести деякі елементи авторитаризму. Разом з тим традиціоналістський консерватизм здатний відігравати суттєву роль і в авторитарних антидемократичних режимах, проте в жорстких рамках тоталітаризму, як показує історичний досвід, він втрачає усяку самостійність (Кучменко, 2000,

с.82).

Отже, підводячи підсумки даного дослідження, ми можемо зробити висновок, що консерватизм – явище багатогранне, яке можемо трактувати по різному і як тип мислення, і як ідеологічна доктрина певних політичних сил. Другий тип виник як відповідь на події Великої французької революції кінця XVIII ст. Він пройшов довгий еволюційний шлях, змінюючи певні переконання, але залишив в своїй основі незмінні принципи: традиціоналізм, моральність, пріоритетність інтересів суспільства і держави над індивідом.

Список використаних джерел

Корнієнко В. О. Буртяк Г. Я., Основні політико-ідеологічні доктрини та глобальні проблеми сучасності. Вінниця ВНТУ 2003. 30 с.

Куц Г.М. .Консерватизм як класична політична ідеологія: домінантні ідеї та евристичний потенціал. Політологічний вісник. 2018. Вип.81. Київ: ВАДЕКС, 2018. С. 91-97.

Кучменко Е. М. Історичний огляд консерватизму в сучасному світі. Наукові записки НаУКМА. 2000. Т. 18. Історичні науки. С. 81-84.

Майданюк В. Консерватизм як ідеологія: критерії та основні принципи. Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 112/2010. Серія: Політологія. Севастополь, 2010. С. 132-136.

Романюк А. Політична доктрина консерватизму. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. 2010. Випуск 14. С. 254-259.

Слободян В. Консерватизм як ідеологія державотворення: етапи становлення. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 3. С. 62-71.

* * *

Євтух Світлана, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (наукова керівниця – доц. Головіна Н.І.)

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

В умовах становлення демократичного, громадянського суспільства у сучасній Україні надзвичайно актуальною є проблема формування такого типу особистості, однією з основних якостей якої є громадянська компетентність. «Сприяння розвитку громадянського суспільства як сфери самовияву вільних особистостей, добровільно сформованих асоціацій, горизонтальних (не санкціонованих державою) зв'язків передбачає наявність і вияв громадянської компетентності його членів»(Ремех, 2018, с.35).

Дослідження різних аспектів поняття громадянської компетентності відбувається у межах філософії, соціології, політології, педагогіки, психології. З точки зору філософії і політології обґрунтовується необхідність громадянської компетентності в умовах трансформації пострадянського суспільства у напрямку громадянського суспільства, розкриваються її сутність і структура, розглядаються засоби та шляхи її формування. У межах психологічного підходу розглядається зв'язок процесу формування

громадянської компетентності з психічними процесами особистості як суспільної істоти, що здатна брати участь у житті суспільства та виконувати соціальні функції. Соціологічний підхід дає можливість співвіднести чинники соціалізації у формуванні громадянської компетентності. В його межах розглядається взаємодія освіти як соціального інституту з іншими інституціями для більш ефективного формування громадянської компетентності. У педагогіці головний акцент робиться на змісті, методах та формах громадянської освіти й виховання і відповідно забезпечується певний рівень громадянської компетентності особистості. Тут значний внесок в обґрунтування громадянського виховання молоді, формування у неї національної самосвідомості, а також тлумачення сутності громадянськості зробили Г.Ващенко, В.Сухомлинський, І.Зязюн, О. Пометун, Ремех Т., Шахрай В. та інші.

Компетентність дослідники визначають як «рівень знань, навичок, досвіду суб'єкта в тій чи іншій галузі, що відповідає об'єктивним вимогам для реалізації сукупності встановлених повноважень (прав і обов'язків) суб'єкта, які визначаються формально (законами, іншими нормативними актами, інструкціями) чи неформально (традиції, звичаї, домовленості)» (Шахрай, 2008, с. 124). Якщо в цілому компетентність трактується як спроможність особистості сприймати і відповідати на соціальні та індивідуальні потреби, то громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей особистості. Її сучасні дослідники визначають як «здатність людини активно і відповідально реалізовувати громадянські права і обов'язки для розвитку демократичного суспільства» (Пометун, 2005, с. 66). Як така громадянська компетентність передбачає вміння орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні; робити свідомий вибір, використовувати у прийнятті індивідуальних та колективних рішень демократичних технологій, враховуючи інтереси і потреби громадян; застосовувати моделі поведінки й способи діяльності, що відповідають чинному законодавству України; виконувати громадянський обов'язок, а також використовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян.

У структурі громадянської компетентності виділяють когнітивну, аксіологічну і діяльнісно-операційну складові. Її основою є громадянські знання, на базі яких формуються уявлення про способи і форми функціонування особистості в різних аспектах демократичної держави. Компетентність передбачає наявність ціннісного ставлення людини до явищ, подій дійсності, а також до самого себе як громадянина, а також громадянські вміння участі в суспільному житті і практичного застосування знань.

Громадянська компетентність є соціальним явищем, функцією громадянського суспільства і результатом громадянської соціалізації. «Як відомо, соціалізація – це процес засвоєння індивідом культурних норм і соціальних ролей, завдяки якому відбувається перетворення людини в соціального індивіда. Таким чином, під соціалізацією розуміють гармонійне входження індивіда в соціальне середовище, засвоєння ним нормативно-ціннісної системи суспільства, що дозволяє йому успішно функціонувати і самореалізовуватися як члену суспільства. Результат соціалізації – соціальна адекватність, що в найбільш загальному вигляді розуміється як сформованість

рис, що задаються статусом і необхідних даному суспільству, але, з іншої точки зору, й як засвоєння особистісних і соціальних якостей, які будуть характеризувати особистість на наступній стадії розвитку»(Головіна, 2015, с.148).

Соціалізаційні можливості формування адекватної громадянської компетентності як соціальної якості особистості зрілого і розвиненого громадянського суспільства дуже великі. У сучасному ж українському суспільстві дуже гостро стоїть питання соціальної адекватності громадян, що зумовлено нерозвиненістю в ньому громадянського суспільства. Водночас в ході соціальних трансформацій пострадянської історії України стали формуватися нові інститути громадянської компетентності: демократизм, багатопартійність, свобода слова, політичний плюралізм, вибірковість, змагальність, конкурентоспроможність тощо. Вони вже стали стимулами громадянської соціалізації особистості та її громадянської компетентності. Проблема полягає у визначенні того, якого роду громадянська компетентність потрібна теперішньому і наступним поколінням українців. Можна погодитися з В.М. Шахрай що адекватна громадянська компетентність – це «такий рівень громадянської культури, який відзначається спрямуванням до згоди, консенсусу, толерантності, прагненням не лише давати оцінку суспільним явищам, але і здійснювати посилені дії щодо їх удосконалення, сприйняттям соціального світу більшою мірою раціональними, ніж афективно, почуттєвими способами (хоча позитивна емоційно-почуттєва складова є важливою в громадянській компетентності особистості)»(Шахрай, 2008, с.128).

Формування громадянської компетентності – це складний і довготривалий процес, який вимагає усвідомлення і засвоєння традицій, звичаїв, нормативних цінностей, сформованості громадянських переконань і поглядів. Звертаючись до сьогодення, варто зазначити, що одним з актуальних завдань сучасної освіти і виховання є створення сприятливих умов для формування людини-громадянина, в якій демократичне суспільство буде осередком для розкриття її творчих здібностей, задоволення власних та суспільних інтересів. Система освіти займає значну роль у процесах формування громадянської позиції людини.

Список використаних джерел

Головіна Н.І. Проблема формування культурної компетентності особистості в контексті реформування вищої школи. Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії імені Г.С. Сковороди та Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Випуск 33. Київ-Полтава, 2015. С.147-156.

Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. Рідна школа. 2005. №1. С.65-69.

Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С.35-41.

Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. Український соціум, 2008. №2(25). С.123-133.

* * *

МОЖЛИВОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ЧИ ЗМОЖЕ ТЕХНОЛОГІЯ ПЕРЕВЕРШИТИ ЛЮДСЬКИЙ РОЗУМ?

На сьогодні поняття штучного інтелекту не є всебічно дослідженим, це поняття у загальному і дуже широкому значенні розуміють і як технологію, і як розділ комп'ютерної науки. Проте вживання цього поняття в питаннях розвитку науки, суспільної думки та біотехнологіях значно зростає, адже це один з найперспективніших напрямів розвитку інноваційних технологій.

Існує декілька визначень цього явища, як з наукової так і з філософської точок зору. На сьогодні цей термін застосовується до проекту комп'ютерних систем, наділених характерними для людини інтелектуальними процесами, такими як здатність міркувати, виявляти значення понять, узагальнювати інформацію або вчитися на минулому досвіді роботи. «Штучний інтелект – це метафорична назва одного з пріоритетних наукових напрямів, що склався у загальному комплексі кібернетичних досліджень із проблем моделювання процесів мислення, інтенсифікації інтелектуальної діяльності через комп'ютеризацію тих чи тих її видів» (Мороз, 2002, 727).

Сьогодні науковці досліджують питання співвідношення штучного інтелекту у людської діяльності, та намагаються відповісти на питання чи штучний інтелект стане інструментом заміщення людини в цьому світі. З часів розвитку цифрових комп'ютерів з другої половини ХХ століття стало очевидно, що комп'ютери можуть бути запрограмовані на виконання дуже складних завдань таких як виявлення доказів математичних теорем, переклад текстів на інші мови чи гра в шахи. Тим не менше, незважаючи на постійний прогрес у швидкості обробки даних комп'ютером та збільшення ємності пам'яті пристроїв, поки що немає програм, які могли б відповідати людській гнучкості в більш широких задачах щоденного життя. Із іншого боку, деякі програми досягли рівня ефективності людських експертів та професіоналів у виконанні конкретних завдань наприклад програми автопілоти в сучасних машинах чи в системі розпізнавання облич. Використання штучного інтелекту збільшується з оновленням технологій в різних сферах нашого життя. Ми зустрічаємось з штучним інтелектом досить часто у різноманітних додатках телефонів та у комп'ютерних пошукових системах чи у системах «розумного» дому в різних побутових приладах. Окрім того штучний інтелект стає незмінним помічником людини у бізнесі та медицині, у військовій сфері та охороні правопорядку в містах, адже він невтомний і найуважніший аналізатор великої кількості даних.

Дослідженню штучного інтелекту з точки зору питання філософії та моралі приділяли увагу такі видатні вчені як і Д. Баррат, Е. Хорвіцем, Н. Бостром, І. Маск, Д. Дайсон та Дж. Р. Сирл. Наукові праці в галузі штучного інтелекту зосереджені головним чином на таких компонентах інтелекту як навчання, міркування, вирішення проблем за допомоги формальної логіки, сприйняття та використання мови. Метою публікації є аналіз двох контраверсійних поглядів на розвиток штучного інтелекту в філософській думці, та їх співвідношення з сучасним використанням технології штучного інтелекту в житті людини.

Хоча розвиток технології штучного інтелекту йде досить повільно, через

технічні обмеження та важкість програмування, суперечки щодо його розвитку, безпечності та досягнення рівня людини точаться серед провідних мислителів філософії техніки. Шведський філософ Нік Бостром розглядає концепцію розвитку суперінтелекту чи надрозуму, який можливо стане останнім виноходом людства : «Надрозум – це провадження штучного інтелекту такого рівня, який не є рівним людському розуму, а значно перевершує його» (Бостром, 2016). Основною думкою концепції філософа є теза, що результатом еволюційного шляху людини буде поява постлюдини, яка буде настільки модифікована, що володітиме значно більшими фізичними та розумовими властивостями, як то досконала пам'ять, розвинена витривалість та відсутність втоми тощо. Саме в таких умовах технології дозволять сформувати «Суперінтелект» технологію, що перевершить інтелектуальні здібності людини. Звичайно мислитель стверджує, що така технологія принесе й позитивні зрощення в житті людини. Наприклад покращить рівень життя, підвищить рівень ефективності суспільства, впровадить більш раціональне управління в використанні ресурсів і не тільки. Але більшу увагу в своїй концепції Нік Бостром приділяє негативним наслідкам. Серед них філософ описує сценарій розвитку штучного інтелекту, коли суперінтелект буде недосканалю запрограмованим і зможе знищити всю людську цивілізацію. Зупинити його дії буде неможливо, адже він буде перевищувати можливості людської думки, і тому контролювати чи змінювати мотивацію його дій людина не зможе: «створення таких машин є результатом розумової діяльності людини, а отже машина наділена надрозумом, буде мати можливість створювати ще більш досконалі машини, у зв'язку з чим, безперечно, станеться такий «інтелектуальний вибух», що людський розум виявиться залишеним позаду» (Бостром, 2016). В роботі «Штучний інтелект. Етапи. Загрози. Стратегії» мислитель апелює до інтелекту, як лише до процесу логічного мислення, але залишає осторонь той аспект, що психологи, характеризують інтелект людини не лише за одним вмінням міркування чи аналізу, а за допомогою поєднання безлічі різноманітних здібностей, до яких належить як емоційний так і соціальний види інтелекту.

Абсолютно інакший погляд на можливості штучного інтелекту має філософ Джон Сирл. Перш за все його погляди ґрунтуються на гносеологічних можливостях людини й машини. Він задається важливим питанням – чи дійсно машина може мислити й пізнавати? Філософ аналізує саму систему роботи штучного інтелекту. Інтелект людини окрім того, що має безліч функцій, метою яких є не тільки мислення, перш за все допомагає людині оволодіти, освоїти та узагальнити інформацію отриману з навколишнього світу. Якщо відкинути всі біологічні аспекти роботи людського інтелекту, можна стверджувати що людина пізнає світ оперуючи перш за все смислами й значеннями понять, характеристиками явищ чи предметів. Перш за все людський розум бажає зрозуміти сутність явища чи питання про яке він мислить. Комп'ютерні машини, які користуються технологіями штучного інтелекту абсолютно інакше працюють з отриманою інформацією : «Комп'ютер оброблює інформації спочатку закодовуючи її в символні значення які використовують машини, а вже потім використовує її, маніпулюючи символи зважаючи на набір точних правил». (Дж. Сирл, 1990). Таким чином кожна машина працює не з сенсами й

характеристиками понять, а з їх символічним абстрактним значенням у цифровому форматі. Для штучного інтелекту, який базується на цих принципах всі ці символи не мають жодного значення, він лише маніпулює ними за чіткими алгоритмами якими є програми. Чим більше алгоритмів містить в собі штучний інтелект, тим більше його функціональне призначення. Штучний інтелект і є тою надзвичайно ефективною й високотехнологічною програмою для оперування символами, але не знаннями: «Одного вміння маніпулювати символами недостатньо, щоб гарантувати знання, сприймання, розуміння й мислення. Й оскільки, комп'ютери такі пристрої які маніпулюють символами, то наявність програми недостатньо щоб можна було стверджувати про наявність знання» (Дж. Сирл, 1990). Різниця між штучним інтелектом і людським розумом в цьому баченні є очевидною. Людський інтелект оперує семантикою слів й понять, зважаючи на контекст, час, місце їх використання. Людське мислення не може зводитися до оперування формальними символами, тому на сьогодні технологія штучного інтелекту в своїй природі не збігається з поняттям людського інтелекту. Ця технологія може виконувати багато задач, але керувати й осмислювати ці процеси може лише людина.

Штучний інтелект, в сьогоднішньому розвитку, це надзвичайно ефективний й здатний до запам'ятовування подібних символів та задач інструмент, який здатний до засвоєння й опрацювання нових алгоритмів їх вивчення. Тож не зважаючи на різні теорії про «надрозум» й повстання машин, штучний інтелект в науці виконує лише частину тих функцій, які потрібні людині для осмислення своїх думок. Такими інструментами в різні часи були різні прилади й технології. Наприклад, наші органи чуття без допомоги не можуть виявити УФ-світло, ультразвукові хвилі, рентгенівські промені або гравітаційні хвилі, але щоб подолати наші сенсорні обмеження, вчені розробили набір інструментів і технік: мікроскопи, рентгенівська плівка, лічильники Гейгера, детектори радіосупутників тощо. Всі ці пристрої розширюють сферу нашого розуму так само як і штучний інтелект, «перекладаючи» контрентні задачі в інший формат результат якого може помислити тільки людина. Штучний інтелект дає можливість нашому розуму вийти за межі фактів і оперувати узагальненими даними чи висновками. Отже, штучний інтелект це комп'ютерна система, яка здатна виконувати завдання, які зазвичай вимагають людського інтелекту. Ця технологія працює тільки завдяки машинному навчанню, системі правил та використанню інформацією, яка вже осмислена людиною.

Список використаних джерел

Бостром Н. Штучний інтелект. Етапи. Загрози. Стратегії. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2016. URL : <https://www.rulit.me/books/iskusstvennyj-intellekt-etapy-ugrozy-strategii-read-421315-1.html>.

Мороз О. Штучний інтелект/ Філософський енциклопедичний словник, Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, 2002. 742с.

Сирл Д. Розум мозку – комп'ютерна програма? В МИРЕ НАУКИ, 1990. – URL : <http://www.raai.org/library/books/sirl/ai.htm>.

* * *

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення у житті суспільства та відповідальності дії згідно з власними переконаннями та цінностями.

Після здобуття Україною незалежності постало питання виховання нового типу особистості, яка була б дієздатною в умовах розвитку демократії й достатньо спрямованою на самостійне прийняття рішень. Виникла потреба не корегувати, а докорінно змінювати систему навчання та виховання громадянина нової формації. Втілити в життя такі зміни можна тільки завдяки спільним зусиллям освітніх установ, батьків, громадськості, суспільства в цілому.

Беззаперечно, що основна місія виховання громадянина належить саме школі, де учень проводить значну частину свого часу, тут він спілкується з однолітками, навчається, отримує виховання.

Витоки інтегрованого курсу «Громадянська освіта» – у 1992 році, коли в системі освіти було відмінено радянський ідеологічний курс «Суспільствознавство», який повністю вичерпав себе у нових життєвих реаліях. Водночас викликала потребу ввести до шкільних програм предмет, у процесі вивчення якого дитина отримувала знання про її права, обов'язки, про життя, суспільство, економіку.

Питання форм, методів, змісту громадянської освіти, її місця у системі освіти, проблем її впровадження на рівні середньої школи привертати увагу вчених на різних етапах розвитку педагогічних знань. Означеним питанням присвячені роботи зарубіжних вчених, серед яких І.Бурд'є, О. Геніс, Т. Гордон, І. Девіс, Д. Лечнер, р. Лістер, А. Росс, К. Хан. Їх дослідили у своїх працях українські науковці та педагоги Т. Асланова, Т. Бакка, В. Бортніков, І.Васильків, П. Вербицька, О. Войтенко, О. Дем'янчук, В. Дубровський, І. Жадан, І. Зязюн, О. Желіба, О. Гісем, С. Клепо, В. Кравчук, В. Кремень, Т. Ладиченко, Л. Марголіна, О. Мартинюк, Т. Мелешенко, О. Мисан, О. Овчарук, Ю. Омельчук, О. Пометун, Т. Ремех, О. Сливка, О. Сухомлинська та ін.

Метою нашого наукового пошуку є з'ясування витоків, становлення громадянської освіти та її ролі в системі освіти України.

Важливим чинником введення суспільних дисциплін стала необхідність формування свідомого та активного громадянина демократичного типу, становлення якого, зважаючи на світовий досвід, не відбувається автоматично. Цей процес пов'язаний з умовами життя дитини у сім'ї, школі, громаді, які повинні працювати і спрямовувати свої впливи на маленького громадянина в одному напрямку – для розвитку громадянських та демократичних цінностей, відповідальності. І робити це через власний приклад, плідну співпрацю, демонстрацію свого ставлення до проблем суспільства, бо країна, в якій молодь росте справжніми громадянами, де вчителі відповідальні за результати виховання громадянськості, є країною, що має у сучасному світі конкурентну спроможність. Саме це і обумовлює актуальність вивчення громадянської освіти. Її мета – «сформувати особистість, якій властиві демократична

громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовністю до компетентної участі у житті суспільства, ...продукування власної філософії життєдіяльності, самовизначення й самореалізація в економічній, соціальній, культурній, політико-правовій сфері, формування мотивації й основних умінь, необхідних для відповідальної участі в громадянсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства, орієнтація на позитивні соціальні дії, формування толерантності, гуманізму» (Ігнатенко, 1997, с. 119).

Для формування громадянської компетенції учнів важливий зміст предмету та форми його викладання: у процесі вивчення основ громадянства здобувач освіти пізнає механізми дотримання прав людини, навчається самостійно приймати рішення, бути активним у суспільному житті. З цієї метою на уроках громадянської освіти необхідно використовувати інтерактивні методи навчання, практичні заняття, пошукову роботу з активним залученням учнів. «Практичні заняття з громадянської освіти допомагають краще засвоїти знання, розвинути вміння, сформувати ставлення та утвердити цінності через особистий практичний досвід учнів. Вони спрямовані на формування навичок соціальної взаємодії, вироблення вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі, конструктивно взаємодіяти з суспільством тощо» (Громадянська освіта (інтегрований курс), 2017, с. 15).

Безперечно, громадянська освіта – це підґрунтя для дорослого життя людини. Саме вона дає можливість старшокласнику увійти в простір громадянського суспільства, обрати активнішу позицію серед однолітків, сформувати в собі вміння, компетентності жити в громадянському демократичному суспільстві. Вона зачіпає питання комунікації, самоідентифікації, самопрезентації громадянина у сучасному суспільстві. Надзвичайної ваги набуває розуміння молоддю людиною наскільки вона готова сприймати тих, хто відрізняється від неї, настільки вона готова не обмежувати права та свободи оточуючих. Розуміння ж нею власних прав, свобод та обов'язків підготує її до сприйняття цих цінностей і в дорослому віці.

У широкому розумінні завдань громадянська освіта надасть дитині можливість розуміння принципів політичної системи держави та важелів керування політичними силами, тому, акцентуючи на цьому увагу з дитинства, можна бути упевненим, що питання політики в майбутньому не лякатимуть громадян. Це підтверджує і аналіз наукових джерел (Асламова, Бакка, Бортніков; Клепко; Омельчук).

При формуванні змісту громадянської освіти надзвичайно важливим є особистісно зорієнтований підхід, за якого в центрі освітнього процесу повинні бути інтереси особи, вікові особливості учнів, розробка кожного конкретного етапу навчання за віковою вертикаллю. Її зміст спрямований на виховання громадянина демократичного суспільства, патріота України, який прагне вільного вибору власного життєвого шляху, а також способів його реалізації, буде свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини.

Впровадження громадянської освіти – це органічне поєднання, інтеграція окремого предмета, міжпредметних зв'язків та позакласної роботи у старшій

школі. Таке твердження має свою аргументацію: окремий предмет дозволить отримати конкретні знання, міжпредметні зв'язки стануть можливістю повертатися до тематики громадянської освіти, учні отримають наочні приклади з інших дисциплін щодо активності його громадянської позиції та важливості громадянської освіти. Все вищезначене буде зреалізоване на практиці у позакласній роботі, коли молодь братиме участь у різноманітних акціях, учнівському самоврядуванні, волонтерському русі, проектах, що спрямовані на підтримку та запровадження основ демократії в навчальних закладах, формування власної громадянської самосвідомості та громадянської участі та ін., що, незаперечно, є важливим разом з системним впровадженням основ знань з громадянства в систему шкільної освіти. Приклади з реального життя, сьогодення, реальні справи покращують сприйняття інформації та підкреслюють її актуальність.

«Громадянська освіта визнається необхідною як засіб демократизації суспільства й потужний чинник політичної соціалізації молоді як спосіб залучення її до активної і відповідальної участі в ухваленні спільних рішень; засіб подолання політичної апатії, анемії; як навчання мирних способів політичної поведінки, прийомів розв'язання соціальних проблем і конфліктів, впливу на владу» (Клепко, 2002, с. 63).

У 2018 – 2019 навчальному році в школах України розпочато викладання інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для учнів 10 класу, який є невід'ємною частиною інваріантної складової навчального плану. Він узагальнив суспільствознавчі предмети, які діти вивчають ще з початкової та основної школи, та містить такі розділи навчальної програми:

Розділ 1. Особистість та її ідентичність.

Розділ 2. Права і свободи людини.

Розділ 3. Людина в соціокультурному просторі.

Розділ 4. Демократичне суспільство та його цінності.

Розділ 5. Світ інформації та мас – медіа.

Розділ 6. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту.

Розділ 7. Україна, Європа, Світ.

«В основу курсу покладено Глобальні цілі ООН, Декларацію ООН з освіти та виховання в області прав людини, Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі, Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи, що передбачає консенсус між національним і загальноєвропейським змістом громадянської освіти» (Громадянська освіта (інтегрований курс), 2017, с. 2).

«Громадянська освіта» має такі ключові засади:

- розуміння здобувачами освіти того, як історія формує сучасність та як географічне положення впливає на особливості сприйняття позиції України в Європі та світі;
- сформованість розуміння особливостей економічних процесів;
- отримання дітьми навичок та знань, потрібних для участі в житті демократичного суспільства;
- покращення розуміння роботи політичної та соціокультурної систем;

- підвищення рівня довіри, почуття справедливості та індивідуального обов'язку перед однолітками та старшими;
- зростання відчуття власного значення, ефективності та приналежності до масштабного руху.

«В основу курсу громадянської освіти покладений компетентнісний підхід, що корелюється з ключовими компетентностями, визначеними основами стандарту Нової української школи» (Громадянська освіта (інтегрований курс), 2017, с. 1). Курс спрямований на формування в учнів компетентностей, що включають філософські, аксіологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні та соціально-психологічні знання та їх критичне розуміння.

Спілкування з педагогами – практиками, які викладають курс з 2018 року, власне проведення уроків та позакласних заходів з громадянської освіти під час проходження навчально-виробничої практики у Тахтаулівському навчально-виховному комплексі імені Самійла Величка Полтавської міської ради, опитування старшокласників, випускників вищевказаного навчального закладу (опитано 25 осіб) свідчать про практичне значення вивчення курсу «Громадянська освіта»: вироблення навичок і умінь, розуміння цінностей, ставлення та поведінкові установки суспільного життя. 97 % респондентів констатували, що вивчення предмета допомагає молоді здобути впевненість у собі, сформувати світоглядні орієнтири, сприяє виробленню власної життєвої філософії та самореалізації в кожній зі сфер суспільного життя. 3 % – наголосили, що для них не важливі теоретичні знання, їх приваблює можливість брати участь у проектах та акціях: бюджет участі, екологічна безпека, волонтерська робота, збір, сортування та переробка сміття тощо. 100 % опитаних висловили думку про необхідність тісної співпраці школи, сім'ї, громадськості та підкреслили важливість ролі вчителів у процесі соціалізації учнів.

Українські вчителі були і залишаються рушіями тих змін, що відбуваються житті учнівської молоді, їх вплив на формування демократичного середовища у закладі є незаперечним. Тому важливим є усвідомлення педагогічними кадрами ролі громадянської освіти, яка не має бути у школі на другорядних ролях, бо саме вона – це своєрідний інструмент формування громадянського суспільства в Україні. Сучасний учитель повинен повною мірою досягати цілей та завдань курсу, розробляючи та впроваджуючи в освітній процес розвиваючі програми, «які значною мірою полегшуватимуть вивчення учнями складних, часом суперечливих питань, які розглядаються на уроках з громадянської освіти та сприятимуть кращому розумінню суспільно-політичних процесів, актуальних проблем суспільного життя, водночас, полегшуючи їх адаптацію до життя в інформаційному суспільстві» (Алейніков, 2013, с. 141).

Проведення уроків та занять з громадянського виховання не можливе без мультимедійних технологій, які мають «суттєві переваги перед паперовою книгою, оскільки під час їх використання виникає навчальне середовище з яскравим наочним представленням потрібної інформації. Для учнів середньої школи це є особливо привабливим» (Алейніков, 2013, с. 144). Змінюється роль викладача в освітньому процесі. Педагог вже не може бути єдиним джерелом інформації. Він повинен стати керівником та помічником учнів, для яких відкривається перспектива самостійної та незалежної навчальної діяльності.

Розпочавши свій шлях до впровадження в освітній процес української школи від часів здобуття незалежності, громадянська освіта впевнено увійшла в перелік обов'язкових предметів для вивчення старшокласниками, інтегрувавши предмети, які діти вивчали протягом навчання як у початковій, так і в основній школі. Її роль у системі освіти України переоцінити не можна. Навчальна програма курсу складена на підставі детальних досліджень зарубіжних та вітчизняних учених та педагогів. Всі питання курсу глибоко вивчені, проаналізовані, адаптовані до реалій життя українського суспільства, інтеграції України в європейське суспільство, світове співтовариство. Завдяки відповідальному підходу педагогів до викладання предмету громадянська освіта стає потужним засобом демократизації суспільства, політичної соціалізації молоді, способом її залучення до активної участі у житті суспільства, практичної діяльності.

Список використаних джерел

Алейников Д. Освітньо-виховні можливості новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні учнів загальноосвітніх навчальних закладів: проблеми та перспективи. Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід: Матеріали Першої науково-практичної конференції (Острог, 19 черв. 2013 р.) Острог: ГО «Центр демократичного лідерства, Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 140-145.

Асламова, Т., Бакка Т. Бортніков В. Громадянська освіта: теорія і методика навчання (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://www.civiced.org.ua/eng/docs/TTG_main.pdf

Громадянська освіта (інтегрований курс). Програма для 10 класів ЗНЗ. (Навчальна програма з громадянської освіти (інтегрований курс) для 10 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України № 1407 від 23.10. 2017). 21 с.

Ігнатенко, П. р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблеми. Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 118-123.

Клепко, С.Ф. Громадянська освіта: необхідні утопії. Наукові записки НаУКМа. Політичні науки. 2002. Т. 20. С. 61-65.

Омельчук, Ю.В. Шляхи реалізації громадянської освіти та громадянського виховання в сучасному освітньому середовищі (Електронний ресурс). Режим доступу: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/1_2010/ OMELCHUK.

* * *

*Костенко Мирослава, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)*

ФЕНОМЕН ГІДНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Питання людської гідності в наш час набуває особливого значення. Становлення відкритого демократичного суспільства й правової держави в Україні передбачає заміну старих авторитарних зовнішніх способів регулювання поведінки людей на нові, внутрішні регулятори, орієнтовані на

особистостей з більш високим рівнем гуманістичної моральності. Одним із таких регуляторів є почуття власної гідності, так як саме через нього здійснюється найбільш ефективний моральний спосіб корекції поведінки людини, яка добровільно у цілковитій відповідності, гармонії зі своїми почуттями й переконаннями здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства.

Важливість дослідження цієї теми пояснюється деформуванням і руйнацією духовних основ суспільства, зведенням в культ лише матеріальних цінностей. Значення гідності деактуалізується, при цьому події, що відбуваються в сучасному українському соціумі вказують на необхідність виявлення інтересу для її глибинного аналізу та сучасної інтерпретації. Актуальність і своєчасність дослідження людської гідності супроводжується незначною кількістю наукових праць, виконаних в етико-філософському руслі, враховуючи історичний контекст.

Значна кількість етичних, соціально-правових, філософських досліджень ідеї гідності, визначення її поняття та структури не внесли чіткого розуміння її сутності. На сьогодні вона трансформувалася у поняття зі змістом, яке, як зазначив М. Дойчик (Дойчик, 2018), має антиномічний характер і в будь-яких ситуаціях, дебатах, переговорах дає можливість захистити подвійну позицію.

Різноманіття підходів щодо тлумачення людської гідності, що існує на сьогодні, як зазначає М. Дойчик, постає рецепцією етимологічного змісту поняття «гідність». Раніше воно визначалося як «відповідність» соціокультурним вимогам чи становому походженню (Дойчик, 2018, с.23).

В одних випадках, як слушно зауважив М. Дойчик, поняття «гідність» використовують, щоб позначити мінову вартість чи вимір об'єкту, події (номінал монети, товару, гідну працю, гідну винагороду), в інших випадках використовують для позначення статусу та суспільної значимості особистості. Варто погодитися з М. Дойчиком і підсумувати, що економічні конотації визначення людської гідності були сформовані під цивілізаційних трансформацій, проте саме завдяки цьому було закладено морально-етичний фундамент для утвердження права на повагу до цінностей людини, що є основою існування соціуму на сучасному етапі розвитку цивілізації (Дойчик, 2018, с. 218).

У сучасній науковій думці можна чітко побачити тенденцію до визначення гідності як етичної категорії, за допомогою якої позначається самооцінність особистості чи моральна самооцінка людини в соціумі. М. Дойчик зауважує, що що провідну роль у процесі розвитку поняття «гідність» відіграла пануюча на певному історичному етапі «соціальна програма» та людський ідеал, що їй відповідав, адже саме ці критерії задають вектор трансформації ціннісної системи соціуму (Дойчик, 2018, с. 220).

Людська гідність, як і всі етичні категорії, протягом багатьох століть є відображенням реальних суспільних відносин. У зв'язку зі зміною економічних, соціальних, політичних умов існування суспільства, трансформується і зміст етичних категорій. І. Якухно досить влучно зазначив, що вони мають конкретно-історичний характер. Зважаючи на суспільну нерівність та диференціацію сучасного українського соціуму (за інтересами, сферами діяльності та ін.) можна сміливо констатувати, що етичні категорії мають ще й

суспільно-груповий характер (Якухно, 2016, с.36).

Етичні категорії є формами наукового аналізу моральних цінностей і є ідеальними моделями моральних взаємовідносин, які реалізуються в певних конкретно-історичних умовах. Вивчення категорій етики збагачує людину знанням моральних оцінок, дає більш вільну та правильну орієнтацію в моральній практиці. Однією з таких є гідність (Якухно, 2016, с. 42).

Звернемось до найпоширенішого визначення гідності у наукових колах: «гідність – категорія етики, яка виражає уявлення про цінність усякої людини як особи, це особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї суспільства, в якому визнається цінність особи» (Якухно, 2016, с.122). Відповідно цього визначення гідності, варто виокремити два основні аспекти. З одного боку, усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості та самоконтролю особи. Утвердження та підтримка своєї гідності передбачає здійснення відповідних особі моральних вчинків (або, навпаки, не дозволяє людині діяти нижче своєї гідності). У цьому сенсу розуміння гідності є одним із способів усвідомлення людиною своєї відповідальності перед собою. З іншого боку, гідність особи вимагає і від інших людей поваги до неї, визнання за людиною відповідних прав та можливостей, високої вимогливості до неї. Таким чином, особиста гідність є вираженням тієї вищої міри історичного розвитку людини, яка відповідає певним умовам її суспільної життєдіяльності (Якухно, 2016, с. 123).

В.Малахов визначає гідність як внутрішню самооцінку особистості, власних якостей, здібностей, світогляду, свого суспільного значення. Гідність – це зворотна сторона честі, думка людини про саму себе, її самооцінка, усвідомлення власних моральних якостей, потреба людини в схваленні своїх вчинків самою собою. Таким чином, гідність – показник моральної цінності людини, еталон визначення моральності людини (Малахов, 1996, с. 186).

Гідність – це не лише ціннісне ставлення особистості до самої себе і ставлення до неї інших людей, це форма прояву самосвідомості і самоконтролю, на яких будується вимогливість людини до самої себе. Поняття «гідність» тісно пов'язане з такими властивостями особистості, як совість, честь, відповідальність. Погодимось з Ж. Усмановим, що всі загальнолюдські цінності – онтологічна основа всіх правових і політичних норм. Їхня сутність визначається за принципом «Я існую, а значить я маю гідність». Основна соціальна цінність – гідність людини не в тому, що вона є основною продуктивною силою в створенні матеріальних і духовних багатств, а в тому, що особистість існує в просторі і часі як самостійна одиниця, що має свої цілі, свої недоторкані права і свободи в соціумі (Усманов, 2006).

Розглядаючи гідність як етичну категорію у широкому та вузькому значеннях, Д. Усов (Усов, 2016) зауважив, що «...категорією «гідність» в етиці прийнято позначати об'єктивну цінність особистості, її соціальну значимість як відповідну, адекватну з людською сутністю, тобто ту якість, за якої людина чинить так, як належність її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. У широкому сенсі слово «гідність» означає цінність людини для інших людей, для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності» (Усов, 2016, с.60). Важливо зазначити, що людська гідність у вузькому сенсі — це самооцінка людини себе як значимої для оточення, для

суспільства. Вузкий сенс конотації людської гідності передбачає, що людська гідність – це позитивне оціночно-емоційне ставлення до себе (Усов, 2016, с.62-63).

Отже, пропонуємо визначити гідність як етичну категорію, що є об'єктивною, суспільно-моральною цінністю особистості, самооцінкою людини, осмисленою гордістю за себе, усвідомленням своєї відповідальності та значущості власних вчинків у суспільних відносинах.

Цікавий підхід до визначення гідності навела О. Гришук (Гришук, 2007), яка характеризувала цю етичну категорію у філософсько-правовому контексті, ураховуючи базові цінності сучасного суспільства. Вона дійшла висновку, що саме в усвідомленні людиною своєї цінності, тобто своєї гідності як автономного суб'єкта суспільства, слід шукати коріння похідних цінностей людини.

О. Гришук довела, що носієм людської гідності є автономна особистість, яка має чітко виражену індивідуальність, чіткий життєвий план, сформовані погляди на життя, власну систему цінностей, здійснює зважений, самостійний вибір (Гришук, 2007, с.211). Саме ці ознаки є основними для виокремлення людського існування з-поміж інших форм буття. На думку дослідниці, гідність поєднує позитивні здобутки та ілюструє гуманістичний рівень особистості, впливає на її поведінку, формує аксіологічну систему кожної людини (Гришук, 2007, с.213).

Володіти гідністю – означає бути гідним повноцінного буття, наповненого значущими для людського життя цінностями, без яких його сенс перетворюється в уповільнене існування. Моральний аспект проблеми гідності людини, представлений у праці С. Шаракане, який визначив гідність як найважливіший параметр життєдіяльності людини, що має крім гуманістичного, морального і ціннісного смислів соціально-економічну конотацію (Шаракане, 2007, с.16).

У семантиці поняття «гідність», як зазначив дослідник, присутні кілька значень: по-перше, позитивний вимір, що належить як об'єкту, події, так і суб'єкту; по-друге, усвідомлення власної цінності – «бути на щось здатним», «кращим, чудовим», по-третє, статус людини, його суспільна значущість, тобто «та оцінка, яку йому надає держава». Це свідчить про багатшаровість досліджуваного поняття, використанні його для підкреслення цінності, чесноти, переваги, а також користі, вартості. При цьому в основі «Я-концепції» особистості знаходиться «базисна гідність», що розуміється як невід'ємна, невідчужувана властивість кожної особистості, яка є основною підставою універсальності прав людини (Шаракане, 2007, с.17).

У різноманітті конотацій поняття «гідність» економічна зводить гідність до знатності роду, походження, добробуту і багатства, естетична – до почуття піднесеного і прекрасного, соціокультурна – вказує на статус і суспільну значущість людини, формує протест проти втрати цінності людського буття.

Цікава думка С. Шаракане (Шаракане, 2007) про парадоксальне існування гідності. Науковець зазначив, що людська гідність – це індикатор якості буття особистості, який в реальному світі супроводжується різноманітними парадоксами. Парадокс іміджу обумовлений тим, що зовнішнє оформлення, яке демонструє атрибути гідності, є симуляцією, яка не має прямого відношення до

особистих характеристик і якостей людини, але задає певний код сприйняття. Парадокс призначення виникає в зв'язку з розумінням гідності як відповідності своєму призначенню, знання якої людині не дано. Парадокс нелогічності вказує, що гідність не належить до ряду абстрактних понять, але припускає переживання власної цінності. Однак поняття «гідність особистості» тісно пов'язане з законом, правами людини, принципами громадянської діяльності (Шаракане, 2007, с. 27).

Проаналізувавши наукові думки, варто зазначити, що гідність є не просто культурним ідеалом, цінністю, а й детермінантом особистих цінностей, таких як свобода, справедливість, рівність.

Під час етико-філософської розвідки ми досить часто зустрічали в статтях ототожнення людської гідності з поняттям «гідність людини», які зовні нібито не відрізняються. Проте, як зазначив П. Кравченко (Кравченко, 2003), необхідне розтлумачення обох понять, адже вони є змістовно різними. Варто зауважити, що поняття «гідність людини» в наукових дослідженнях розглядається у зв'язку з конкретною особою, у той час як «людська гідність» як етична категорія включає в себе уявлення про ознаку особистості взагалі, про ключову цінність, що вирізняє її з-поміж інших істот (Кравченко, 2003, с.1). Гідність, за визначенням П.Кравченка, це складний особистісний елемент свідомості та емоційної сфери, саморегулятор поведінки, відповідальність та переживання за свої вчинки й дії. На думку дослідника, людська гідність виникає ще в родовому суспільстві, у процесі усвідомлення свого «Я» особистістю, разом з тим усвідомлена гідність з'являється у процесі посилення чи тамування почуттів, під час взаємодії у соціумі (Кравченко, 2003, с.2).

Погодимося з П. Кравченком, що людська гідність, розкриваючи себе у всіх сферах людського існування та суспільних відносин, є найскладнішим елементом моральної свідомості людини, усвідомленням вимог суспільства. Гідність – це відповідальність перед собою та суспільством за поведінку, дії, вчинки, трансформуючись у саморегулятор поведінки, вона несе сьогодні не менш важливу функцію – джерела самовдосконалення особистості, регулятора поведінки та, найважливіше, морального надбання суспільства (Кравченко, 2003, с.2).

Отже, вивчення змісту гідності як філософсько-етичної категорії дозволяє нам зробити наступні висновки. Категорія гідності людини пов'язується в основному з цінністю людини та оцінкою її значення і місця в суспільстві та державі. Аналіз теоретичних джерел дозволив стверджувати, що людська гідність є складним системним утворенням, що засноване на взаємодії внутрішньособистісних і зовнішньосоціальних детермінант розвитку.

Список використаних джерел

Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2007. 428 с

Дойчик М. В. Ідея гідності в історії європейської філософії (Текст) : монографія. Видання 2-ге, доповнене. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2018. 394 с.

Кравченко П. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття / ПНПУ імені В.Г. Короленка. Полтава. 2003. С. 1-5.

Малахов В. А. Честь і гідність. Етика : курс лекцій. Київ : Либідь ,1996. С.

182–188.

Усов Д.В. Сучасна філософія свободи: контрактуалістичний вимір. Мультиверсум. Філософський альманах. 2016. Випуск 9–10(157–158). С. 59-70

Усманов Ж.Ж. Б. Понятие “достоинство человека” и его научно-философская сущность // Молодой ученый. 2015. №10. С. 1530 1532. URL:<https://moluch.ru/archive/90/18536/> (дата обращения: 20.02.2020)

Чиренко Н. Почуття власної гідності: структура поняття / Позашкільля (Шк. світ). № 9. 2009. С. 4–5.

Шаракшанэ С. А. Достоинство человека: опыт философско антропологического осмысления : автореф. дис .канд. філософ. наук : 09.00.13. Ростов-на-Дону, 2007. 29 с

Якухно І. І. Етика: духовні засади. Навчально-методичний посібник. Житомир: «Полісся», 2016. 198 с.

* * *

*Марочканич Михайло, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Усанова Л.А.)*

СОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ: СТАДІЇ ТА МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ

Соціальний конфлікт – це найвища стадія розвитку суперечностей у відносинах між людьми, соціальними групами, яка характеризується зіткненням протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій суб'єктів взаємодії..

Л.Ф. Лескова зауважує: «Під соціальним конфліктом зазвичай мають на увазі той вид протистояння, в якому сторони намагаються захопити ресурси чи територію, погрожують іншим суб'єктам, посягаючи на їхні інтереси таким чином, що боротьба набуває форми оборони або нападу. Поняття соціального конфлікту включає активність протилежних сторін, суперництво, воєнні сутички, суперечки, дебати, торги, пряме і непряме насилля» (Лескова, 2016).

Сам термін «соціальний конфлікт» уперше ввів до наукового обігу німецький філософ-ідеаліст і соціолог Г. Зіммель, який вважав конфлікт універсальним явищем, а безконфліктне суспільство недієздатним, зазначаючи, що конфлікт може стати засобом розвитку суспільства. Г. Зіммель називав конфлікт «суперечкою», вважав його однією з форм соціалізації і психологічно обумовленим явищем (Лескова, 2016).

Як зазначають Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін., «конфліктна ситуація може скластися об'єктивно, поза волею і бажанням майбутніх сторін, що протидіють одна одній (наприклад, скорочення штатів в установі), а може бути створена однією зі сторін або обома» (Осипова, Воднік, Клімова та ін., 2003).

На думку дослідників, «конфлікту в його реальній формі передують прихована (латентна) стадія. На цій стадії, за винятком зовнішніх дій, є всі елементи конфлікту. Ця стадія завжди виступає як конкретна послідовність етапів або подій латентної стадії розвитку і не є чимось одномірним.

Перший етап – це виникнення об'єктивної проблемної ситуації як основи конфлікту, що назріває.

Другий етап – усвідомлення об'єктивної проблемної ситуації і власних інтересів у ній. З точки зору назрівання конфліктної ситуації і можливостей запобігання їй на латентній стадії він є ключовим і включає принаймні три аспекти розвитку подій.

Перший аспект – це усвідомлення хоч би одним із суб'єктів власних інтересів у потенційно конфліктній ситуації. Ці інтереси можуть бути як хибно усвідомленими, так реальними, але без процесу їх усвідомлення виникнення конфлікту неможливе.

Другий аспект – це розуміння перешкод щодо задоволення власних інтересів.

Третій аспект полягає в усвідомленні перешкод та інтересів, які існують щодо другої сторони.

Третій етап можна охарактеризувати як спробу вирішити неконфліктними способами потенційно конфліктну ситуацію. Вони полягають у тому, що одна зі сторін, задля відстоювання власних інтересів, здійснює конкретні дії, але у формі, що не передбачає конфлікту з другою стороною. Часто конфліктні дії здійснюються таким чином, щоб не втягувати потенційних суб'єктів об'єктивно назріваючого конфлікту до процесу їх вирішення. При взаємному розумінні інтересів обох сторін та відповідних дій саме на даному етапі виникає реальна можливість не дати проблемній ситуації перерости в реальний конфлікт.

Зазначені етапи не обов'язково чергуються у такій послідовності. Більше того, деякі з них на практиці можуть випадати, інші повторюватися» (Осипова, Воднік, Клімова та ін., 2003).

Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. стверджують, що «наступною за латентною в динаміці конфлікту є відкрита фаза. Переростання латентної фази у відкриту визначається принаймні трьома обставинами.

1. Для кожного учасника стає очевидною наявність конфлікту, оскільки кожна зі сторін намагається переграти іншу.

2. Дії учасників назрілого конфлікту стають практичними і набувають конкретної зовнішньої форми (наприклад, насильство, погрози щодо захоплення спірного об'єкта, використання засобів масової інформації).

3. Про конфлікт, який вийшов із латентної фази, дізнаються треті особи, які поступово починають впливати на нього. Варто зауважити, що цей вплив не є однозначним. Зокрема, громадськість може гасити конфлікт, а може, підігриваючи агресивні настрої однієї або двох сторін, й сприяти його розвитку. Яскравим прикладом такого розвитку подій є міжетнічні та міжнаціональні конфлікти» (Осипова, Воднік, Клімова та ін., 2003).

Лукашевич М. П., Туленков М. В. зауважують, що у процесі розв'язання соціального конфлікту застосовують такі загальні методи управління конфліктом.

1. Метод уникнення конфлікту – полягає у відході з політичної арени окремого політичного діяча або у погрозі відходу, в уникненні зустрічей із супротивником тощо. Проте уникнення конфлікту не означає його ліквідацію, адже залишається невирішеною сама причина.

2. Метод переговорів – дає змогу уникнути застосування насильства. Переговори дають можливість домогтися взаєморозуміння, більш ретельно розглянути альтернативні ситуації, відкрити шлях до співробітництва, дійти

згоди, консенсусу тощо.

3. Метод посередництва – це процедура примирення. У ролі посередників можуть виступати як приватні особи, так і організації. Практика доводить, що вдало підібраний посередник може швидко врегулювати конфлікт там, де без його участі примирення було б неможливим.

4. Метод відкладання – часто означає поступитися своїми позиціями. Проте сторона, яка поступилася своїми позиціями, у міру накопичення певних сил чи зміни ситуації на власну користь зробить, зазвичай, спробу повернути втрачене.

5. Метод третейського розгляду, або арбітраж – зазвичай за такого розгляду керуються нормами законів, зокрема міжнародного права (Лукашевич, Туленков, 2006).

Дослідники констатують, що «поряд із зазначеними існують ще структурні та міжособистісні методи управління конфліктами.

І. Серед структурних методів управління конфліктами найчастіше використовують:

1. Метод роз'яснення вимог. Полягає у роз'ясненні того, яких результатів очікують від окремої людини, підрозділу або організації. Під час використання даного методу обов'язково згадуються такі параметри, як-то рівень досягнутих результатів, хто надає і отримує інформацію, яка система повноважень і відповідальності, а також чітко визначені політика, цілі, процедури і правила спільної діяльності.

2. Метод координації та інтеграції спільних дій. Ґрунтується на застосуванні засобів інтеграції, як-то використання спеціальних служб, що здійснюють зв'язок між функціями, управлінська ієрархія, а також наради між відділами і підрозділами, міжфункціональні цільові групи тощо.

3. Метод загальноорганізаційних та комплексних цілей. Передбачає об'єднання спільних зусиль двох або більше осіб, окремих груп, відділів або підрозділів організації з метою досягнення конкретної мети.

4. Метод системи винагород. Застосовується з метою здійснення впливу на поведінку і дії людей задля уникнення дисфункційних наслідків. Не менш важливим є те, щоб система винагород не заохочувала дії окремих осіб або груп чи їх неконструктивну поведінку (Лукашевич, Туленков, 2006).

Серед міжособистісних методів управління конфліктами М. П. Лукашевич та М.В. Туленков виокремлюють:

1. Метод відхилення – характеризується тим, що окрема людина (або група осіб) намагається ухилитися від конфлікту. Один із способів розв'язання конфлікту – не потрапляти в ситуації, які провокують виникнення протиріч, а також не обговорювати питання, що мають значні розбіжності.

2. Метод згладжування – полягає у стримуванні прояву демонстрації ознак конфлікту, апелюючи до потреби в солідарності. У результаті може настати мирне співіснування учасників конфлікту.

3. Метод примусу – характеризується використанням спроб змусити іншу сторону прийняти власну точку зору за будь-яку ціну.

4. Метод компромісу – полягає у прийнятті точки зору іншої сторони, але виключно до певної міри, що надає можливість швидко розв'язати конфлікт, задовольнивши обидві сторони.

5. Метод розв'язання проблеми – характеризується визнанням розбіжностей у думках і готовністю до озайомлення з іншою точкою зору з метою зрозуміти причини конфлікту і знайти правильний курс дій, прийнятний для всіх учасників конфлікту (Лукашевич, Туленков, 2006)».

Таким чином, можемо стверджувати, що основними загальними методами управління конфліктом є метод уникнення конфлікту, метод переговорів, метод посередництва, метод відкладання, метод третейського розгляду, або арбітраж. Існують також інші методи управління конфліктами, які можуть успішно обмежувати або запобігати конфліктним ситуаціям, але вони не приведуть до оптимального вирішення суперечливих питань, оскільки не всі точки зору протилежних сторін можуть бути вивчені однаково ретельно.

Список використаних джерел

Лескова Л.Ф. Соціальний конфлікт як форма прояву соціальних відносин. Conference Actual questions and problems of development of social sciences: international Scientific-Practical Conference (Kielce, June 28-30, 2016). Kielce : Holy Cross University, 2016. P. 16-19. URL.: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс. Навчальний посібник. Київ: Каравела, 2006. 408 с. URL.: http://www.big-lib.com/book/8_Sociologiya_Zagalnii_kyrs/749_95_Golovni_prichini_i_naslidki_sotsialnih_konfliktiv_ta_metodi_ypravlinnya_nimi

Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; За ред. Н. П. Осипової. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с. URL.: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osupova/10944-s-3.html>

* * *

*Новохатько Аліна, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – проф. Кравченко П.А.)*

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ЯВИЩА КСЕНОФОБІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Перша чверть ХХІ століття характеризується міграційною кризою, зростанням терористичної небезпеки і збільшенням впливу радикальних організацій. Підйом ксенофобських настроїв супроводжується посиленням популярності популістських партій, а з іншого боку – радикалізацією мусульманської молоді, чому сприяло поглиблення нерівноправного положення біженців і іммігрантів. А додати до цього високий рівень суспільної нетерпимості і ісламофобії, а також чисельні випадки інституціонального расизму у державних, передусім правоохоронних, органах, то можна сміливо говорити про те, що європейське суспільство не просто знаходиться у процесі етно-релігійного розшарування, але й стоїть перед серйозними змінами, пов'язаними з трансформацією ідентичності і розростанням міжцивілізаційних протиріч.

В літературі і словниках під терміном «ксенофобія» (відгрец. xenos – «чужий» + phobos – «страх») розуміється зазвичай: 1) нав'язливий страх перед невідомим, чужим – незнайомими особами; 2) нетерпимість, навіть ворожість

до кого-небудь або чого-небудь незвичного, іншого. Ксенофобія по відношенню до інших спільнот, груп людей, їх культури і цінностей зазвичай є суттєвим елементом ідеології і політики різного роду екстремістів. Сучасній людині все частіше доводиться стикатися з незручностями і страхами в повсякденному житті, відчувати невпевненість і соціальну незахищеність (Деминцева, 2013, с.199). Ксенофобія розглядається нами як одна із різновидів фобій. На рівні побутової свідомості вона проявляється у вигляді окремих фобій і агресивних установок по відношенню до «чужих». Суперечливість і складність феномену ксенофобії визначається тим, що в основі його лежить відчуття страху. Ксенофобія відноситься до числа соціальних фобій і викликає страх, який викликає лише пасивне прагнення якось ухилитися від контактів з невідомим, зберегти статус-кво середовища, свого оточення. Ксенофобія може проявляти себе у багатьох різних формах, зокрема у вигляді расизму, антисемітизму, упередженому ставленні до деяких національностей, дискримінації мігрантів, біженців тощо. Оскільки ксенофобія – це неприязнь, ворожість і страх відносно чужих, відмінних, несхожих на більшість, яка домінує в даному суспільстві, особливу увагу заслуговує питання щодо критеріїв, завдяки яким Інший стає Чужим. Такими критеріями «чужих» стають не тільки расові або етнічні відмінності. «Чужі» визначаються на підставі соціальних, економічних, гендерних та інших відмінностей та орієнтацій. Нерідко до категорії «чужих» попадають соціально незахищені верстви населення: жебраки, інваліди, біженці, і навіть хворі на СНІД. Тому починають виникати нові та загострятися старі форми ксенофобії, які завжди були характерні для людини, бо ксенофобія виконує важливу психологічну функцію – захист від інших, а її метою стає ізоляція та збереження своєї ідентичності та самотності.

Центральним психологічним механізмом ксенофобії є прагнення людини ділити світ на «ми» і «вони», яке в сучасній психології розглядається на основі концепту соціальної ідентичності. Ідентичність є базовим психологічним утворенням, яке концентровано виражає сутність людини, його уявлення, емоції, мотиви, знання, цінності, стереотипи, поведінкові схеми, норми і стандарти. Поняття позитивної ідентичності включає в себе позитивне відношення не тільки до власної групи, але і до інших груп. Людина завжди прагне зберегти свою позитивну ідентичність і свою групу якої він потребує і до якої хоче належати. Людина, що володіє позитивною ідентичністю, не сприймає світ як загрозливий, він толерантний по відношенню до інших груп, і для нього не характерні ксенофобічні установки. Гіпертрофоване прагнення людини ототожнити себе виключно з однією групою призводить до формування групової гіперідентичності, для якої характерний виражений дисбаланс на користь позитивного образу своєї групи, переконаності в її перевазі над «чужими» групами. Головну загрозу своїй ідентичності індивід бачить в чужинцях, що володіють іншою ідентичністю. При цьому негативні стереотипи по відношенню до якої-небудь групи значно підвищують ймовірність наявності негативних стереотипів і по відношенню до інших груп. Виконуючи функцію ізоляції, ксенофобія заважає розвитку конструктивного міжкультурного діалогу, провокує насильство, конфлікти, конфронтації та тероризм. Сильна ідентифікація з тією чи іншою групою підвищує чутливість до всіх типів загроз, породжує захисні дії, реакції і імпульси, що володіють тими ж

характеристиками, які зазвичай приписуються емоційним станам ксенофобії. Це виражається в персоніфікації об'єктів страху – ними стають конкретні люди або групи, а втілений страх стає зрозумілим, легше шукати способи боротьби з ним. Захистом від нього стає ксенофобічна агресія на індивідуальному, груповому, культурному та політичному рівнях. За допомогою персоніфікації страх раціоналізується, а агресія каналізується: завжди знаходяться винні в проблемах. До найбільшого прояву ксенофобії схильні ті групи, які відчують загрозу своїй соціальній ідентичності. Це можна прослідкувати на прикладі Європи, де спостерігається зараз певна криза і соціальна незадоволеність, напруженість, що пов'язана з труднощами, з якими стикаються європейські країни при здійсненні програми мультикультурності. У виступах керівників провідних європейських країн – Німеччини, Франції та Англії звучать тривожні ноти, пов'язані з тим, що мігранти в цих європейських країнах не інтегруються в існуюче суспільство.

Зазначимо, що ксенофобії проявляються у взаємодії між людьми і можуть бути класифіковані на реальні і уявні, набувають символічні або ритуалізовані форми, безпосередні або опосередковані, міжособистісні, міжгрупові і масові (Ачкасов, 2011, с.93).

Передумовами формування ксенофобії на індивідуальному рівні є особливості виховання та соціалізації особистості, що впливають на неї найближче оточення, значимі особи.

Передумовами формування ксенофобії на рівні малих груп є групові механізми взаємодії, норми і цінності, прийняті в референтних для індивіда групах, груповий тиск; внутрішньогруповий фаворитизм і міжгрупова ворожість.

Для ксенофоба фактор загрози має першочергове значення, оскільки для них світ небезпечний, населений ворожими народами, групами і людьми. Зростання відчуття загрози істотно стискає безпечний соціальний простір людини практично до розмірів його сім'ї. І чим безпечніше відчують себе люди, тим менше чужих і небезпечних груп вони знаходять в оточуючому світі (Мюррей, 2017, с.44). Найбільш поширеними при ксенофобії є три види страхів:

- 1) страх втрати фізичного або матеріального благополуччя групи через конфлікти, захоплення території, воєн, репресій;
- 2) страх руйнування сформованих цінностей, норм, стандартів, традицій, переконань, установок;
- 3) страх негативних наслідків іоцікувань для особистості або групи через груповий тривожності і сформованих негативних стереотипів.

Соціальні психологи вважають, що в основі ксенофобії лежить тріада емоцій- гнів, відроза, презирство, які утворюють нескладний поведінковий комплекс, обумовлений особистісним і колективним рівнем тривожності і агресії.

Ксенофобія – явище, можна сказати, світового масштабу, яка отримує нові імпульси в умовах глобалізації, практик мультикультуралізму, коли людям однієї національності, однієї культури доводиться частіше зустрічатися з представниками інших етносів, не схожих культурою, звичаями, моральним принципами, психологією і ін.. У ранні світогляду ксенофобія може перетворитися в одну з основних причин національного, релігійного або ж

соціального розподілу. Не слід отожднювати ксенофобію з націоналізмом: для прихильників націоналістичної ідеології зовсім необов'язковими є негативні почуття по відношенню до представників інших націй, релігій, етносів. Навпаки, прихильники ксенофобських настроїв називають себе націоналістами з метою збільшення привабливості ідей. Зазначимо ще й те, що для виникнення ксенофобії зовсім не обов'язкова наявність неприязні між етносами, для цього повинна існувати відповідний ідеологічний і політичний простір. Ліберальна парадигма призводить до розмивання кордонів національних культур, інтенсивну трансформацію культурних традицій і національно-культурної самобутності. Але ліберальна модель відкритого суспільства в силу свого утопізму не здатна була передбачити долю соціальних рефлексів, які виникли в традиційних суспільствах, які пережили епоху прискореної модернізації, це можна спостерігати як у «благополучних» європейських країнах, так і в Україні в тому числі.

Список використаних джерел

- Ачкасов В. Ксенофобия в современном мире / В. Ачкасов, Д. Мутагиров. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2011. – 354 с.
- Деминцева Е. Расизм, ксенофобия, дискриминация. Какими мы их увидели... / Е. Деминцева. – Москва: Новое литературное обозрение., 2013. – 380 с.
- Мюррей Д. Странная смерть Европы / Д. Мюррей. – Санкт-Петербург: Форс, 2017. – 434 с.
- Цилевич Б. Современное национальное государство и культурное многообразие: концепции и правовые рамки Совета Европы / Б. Цилевич. // Амфора. – 2012. – №4. – С. 72–99.
- Штемберг А. Ксенофобия / А. Штемберг. // Энергия. – 2009. – №12. – С. 68–72.

* * *

*Остапенко Олег, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – доц. Блоха Я.Є.)*

ЯВИЩЕ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У сучасних реаліях постіндустріального суспільства, що характеризується трансформацією звичних соціальних структур, зростанням соціальної конкуренції і соціальної нерівності, у індивідів може формуватися почуття соціальної аномії у визначенні життєвих стратегій і орієнтирів. В цих умовах важливим є питання вибору тих каналів соціальної мобільності, які з більшою ефективністю можуть гарантувати досягнення бажаного соціального статусу і соціальних ролей в рамках існуючих структур. Оскільки в даний час процеси розшарування посилюються, зниження соціальної мобільності може негативно відбитися на стабільності соціальної системи. Соціальна мобільність справедливо розглядається як позитивний фактор суспільного розвитку, оскільки сприяє залученню обдарованих і динамічних людей з низів до відповідальної діяльності. Це, як правило, стабілізує конкретно-історичне

товариство, робить його більш адаптивним до мінливих ситуацій в технологіях виробництва, економічних і соціальних відносинах.

Дослідження явищ соціальної мобільності закономірно призводить до диференціації цього поняття. В даний час всебічно вивчаються групова і індивідуальна, межгенераційна і внутрішньогенераційна, структурна і неструктурна і інші види соціальної мобільності. Особливо виділяються і поглиблено вивчаються також різні види мобільності в суспільстві, такі як трудова, культурна, академічна, професійна та інші, які розглядаються як складові соціальної мобільності. Очевидно, що така диференціація наукових уявлень пов'язана не тільки з поглибленням досліджень у цій проблемній області, а й з посиленням динамічності соціальних процесів на сучасному етапі розвитку суспільства, яка неминуче призводить до підвищення мобільності людей у найрізноманітніших «векторах» їх соціального функціонування (Игошев, 2004, с. 106).

У процесі переходу до ринкових відносин в економіці країни стала швидко змінюватися соціально-професійна структура суспільства, а відповідно і умови професійної діяльності людей, які втратили свою стабільність, і вимоги до них з боку суспільства, виробництва, роботодавців, і суспільні цінності і уявлення, що стосуються кар'єрного росту, престижності тих чи інших професій. В результаті цих змін величезна кількість людей опинилася перед необхідністю зміни місця роботи, а нерідко і професії. Для багатьох відкрилися (і були ними використані) можливості радикального підвищення свого професійного соціального статусу (коли рядовий викладач вузу або інженер ставав керівником банку або фірми), тоді як інші, навпаки, були змушені освоювати професію з пониженням службового рангу або соціального стану (Игошев, 2004, с. 107).

Важливим фактором при аналізі соціальної мобільності в сучасному суспільстві стає рівень освіти, який формує інтелектуальний ресурс особистості і суспільства. Володіння матеріальними благами відходять на другу позицію. В. С. Любченко вказує, що найбільш цінним інкорпорованим капіталом стає здатність створювати «Ноу-хау» (Любченко, 2013, с. 196.). Професійне і життєве самовизначення юнацтва відбувається сьогодні в жорстких умовах. Кардинальні зміни в соціально-економічній системі суспільства розширили спектр можливих шляхів життєвого вибору після закінчення навчального закладу. Свобода набуття заняття і статусу не є самоціллю. Вона є неодмінною умовою розвитку і максимальної самореалізації особистості, виступає умовою поєднання здібностей індивідів і потреб суспільства. Реальний вибір заняття і статусу відображає особливості впливу зовнішніх умов, оскільки виникли і набирають сили такі тенденції: відбулися принципові зміни майже у всіх професіях, з'явилися нові професії, зросла роль горизонтальної мобільності протягом трудового життя, змінився стиль життя на різних рівнях (Александрова, 2008, с. 37). Внаслідок цього в прикладних дослідженнях по вимірюванню соціальної мобільності одним з найважливіших питань стає визначення рівня освіти в диференційованих суспільствах.

Традиційні соціальні ліфти, якими є інститути освіти і шлюбу, вже не можуть забезпечити висхідну мобільність для всіх бажаючих. Виникає необхідність пошуку нових форм підвищення соціального статусу, особливо

для сільської та провінційної молоді. Такою новою гібридною формою підйому соціальної мобільності молоді в сучасному суспільстві стала політична активність, участь в політичних партіях і рухах, і, внаслідок цього, формування нових ціннісних установок окремих індивідів і соціальних об'єднань (Сушко, 2013, с. 113).

Диференціація спільнот і диференціація організацій також впливають на соціальну мобільність. Найбільш очевидним прикладом є соціальна урбанізація. Вектор урбанізації розглядається теоретиками мобільності як прогресивний тренд, який створює для колишніх селян «стартові майданчики» для подальшої мобільності. Можливості, про які йде мова, пов'язані із соціальною структурою, яка виникає у великих містах завдяки розвитку виробничих галузей. У них збільшується частка фахівців з вищою освітою, а також управлінців різного рівня. Виникають передумови для різкого збільшення соціальної групи, яку можна було б охарактеризувати як «новий середній клас». Якщо не самі робітники, то їхні діти отримують можливість подолати соціальні бар'єри, отримати вищу освіту і стати «середнім класом» з відносно високим доходом. Нова нерівність, що виникає внаслідок поділу працівників на пересічних робітників, фахівців та управлінців, створює стимули для особистісного зростання, а існування розвиненої системи освіти відкриває можливості для підвищення соціального статусу. Якщо резюмувати, мобільні суспільства, як правило, будуються на базі гегемонічного проекту, де ключові елементи – це великий середній клас і розширене споживання товарів і послуг (Семенова, Черныш, Сушко, 2019, с. 54).

Узагальнюючи досвід своїх колег у вивченні проблеми формування професійної мобільності у майбутніх фахівців, Ю. І. Калиновський відбив вимоги, які сучасна цивілізація пред'являє до особистості (швидкість, темп, ефективність, інтенсивність, оперативність) і які визначають стиль мислення і діяльності людей, соціальних і етнічних груп (швидке реагування). (Калиновский, 2001, с. 19).

Таким чином, наявність у суспільстві досить великої кількості активних, професійно-мобільних людей стає запорукою підвищення його стійкості, сприяє його процвітанню. Навпаки, відсутність або недостатня сформованість професійної мобільності часто призводить до неможливості при зміні обставин продовжувати трудову діяльність, мати джерело існування і, як наслідок, до особистої трагедії. При цьому на рівні суспільства негативні наслідки виражаються в зниженні темпів економічного зростання та рівня добробуту громадян (Цигулєва, 2012, с. 179-180)

Отже, стійкий інтерес до проблем соціальної мобільності зумовлений інтенсивними змінами соціальної структури світової спільноти як результату реалізації ідей глобалізації та мультикультуралізму, Трансформаційні процеси в сучасному світі впливають на її соціальну структуру, формують нові механізми соціальної мобільності. Тому цей процес є складним і суперечливим.

Список використаних джерел

Александрова З. И. Социально-профессиональная мобильность в современном мире. Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. 2008. № 3. С. 35–39.

Игошев Б. М. Профессиональная мобильность. Педагогическое образование в России. 2014. № 1. С. 105-111.

Калиновский Ю. И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрогога в контексте социокультурной образовательной политики региона: дис.... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Федеральное Государственное научное учреждение «Институт образования взрослых» Российской академии образования. Санкт-Петербург, 2001. 470 с.

Любченко В. С. Социальная мобильность в современном обществе: основные тенденции. Вестник ЮРГТУ (НПИ). 2013. № 1. С. 196-199.

Социальная мобильность в усложняющемся обществе: объективные и субъективные аспекты: коллект. моногр. / отв. ред. В. В. Семенова, М. Ф. Черныш, П. Е. Сушко / ФНИСЦ РАН. Москва: ФНИСЦ РАН, 2019. 512 с.

Сушко П. Е. Социальная мобильность сельской молодежи: институциональный аспект. Теория и практика общественного развития. 2013. № 8. С. 113-115.

Цигулёва О. В. Теоретический аспект развития профессиональной мобильности. Философия образования. 2012. № 1. С. 174-180.

* * *

*Ревека Денис, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(науковий керівник – ст. викл. Штепа О.О.)*

«ЧИННИЙ» НАЦІОНАЛІЗМ Д. ДОНЦОВА

Проблема націоналізму як суспільно-політичної ідеології в ХХІ століття все ще не втрачає своєї актуальності. Це можна пояснити низкою економічних, культурних та політичних чинників, внаслідок впливу яких у індивідів та соціальних груп виникає потреба у визначенні своїх поглядів, власних унікальних ідей, неповторного світогляду, що покликані відокремити їх носіїв від інших подібних суб'єктів.

В даному контексті варто зазначити, що батьком українського націоналізму заслужено вважається Дмитро Донцов, ідеї якого продовжують залишатися об'єктом прискіпливої уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників. Творчий доробок цього філософа досліджували М. Сосновський, Г. Касьянов, С. Квіт та інші. Нещодавно з'явилася і праця американського дослідника Тревора Ерлакера «Український націоналізм в епоху крайнощів: життя та часи Д.Донцова, 1883-1973».

Мета нашого наукового пошуку полягає у аналізі філософського доробку Д.Донцова, висвітлення його вчення про «чинний націоналізм», його критика з точки зору сучасних українських реалій.

Коріння донцовської концепції націоналізму, на думку С. Квіта, слід шукати у межовій ситуації українства, коли у ХХ ст. перед ним руба постало питання: «або-або», «життя або смерть». Дмитро Донцов переводить питання в активістичний стан: «Перемога або смерть!» Бути українським інтелектуалом чи політиком означало зробити певний екзистенціальний вибір. За тих умов найвірогідніше він міг тягнути за собою смерть. Питомою рисою цієї версії «націоналістичного екзистенціалізму» була пов'язаність особистої долі революціонера з долею своєї нації. У своєму постулаті «українці для України», на думку дослідника, він веде мову не про українців взагалі, а про політичних

лідерів, національних провідників, які мають взяти на себе відповідальність за свій народ (Квіт, 2013, с. 126).

Роздумуючи над причинами поразки українців у боротьбі за державність, Донцов дійшов висновку, що провідники українського національного відродження XIX-XX ст. страждали на «надрозвиток інтелекту», занадто вірили у всесильність розуму, схилилися перед наукою, натомість не мали віри в силу власної національної ідеї. Український демократичний «націоналізм» засвоїв звulгаризовану релігію розуму, проте йому бракувало релігійного запалу, без якого не може перемогти жодна ідея. Тож Донцов поставив собі за мету створити новий світогляд, перейнятий достоту релігійною вірою в єдиний абсолют – націю. Мислитель свідомо прагнув змінити символічний код українців, який, на його думку, «провансальці» засмітили дискурсом гуманізму й умиротворення (Зайцев, 2013, с. 202).

Варто зазначити, що ідея необхідності будувати власну державу для народу притаманна всім працям Д. Донцова, проте найповніше його думки та погляди вміщені в праці «Націоналізм» (1926). В обґрунтуванні своїх тез Д. Донцов неодноразово посилається на ідеї державного устрою Платона та Аристотеля й інші здобутки філософської думки античності, звертається до текстів Святого Письма, до мудрості церковних та політичних діячів Київської Русі, до осмислення історичного досвіду в працях «митрополитів і авторів литовськоруської і козацько-української доби, аж до нових часів» (Ліщук-Торчинська, 2013, с. 79).

Відзначимо, що термін «націоналізм» з'явився у XV ст. в Німеччині і означав кооперативні, тобто спільні, інтереси студентських спільнот («націй»). Проте, нинішнє означення цього поняття почало формуватися пізніше. Найперше його вжили у соціальному й політичному контексті наприкінці XVIII століття філософи Й. Гарденер та Огюст де Барюель. Справжнього ж поширення «націоналізм» як термін здобув у неспокійному XX ст.

Означення націоналізму багатогранне. Зазвичай ним називають: процеси утворення й становлення нації, приналежність себе до певної нації, її мова й символіка, політичні рухи, ідеологічні догмати. Сам Д. Донцов говорив про свою ідею «чинного націоналізму» як про світогляд.

Різняться не тільки тлумачення терміну, а й головні аспекти вчення Дмитра Івановича, виокремлюючи його з-поміж прийнятого на той час розуміння «націоналізму». Так, наприклад, він наголошує, що шляхом досягнення національних ідей є лише національна революція. Проте найбільше виокремлює ідею Д. Донцова означення фундаменту, основи націоналізму, а саме власні бажання та воля індивіда, а сама нація – природня субстанція, поєднання мільйонів волей.

Що ж таке «Воля» у розумінні самого автора «Націоналізму»? Сам Донцов розумів її як неусвідомлене, безпричинне, ірраціональне прагнення людини до життя, цілеспрямованість дій для досягнення своєї мети. Бажаючи відчутти що є воля, Донцов радить читати поетів: Гете, Шіллера, Бареса, Гюйо. Саме поети найбільш гостро відчують її (Лукашенко, 2016, с. 10).

Цікавим є погляд Д. Донцова на війну. Він говорив: «Війна між націями вічна. Історія це підтверджує. Війна – це боротьба націй за їх посідання». Цими словами заперечується ідея мирного вирішення конфліктів. Постає висновок,

що війна є необхідною рушійною силою існування націй. Проте, навіть вона підпорядковується волі, тому залишається відкритим питання «якщо війна є вічною, то чи може потужніша сила, воля, запобігти їй?» (Пержун, 2011, с. 27).

Водночас філософ аргументує й ряд інших елементів «чинного націоналізму». Зокрема, це переконаність у тому, що нація є найвищою цінністю, якій мають підпорядковуватися інші. Другий, не менш важливий елемент – ідея єдності, спорідненості особистостей (всіх) що складають націю. Цікавою є ідея появи харизматичного лідера, як цементуючого елементу держави.

Пояснив Д. Донцов і поділ суспільства. Він говорив, що повинен бути поділ на тих хто керує і тих, хто виконує накази. Тим самим, він виправдовує наявність у суспільстві творчого насилья та ініціативної меншості.

Слід зазначити, що ідеї Д. Донцова були, порівняно з ідеями попередників, новими, актуальними на той час. На відміну від, наприклад, М. Костомарова, М. Драгоманова та М. Грушевського, Донцов обґрунтовано наголошував на верховенстві волі та бажання над розумом. Донцов вимагав повної незалежності, самостійності. Його погляди сформували в сер. ХХ ст. погляди ОУН, зокрема С. Бандери.

Проте, слід зазначити, аби попередити звинувачення українського націоналізму в копіюванні й підтримці фашизму що, попри спільність деяких елементів, таких як культ нації, потреба в лідері, насильницькі методи у досягненні мети, але, по-перше, фашизм виник пізніше українського націоналізму, по-друге – він не носив расистського і антисемітського забарвлення (Сич, 2018, с. 29).

Отже, підводячи підсумки даного дослідження, ми можемо зробити висновок, що «чинний націоналізм» Д. Донцова – це окрема течія, підвид націоналізму, який має ряд, притаманних лише йому, особливостей. Найвищою цінністю, відповідно до вчення філософа, є нація як сукупність, спільність воль мільйонів особистостей, а рушійною силою націоналістичних процесів є воля і власні бажання. Пояснюються причини війн, поділу суспільства, появи лідера, що здатен об'єднати навколо себе державу. Разом з тим, дається пояснення відмінності українського націоналізму (який ґрунтується саме на ідеях Д. Донцова) від італійського фашизму або німецького нацизму, навіть попри спільність деяких елементів.

Список використаних джерел

Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. К.: Критика, 2013. 342 с.

Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013 р. 178 с.

Ліщук-Торчинська Т. Філософсько-історичне бачення Дмитром Донцовим минулщини України. Український альманах. 2013. Випуск 13. С. 78-86.

Лукашенко Є. Чинний націоналізм Д. Донцова. Теорія та історія політичної думки. Політикус. 2016. Випуск 3. С. 9-20.

Пержун В. Ідеологія „чинного націоналізму” Дмитра Донцова: історія та сучасність. Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2011. № 1. С. 27-31.

Сич О. Радикалізація європейського політичного життя міжвоєнного

періоду: націоналізм, фашизм, нацизм. Політикус. Випуск 5. 2018. С. 26-32.
Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет: з історії розвитку
ідеології українського націоналізму / М.Сосновський. Нью-Йорк, Торонто:
Наукове тов-во ім. Шевченка, 1974. 385 с.

* * *

*Хрептак Наталія, здобувачка третього (доктор філософії) рівня вищої
освіти освітньої програми «Філософія» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Головіна Н.І.)*

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ» ТА «МУЛЬТИЛІНГВІЗМ»

Особливими рисами сучасного процесу глобалізації є мультилінгвізм та двомовність. Дані характеристики роблять значний вплив на нинішню систему освіти. Результатом такої освіти є досягнення мультилінгвальної елементарної компетенції, що дозволяє розглядати її не тільки в якості альтернативного шляху вивчення мови, але й як шлях опанування спеціальними знаннями.

Початок XX століття характеризується значним розвитком процесу глобалізації, який впливає на всі сфери життєдіяльності особи і суспільства та значним поширенням мультилінгвізму, який є особливою рисою цього процесу. Співвідношення понять «двомовність», «мультилінгвізм» та «глобалізація» цікавить не тільки педагогів, а й економістів, лінгвістів, філософів, які всебічно розглядають вплив цих понять на сферу своїх досліджень.

Сучасний світ – це складна і суперечлива система взаємовідносин націй. Досить зручною формою урегулювання цих взаємовідносин є глобалізація, яка характеризується поширенням взаємозалежності між країнами в економічній, політичній, культурній сферах. Одним із основних чинників розвитку і поширення глобалізації, стала науково-технічна революція у своєму найяскравішому прояві – розвитку системи інформації, особливо поширення мережі Інтернет, що уможливило миттєвий зв'язок людей в різних кутках землі. Відповідно, для досягнення взаєморозуміння варто враховувати складову мультилінгвальної освіти.

Аналіз походження і становлення поняття «глобалізація» ми знаходимо у працях Р.Робертсона, який зосереджувався на витоках і перспективах розвитку теорії глобалізації та М.Уотерса, котрий розробив концепцію взаємовідношення територіальних особливостей впливу глобалізації на соціальну організацію суспільства.

Згідно з Енциклопедичним словником, глобалізація – це злиття національних економік у єдину загальносвітову систему, засновану на швидкому переміщенні капіталу та новій інформаційній відкритості світу, технологічній революції, прихильності різноманітних індустріальних країн, лібералізації руху товарів і капіталу, комунікаційному зближенню. Поступове зближення країн і континентів покриває всю історію людства.

Науковці – філософи також не залишили поза увагою поняття «глобалізація», адже системний погляд на дану проблематику засвідчує важливість того фактору, що логіко-семантичні можливості самого терміну не обмежують сферу його використання виключно в економічній площині.

Феномен глобалізації може набувати планетарного характеру та мати властивості соціального розвитку у будь-якому його аспекті. Це означає, що зміст поняття «глобалізація» поєднує в собі онтологічні, гносеологічні, епістемологічні ракурси вивчення реальності. Тобто жодних семантичних обмежень найширшого використання терміна, детермінованих якісними особливостями тієї чи іншої сфери діяльності принципово не існує.

Однією з важливих складових рис процесу глобалізації є вивчення та поширення іноземних мов, адже у світі склалася тенденція до мультилінгвальної освіти та навчання.

Для того, щоб розібратися з даними поняттями, варто визначити етимологію терміну «мультилінгвізм», який в своєму розвитку тісно пов'язаний з поняттям глобалізації. Даний термін бере свої витoki від термінології «мова», «двомовність», «багатомовність». Так, наприклад, І.Голубовська присвятила свої наукові розвідки формуванню даного поняття (Голубовська, 2015, с. 3); О.Яковлева займається тлумаченням двомовності як тренду суспільного розвитку (Яковлева, 2015, с.95; 2016, с.100). Варто також відзначити дослідження П.Кравченка, П.Пашкова, Л.Лук'янчук, В.Ляха, Л.Михайлеца, які спрямували свої дослідження на аналіз соціо – філософських ознак процесу глобалізації та його впливу на мовну ситуацію.

Багатомовність (мультилінгвізм) – належить до тих явищ сегменту сфери духовної культури, увага до яких традиційно була високою в соціальній філософії. Останні роки ця увага помітно зросла з боку філософії освіти, продовжуючи проявляти достатньо стійку тенденцію до подальшого зростання. Власне до науково – лінгвістичних, соціолінгвістичних, філософсько – політологічних додавалися обставини екстралінгвістичного характеру, зумовлені особливостями сучасної історичної ситуації.

Власне, термін «мультилінгвізм» відноситься до таких понять, які несуть декілька смислових характеристик та не мають чітких смислових меж. Субстанціональним підґрунтям даного поняття є мова, як суспільний продукт, що виробляється колективом для забезпечення потреб у комунікації і зберігається в пам'яті членів колективу, а також у текстах, побудованих засобами даної мови (Яковлева, 2015, с.389).

Поняття мова має розлоге визначення, але сам термін «мультилінгвізм» на даний час філософами вивчено не достатньо. Особливо варто було б співвіднести та установити внутрішні зв'язки тлумачення цього поняття у лінгвістиці та філософії.

Поняття «мультилінгвізм» трактується як здатність до оперування кількома мовами в усній чи письмовій формі. Він має два види – національний та індивідуальний.

Родова сфера «мультилінгвізму» охоплює низку понять. Наведемо приклади найпоширеніші з них:

- Плюралізм – індивідуальний психічний стан особи, який дозволяє їй альтернативно застосовувати в процесі спілкування кілька наявних в її розповсюдженні лінгвістичних кодів, незалежно від способу оволодіння мовами й лінгвістичною довершеністю мовлення.
- Двомовність (білінгвізм) – 1) здатність особи користуватися двома національними мовами; 2) мовна практика, при якій соціум використовує для

спілкування дві національні мови в одній або різних сферах спілкування; 3) поняття, яке визначає явище, що передбачає співіснування, взаємовплив і взаємодію двох мов у природному і штучному двомовному середовищі, в якому соціальні групи володіють двома мовами на однаковому або різному рівнях.

• Багатомовність (мультилінгвізм) – 1) здатність особи користуватися (розмовляти або розуміти) більш ніж двома національними мовами; 2) мовна практика, при якій соціум використовує для спілкування більш ніж дві національні мови в одній або різних сферах спілкування; 3) явище суспільного рівня, яке позначає співіснування різних мовних співтовариств, зокрема в умовах багатомовного міста чи багатомовної країни (Голубовська, 2015 с.14 – 15).

Отже, визначивши особливі риси понять «глобалізація» та «мультилінгвізм», наведемо коротку характеристику їх співвідношення в процесі навчання та освіти.

По – перше, розширення доступності до навчання та освіти різних соціальних прошарків.

По – друге, налагодження та якісна інтенсифікація міжнародного співробітництва.

По – третє, перепрофілізація різних сфер економіки та їх вплив на розвиток науки.

Отже, глобалізація та мультилінгвізм є невід’ємними особливостями сучасного освітнього поступу та відіграють особливу роль у процесі його функціонування.

Список використаних джерел

Голубовська І. Термінографія, мультилінгвізм, мультидисциплінарність: напрямки майбутніх досліджень. Лінгвістика XXI століття. 2015. С. 3–23.

Кравченко П. Глобалізаційні та антиглобалізаційні процеси в Європейському соціально – філософському дискурсі. Філософські обрії. 2017. №37. с.78 – 99

Лях В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації. Мультиверсум: Філософський альманах. К. : Український центр духовної культури. 2006. Вип.57. С. 3 – 19.

Михайлець Л. М. Мова і суспільство (філософський аспект). Державне будівництво. 2007. № 1(1). Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29__9

Робертсон Р. Дискурсы о глобализации: предварительные размышления. Глобализация: контуры XXI века. М.: РАН ИНИОН, 2004. Ч. 1. С. 127–131.

Яковлева О. Багатомовність як тренд суспільного розвитку та чинник модернізації освіти. Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2016. Вип.47 (частина II)). с. 93 – 105

Яковлева О. У лабіринтах багатомовності. Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі ВНЗ у контексті світового досвіду: монографія (уточнене і доповнене видання). К.: Видавництво КіМ, 2015. 250 с.

* * *

*Збірник матеріалів XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти факультету історії та географії
Шарапова Наталія, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка
(наукова керівниця – доц. Головіна Н.І.)*

ФІЛОСОФІЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Проблема громадянської освіти в контексті формування громадянського суспільства в Україні є надзвичайно актуальною. «Важливого значення, – пише А.Карась, – концепція громадянського суспільства набирає за останню декаду в українських умовах соціальних, політичних, економічних і духовних перетворень. На конференціях, круглих столах, у статтях та монографіях виникає, здавалося б, просте запитання: громадянське суспільство – це певний універсальний зразок, таке собі „лекало“, що під нього можна закроювати зокрема й українську дійсність, чи це радше категорія, що визначає сукупність деяких універсальних характеристик персоналістично (на людину) орієнтованої соціальності, умови здійснення якої не лише допускають, але й потребують існування плюральної сукупності онтологічних вимірів та аксіологічних орієнтацій?»(Карась, 2003, с. 8) . Відповідь на це питання вимагає глибокої філософської рефлексії.

Філософія, виходячи зі своєї специфіки, по-перше, створює теорію громадянського суспільства, виконуючи ґносеологічну, методологічну, прогностичну та критичну функції. По-друге, філософія як освітня дисципліна здійснює світоглядну, аксіологічну, виховну, просвітницьку функції, що повинне сприяти формуванню громадянського суспільства. «Філософія, пише В.Андрущенко, – це наука і світогляд, метод і методологія, логіка й теорія цінностей (ідеологія), які виконують ґносеологічну, світоглядну, аксіологічну і багато інших функцій. Причому, як стосовно буття загалом, так і його окремих підрозділів, зокрема. В цьому контексті ми говоримо про філософію як особливу сферу духовно-практичного засвоєння світу і, водночас, як про сутність того дійства (процесу, відносин), яке розгортається у просторі і часі. У першому випадку мова йде про філософію в її класичному розумінні як онтологію і ґносеологію, соціальну філософію і філософію історії, логіку і аксіологію. В другому – про філософію науки і культури, філософію історії і політики, філософію права і релігії. Означену низку “філософій” можна, очевидно, продовжувати. Наразі немає підстав, за якими ми можемо “відмовити” у праві на існування такої відносно самостійної галузі пізнання, як філософія освіти»(Андрущенко, 2009, с.6-7). Це, на наш погляд, стосується в тому числі і освіти громадянської.

Філософія досліджує цілий спектр аспектів громадянського суспільства. Так, з історико-філософської точки зору досліджується еволюція ідей і концепцій громадянського суспільства. Соціально-філософський аналіз громадянського суспільства передбачає його розгляд як особливого соціального явища і підсистеми суспільства в цілому. Онтологія досліджує буття громадянського суспільства у вигляді структур, елементів і принципів, які лежать в його основі. У фокусі соціокультурного дослідження громадянського суспільства перебувають особистість, культура і соціальна організація. Аксіологічний підхід до вивчення громадянського суспільства передбачає дослідження основних цінностей і норм. Політико-філософський дискурс

передбачає вивчення ролі держави та її інститутів у формуванні громадянського суспільства. В цілому філософія як системно-раціональний світогляд здатна об'єднати вищезазнані підходи, розробити теоретичні та методологічні основи наукового пізнання громадянського суспільства, що дає всім соціальним і поведінковим наукам, досліджуючи громадянське суспільство крізь призму своїх наукових інтересів, спиратись на філософію як світоглядний, методологічний і теоретичний фундамент. Сама ж філософія здатна здійснити розробку інтегративної теорії громадянського суспільства, заснованої на принципах соціально-філософського знання.

Громадянське суспільство – це не тільки система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, а й система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління. А останнє можливо перш за все в процесі освіти і виховання, внаслідок чого філософія важлива і як освітня дисципліна.

Основним механізмом регуляції суспільного життя в громадянському суспільстві є духовні цінності, до яких відносяться насамперед моральні і правові ідеали, норми і принципи, а також такі громадянські якості, як чесність, порядність, гуманність, відповідальність та ін. Внаслідок цього становлення громадянського суспільства можливо, перш за усе, в результаті виховання і освіти, орієнтованих на формування громадянськості особистості. Саме морально-громадянське виховання і освіта здатні формувати свідомість людини як громадянина, сприяти становленню у неї системи цінностей і тим самим підвудити духовний фундамент під громадянське суспільство.

Громадянська освіта – це соціальний процес і результат отримання знань, навичок, цінностей і умінь, за допомогою яких формується громадянин, тобто вільна, соціально активна та відповідальна особистість. Це людина демократичної культури, високого рівня громадянської свідомості та самосвідомості. Громадянська освіта – це процес безперервного навчання і виховання, який починається ще в школі і триває в закладах вищої освіти. Адже саме тут відбувається остаточне формування особистості, її громадянської свідомості, правової і політичної культури.

У цих умовах зростає роль філософії як найважливішої складової громадянської освіти. Філософія, виконуючи світоглядну і аксіологічну функції, в своєму зверненні до цінностей та ідеалів набуває громадянську значимість і затребуваність фахівцями інших областей наукового знання, як природничо-наукового, так і гуманітарного, служить фундаменталізації сучасної освіти. Вона вводить людину в коло тих вічних запитань і відповідей, які складали зміст філософії впродовж її багатовікового розвитку. Насамперед, ці так звані «вічні» питання мають неминуше рефлексивно-антропологічне значення: вони сприяють формуванню особистісної й громадянської свідомості та самосвідомості. За філософію «жодна інша наука не вирішить розглядуваних нею теоретичних проблем. Філософський характер цих запитань і відповідей на них полягає в тому, що вони з'єднують вимогу об'єктивного пізнання реальності, її ціннісного осмислення, проєктування якогось ідеального стану культури.»(Головіна, 2014, с.37).

Філософія сприяє формуванню системи громадянських цінностей та

активної громадянської позиції за допомогою громадянської освіти і виховання, цілями якого є формування на основі цінностей демократії правової і політичної культури, становлення суспільно активної, соціально компетентної, наділеною громадянською самосвідомістю особистості, яка вміє представляти і захищати свої права та інтереси, поважаючи інтереси і права інших людей.

Таким чином, міркування про роль філософії в контексті формування громадянського суспільства призводять до наступних висновків. Філософія – це така форма суспільної свідомості і духовної діяльності, яка, з одного боку, виступає в якості теоретичного базису для вивчення феномена громадянського суспільства, з іншого боку, в якості навчальної дисципліни вона сприяє його практичної реалізації.

Список використаних джерел

Андрущенко В.П. Філософія і педагогіка в предметному полі освіти. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Андрущенка, І.Передборської. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. С.6-8.

Головіна Н.І. Філософсько-культурологічні засади дослідження феномену культури. Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії імені Г.С.Сковороди та Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Випуск 32. Київ-Полтава, 2014. С. 36-46.

Карась Анатолій. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.

* * *

Шаульський Ігор, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Середня освіта (Історія)» ПНПУ імені В.Г.Короленка (науковий керівник – ст. викл. Штепа О.О.)

ФІЛОСОФІЯ ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Епоха Просвітництва є однією з найбільш дискусійних у європейській та світовій історії. Світоглядні ідеї, суспільно-політичні погляди, наукові концепції мислителів цього періоду стали потужною базою на якій і сьогодні ґрунтується світова філософська думка. На наше глибоке переконання, Просвітництво – це не лише елітарний освітній і культурницький рух, це в першу чергу остаточний тріумф людського розуму над темрявою середньовічних догм і забобонів, перемога раціонального мислення над сліпою вірою, ідей гуманізму над варварством релігійних фанатиків.

Основними ідеями доби Просвітництва стали: віра в те, що, використовуючи можливості людського розуму, можна поліпшити світ, побудувавши людське суспільство, засноване на засадах розуму, а отже, істини і справедливості; ідея рівності людей від народження; визнання впливу суспільного і природного середовища на людину (Зарва, 2009, с. 44).

Просвітники вірили в те, що розвиваючи розумові здібності людини, можна якісно змінити суспільство в конструктивному руслі. Своє завдання вони вбачали в підвищенні освітнього і культурного рівня населення, яке на той час ще мало чим відрізнялось від аборигенів екзотичних островів. «Май мужність

користуватися власним розумом!» – так І.Кант визначив суть та вектор розвитку людини своєї епохи.

Очевидно, що ця ідея була досить прогресивною в свій час, оскільки людиною освіченою та свідомою не так легко маніпулювати і використовувати у своїх цілях, що було актуальним і для тогочасного станового суспільства. Саме розвиток інтелектуальних здібностей широких верств соціуму став ментальною основою низки буржуазних революцій кінця XVIII-XIX століття в Європі. Останні ж, в свою чергу, заклали фундамент для утвердження нового суспільно-політичного устрою – капіталізму, здобутками якого ми користуємось і сьогодні.

Широкого поширення набула ідея природної рівності людей від народження. Фундатором цієї концепції був Франсуа Марі Аруе Вольтер, якого називають «батьком» Просвітництва, і який послідовно та аргументовано заперечував інститут «шляхетного походження» людини як політико-правову підставу для будь-яких соціальних привілеїв.

З точки зору цього філософа є очевидним, «що всі люди, які користуються властивими їм природі здібностями, рівні. Вони такі і коли справляють свої тваринні функції, і тоді, коли вправляють свій розум» (Хвойницька, 2014, с.59).

Подібною ідеї обґрунтовував і Ж.Ж.Руссо у своїй праці «Роздуми про походження і засади нерівності між людьми»: Аналізуючи проблему майнового розшарування у сучасному йому соціумі, автор відзначав, що «перший, кому спало на думку, обгородивши ділянку землі, сказати: «це моє» і знайти достатньо наївних людей, щоб у це повірили, був справжнім засновником громадянського суспільства... Не слухайте краще цього брехуна, ви загинули, якщо здатні забути, що плоди землі належать усім, а земля – нікому» (Хвойницька, 2014, с.60).

Не можна не помітити, що цими словами Ж.Ж.Руссо спонукав читачів до усвідомлення свого пригнобленого становища, мотивував їх на боротьбу за свої права, умовою якої, знову таки, мала стати своєрідна «ментальна революція», усвідомлення широкими верствами населення власної індивідуальності та унікальності, здатності до самостійного забезпечення власних життєвих потреб.

В цей період з легкої руки Ж-Ж.Руссо з'являється новітній підхід до тлумачення суспільної стратифікації, так звана «теорія суспільного договору». Саме ця ідея в подальшому стане ідеологічним підґрунтям для демократизації європейського континенту впродовж XIX століття. Теза про «договірний» характер виникнення держави та соціальних прошарків дозволить остаточно нівелювати уявлення тогочасного люду про вищий від народження, «богообраний» статус національної аристократії та монарших сімей, адже будь-яка угода може бути розірвана у випадку, коли одна із її сторін не виконує свої договірні зобов'язання чи іншим чином завдає шкоди інтересам другого контрагента.

Так, англійський вчений-суспільствознавець та філософ Джон Локк зазначає, що люди погоджуються на створення держави зі своїми законами і владним механізмом, якщо держава задовольнить такі їх потреби як свобода, захист життя, недоторканість особистості та власності. Таким чином, індивід, частково відмовляючись від «негативного права» на користь державного

організму та наділених владою соціальних прошарків, здобуває можливість забезпечити свої «позитивні права» за рахунок тієї ж таки держави.

Локк зауважує, що у разі недотримання зобов'язань перед народом, зловживання власними повноваженнями монархом, народ має право на збройну боротьбу: «У такому випадку люди можуть прийняти оборонну позицію і наважитися на революцію, оскільки вони опинилися у природному стані, у якому за законом природи вони можуть убивати» (Рожественська, 2016, с.31).

Видатний внесок у розвиток філософської думки епохи вніс французький філософ та правознавець Шарль Луї де Монтеск'є. У своїй головній праці «Про дух законів» він аналізує та зіставляє закони розвитку природи та соціуму. Тут же вперше описується таке поняття як «ментальність» та географічне середовище проживання спільноти як чинник її формування та трансформації (Олійник, 2017, с. 337-338)..

Підсумовуючи все сказане, можна зробити висновок, що доба Просвітництва – це епоха, яка радикально змінила погляди на життя, розвиток людини її, права та обов'язки, а також суспільство як сукупність людських індивідів. В цей час формуються ідеї, відповідно до яких провідна роль в розвитку громадянського суспільства відводилася людині як мислячій істоті, був підданий критиці абсолютизм, клерикалізм, майнова та станова нерівність, феодальний лад як спосіб ведення народного господарства, релігійні забобони та невігластво не лише «людей з народу», але і представників правлячої верхівки

В цей час людство зробило перші кроки до демократизації суспільства: осмислено тези про природне і громадянське право, ідеї рівності людей від народження перед законом, необхідність захисту прав від різноманітних посягань, зокрема шляхом узурпації державної влади. Наукова та філософська спадщина Просвітництва залишається актуальною і сьогодні.

Список використаних джерел

Зарва В. Просвітництво: тлумачення, витоки, сутність. Слово і Час. 2009. №4. С. 42-52.

Олійник У. Утвердження права на свободу думки, совісті та релігії в філософії права епохи Просвітництва. Університетські наукові записки. 2017. №3. С. 336-346.

Рожественська І. Зміна взаємовідносин держави і суспільства: історико-філософський контекст. Державне управління та місцеве самоврядування. 2016. Вип.4. С. 30-34.

Хвойницька Х. Особливості трактування природно-правових ідей у творчості просвітників (Вольтер, Ж-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є). Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Філософські науки. – 2014. № 780. С. 58-62.

* * *

Наукове видання

**Збірник матеріалів
XXIV наукової конференції
здобувачів вищої освіти
факультету історії та географії**

Березень 2021 року

Технічний редактор – О. П. Лахно
Комп'ютерна верстка – О. П. Лахно

*Оригінал-макет підготовлений у
«Творчій майстерні факультету історії та географії»,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003*

✉ **Наша адреса:** вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003
☎ **Тел.:** (05322) 2-59-08, 📧 **e-mail:** historic@ukr.net

Здано в набір 02.03.2021 р.
Підписано до друку 25.03.2021 р.
Формат 60х84/16. Гарнітура Times.
Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 23,1. Обл. вид. арк. 23,2.
Наклад 100 прим.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.